

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Львівський національний університету імені Івана Франка

Міністерства освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЦІКАЛО Володимир Ігорович

УДК 347.7(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ**

Спеціальність 12.00.03 “Цивільне право та цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право”. Галузь знань 081 “Право”.

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і
текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____

В.І. ЦІКАЛО

Науковий консультант **Коссак Володимир Михайлович**

доктор юридичних наук, професор

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Цікало В. І. Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 “Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право”. Галузь знань 081 “Право”. – Львівський національний університет імені Івана Франка; Львів, 2023.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю формування цілісної наукової концепції механізму цивільно-правового регулювання здійснення корпоративних прав з урахуванням засади пропорційності та способів їх захисту, а також визначення конкретних напрямів вдосконалення законодавства і правозастосовчої практики у сфері здійснення та захисту корпоративних прав.

Розділ 1 “Загальнотеоретична характеристика корпоративних прав” складається із трьох підрозділів, у яких проаналізовано стан наукових досліджень і перспективи цивільно-правової визначеності корпоративних прав, а також їх зміст, ознаки та поняття.

Виходячи із природи корпоративних прав, як різновиду цивільних суб’єктивних прав, та враховуючи засаду пропорційності у їх здійсненні, сформульоване авторське визначення цих прав. Корпоративні права – немайнові та майнові права учасника (акціонера) товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, акціонерного товариства, здійснення яких обумовлене пропорційністю щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі.

Встановлено, що корпоративні права мають певні ознаки, які виділяють їх серед інших цивільних прав: обумовленість корпоративних прав визначеністю частки у статутному капіталі юридичної особи; вплив розміру частки у статутному капіталі юридичної особи на здійснення корпоративних прав (залежність їх здійснення від розміру частки (кількості акцій)); комплексний характер корпоративних прав: їх поділ на немайнові та майнові.

Співвідношення між розміром частки (кількістю акцій), який належить учаснику (акціонеру), та обсягом його суб’єктивних прав, дало підстави виокремити

самостійний критерій класифікації корпоративних прав: 1) звичайні (ординарні) корпоративні права, які належать кожному (будь-якому) учаснику (акціонеру); 2) виняткові (ексклюзивні) корпоративні права, які належать лише окремим учасникам (акціонерам) із необхідним (достатнім) відсотком частки (кількістю акцій), визначеним законом: 5, 10, 95 % тощо.

Розділ 2 “Здійснення корпоративних прав” містить три підрозділи, у яких проаналізовано цивільно-правові засади здійснення корпоративних прав, а також досліджено способи та межі їх здійснення.

Доведено, що за сферою поширення засади здійснення корпоративних прав є двох видів: засади здійснення цивільних прав, які поширюють свою дію також на корпоративні права (вільно, на власний розсуд, а також справедливість, добросовісність і розумність); засада здійснення саме (власне) корпоративних прав, як різновиду цивільних (пропорційність). Засада пропорційності визначає, встановлений законом, локальним правовим актом, або договором, порядок здійснення корпоративних прав залежно від розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі, яка належить кожному (будь-якому) учаснику товариства або окремому учаснику із достатнім розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом (5, 10, 95 відсотків тощо).

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Цивільного кодексу України межі здійснення цивільних прав, окрім закону, визначає договір. У сфері корпоративних відносин таким договором є договір про здійснення корпоративних прав.

Здійснення звичайних корпоративних прав залежить від волевиявлення інших осіб (товариства або інших учасників), які зобов’язані вчинити на користь учасника певну дію, наприклад: повідомити учасників про скликання річних загальних зборів, виплатити їм дивіденди, оплатити вартість часток (акцій) обов’язкового викупу, повідомити інших учасників про намір продати частку тощо. Виняткові корпоративні права учасник здійснює за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства чи інших учасників); товариство та інші учасники зобов’язані утриматися від вчинення дій, що перешкоджають у здійсненні виняткового корпоративного права.

Розділ 3 “Засада пропорційності у здійсненні немайнових корпоративних прав” складається із п’яти підрозділів, у яких проаналізовано прояв засади пропорційності при здійсненні корпоративних прав на участь в управлінні товариством, на аудиторську перевірку його діяльності, на інформацію про неї, а також на вихід із товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Зроблено висновок про те, що серед групи корпоративних прав на управління господарським товариством треба окремо виділяти право на голосування та право на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів, які здійснюють з урахуванням засади пропорційності. Встановлено автономний характер права на кумулятивне голосування як окремого корпоративного права, яке здійснюють на засаді пропорційності.

Обґрунтовано позицію про доцільність запровадження таємного способу голосування на загальних зборах акціонерів, що відповідає засаді пропорційності. Не заперечуючи можливості існування таких випадків, коли потрібно ідентифікувати волевиявлення конкретного акціонера під час голосування, вони не можуть бути підставою для загального обмеження способів голосування: таємно чи відкрито.

Лише акціонери, у порядку встановленому локальними правовимим актами товариства, повинні мати право обирати спосіб участі та голосування на загальних зборах: очний або електронний, включно із застосуванням певної авторизованої електронної системи. Детально регулювати в законі чи іншому нормативно-правовому акті способи голосування на загальних зборах немає необхідності, оскільки вони складають зміст суб’єктивного корпоративного права на голосування, яке належить саме акціонерам, а не регуляторним органам.

Доведено необхідність формулювання законодавчих положень щодо пропорційного способу здійснення прав на аудиторську перевірку діяльності товариства та на інформацію про неї за своєю волею учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб, зокрема, товариства. Товариство має зберігати документи, необхідні для проведення аудиту, а також, такі що повинні бути надані учасникам із значною частотою, у певному місці (на певному електронному ресурсі) в паперовій або електронній формі. До цих місць (електронних ресурсів) учасник

(акціонер), якому належить частка (кількість акцій) більше 10 (5) відсотків статутного капіталу, повинен мати вільний доступ. Зобов'язання товариства перед таким учасником (акціонером) має полягати в утриманні від вчинення дій, які перешкоджають у доступі до документів, необхідних для проведення аудиту.

Звернено увагу на те, що встановлення 50-відсоткового розміру частки, необхідного для прийняття рішення про вихід із товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, здійснення його за своєю волею учасника (незалежно від згоди інших учасників) вказують на пропорційність із необхідним розміром частки, визначеним законом (менше 50 відсотків) у здійсненні відповідного права.

Розділ 4 “Засада пропорційності у здійсненні майнових корпоративних прав” містить шість підрозділів, у яких розкрито вплив засади пропорційності на здійснення переважних корпоративних прав, прав на викуп частки (акцій), прав на участь у розподілі активів господарського товариства, а також права на відшкодування збитків, завданих його посадовими особами.

Зроблено висновок про те, що засада пропорційності повинна мати прояв у всіх випадках здійснення переважних корпоративних прав, у тому числі коли частку (акції) пропонують до продажу іншим учасникам. У корпоративних відносинах переважність у здійсненні прав учасників товариства повинна бути передбачена не лише щодо інших (третіх) осіб, які не пов'язані із товариством відносинами участі, але й щодо самих учасників, тобто суб'єктів одного і того ж правового статусу. Іншими словами, переважність у здійсненні корпоративних прав має два прояви: переважність щодо третіх осіб та переважність щодо інших учасників.

Встановлено, що з метою поділу на види корпоративних прав учасника (акціонера) на викуп у нього частки (акцій), треба застосовувати критерій суб'єкта ініціативи викупу акцій, а саме: від кого вона виходить, та особи, на яку покладено такий обов'язок. За цим критерієм право на обов'язковий викуп частки (акцій) можна поділити на три самостійні види корпоративних прав, що здійснюються пропорційно: 1) право на обов'язковий викуп частки (акцій) товариством з його ініціативи (ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства”, ст. 25 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”); 2) право на обов'язковий викуп

акцій товариством з ініціативи акціонера (ст. 102 Закону України “Про акціонерні товариства”); 3) право на обов’язковий (примусовий) викуп акцій акціонером, який набув контрольний пакет, з ініціативи інших акціонерів (ст. ст. 93, 94 та 95 Закону України “Про акціонерні товариства”).

Виявлено недоліки правових механізмів, необхідних для визначення справедливої ціни примусового викупу акцій. У здійсненні цього права привертає увагу необхідність обов’язкового залучення суб’єкта професійної оціночної діяльності. Щоб подолати ці перешкоди, потрібно внести зміни до абз. 2 ч. 3 ст. 95 Закону, якими виключити згадку про суб’єкта оціночної діяльності.

Обґрунтовано доцільність у запровадженні механізму обов’язкової виплати дивідендів на вимогу учасників (акціонерів), яким належить встановлений законом (відповідно 10 і більше та 5 і більше) відсоток частки (кількості акцій) у статутному капіталі товариства, незалежно від рішення загальних зборів. Здійснення права на виплату дивідендів має відбуватися за своєю волею учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб, що є характерним для засади пропорційності здійснення виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав.

Звернено увагу на те, що право учасника (акціонера) на подання позову в інтересах товариства за захистом свого порушеного права, повинно мати зв’язок із розміром його частки (кількістю акцій) у статутному капіталі, тобто, засадою пропорційності. На сьогоднішній день, у контексті відшкодування збитків, завданих товариству органом або іншою особою, цей розмір становить 5 і більше відсотків. Його необхідно поширити також на інші позови учасників (акціонерів) в інтересах товариства, зокрема, – про визнання недійсним правочину, вчиненого товариством.

Доведено, що залежно від об’єкта співвідношення в акціонерному товаристві можливе встановлення двох видів пропорційності у здійсненні прав акціонерів при реорганізації: пропорційність у співвідношенні кількості акцій і пропорційність у співвідношенні вартості акцій. У разі розміщення акцій товариства- правонаступника, яке утворено внаслідок поділу і перетворення, має діяти пропорційність у співвідношенні кількості акцій, що належали акціонерам товариств, які були припинені. Якщо утворюється товариство внаслідок злиття або приєднання,

пропорційність може бути дотримана лише у співвідношенні вартості акцій, що належали акціонерам припинених товариств.

Розділ 5 “Цивільно-правові способи захисту корпоративних прав” складається із трьох підрозділів, у яких дано загальну характеристику способів захисту суб’єктивних корпоративних прав, а також розкрито особливості окремих способів їх захисту, у тому числі, визнання нечинним та скасування рішення органу управління господарським товариством.

З урахуванням розміру частки (кількості акцій), який належить учаснику, способи захисту корпоративних прав поділено на: способи захисту звичайних (ординарних) корпоративних прав, які належать кожному учаснику, наприклад, зобов’язання до вчинення дій, та способи захисту виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав, які належать лише деяким учасникам із необхідним відсотком частки (акцій), визначеним законом, наприклад, заборона чинити перешкоди у здійсненні виняткового корпоративного права.

Значна поширеність на практиці таких способів захисту корпоративних прав як зобов’язання до вчинення дій або заборона на їх вчинення може бути підтвердженням того, що товариство в особі його посадових осіб нерідко порушує свої зобов’язання перед учасниками (акціонерами). Чинне корпоративне законодавство України не передбачає цивільно-правової відповідальності товариства перед учасниками (акціонерами) за збитки, завдані його посадовими особами. У зв’язку із наведеним, виникає необхідність у встановленні додаткових засобів для забезпечення виконання товариством зобов’язань перед своїми учасниками (акціонерами). Одним зі способів захисту корпоративних прав, який належить до заходів цивільно-правової відповідальності, має стати відповідальність господарського товариства перед своїми учасниками (акціонерами) за невиконання зобов’язань перед ними.

Обґрунтовано доцільність визначати ефективність захисту корпоративних прав з урахуванням двох критеріїв:

- 1) доступності, тобто наявності можливості застосування такого способу захисту корпоративних прав, який не суперечить закону або договору;

2) достатності, тобто спроможності способу захисту корпоративних прав досягти того результату, на який розраховує суб'єкт цих прав (усунути порушення права).

Зроблено висновок, що у тих випадках, коли корпоративне право може бути самостійно здійснено учасником (акціонером) без звернення до товариства, воно не вимагає судового захисту, за винятком ситуацій, коли товариство своїми діями чинить перешкоди у реалізації такого права. Іншими словами, у разі звернення учасника (акціонера) із встановленим законом розміром частки (кількістю акцій) 10 (5) і більше відсотків до суду з вимогою про оскарження відмови у прийнятті рішення (утримання від його прийняття) органом товариства щодо скликання позачергових загальних зборів, така вимога не підлягає задоволенню. У нього є можливість реалізувати своє виняткове корпоративне право шляхом скликання і проведення позачергових загальних зборів з власної ініціативи, незалежно від волевиявлення товариства.

Звернено увагу на те, що право на проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства та право на усю інформацію про нього є самостійними корпоративними правами, які здійснюються з урахуванням засади пропорційності. Можливість одночасного порушення цих самостійних корпоративних прав створює необхідність і для їх одночасного захисту із застосуванням різних способів, тому відмова у захисті права на інформацію лише на тій підставі, що учасник (акціонер) здійснював своє право на проведення аудиторської перевірки, необґрунтована.

З'ясовано, що способи захисту переважних прав учасників товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю на придбання частки у разі збільшення розміру статутного капіталу, або на купівлю частки іншого учасника товариства, що продається третій особі, залежать від виду порушення права: 1) ухилення товариства від передання частки учаснику або 2) порушення пропорційності під час розподілу часток між учасниками. У першому випадку спосіб захисту повинен бути пов'язаний із визначенням розміру частки учасника у статутному капіталі, у другому – із

переведенням прав та обов'язків покупця частки на учасника товариства, корпоративні права якого порушені.

Встановлено, що з моменту закінчення строку отримання вимог учасників (акціонерів) про обов'язковий викуп частки (акцій), у товариства виникає обов'язок здійснити оплату частки (акцій). У зв'язку із цим, належним способом захисту порушеного права на викуп частки (акцій) з ініціативи товариства, з ініціативи учасника (акціонера), або у разі придбання контрольних пакетів акцій, треба вважати стягнення заборгованості з викупу частки (акцій).

Треба погодитися з тими авторами, які вважають доцільним залучення нотаріуса до захисту права на виплату дивідендів. Враховуючи спільну правову природу права на отримання дивідендів акціонерами та учасниками товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, нотаріальний спосіб захисту у вигляді виконавчого напису визнано доцільним поширити і на учасників товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю.

Обґрунтовано способом захисту права на конвертацію частки (акцій) визнати переведення прав та обов'язків щодо частки (акцій) на нового учасника (акціонера) зі збереженням співвідношення, яке існувало до моменту реорганізації. Іншими словами, учасник (акціонер) товариства- правонаступника, право якого на конвертацію частки (акцій) було порушено відступом від засади пропорційності, повинен мати можливість застосувати у судовому порядку такий спосіб захисту, як переведення на нього частки (частини частки) або акцій, які були безпідставно передані іншому учаснику (акціонеру) у процесі реорганізації.

Встановлено, що позиція, згідно з якою рішення загальних зборів є актом індивідуального характеру, дала підстави Верховному Суду визначити рішення органу управління товариством таким, що вичерпує свою юридичну чинність виконанням. Зазначений правовий висновок має своїм наслідком відмову у визнанні недійсними рішень загальних зборів та інших органів господарських товариств на тій підставі, що вони вичерпали свою дію як акти індивідуального характеру. При розгляді цієї категорії спорів треба керуватися тим, що рішення органу управління товариством належить до локальних правових актів, у тому числі, нормативного

характеру, який, за наявності передбачених законом підстав, може бути визнаний судом недійсним, незалежно від правових наслідків його застосування.

Запропоновано замість визнання “недійсним” рішення органу господарського товариства, відповідний спосіб захисту називати: визнання нечинним та скасування. Ця назва впливає із правової природи рішення органу товариства (локальний правовий акт), а також із підстав та правових наслідків його незаконності.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані для подальших наукових розробок, удосконалення законодавства України про здійснення та захист корпоративних прав, напрацювання єдиної судової практики, а також для підготовки підручників, навчальних посібників та викладання курсів/спецкурсів студентам-юристам.

Висновки та пропозиції, спрямовані на подальше удосконалення законодавства України про здійснення та захист корпоративних прав, направлено до Верховної Ради України (Акт впровадження № 04-26/18-2022/150103 (1000979) від 07.09.2022 р.). Результати дисертаційного дослідження використані у правозастосовчій практиці для уніфікації підходів до вирішення спорів щодо захисту корпоративних прав, що є актуальним для юрисдикційної діяльності Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (Акт впровадження № 430/0/108-22 від 16.09.2022 р.).

Ключові слова: корпоративні права, здійснення, засади, пропорційність, захист.

Список публікацій здобувача:

Монографії та інші праці:

1. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 588 с.
2. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав: монографія. Вид. 2-ге, перероблене і доповнене. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 590 с.
3. Корпоративне право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 512 с. (§ 1 глави 4).

4. Корпоративное право / Венедиктова И. В., Гнидченко Г. Г., Кагановская Т. Е. и др. ; под ред. У. Хельманна, И. В. Венедиктовой. Хмельницкий : Хмельницкий университет управления и права, 2015. С. 144–146. (главы 2–4, 6).

5. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. В. М. Коссака. Київ : Правова єдність, 2010. 672 с. (коментар до глав 1, 3, 4, 11, 13, 14, 17, 18, 21).

6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Вид. 2-ге, змін. і доп. / за ред. В. М. Коссака. Київ : Істина, 2008. 992 с. (коментар до глав 5, 18–19).

Статті, що опубліковані у наукових фахових виданнях:

7. Kossak V., Yakubivskyi I., Oprysko M., Tsikalo V. and Bek Y. Legal Consequences of Mock Transactions. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. № 9. P. 1600–1607 (належить до 3 квартилю – прирівнюється до 2 публікацій).

8. Tsikalo V. Specific characteristics of corporate rights under Ukrainian legislation. *Cuestiones Politicas*. 2022. № 73. Vol. 40. P. 633–654.

9. Hnativ O., Rym T., Tsikalo V., Rym O. Combination of private law and public law principles in the regulation of investment relations. *PA Persona e Amministrazione*. 2022. V. 11 № 2, II – Studi. Pubblicato 2023-04-12. P. 841–861 (належить до 4 квартилю).

10. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення переважного права учасників товариства на придбання частки (її частини) іншого учасника. *Juris europensis scientia*. 2023. Вип. 1. С. 42–46.

11. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення прав учасників господарських товариств в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 84–89.

12. Цікало В. І. Здійснення і захист права на справедливу ціну примусового продажу акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*. 2023. № 02. С. 145–149.

13. Цікало В. Перспективи здійснення права на відшкодування збитків, завданих посадовими особами господарського товариства, в умовах оновлення корпоративного законодавства. *Veda a perspektivy*. 2023. № 4 (23). С. 152–164.
14. Цікало В. І. Класифікація способів захисту прав учасників господарських товариств в період оновлення корпоративного законодавства. *Наукові перспективи*. 2023. № 4 (34). С. 500–513.
15. Цікало В. І. Право на аудиторську перевірку діяльності господарського товариства в умовах модернізації корпоративного законодавства. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 5 (19). С. 365–373.
16. Цікало В. Засади здійснення та захисту корпоративних прав: поняття й види. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 61–65.
17. Цікало В. Засади здійснення прав учасників за Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 79–84.
18. Цікало В. Умови здійснення права акціонерів на викуп акцій з ініціативи товариства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 25–30.
19. Цікало В. Умови здійснення та захисту права акціонера на обов’язковий викуп акцій товариством. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 52–56.
20. Цікало В. Здійснення та захист права акціонерів на обов’язковий викуп акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 51–55.
21. Цікало В. Умови здійснення права акціонерів на конвертацію (обмін) акцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 41–45.
22. Цікало В. Здійснення права на вихід із товариства з обмеженою відповідальністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 39–43.
23. Цікало В. Предмет договору про здійснення прав учасників господарського товариства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 68–73.
24. Цікало В. Види прав учасників господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 50–54.

25. Цікало В. Окремі питання набуття, зміни та припинення прав учасників господарського товариства. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С. 151–165.
26. Цікало В. І. Право акціонера на звернення до нотаріуса у разі невиконання дивідендів. *Міжнародний журнал “Право і суспільство” [текст]* : за ред. д-ра юрид. наук, проф. Васильєвої В. А. Івано-Франківськ : Фоліант, 2017. Вип. 5. С. 175–182.
27. Цікало В. Здійснення і захист права акціонерів на отримання дивідендів: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. Вип. 63. С. 97–112.
28. Цікало В. Порівняльна характеристика правового регулювання здійснення права участі за законодавством України та Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 337–347.
29. Цікало В. І., Оприско М. В. Корпоративні права подружжя: складні питання у судовій практиці. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 10 (182). С. 43–47.
30. Zikalo V. Problemy obrony praw korporacyjnych na Ukrainie. *Pravo Ukrainiske. Wybrane zagadnienia* / red. M. Bartnik, M. Bielecki, J. Nikolajew. Lublin : Towarzystwo Wydawnictw Naukowych LIBROPOLIS, 2013. S. 143–150.
31. Цікало В. І. Строки здійснення корпоративних прав та виконання корпоративних обов’язків, позовна давність у Законі України “Про акціонерні товариства”. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2010. № 2 (64). С. 7–11.
32. Цікало В. Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація. *Право України*. 2010. № 11. С. 102–111.
33. Цікало В. І. Особливості здійснення корпоративних прав держави і територіальної громади. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. Спеціальний випуск. № 929*. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2010. С. 243–246.
34. Tsikalo W. Spółki korporacyjne jednego udziałowca według prawodawstwa Ukrainy. *Warunki podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej w rejonach przygranicznych Polski i Ukrainy* / pod redakcją Rafała Biskupa, Małgorzaty Ganczar.

Recenzja naukowa dr hab. Artur Kus. Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2007. S. 200–206.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

35. Цікало В. І. Зміст договору про здійснення прав учасників господарського товариства в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Договір як універсальна форма правового регулювання* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої пам'яті академіка Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора юридичних наук, професора Володимира Васильовича Луця (1933–2021) (м. Івано-Франківськ, 7 квітня 2023 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. С. 132–134.

36. Цікало В. І. Сфера здійснення прав учасників товариств в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Одинадцять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : (до 25-річчя заснування економіко-правового факультету) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) / відповід. ред. В. І. Труба, упор. А. Л. Святошнюк ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, економ.-прав. ф-т. Одеса : Фенікс, 2023. 154 с. URL : http://liber.onu.edu.ua/pdf/11jurid_disp.pdf. С. 105–108.

37. Цікало В. І. Здійснення акціонерами права на голосування в умовах воєнного стану. *Зміни у корпоративному законодавстві в період дії правового режиму воєнного стану в Україні* : зб. наук. праць за матеріалами XX Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2022 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2022. С. 135–138.

38. Цікало В. І. Перспективи правового регулювання засад здійснення корпоративних прав. *Рекодифікація Цивільного кодексу України: перспективи правового регулювання корпоративних відносин* : зб. наук. праць за матеріалами XIX Міжнародної науково-практичної конференції (24 вересня 2021 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака

НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2021. С. 143–146.

39. Цікало В. Строки (терміни) звернення за захистом корпоративних прав. *Строки. Позовна давність* : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, ЕКУС, 2021. С. 121–142.

40. Цікало В. Форми здійснення корпоративних прав. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXVI звітної науково-практичної конференції (6–7 лютого 2020 р.) : у 2-х ч. Ч. 1 Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 181–182.

41. Цікало В. І. Ефективність у захисті корпоративних прав. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 193–196.

42. Цікало В. І. Порівняльна характеристика корпоративних прав і прав членів кооперативу. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім “Гельветика”, 2020. Т. 3. С. 518–521.

43. Цікало В. І. Пропорційні та співмірні корпоративні права у проєкті Закону України “Про акціонерні товариства”. *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи* : зб. наук. праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ–Івано-Франківськ, 2020. С. 121–124.

44. Цікало В. І. Оновлення поняття “корпоративних прав”. *Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України: концепція, напрями, перспективи* : матеріали X Міжнародного цивілістичного форуму. Київ, 2020. С. 96–99.

45. Цікало В. І. Поняття договору про здійснення прав учасників господарського товариства. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин* : матеріали наук.-практ. конф.,

присвячені 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 205–207.

46. Цікало В. І. Переважне право на придбання акцій, що пропонуються до відчуження акціонером: здійснення та захист. *Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 26 травня 2017 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова; економ.-прав. ф-т. Одеса : Астропринт, 2017. С. 38–42.

47. Цікало В. І. Особливості захисту права акціонерів на обов'язковий викуп акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики* : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 249–251.

48. Цікало В. І. Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах акціонерів. *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: (до 150-річчя від дня його народження)* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20–21 травня 2016 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2016. С. 204–208.

49. Цікало В. І. Особливості здійснення права на участь у діяльності загальних зборів акціонерів за законодавством Європейського Союзу. *Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie. PRAVNA VEDA A PRAX V TRETOM TISICROCI / 27. – 28. Februar 2015*. Kosice : Universita Pavla Josefa Savarika v Kosiciach, 2015. S. 111–113.

50. Цікало В. Вплив Угоди про асоціацію на здійснення права участі акціонерів. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (12–13 лютого 2015 р.) : у 2 ч. Ч. 1.

Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2015. С. 227–230.

51. Цікало В. І. Особливості здійснення та захисту права акціонерів на участь у розподілі прибутку товариства за законодавством ЄС. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 27 лютого 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 189–191.

52. Цікало В. І. Система корпоративного управління. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 березня 2015 року, м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ : Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 230–233.

53. Цікало В. І. Право учасника на інформацію про господарське товариство за законодавством України та Європейського Союзу. *“Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії”* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 24–25 квітня 2015 р. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2015. С. 86–88.

54. Цікало В. І. Судовий захист права акціонерів на виплату дивідендів. *П'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22 травня 2015 р.) / відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2015. С. 254–258.

55. Цікало В. І. Співвідношення між прийняттям рішень загальними зборами товариства та їх повноважністю. *Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (2–3 жовтня 2015 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук. акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2015. С. 298–300.

56. Цікало В. І. Співвідношення між вартістю частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю та здійсненням права участі. *Наука та*

освіта XXI століття : матеріали звітної викладацької та студентської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 30 квітня 2014 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. С. 194–197.

57. Цікало В. І. Правова природа строку повідомлення про вихід із товариства. *Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 16 травня 2014 р.) / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2014. С. 93–95.

58. Цікало В. І. Особливості здійснення права участі у співвідношенні із корпоративним правочином. *Корпоративні правочини* : зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 вересня 2013 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2013. С. 46–51.

59. Цікало В. І. Захист корпоративного права акціонерів на скликання позачергових загальних зборів. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин* : зб. наук. праць / НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; редкол.: О. Д. Крупчан [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ : Ред. журн. “Право України”, 2013. С. 67–71.

60. Цікало В., Цікало О. Участь нотаріуса у виникненні, здійсненні та припиненні корпоративних прав акціонерів. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2011. № 3 (57). С. 154–159.

61. Цікало В. І. Здійснення прав засновників акціонерного товариства та корпоративних прав акціонерів за допомогою вчинення нотаріальних дій. *Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 15–16 квітня 2011 р.; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2011. С. 409–411.

62. Цікало В. І. Термін як часова категорія у Законі України “Про акціонерні товариства”. *“Ольвійський форум – 2011 : стратегії України в геополітичному просторі”* : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Т. 9. С. 93–96.

63. Цікало В. І. Загальні умови здійснення корпоративних прав. *Ольвійський форум – 2010: стратегії України в геополітичному просторі* : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Т. 10. С. 66–68.

64. Цікало В. І. Строки у корпоративних відносинах (на прикладі Закону України “Про акціонерні товариства”). *“Ольвійський форум – 2009 : стратегії України в геополітичному просторі”* : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Т. 2. С. 103–106.

65. Цікало В. І. Проблеми та перспективи правового регулювання відносин, пов’язаних з приватизацією пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави. *Державне регулювання економічних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування у господарських спорах* : матеріали науково-практичної конференції. 16–17 квітня 2008 року, м. Львів. Львів : Вищий господарський суд України. Львівський апеляційний господарський суд, 2008. С. 463–466.

SUMMARY

Tsikalo V. I. Problematic Issues in Exercise and Protection of Corporate Rights. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation submitted for the scientific degree of the Doctor of Law Sciences in specialty 12.00.03 “Civil law and civil procedure; family law; international private law”. Branch of knowledge 081 “Law”. – Ivan Franko National University of Lviv; Lviv, 2023.

Actuality of the research topic is determined by the need of formation of a coherent scientific concept of civil law principles and methods of corporate rights exercise and protection, and on this basis, justification of proposals aimed at improvement of the legislation of Ukraine in the relevant field.

Chapter 1 “General Theoretical Characteristics of Corporate Rights” consists of three subchapters, in which there are analyzed the state of scientific research and the prospects for the civil law certainty of corporate rights, as well as their content, features and the

concept. Based on understanding corporate rights as a type of civil subjective rights and considering proportionality in their exercise, the authorial definition of these rights is formulated.

There has been ascertained that corporate rights are endowed with certain characteristics that distinguish them from other civil rights: corporate rights conditioning by property participation in the authorized capital of a legal entity; corporate rights belonging to participants (shareholders) of a stock company, limited and additional liability partnerships; complex nature of corporate rights (division into non-property and property rights).

Correlation between the size of an interest (number of shares) belonging to one or another participant (shareholder) and the volume of his subjective rights form grounds to single out an independent criterion for the division (classification) of corporate rights: 1) common (ordinary) corporate rights that belong to each (any) participant (shareholder); 2) exceptional (exclusive) corporate rights that belong only to individual participants (shareholders) owing the necessary (sufficient) percentage of an interest (number of shares) determined (established) by law: 5, 10, 95 % etc.

Chapter 2 “Exercise of Corporate Rights” includes three subchapters in which there are analyzed civil law principles of corporate rights exercise and there are researched limits and methods of their exercise.

There has been proven that there are two types of principles of corporate rights exercise distinguished by the criterion of coverage sphere: principles of civil rights exercise that cover corporate rights in particular (“freely, at one’s own discretion”, as well as “good faith and reasonableness”); the principle of specifically corporate rights exercise as a type of civil rights (“proportionality”). Principle of “proportionality” determines the order of corporate rights exercise that is set by law, local legal act, or by contract and depends on the size of an interest (number of shares) in the authorized capital that is owned by each (particular) participant of a partnership or by a separate participant endowed with the necessary size of an interest (number of shares) required by law (5, 10, 95 percent etc.).

According to part 1 of Art. 13 of the Civil Code of Ukraine limits of civil rights exercise are determined not only by law but by contract as well. In the sphere of corporate rights exercise such is the contract between shareholders (a corporate agreement).

Considering the size of the participant's interest (number of shares) in the authorized capital of a partnership, methods of corporate rights exercise are proposed to be divided into: 1) methods of common (ordinary) corporate rights exercise (depending on the will of other persons, i.e., through the fulfillment of their duty to perform certain actions for the benefit of the subject of corporate rights by the partnership or another participant); 2) methods of exceptional (exclusive) corporate rights exercise (at one's own will, regardless of the will of other persons: the partnership or other participants).

Chapter 3 "Principle of Proportionality in Exercise of Non-property Corporate Rights" consists of five subchapters, that analyze the expression of the principle of proportionality in exercise of corporate rights to participation in management of a partnership, to auditing its activity, to information about it, and to renunciation of limited and additional liability partnerships.

The conclusion has been made that among corporate rights to management of an economic partnership the right to vote and the right to independently convene and hold general meetings, that are exercised taking into account the principle of proportionality, should be distinguished separately. Independent nature of the right to cumulative voting as a separate proportional corporate right has been ascertained. The position on the expediency of introducing a secret method of voting at the general meeting of shareholders, that corresponds to the principle of proportionality, has been substantiated.

There has been proven the necessity of formulation of legislative provisions regarding the proportional way of exercising the rights to auditing the partnership's activity and to information about it at the participant's (shareholder's) own will, regardless of the will of other persons, in particular, the partnership.

Attention is drawn to the fact that establishment of a 50-percent threshold for renunciation of a limited and additional liability partnerships, its realization at the participant's own will (regardless of the consent of other participants) indicate

proportionality in exercise of the corresponding right with the required share size established (defined) by law (less than 50 percent).

Chapter 4 “Principle of Proportionality in Exercise of Property Corporate Rights” includes six subchapters, that reveal the influence of the principle of proportionality on exercise of priority corporate rights, rights to redemption of an interest (shares), rights to participation in the distribution of assets of an economic partnership, and rights to compensation for losses, caused by its officials.

There has been concluded that the principle of “proportionality” should be expressed in all cases of priority corporate rights exercise, even when an interest (shares) is offered for sale to other participants (shareholders). In corporate relationships, priority in exercise of the partnership participants’ rights should be applied not only to other (third) persons, but also to participants (shareholders), i.e., subjects of the same legal status. In other words, priority in exercise of corporate rights has two forms of expression: priority over third persons and priority over other participants (shareholders).

There has been ascertained that in order to classify the participant’s (shareholder’s) corporate rights to redemption of his interest (shares), there should be used the criterion of subject of the redemption of shares initiative, namely: whom it comes from and a person who is bound with such obligation. According to this criterion, the right to mandatory redemption of an interest (shares) can be divided into three types of independent proportional rights: 1) the right to mandatory redemption of an interest (shares) by the partnership on its initiative (Art. 100 of the Law of Ukraine “On Stock Companies”, Art. 25 of the Law of Ukraine “On Limited and Additional Liability Partnerships”); 2) the right to mandatory redemption of shares by the partnership on the shareholder’s initiative (Art. 102 of the Law of Ukraine “On Stock Companies”); 3) the right to mandatory (compulsory) redemption of shares by the shareholder who has obtained the controlling stake on the initiative of other shareholders (Articles 93, 94, 95 of the Law of Ukraine “On Stock Companies”).

The expediency of introducing a mechanism for mandatory payment of dividends at the request of participants (shareholders) who own a certain (10 or more) percentage of an interest (number of shares) in the authorized capital of a partnership, regardless of the

decision of the general meeting, is substantiated. In other words, exercise of the right to payment of dividends has to be performed at the participant's (shareholder's) own will, regardless of the will of other persons, that is typical for the principle of proportionality.

Attention is drawn to the fact that the right of a participant (shareholder) to file a lawsuit in the interests of a partnership in order to protect his own violated right must be related to the size of his interest (number of shares) in the authorized capital, i.e., the principle of proportionality. Today, in the context of compensation for damages caused to a partnership by its body or other person, this size is 10 percent or more. This should also be extended to other lawsuits filed by participants (shareholders) in the interests of a partnership, in particular, those aimed at invalidation of a contract concluded by the partnership.

There has been proven that depending on the object of correlation in a stock company two types of proportionality in exercise of shareholders rights during reorganization are possible to be established: proportionality in relation of number of shares and proportionality in relation of value of shares. In case of position of shares of a successor partnership that was formed as a result of division and transformation, there should be applied proportionality in relation of the number of shares that had belonged to shareholders of partnerships that were terminated. If a partnership is formed as a result of merger or acquisition, proportionality can be observed only in relation of the value of shares that had been owned by shareholders of the terminated partnerships.

Chapter 5 "Civil Law Methods of Corporate Rights Protection" consists of three subchapters, in which general characterization of methods of subjective corporate rights protection is performed, and the specifics of certain methods of their protection, including invalidation of a decision of the body of an economic partnership, are highlighted.

Considering the size of an interest (number of shares) owned by a participant, methods of corporate rights protection are classified to: methods of protection of common (ordinary) corporate rights that belong to each participant, for example, enforcement to perform actions, and methods of protection of the exceptional (exclusive) corporate rights that belong only to certain participants owing the necessary percentage of an interest (shares) defined by law, for example, enforcement to abstain from certain actions.

The significant prevalence in practice of such methods of corporate rights protection as enforcement to perform actions or to abstain from them can be treated as the evidence that a partnership represented by its officials often violates its obligations to participants (shareholders). Current corporate legislation of Ukraine does not provide for civil liability of a partnership to participants (shareholders) for damages caused by its officials. Considering the above, there is the need to establish additional means to ensure that the partnership fulfills its obligations to its participants (shareholders). The responsibility of an economic partnership to its members (shareholders) for non-fulfillment of obligations to them should be one of the methods of their corporate rights protection, which belongs to measures of civil liability.

There has been substantiated the expediency of evaluating the effectiveness of corporate rights protection based on two criteria:

- 1) availability, that is, the existing possibility of application of such method of corporate rights protection that does not contradict the law or the contract;
- 2) sufficiency, that is, the ability of the method of corporate rights protection to achieve the result expected by the subject of these rights (to eliminate the violation of the right).

It has been concluded that in those cases when a corporate right can be exercised by a participant (shareholder) independently without application to the partnership, it does not require court protection, except for situations when the partnership, by its actions, obstructs the realization of such right. In other words, in case that a participant (shareholder) owing the legally established size of an interest (number of shares) of 10 (5) percent or more applies to court with a request to appeal the refusal to pass a decision (refrain from passing it) by the body of the partnership regarding the convening of an extraordinary general meeting, such demand cannot be satisfied. He can exercise his exceptional corporate right by convening and holding an extraordinary general meeting on his own initiative, regardless of the will of the partnership.

Attention is drawn to the fact that the right to conduct an audit of the partnership's financial and economic activity and the right to all information about it are independent corporate rights, which are exercised considering the principle of proportionality. The

possibility of simultaneous violation of these independent corporate rights creates the need for their simultaneous protection using different methods. Therefore refusal to protect the right to information only on the ground that the participant (shareholder) exercised his right to conduct an audit is unjustified.

It has been found out that methods of protecting the priority rights of limited (additional) liability partnerships participants to purchase an interest in case of increase of the authorized capital in its size, or to purchase an interest of another participant of the partnership that is being sold to a third party, depend on the type of violation of the right: 1) partnership's evasion from transferring the interest to the participant or 2) violation of proportionality during the distribution of interests between participants. In the first case, the method of protection should be related to determination of size of the participant's interest in the authorized capital, in the second – to transfer of the rights and obligations of buyer of the interest to the participant of the partnership whose corporate rights are violated.

It has been substantiated that from the moment of expiration of the period for receiving the demands of participants (shareholders) for the mandatory redemption of an interest (shares), the partnership has an obligation to pay for the interest (shares). In this regard, collection of the redemption of an interest (shares) debt should be considered the appropriate method of protection of the violated right to redeem an interest (shares) at the initiative of the partnership, at the initiative of a participant (shareholder), or in case of controlling stakes acquisition.

In general, we must agree with those authors who consider it expedient to involve a notary in the protection of the right to payment of dividends. Considering common legal nature of the right to receive dividends by shareholders and participants of limited and additional liability partnerships, the notarial method of protection in the form of an executive inscription is deemed appropriate to be extended to members of limited (additional) liability partnerships as well.

It has been justified to recognize the transfer of rights and obligations regarding an interest (shares) to a new participant (shareholder) while preserving the ratio that existed before the reorganization as a method of protecting the right to conversion of an interest (shares). In other words, a participant (shareholder) of the successor partnership, whose right

to conversion of an interest (shares) was violated by deviation from the principle of proportionality, should be able to apply in court such method of protection as the transfer to him of an interest (part of an interest) or shares that were unreasonably passed to another participant (shareholder) in the process of reorganization.

It has been found out that the position according to which the decision of the general meeting is an act of an individual nature gave the Supreme Court grounds to define the decision of the management body of the partnership as the one that exhausts its legal validity by its execution. Such legal conclusion has the consequence of refusing to recognize invalid decisions of general meetings and other bodies of economic partnerships on the grounds that they have exhausted their effect as acts of individual nature. When considering this category of disputes, it is necessary to be guided by the fact that the decision of a management body of a partnership belongs to local legal acts, including those of a normative nature, which, in the presence of grounds provided for by law, can be recognized by court as invalid, regardless of the legal consequences of its application.

It has been suggested that instead of recognizing a decision of a body of an economic partnership “invalid”, the corresponding method of protection should be called: recognition void and cancellation. This name derives from legal nature of the decision of the partnership body (local legal act), as well as from the grounds and legal consequences of its illegality.

Keywords: corporate rights, exercise, principles, proportionality, protection.

List of publications of the obtainer:

Monographs and other works:

1. Tsikalo V. I. Principle of Proportionality in Exercise of Corporate Rights : Monograph. Lviv : Ivan Franko National University of Lviv, 2022. 588 p.
2. Tsikalo V. I. Principle of Proportionality in Exercise of Corporate Rights : Monograph. 2nd edition, revised and supplemented. Lviv : Ivan Franko National University of Lviv, 2023. 590 p.
3. Corporate Law Through the Prism of Judicial Practice : Monograph / edited by I. V. Spasybo-Fateieva. Kharkiv : ECUS, 2021. 512 p. (§ 1 of the chapter 4).

4. Corporate Law / Venedyktova I. V., Hnydchenko H. H., Kaganovska T. Y. and others ; edited by U. Helmann, I. V. Venedyktova. Khmelnytskyi : Khmelnytskyi University of Management and Law, 2015. P. 144–146. (chapters 2–4, 6).

5. Economic Code of Ukraine. Scientific and Practical Commentary / edited by V. M. Kossak. Kyiv : Pravova Yednist, 2010. 672 p. (commentary of chapters 1, 3, 4, 11, 13, 14, 17, 18, 21).

6. Scientific and Practical Commentary of the Civil Code of Ukraine. 2-nd edition, amended and supplemented / edited by V. M. Kossak. Kyiv : Istyna, 2008. 992 p. (commentary of chapters 5, 18–19).

Articles published in scientific specialized publications:

7. Kossak V., Yakubivskyi I., Oprysko M., Tsikalo V. and Bek Y. Legal Consequences of Mock Transactions. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. № 9. P. 1600–1607 (3 quartile).

8. Tsikalo V. Specific characteristics of corporate rights under Ukrainian legislation. *Cuestiones Politicas*. 2022. № 73. Vol. 40. P. 633–654.

9. Hnativ O., Rym T., Tsikalo V., Rym O. Combination of private law and public law principles in the regulation of investment relations. *PA Persona e Amministrazione*. 2022. V. 11 № 2, II – Studi. Pubblicato 2023-04-12. P. 841–861 (4 quartile).

10. Tsikalo V. I. The Principle of Proportionality in Exercise of the Priority Right of a Partnership Participants to Purchase an Interest (Its Part) of Another Participant. *Juris europensis scientia*. 2023. № 2. Issue 1. P. 42–46.

11. Tsikalo V. I. The Principle of Proportionality in Exercise of the Rights of Economic Partnerships Participants in the Conditions of Corporate Legislation Amendment. *Law and Society*. 2023. № 2. V. 2. P. 84–89.

12. Tsikalo V. I. Exercise and Protection of the Right to a Fair Price for the Compulsory Sale of Shares in Case of a Dominant Controlling Stake Purchase in the Conditions of Corporate Legislation Amendment. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. № 02. P. 145–149.

13. Tsikalo V. Prospects for Exercise of the Right to Compensation for Damages Caused by Officials of an Economic Partnership in Conditions of the Corporate Legislation Update. *Veda a perspektivy*. 2023. № 4 (23). P. 152–164.
14. Tsikalo V. I. Classification of Methods of Protecting the Rights of Participants of Economic Partnerships During the Update of Corporate Legislation. *Scientific Perspectives*. 2023. № 4 (34). P. 500–513.
15. Tsikalo V. I. The Right to Auditing Partnership's Activity in Conditions of Modernization of Corporate Legislation. *Scientific Annovations and Advanced Technologies*. 2023. № 5 (19). P. 365–373.
16. Tsikalo V. Principles of Corporate Rights Exercise and Protection: Concept and Types. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2020. № 6. P. 61–65.
17. Tsikalo V. Principles of Exercise of the Rights of Participants According to the Law of Ukraine “On Limited and Additional Liability Partnerships”. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2019. № 12. P. 79–84.
18. Tsikalo V. Conditions for Exercise of the Shareholders' Right to Redemption of Shares on Initiative of the Partnership. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2018. № 3. P. 25–30.
19. Tsikalo V. Conditions for Exercise and Protection of the Shareholders' Right to Mandatory Redemption of Shares by the Partnership. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2017. № 10. P. 52–56.
20. Tsikalo V. Exercise and Protection of the Shareholders' Right to Mandatory Redemption of Shares in Case of Acquisition of a Dominant Controlling Stake. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2017. № 9. P. 51–55.
21. Tsikalo V. Conditions for Exercise of the Shareholders' Right to Conversion (Exchange) of Shares. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2017. № 5. P. 41–45.
22. Tsikalo V. Exercise of the Right to Renunciation of a Limited Liability Partnership. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2017. № 4. P. 39–43.
23. Tsikalo V. Scope of the Agreement on Exercise of the Rights of Economic Partnership's Participants. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2017. № 2. P. 68–73.

24. Tsikalo V. Types of the Rights of Economic Partnership's Participants. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2017. № 1. P. 50–54.
25. Tsikalo V. Particular Issues of Acquisition, Modification and Termination of the Rights of Economic Partnership's Participants. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*. 2017. Issue 64. P. 151–165.
26. Tsikalo V. I. The Shareholder's Right to Appeal to a Notary in Case of Non-payment of Dividends. *International Journal "Law and Society" [text]*: Edited by the Doctor of Law Sciences, Prof. Vasylieva V. A. Ivano-Frankivsk : Foliant, 2017. Issue 5. P. 175–182.
27. Tsikalo V. Exercise and Protection of the Shareholders' Right to Dividends: Comparative Legal Aspect. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*. Lviv : Ivan Franko National University of Lviv, 2016. Issue 63. P. 97–112.
28. Tsikalo V. Comparative Characteristics of Legal Regulation of the Right to Participation According to the Legislation of Ukraine and the European Union. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*. 2015. Issue 61. P. 337–347.
29. Tsikalo V. I., Oprysko M. V. Corporate Rights of Husband and Wife: Complex Issues in the Judicial Practice. *Visnyk (Bulletin) of the Supreme Court of Ukraine*. 2015. № 10 (182). P. 43–47.
30. Tsikalo V. Problematic Issues of Corporate Rights Protection in Ukraine. *Ukrainian Law. Selected Issues* / ed. M. Bartnik, M. Bielecki, J. Nikolaiev. Lublin : Society of Scientific Publishers LIBROPOLIS, 2013. P. 143–150.
31. Tsikalo V. I. Periods for Corporate Rights Exercise and Corporate Obligations Meeting, Prescription of Claims in the Law of Ukraine "On Stock Companies". *The Jurisprudence: Theory and Practice*. 2010. № 2 (64). P. 7–11.
32. Tsikalo V. Corporate Rights: Concept, Features and Classification. *Law of Ukraine*. 2010. № 11. P. 102–111.
33. Tsikalo V. I. Peculiarities of Exercise of Corporate Rights of the State and Territorial Community. *The Journal of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Law. Special Issue. № 929*. Kharkiv : the V.N. Karazin Kharkiv National University, 2010. P. 243–246.

34. Tsikalov V. Single-Participant Corporate Partnerships According to the Legislation of Ukraine. Conditions for Foundation and Conducting Economic Activities in the Border Regions of Poland and Ukraine / edited by Rafal Biskup, Malgozhata Ganchar. Reviewed by Artur Kus. Lublin : The John Paul II Catholic University of Lublin, 2007. P. 200–206.

Scientific works certifying the approval of the dissertation materials:

35. Tsikalov V. I. The Content of Contract on Exercise of the Rights of Participants of an Economic Partnership in the Conditions of Corporate Legislation Amendment. *The Contract as a Universal Form of Legal Regulation* : Materials of the Ukrainian Scientific and Practical Conference Dedicated to the Memory of Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor Volodymyr Vasyliovych Luts (1933–2021) (Ivano-Frankivsk, April 7, 2023). Ivano-Frankivsk : Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 2023. P. 132–134.

36. Tsikalov V. I. The Scope of Exercise of the Rights of Partnerships Participants in the Conditions of Corporate Legislation Amendment. *The Eleventh Legal Debates on Actual Problematic Issues of Private Law, Dedicated to the Memory of Y. V. Vaskovskyi* : (to the 25th anniversary of the establishment of the Faculty of Economics and Law) : materials of the International Scientific and Practical Conference (Odesa, May 26, 2023) [Electronic edition] / resp. ed. V. I. Truba, comp. A. L. Sviatoshniuk ; Odesa I. I. Mechnikov National University, Faculty of Economics and Law. Odesa : Fenix, 2023. 154 p. URL : http://liber.onu.edu.ua/pdf/11jurid_disp.pdf. C. 105–108.

37. Tsikalov V. I. Exercising the Right to Vote by Shareholders During Martial Law. *Amendments in Corporate Legislation During the Period of Martial Law in Ukraine*: Collection of scientific proceedings of the 20th International Scientific and Practical Conference (September 30, 2022, Ivano-Frankivsk) / The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine ; edited by Doctor of Law Sciences V. A. Vasylieva. Ivano-Frankivsk, 2022. P. 135–138.

38. Tsikalov V. I. Perspectives of Legal Regulation of Principles of Corporate Rights Exercise. *Recodification of the Civil Code of Ukraine: Perspectives of Legal Regulation of*

Corporate Relationships: coll. of scientific proceedings of the 19th International Scientific and Practical Conference (September 24, 2021, Ivano-Frankivsk) / The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine ; edited by Doctor of Law Sciences V. A. Vasylieva. Ivano-Frankivsk, 2021. P. 143–146.

39. Tsikalo V. Terms of Applying for the protection of corporate rights. *Terms. Statute of Limitations: collection of articles* / edited by I. V. Spasybo-Fateieva. Kharkiv : ECUS, 2021. P. 121–142.

40. Tsikalo V. Forms of Exercising Corporate Rights. *Problematic Issues of State Formation and Protection of Human Rights in Ukraine* : materials of the 26th Reporting Scientific and Practical Conference (February 6–7, 2020) : in 2 parts. Part 1. Lviv : Faculty of Law of the Ivan Franko National University of Lviv, 2020. P. 181–182.

41. Tsikalo V. I. Efficiency in the Protection of Corporate Rights. *Civil Law of Ukraine: New Challenges and Development Prospects* : materials of the 18th International Scientific and Practical Conference, Dedicated to 98th Anniversary from the Day of Birth of the Doctor of Law Sciences, Prof., Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR V. P. Maslov (Kharkiv, February 28, 2020). Kharkiv : Pravo, 2020. P. 193–196.

42. Tsikalo V. I. Comparative Characteristics of Corporate Rights and Rights of Cooperative Members. *Legal Life of Modern Ukraine* : in 3 vol. : materials of International Scientific and Practical Conference (Odesa, May 15, 2020) / resp. ed. M. R. Arakelian. Odesa : Publishing House “Helvetica”, 2020. Vol. 3. P. 518–521.

43. Tsikalo V. I. Proportional and Commensurate Corporate Rights in the Draft Law of Ukraine “On Stock Companies”. *Legislation on Stock Companies: Innovations and Perspectives* : coll. of scientific proceedings of the 18th International Scientific and Practical Conference (October 23, 2020, Ivano-Frankivsk) / The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine ; edited by Doctor of Law Sciences, Academician of National Academy of Law Sciences of Ukraine V. V. Luts. Kyiv–Ivano-Frankivsk, 2020. P. 121–124.

44. Tsikalo V. I. Updating the Concept of “Corporate Rights”. *Recodification (Updating) of the Civil Legislation of Ukraine: Concept, Directions, Prospects* : proceedings of the 10th International Civil Forum. Kyiv, 2020. P. 96–99.

45. Tsikalo V. I. Concept of the Agreement on Exercise of the Rights of the Economic Partnership Participants. *Actual Problematic Issues of Private Law: Contract as a Legal Form of Regulation of Private Relationships* : materials of the International Scientific and Practical Conference, Dedicated to 95th Anniversary from the Day of Birth of the Doctor of Law Sciences, Prof., Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR V. P. Maslov (Kharkiv, February 17, 2017). Kharkiv : Pravo, 2017. P. 205–207.

46. Tsikalo V. I. Priority Right to Purchase Shares Offered for Disposal by a Shareholder: Exercise and Protection. *The Seventh Legal Debates on Actual Problematic Issues of Private Law, Dedicated to the Memory of Y. V. Vaskovskyi* : materials of the International Scientific and Practical Conference (Odesa, May 26, 2017) / comp. and resp. ed. I. S. Kasanfarova ; Odesa I.I. Mechnikov National University; Faculty of Economics and Law. Odesa : Astroprint, 2017. P. 38–42.

47. Tsikalo V. I. Peculiarities of Protection of the Shareholders’ Right to Mandatory Shares Redemption in Case of Acquisition of a Dominant Controlling Stake. *Corporate Law of Ukraine and European Countries: Issues of Theory and Practice* : coll. of scientific proceedings of the 15th International Scientific and Practical Conference (October 6–7, 2017, Ivano-Frankivsk) / The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine ; edited by Doctor of Law Sciences, Academician of National Academy of Law Sciences of Ukraine V. V. Luts. Ivano-Frankivsk, 2017. P. 249–251.

48. Tsikalo V. I. Participation and Voting at the General Meeting of Shareholders Trust Certificate. *The Sixth Legal Debates on Actual Problematic Issues of Private Law, Dedicated to the Memory of Y. V. Vaskovskyi: (to the 150th Anniversary of His Birth)* : materials of the International Scientific and Practical Conference (Odesa, May 20–21, 2016) / comp. and resp. ed. I. S. Kasanfarova ; Odesa I.I. Mechnikov National University. Odesa : Astroprint, 2016. P. 204–208.

49. Tsikalo V. I. Peculiarities of Exercise of the Right to Participation in the General Meeting of Shareholders under the Legislation of the European Union. *Materials of the International Scientific Conference. LEGAL SCIENCE AND PRACTICE IN THE THIRD MILLENNIUM / February 27–28, 2015*. Kosice : Pavel Josef Safarik University in Kosice, 2015. P. 111–113.

50. Tsikalo V. The Influence of the Association Agreement on the Exercise of the Shareholders' Right to Participation. *Problematic Issues of State Formation and Protection of Human Rights in Ukraine* : materials of the 21st Reporting Scientific and Practical Conference (February 12–13, 2015) : in 2 parts. Part 1. Lviv : Faculty of Law of the Ivan Franko National University of Lviv, 2015. P. 227–230.

51. Tsikalo V. I. Peculiarities of Exercise and Protection of the Shareholders' Right to Participation in the Distribution of Partnership's Profits under the EU Law. *Actual Problematic Issues of Private Law* : materials of the International Scientific and Practical Conference, Dedicated to 93rd Anniversary from the Day of Birth of the Doctor of Law Sciences, Prof., Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR V. P. Maslov (Kharkiv, February 27, 2015). Kharkiv : Pravo, 2015. P. 189–191.

52. Tsikalo V. I. System of Corporate Management. *Peculiarities of the Formation of the Legislation of Ukraine: Philosophical-Legal, Historical and Practical Aspects [text]* : materials of the 2nd Ukrainian Scientific and Practical Conference (March 27, 2015, Ivano-Frankivsk). Ivano-Frankivsk : Ivano-Frankivsk University of Law Named After King Danylo Galytskyi, 2015. P. 230–233.

53. Tsikalo V. I. Participant's Right to Information About the Economic Partnership Under the Legislation of Ukraine and the European Union. "*Reformation of the Legislation of Ukraine and Development of Social Relationships in Ukraine: the Interaction Issues*" : materials of the International Scientific and Practical Conference, Uzhhorod, April 24–25, 2015. Uzhhorod : Uzhhorod National University, 2015. P. 86–88.

54. Tsikalo V. I. Judicial Protection of the Shareholders' Right to Dividends. *The Fifth Legal Debates on Actual Problematic Issues of Private Law, Dedicated to the Memory of Y. V. Vaskovskyi* : materials of the International Scientific and Practical Conference

(Odesa, May 22, 2015) / resp. ed. I. S. Kasanfarova ; Odesa I. I. Mechnikov National University. Odesa : Astroprint, 2015. P. 254–258.

55. Tsikalo V. I. Correlation Between Decision-Making by the General Meeting of a Partnership and Its Authority. *Corporate Law of Ukraine and Other European Countries: Ways of Harmonization* : coll. of scientific proceedings of the International Scientific and Practical Conference (October 2–3, 2015, Ivano-Frankivsk) / The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine ; edited by Doctor of Law Sciences, Academician of National Academy of Law Sciences of Ukraine V. V. Luts. Ivano-Frankivsk, 2015. P. 298–300.

56. Tsikalo V. I. Correlation Between the Value of an Interest in the Authorized Capital of a Limited Liability Partnership and the Exercise of the Right to Participation. *Science and Education of the 21st Century* : materials of the Reporting Scientific and Practical Conference of Lecturers and Students (Ivano-Frankivsk, April 30, 2014). Ivano-Frankivsk : Editorial and Publishing Department of the Ivano-Frankivsk University of Law Named After King Danylo Galytskyi, 2014. P. 194–197.

57. Tsikalo V. I. Legal Nature of Period for Notice of the Renunciation of the Partnership. *The Fourth Legal Debates on Actual Problematic Issues of Private Law, Dedicated to the Memory of Y. V. Vaskovskyi* : materials of the International Scientific and Practical Conference (Odesa, May 16, 2014) / comp. and resp. ed. I. S. Kasanfarova ; Odesa I. I. Mechnikov National University. Odesa : Astroprint, 2014. P. 93–95.

58. Tsikalo V. I. Peculiarities of the Right to Participation Exercise in Correlation with the Corporate Agreement. *Corporate Agreements [mekcm]* : coll. of scientific proceedings of the Ukrainian Scientific and Practical Conference (September 27–28, 2013, Ivano-Frankivsk) / The Academician F. H. Burchak Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of National Academy of Law Sciences of Ukraine ; edited by Doctor of Law Sciences, Academician of National Academy of Law Sciences of Ukraine V. V. Luts. Ivano-Frankivsk, 2013. P. 46–51.

59. Tsikalo V. I. Protection of the Corporate Right of Shareholders to Assemble the Extraordinary General Meeting. *Improvement of Legal Regulation of Corporate*

Relationships : coll. of scientific works / National Academy of Law Sciences of Ukraine, Scientific-Research Institute of Private Law and Entrepreneurship; editorial board: O. D. Krupchan [and others]; edited by Doctor of Law Sciences, Academician of National Academy of Law Sciences of Ukraine V. V. Luts. Kyiv : Editorial office of journal “Law of Ukraine”, 2013. P. 67–71.

60. Tsikalo V., Tsikalo O. Participation of a notary in the emergence, exercise and termination of corporate rights of shareholders. *Small notary encyclopedia*. 2011. No. 3 (57). P. 154–159.

61. Tsikalo V. I. Exercise of the Rights of Founders of a Stock Company and Corporate Rights of Shareholders by Means of Notarial Acts. *The First Legal Debates on Actual Problematic Issues of Private Law, Dedicated to the Memory of Y. V. Vaskovskyi* : materials of the International Scientific and Practical Conference, Odesa, April 15–16, 2011; Odesa I. I. Mechnikov National University. Odesa : Astroprint, 2011. P. 409–411.

62. Tsikalo V. I. Term as a Time Category in the Law of Ukraine “On Stock Companies”. “*The Olbia Forum – 2011 : Strategies of Ukraine in the Geopolitical Space*” : proceedings. Mykolayiv : Publishing Office of the Petro Mohyla Black Sea National University, 2011. Vol. 9. P. 93–96.

63. Tsikalo V. I. General Conditions for Corporate Rights Exercise. *The Olbia Forum – 2010: Strategies of Ukraine in the Geopolitical Space* : proceedings. Mykolayiv : Publishing Office of the Petro Mohyla Black Sea National University, 2010. Vol. 10. P. 66–68.

64. Tsikalo V. I. Periods in Corporate Relationships (on the Example of the Law of Ukraine “On Stock Companies”). “*The Olbia Forum – 2009 : Strategies of Ukraine in the Geopolitical Space*” : proceedings. Mykolayiv : Publishing Office of the Petro Mohyla Black Sea National University, 2009. Vol. 2. P. 103–106.

65. Tsikalo V. I. Problems and Perspectives of Legal Regulation of Relationships Concerning the Privatization of Share Packages of Open Stock Companies, that are of Strategic Importance for Economy and Security of the State. *State Regulation of Economic Relationships: Development of Legislation and Problems in Application of Law in Economic Disputes* : materials of the Scientific and Practical Conference. April 16–17,

2008, Lviv. Lviv : Supreme Economic Code of Ukraine. Lviv Appellate Economic Court, 2008. P. 463–466.

Зміст

Вступ	39
Розділ 1. Загальнотеоретична характеристика корпоративних прав ...	54
1.1. Місце немайнових та майнових корпоративних прав у системі суб'єктивних цивільних прав.....	54
1.2. Зміст та ознаки корпоративних прав.....	69
1.3. Поняття і види корпоративних прав.....	93
Розділ 2. Здійснення корпоративних прав	109
2.1. Засади здійснення корпоративних прав.....	109
2.2. Способи здійснення корпоративних прав.....	133
2.3. Межі здійснення корпоративних прав.....	142
Розділ 3. Засада пропорційності у здійсненні немайнових корпоративних прав	165
3.1. Здійснення корпоративного права на управління господарським товариством шляхом голосування.....	165
3.2. Права щодо самостійного скликання та проведення загальних зборів товариства.....	189
3.3. Здійснення права на аудиторську перевірку діяльності господарського товариства.....	198
3.4. Право на інформацію про діяльність товариства.....	206
3.5. Реалізація суб'єктивного права на вихід із товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю.....	217
Розділ 4. Засада пропорційності у здійсненні майнових корпоративних прав	228
4.1. Здійснення переважних корпоративних прав.....	228
4.2. Права на викуп частки (акцій).....	236
4.3. Реалізація права на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета.....	255
4.4. Право на дивіденди.....	266

4.5. Здійснення корпоративного права на відшкодування збитків, завданих посадовими особами господарського товариства.....	279
4.6. Реалізація корпоративних прав на участь у розподілі активів у разі припинення товариства.....	292
Розділ 5. Цивільно-правові способи захисту корпоративних прав.....	304
5.1. Загальна характеристика способів захисту суб'єктивних корпоративних прав.....	304
5.2. Особливості окремих способів захисту корпоративних прав.....	326
5.3. Визнання нечинним та скасування рішення органу управління господарським товариством як спосіб захисту корпоративних прав.....	371
Висновки.....	390
Список використаних джерел.....	400
Додатки.....	459

Вступ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У процесі оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України, з урахуванням необхідності його адаптації до умов ринкової економіки та права Європейського Союзу, перед сучасною цивілістичною наукою виникла низка актуальних питань, серед яких: проблеми здійснення і захисту корпоративних прав. Згідно з додатками до Глави 13 “Законодавство про заснування та діяльність компаній, корпоративне управління, бухгалтерський облік та аудит” Розділу V “Економічне та галузеве співробітництво” Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, укладеної в частині торговельно-економічних і галузевих положень 27 червня 2014 року, наша держава взяла на себе зобов’язання поступово наблизити законодавство у сфері здійснення прав учасників товариств до законодавства ЄС, зокрема: його директив, регламентів, рекомендацій і керівних принципів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо корпоративного управління. Імплементативні заходи у сфері здійснення та захисту корпоративних прав набули ще більшої значущості у зв’язку із прийняттям директиви Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація).

За останні роки у вітчизняній цивілістичній науці проблематиці корпоративних відносин було приділено достатньо уваги. Зокрема, на рівні докторських дисертацій досліджені цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин (І. В. Спасибо-Фатєєва, 2000), питання припинення корпоративних правовідносин у господарських товариствах (В. М. Кравчук, 2010), цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах (Ю. М. Жорнокуй, 2016), загальнотеоретична характеристика цивільно-правового захисту корпоративних прав в Україні (О. В. Бігняк, 2018). Особливостям реалізації корпоративних прав у сфері господарювання присвячені докторські дисертаційні дослідження таких науковців:

О. М. Вінник, 2004; О. Р. Кібенко, 2006; І. В. Лукач, 2016; А. В. Смітюх, 2019; О. В. Гарагонич, 2020.

Своєю чергою кандидатські дисертації фокусувались, переважно, на дослідженні деяких проявів корпоративних відносин в юридичних особах різних організаційно-правових форм. Окремо питанням здійснення корпоративних прав присвячені дисертації І. Б. Саракун (2008) та О. О. Сосули (2021), а їх захисту – роботи О. В. Зудіхіна (2011) та І. М. Галіяна (2021).

Водночас, перелічені дисертаційні дослідження не відображають новел Законів України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” та “Про акціонерні товариства”. Публікації, присвячені здійсненню та захисту корпоративних прав, опубліковані ще до прийняття нового Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року.

Подальше удосконалення механізму цивільно-правового регулювання корпоративних відносин повинно ґрунтуватися на відповідній концептуальній основі з урахуванням засади пропорційності здійснення корпоративних прав. Здійсненню та захисту корпоративних прав, окрім загальних засад, властива засада пропорційності. Корпоративні права, як різновид цивільних, за проявом засади пропорційності можна поділити на: 1) звичайні (ординарні) корпоративні права, які належать кожному учаснику (акціонеру); 2) виняткові (ексклюзивні) корпоративні права, які належать лише окремим учасникам (акціонерам) із необхідним розміром частки (кількістю акцій), визначеним законом: 5, 10, 95 % тощо. Звичайні корпоративні права належать усім учасникам товариства, незалежно від розміру частки (кількості акцій), якою вони володіють. Виняткові корпоративні права належать лише тим учасникам, які мають достатній (не менший або більший: 5, 10, 95 тощо) відсоток частки, встановлений законом. Для цих корпоративних прав характерні ряд особливостей їх здійснення порівняно із правами, якими наділені усі інші учасники. Такі особливості здійснення можуть впливати на захист цих прав, і тому повинні бути враховані у судовій практиці. Питання захисту корпоративних прав в Україні стають дедалі актуальнішими в умовах новелізації корпоративного законодавства.

При цьому на дисертаційному рівні не проводилось комплексного дослідження одночасно проблем здійснення і захисту корпоративних прав під кутом зору їх засад. Проте характерною засадою реалізації корпоративних прав є пропорційність, яка визначає встановлений законом, локальним правовим актом, або договором, порядок здійснення корпоративних прав залежно від *розміру частки* (кількості акцій) у статутному капіталі товариства. Ураховуючи сказане, дослідження механізму цивільно-правового регулювання здійснення та захисту корпоративних прав є актуальним як з доктринальної позиції, так і з погляду необхідності удосконалення правозастосовчої практики з урахуванням положень новелізованого корпоративного законодавства.

Теоретичну основу дослідження склали наукові праці таких українських учених-правників, як: О. А. Беяневич, О. В. Бігняк, В. І. Борисова, В. А. Васильєва, О. М. Вінник, О. В. Гарагонич, Н. С. Глусь, А. Б. Гриняк, А. С. Довгерт, Ю. М. Жорнокуй, А. В. Зеліско, І. Р. Калаур, О. Р. Кібенко, О. В. Кологойда, В. М. Коссак, А. В. Коструба, О. О. Кот, О. В. Кохановська, Н. С. Кузнецова, С. С. Кравченко, В. М. Кравчук, І. В. Лукач, В. В. Луць, Р. А. Майданик, В. С. Мілаш, В. М. Махінчук, М. Д. Пленюк, І. Б. Саракун, А. В. Смітюх, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. С. Тімуш, О. І. Харитонова, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишка, С. І. Шимон, В. С. Щербина, Ю. М. Юркевич, О. С. Яворська, В. Л. Яроцький та багато інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертація виконана в межах науково-дослідної тематики кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка на 2009–2011 роки “Гармонізація цивільного законодавства України з правом Європейського Союзу” (державний реєстраційний номер: 0109U004333), на 2012-2014 роки “Удосконалення механізму правового регулювання у світлі новелізації цивільного законодавства” (державний реєстраційний номер: 0112U003754), на 2016–2018 роки “Проблеми уніфікації цивільного законодавства України з правом ЄС” (державний реєстраційний номер: 0116U001703), на 2019–2021 роки “Новелізація цивільного та цивільного процесуального права в умовах реформи судочинства” (державний реєстраційний номер: 0119U002358) та на 2022–2024 роки

“Концептуальні засади рекодифікації цивільного законодавства України” (державний реєстраційний номер: 0122U200330), а також міжнародного проєкту “Вивчення альтернативних форм врегулювання спорів як підходу до забезпечення прав людини” (543990-TEMPUS-1-2013-1-DE-TEMPUS-JPCR).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є формування концепції цивільно-правового регулювання здійснення і захисту корпоративних прав та обґрунтування пропозицій, спрямованих на удосконалення законодавства та судової практики України у цій сфері.

Означена мета дослідження зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- з’ясувати доктринальні підходи до розуміння юридичної природи корпоративних прав;
- виявити сутнісні ознаки корпоративних прав та сформулювати їх авторську дефініцію;
- розкрити зміст корпоративних прав та їх види;
- виокремити засади здійснення корпоративних прав і визначити серед них місце засади пропорційності;
- проаналізувати способи та межі здійснення корпоративних прав;
- встановити характер впливу засади пропорційності на здійснення немайнових корпоративних прав;
- визначити прояв засади пропорційності у здійсненні майнових корпоративних прав;
- дати загальну характеристику способів захисту корпоративних прав;
- розкрити особливості окремих способів захисту корпоративних прав;
- сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання здійснення та захисту корпоративних прав.

Об’єктом дослідження є цивільні відносини у сфері здійснення та захисту корпоративних прав із урахуванням засади пропорційності.

Предмет дослідження становить механізм цивільно-правового регулювання на засаді пропорційності здійснення та захисту корпоративних прав, нормативно-правові акти, правозастосовча практика.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної вище мети у процесі дослідження використані філософські підходи, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи і засоби пізнання. *Діалектичний підхід* пізнання став основою дослідження і допоміг проаналізувати корпоративні суб'єктивні права як різновид цивільних прав, виявити тенденції їх правової визначеності. *Логічні прийоми* (аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення тощо) супроводжували увесь процес дослідження. *Правила формулювання понять* використані у запропонованих автором дефініціях корпоративних прав та їх здійснення (п. 1.3., п. 2.1.), засад здійснення корпоративних прав загалом (п. 2.1.), засади пропорційності здійснення корпоративних прав зокрема (п. 2.1.), договору про здійснення корпоративних прав (п. 2.2.), способів здійснення корпоративних прав (п. 2.3.), способів захисту корпоративних прав (п. 5.1.), ефективності у їх захисті (п. 5.1.). *Правила поділу понять* застосовувались для виділення самостійного критерію класифікації корпоративних прав (п. 1.3.), виокремлення різних видів способів здійснення корпоративних прав (п. 2.2.), суб'єктивних прав на управління товариством (п. 3.1. та 3.2.), прав на викуп частки (акцій) (п. 4.2. і 4.3.), способів захисту корпоративних прав (п. 5.1.). *Соціологічні методи* пізнання використовувалися при аналізі нормативно-правових актів, судових рішень та інших документів. *Герменевтико-правовий метод* застосовувався в процесі тлумачення правових норм, що регулюють здійснення та захист корпоративних прав, і практики їх застосування (п. 1.1., 1.2., 2.1., 2.2., 3.1.–3.5., 4.1.–4.6., 5.1.–5.3.). Прийоми *техніко-юридичного аналізу* використовувалися при здійсненні дослідження корпоративних прав за допомогою засобів юридичної техніки. Окремі *прийоми порівняльно-правового* методу застосовувалися для порівняльного аналізу нормативно-правових актів України, що регулюють відносини у сфері здійснення та захисту корпоративних прав, із міжнародно-правовими документами та законодавством іноземних держав (п. 3.1., 3.2., 4.4., 4.5. та 5.1.).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше на дисертаційному рівні проведено комплексний теоретичний аналіз механізму цивільно-правового регулювання здійснення корпоративних прав з урахуванням засади пропорційності та способів їх захисту, а також визначено конкретні напрями

вдосконалення законодавства і правозастосовчої практики у сфері здійснення та захисту корпоративних прав. На підставі проведеного дослідження автором сформульовані та виносяться на захист такі положення, що містять елементи наукової новизни:

уперше:

1) запропоновано авторське визначення корпоративних прав, тобто немайнових та майнових прав учасника товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, а також акціонера, здійснення яких обумовлене пропорційністю щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі;

2) обґрунтовано поняття пропорційності здійснення корпоративних прав як загальної засади, що визначає, встановлений законом, локальним правовим актом, або договором, порядок здійснення корпоративних прав залежно від розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі, яка належить кожному учаснику товариства або окремому учаснику із достатнім розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом (5, 10, 95 відсотків тощо);

3) встановлено, що засада пропорційності має прояв при здійсненні як немайнових, так і майнових корпоративних прав, у зв'язку із чим, аргументовано доцільність її закріплення у відповідних положеннях Цивільного кодексу України та корпоративного законодавства;

4) висловлено пропозицію засади здійснення корпоративних прав поділити на два види із застосуванням критерію сфери їх поширення:

– засади, які поширюють свою дію на корпоративні та інші цивільні права (вільно, на власний розсуд, а також справедливість, добросовісність і розумність);

– засада, яка поширюється виключно на корпоративні права, як різновид цивільних (пропорційність);

5) виділено самостійний критерій класифікації корпоративних прав із урахуванням розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі на: звичайні (ординарні) корпоративні права, що належать усім учасникам (акціонерам) та виняткові (ексклюзивні) корпоративні права, що належать лише окремим учасникам

(акціонерам), які володіють визначеним законом відсотком частки (акцій), наприклад, 5, 10, більше 95 % тощо;

б) обґрунтовано, що здійснення звичайних корпоративних прав залежить від волевиявлення товариства в особі його органів або посадових осіб, а також інших учасників, які вчиняють на користь учасника (акціонера) певну дію; виняткові корпоративні права учасник (акціонер) здійснює за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства чи інших учасників)

7) визначено особливості захисту звичайних корпоративних прав, а саме: примусове виконання обов'язку в натурі шляхом вчинення певних дій на користь їх суб'єктів (зобов'язання до вчинення дій); виняткові корпоративні права можуть бути захищені таким способом, як заборона чинити перешкоди у здійсненні права;

8) з'ясовано, що локальні правові акти господарського товариства за предметом правового регулювання можна поділити на три види: локальні правові акти, які регулюють здійснення звичайних корпоративних прав (наприклад, положення про нарахування та виплату дивідендів); локальні правові акти, які регулюють здійснення виняткових корпоративних прав (наприклад, положення про порядок проведення незалежного аудиту діяльності товариства на вимогу учасників); локальні правові акти змішаного характеру, які регулюють здійснення як звичайних, так і виняткових корпоративних прав (наприклад, положення про порядок скликання та проведення чергових і позачергових загальних зборів товариства);

9) запропоновано передбачити у законодавстві України підхід, згідно з яким засновники товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю зобов'язані повністю внести свої вклади у статутний капітал до дня державної реєстрації товариства; така зміна матиме своїм наслідком формування статутного капіталу цих товариств у повному обсязі вже на момент його заснування, як це передбачено при створенні акціонерних товариств;

10) зроблено висновок, що не кількість присутніх на засіданні вищого органу управління акціонерним товариством є визначальною для прийняття ним рішень, а кількість голосів, поданих "за"; у законодавстві ЄС критерієм правомірності рішень загальних зборів акціонерів є відповідна більшість голосів від загальної кількості

акцій без вимоги щодо наявності кворуму; це правило доречно поширити також на акціонерні товариства, створені за законодавством України, як це встановлено для товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю;

11) доведено, що учасникам господарських товариств, які мають частку в статутному капіталі у відповідному розмірі, встановленому законом (5 або 10 відсотків), повинна бути забезпечена можливість здійснити їх виняткове корпоративне право на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів за власною волею; якщо ж учасник (акціонер) із певним розміром частки (кількістю акцій) подасть органу товариства вимогу про скликання позачергових загальних зборів, і йому буде відмовлено з підстав не передбачених законом, статутом чи іншими локальними правовими актами, товариство не розгляне звернення учасника (акціонера), не повідомить про результати його розгляду, або не проведе річні загальні збори, витрати на підготовку та проведення позачергових загальних зборів, ініційованих таким учасником (акціонером), доцільно покласти на товариство;

12) встановлено, що засада пропорційності повинна мати прояв у всіх випадках здійснення переважних корпоративних прав; переважність перед рештою учасників, яка заснована на засаді пропорційності, означає, що учасник може претендувати на такий обсяг немайнових і майнових благ у господарському товаристві, які відповідають розміру його частки у статутному капіталі цього товариства;

13) підсумовано, що проблема у здійсненні права акціонерів на викуп у них акцій за справедливою ціною власником домінуючого контрольного пакета викликана невдалим формулюванням ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства”, за яким ринкова вартість акцій примусового викупу завжди має визначатися суб’єктом професійної оціночної діяльності; таке законодавче положення суперечить принципу найбільшої ціни, який передбачений загальними положеннями закону для формування ринкової вартості акцій, і залежить від того, чи допущені акції до торгів на організованих ринках капіталів;

14) обґрунтована доцільність передбачити у Законі України “Про акціонерні товариства” положення щодо збереження засади пропорційності між акціонерами у

статутному капіталі не лише у разі конвертації (обміну) акцій при перетворенні товариств, але й при їх злитті, приєднанні або поділі;

15) запропоновано замість визнання “недійсним” рішення органу господарського товариства, для позначення відповідного способу захисту корпоративних прав уживати термін: визнання нечинним і скасування; це поняття впливає із правової природи рішення органу товариства (локальний правовий акт), а також із підстав та правових наслідків його неправомірності.

удосконалено:

1) критерій поділу юридичних осіб на корпоративні та унітарні, з урахуванням якого за основу треба брати не кількість засновників (учасників), а визначеність частки засновника (засновників) у статутному капіталі юридичної особи та подальший вплив її розміру на здійснення прав учасника (учасників); корпоративною треба вважати юридичну особу зі статутним капіталом, поділеним на частки (частку) її учасників (учасника), розмір яких (якої) обумовлює пропорційність здійснення суб’єктивних прав учасника (учасників);

2) положення, згідно з яким, учасники товариств-об’єднань капіталів здійснюють свої корпоративні права відповідно (пропорційно) до розміру частки (кількості акцій), належної їм у статутному капіталі; здійснення прав учасників повного та командитного товариств, а також – членів виробничих кооперативів, не залежить від розміру частки (паю) у їхніх капіталах (складеному чи пайовому); отже, корпоративні права належать акціонерам, а також учасникам товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, тобто товариств-об’єднань капіталів; права учасників (членів) інших юридичних осіб, здійснення яких не залежить від розміру частки (паю) у статутному капіталі такої юридичної особи, не є корпоративними;

3) поняття договору між учасниками (акціонерами): *договір про здійснення корпоративних прав*, який відображає вид правочину (договір), статус його сторін (учасники, акціонери) та предмет договору (дії, спрямовані на здійснення корпоративних прав);

4) позицію щодо доцільності імплементації у вітчизняне законодавство положень редакції ст. 8 Директиви 2007/36/ЄС щодо голосування за допомогою

електронних засобів, зокрема: електронне голосування на загальних зборах акціонерного товариства може бути проведено за допомогою трансляції засідання або двостороннього зв'язку у режимі реального часу, який дозволяє акціонерам виступати на загальних зборах, перебуваючи при цьому поза межами місця проведення зборів, чи із застосуванням інших засобів електронної ідентифікації; усі законодавчі приписи щодо обов'язкового використання авторизованої електронної системи доцільно виключити із закону;

5) підхід, за яким вибірковий викуп акцій на розсуд товариства є відступом від пропорційності, яка належить до засад здійснення усіх корпоративних прав; викуп акцій з ініціативи товариства не може відбуватися без застосування засади пропорційності у здійсненні права акціонера на викуп належних йому акцій; вибірковий викуп акцій на розсуд товариства суперечить положенням Директиви Європейського Парламенту і Ради ЄС 2017/1132;

б) твердження про те, що право на відшкодування збитків, завданих товариству, так само, як і право на визнання недійсним правочину, вчиненого від його імені, повинні бути закріплені у Цивільному кодексі України; тому варто доповнити ч. 4 ст. 92 Цивільного кодексу абзацом такого змісту: “Учасники (учасник, акціонер) господарського товариства, яким (якому) сукупно належить не менш як 10 відсотків статутного капіталу, можуть (може) на захист своїх корпоративних прав вимагати відшкодування завданих збитків, а також визнання недійсним правочину, вчиненого товариством, якщо він суперечить актам цивільного законодавства”;

7) розуміння співвідношення між належними та ефективними способами захисту корпоративних прав; вибір належних способів їх захисту залежить від трьох критеріїв: 1) змісту порушеного права, 2) виду порушення права і 3) наслідків його порушення; окрім параметрів належності способів захисту корпоративних прав, при застосуванні окремих способів захисту мають бути враховані критерії ефективного судового захисту: доступність та достатність;

8) положення щодо способу захисту права на конвертацію частки (акцій), яким треба визнати переведення прав та обов'язків щодо частки (акцій) на нового учасника (акціонера) зі збереженням співвідношення, яке існувало до моменту

реорганізації; учасник (акціонер) нового товариства, право якого на конвертацію частки (акцій) було порушено відступом від засади пропорційності, повинен мати можливість у судовому порядку перевести на себе відповідний обсяг корпоративних прав, які були безпідставно передані іншому учаснику (акціонеру) у процесі реорганізації;

отримали подальший розвиток:

1) позиція, згідно з якою корпоративні права підлягають здійсненню і захисту у межах відносин, заснованих на таких засадах: юридичної рівності, вільного волевиявлення, майнової самостійності;

2) ознаки суб'єктивних корпоративних прав, до яких варто віднести: обумовленість корпоративних прав визначеністю частки у статутному капіталі юридичної особи; вплив розміру частки у статутному капіталі юридичної особи на подальше здійснення корпоративних прав; комплексний характер корпоративних прав;

3) підхід до розуміння правової природи корпоративних прав: як певної кількості самостійних суб'єктивних прав, що складаються із правомочностей, які підлягають здійсненню на засаді пропорційності; запропоновано зважати на їх придатність до самостійного здійснення і захисту: правова можливість, яка здатна бути самостійно здійснена на засаді пропорційності і підлягає самостійному захисту, є окремим суб'єктивним корпоративним правом;

4) правило, за яким, у процесі управління діяльністю товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю або акціонерного товариства його учасники (акціонери) здійснюють виняткові суб'єктивні корпоративні права, що залежать від необхідного розміру частки (кількості акцій), встановленого законом; до них, зокрема, належать: право на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів, право на обов'язкове включення пропозицій до проєкту порядку денного загальних зборів, право на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів;

5) положення, згідно з яким право на проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства та право на будь-яку інформацію про

нього є самостійними винятковими корпоративним правами, які здійснюються з урахуванням засади пропорційності; відмова у захисті права на інформацію лише на тій підставі, що учасник (акціонер) здійснював своє право на проведення аудиторської перевірки, необґрунтована;

б) пропозиція про встановлення цивільно-правової відповідальності товариства перед своїми учасниками (акціонерами) за дії (бездіяльність) його посадових осіб; суб'єктом такої цивільно-правової відповідальності має стати господарське товариство як юридична особа; це означає, що у справах про відшкодування збитків, завданих учаснику (акціонеру) посадовою особою, відповідачем (боржником) повинне виступати товариство, а не його посадова особа; посадові особи будуть нести майнову відповідальність перед своїми товариствами у порядку регресу;

7) висновок про те, що у разі звернення учасника (акціонера) із встановленим законом розміром частки (кількістю акцій) 10 (5) і більше відсотків до суду з вимогою про оскарження відмови у прийнятті рішення (утримання від його прийняття) органом товариства щодо скликання позачергових загальних зборів, або про спонукання до їх скликання, такі вимоги не підлягають задоволенню; право на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів не можна вважати порушеним товариством, оскільки в учасника (акціонера) є можливість реалізувати це виняткове корпоративне право з власної ініціативи, незалежно від волевиявлення товариства;

8) підсумок щодо помилковості позиції, згідно з якою, рішення органу управління товариством, як індивідуально-правовий акт, вичерпує свою юридичну дію шляхом його виконання; рішення органу управління товариством належить до локальних правових актів нормативного характеру, яке, за наявності передбачених законом підстав, може бути визнане судом нечинним та скасоване, незалежно від правових наслідків його прийняття.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані у дисертаційній роботі теоретичні положення можуть бути використані в науково-

дослідній роботі при подальших наукових дослідженнях проблем цивільно-правового регулювання здійснення і захисту корпоративних прав.

Висновки та пропозиції, спрямовані на подальше удосконалення законодавства України про здійснення та захист корпоративних прав, направлено до Верховної Ради України (Акт впровадження № 04-26/18-2022/150103 (1000979) від 07.09.2022 р.).

Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватись у правозастосовчій практиці для уніфікації підходів до вирішення спорів щодо захисту корпоративних прав, що є актуальним для юрисдикційної діяльності Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (Акт впровадження № 430/0/108-22 від 16.09.2022 р.).

Одержані наукові та прикладні результати можуть бути застосовані у навчальному процесі при викладанні таких навчальних дисциплін, як “Цивільне право України”, “Корпоративне право”, “Підприємницьке право”, а також відповідних спецкурсів із питань правового регулювання корпоративних відносин.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою, виконаною здобувачем особисто. Усі сформульовані у ній положення та висновки, що виносяться на захист, ґрунтуються на власних дослідженнях і отримані автором самостійно. Ідеї та розробки, що належать співавторам публікацій за темою дисертації, здобувачем не використовувалися.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на розширеному засіданні відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України в змішаному форматі (м. Київ, 21 червня 2023 року) і на засіданні кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів, 27 червня 2023 року).

Основні результати дисертаційної роботи оприлюднені на таких міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях, форумах, круглих столах, семінарах тощо: Міжнародній науково-практичній конференції “Юридичні диспути з актуальних проблем приватного права”, присвяченій пам’яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 26 травня 2023 року, 26 травня 2017 року, 20–21 травня 2016 року, 22 травня 2015 року, 16 травня 2014 року, 15-16 квітня 2011 року); Всеукраїнській

науково-практичній онлайн-конференції “Договір як універсальна форма правового регулювання” (Івано-Франківськ, 07 квітня 2023 року); Міжнародній науково-практичній конференції з проблем корпоративного права / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України (м. Івано-Франківськ, 30 вересня 2022 року, 24 вересня 2021 року, 23 жовтня 2020 року, 6–7 жовтня 2017 року, 2–3 жовтня 2015 року, 27–28 вересня 2013 року); Круглому столі “Право на справедливий суд та заходи щодо забезпечення захисту корпоративних прав”, організованому Верховним Судом та проектом Ради Європи “Подальша підтримка виконання Україною рішень у контексті статті 6 Європейської конвенції з прав людини” з нагоди 30-річчя створення господарських (арбітражних) судів України: (м. Київ, 12 березня 2021 року); Круглому столі за участю членів Робочої групи з підготовки проекту Закону України з оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства “Обговорення концепції оновлення Цивільного кодексу України: проблеми реформування речового права”: (м. Київ–Львів, 31 березня 2021 року); Всеукраїнському семінарі для суддів господарських судів “Корпоративні спори: захист корпоративних прав та інтересів у суді”, організований спільно з ГО “Асоціація суддів господарських судів України” в онлайн режимі через платформу Zoom: (м. Одеса, 23 квітня 2021 року); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій д-ру юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслову (Харків, 28 лютого 2020 року, 17 лютого 2017 року, 27 лютого 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції “Правове життя сучасної України” (м. Одеса, 15 травня 2020 року); X Міжнародному цивілістичному форумі (Київ, 2020); Всеукраїнській науково-практичній конференції (Івано-Франківськ, Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 11–12 березня 2016 року, 27 березня 2015 року, 30 квітня 2014 року); Звітній науково-практичній конференції “Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні” (Львів, 6–7 лютого 2020 р., 12–13 лютого 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції “Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії” (м. Ужгород, 24–25 квітня 2015 року); PRAVNA VEDA A PRAX V TRETOM TISICROCI / 27. – 28. Februar 2015. Kosice : Universita Pavla

Josefa Savarika v Kosiciach; Ольвійському форумі: “Стратегії України в геополітичному просторі” (Миколаїв, 2011, 2010, 2009); Науково-практичній конференції: “Державне регулювання економічних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування у господарських спорах”, Вищий господарський суд України, Львівський апеляційний господарський суд (м. Львів, 16–17 квітня 2008 року).

Публікації. Основні результати наукового дослідження із достатньою повнотою висвітлено у 66 публікаціях, з яких 2 одноосібні монографії, 1 монографія у співавторстві, 29 статей у фахових виданнях, у тому числі 6 – в іноземних виданнях, з них 3 – у виданнях, що індексуються в Scopus, 1 – у виданні, що індексується у Web of Science, 31 теза доповідей, 1 навчальний посібник, 2 науково-практичні коментарі.

Структура роботи. Структура дисертації зумовлена метою, завданнями та логікою дослідження. Робота містить титульний аркуш, анотацію, зміст, основну частину, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи становить 485 сторінок. Основна частина роботи має обсяг 361 сторінку і містить вступ, п’ять розділів, кожен з яких поділено на відповідну кількість підрозділів, та висновки. Список використаних джерел включає 513 найменувань на 58 сторінках.

Розділ 1. Загальнотеоретична характеристика корпоративних прав

1.1. Місце немайнових та майнових корпоративних прав у системі суб'єктивних цивільних прав

Щодо поняття корпоративного права в суб'єктивному розумінні, у вітчизняній правовій науці немає єдності думок. Їх огляд дає підстави зробити висновок про різнобічне тлумачення сфери здійснення і захисту корпоративних прав. Із цього приводу у науковій літературі можна виділити кілька підходів (концепцій).

Згідно з однією із позицій до корпоративних прав відносять не лише права, що підлягають здійсненню і захисту у процесі діяльності існуючої уже юридичної особи, але й права, які виникають при її заснуванні. Цей підхід може отримати назву концепції “прав засновників та учасників”.

Зокрема, О. Р. Кібенко розглядає корпоративне право в суб'єктивному значенні як: *“право осіб вступати в об'єднання, створюючи тим самим нового суб'єкта права; право особи, що виникає із її членства (участі) у тій чи іншій корпорації”* [105, с. 14–15]. На думку ученої та судді Верховного Суду, доцільно керуватися широким (універсальним) визначенням корпоративних прав, згідно з яким, це права, які впливають із участі у капіталі юридичної особи. Як уважає авторка, *“...не має значення – чи поділяється такий капітал на частки чи ні, має юридична особа одного чи декількох учасників, юридична особа створена для отримання прибутку чи з іншою метою”* [505].

Цю ж позицію частково підтримують інші вчені. У навчальному посібнику “Акціонерне право” під поняттям суб'єктивного корпоративного права розуміють *“певні можливості (сукупність майнових та немайнових прав) учасників корпорації, що виникають на підставі членства у ній”* [178, с. 16]. З приводу характеру корпоративного права, автори цього видання поділяють думку, за якою його розглядають: 1) як право осіб вступати в об'єднання, створюючи нового суб'єкта права; 2) право особи, яке впливає з її участі у корпорації.

За поглядом О. Д. Крупчана, *“корпоративні права є приватними правами, які мають чітко виражений матеріальний зміст майнового і немайнового характеру і*

впливають із відносин по створенню, функціонуванню та припиненню підприємницьких товариств” [163, с. 72]. В. А. Васильєва вважає, що “корпоративне право в суб’єктивному розумінні – це право особи, об’єднуючи зусилля та капітал, стати учасником корпорації (юридичної особи). Всі інші суб’єктивні права учасника, що витікають із його членства в тій чи іншій організації, є похідними і розкриваються через поняття змісту корпоративного права” [27, с. 40–41; 28, с. 10]. На думку Н. А. Сліпенчук, “...суб’єктивне корпоративне право слід розуміти як право особи, яка поєднує зусилля та капітал, бути учасником корпорації (юридичної особи)” [331, с. 20].

Під корпоративними правами І. А. Галіахметов та В. С. Науменко запропонували розуміти: “...регульовані нормами права й установчими (засновницькими) документами суспільні відносини, які виникають між засновниками юридичної особи в процесі її створення, і відносини між юридичною особою та її учасниками щодо реалізації корпоративних прав та обов’язків” [45, с. 57].

Інший підхід сферою здійснення і захисту корпоративних прав охоплює лише ті права, “...що виникають у зв’язку з участю в діяльності вже утвореної (діючої) юридичної особи” [425, с. 135; 449, с. 36–38]. Ця концепція може бути поіменована як концепція “прав учасників”.

На думку В. М. Кравчука, “корпоративне право – це сукупність усіх прав та обов’язків, які має особа щодо конкретної юридичної особи. Конкретний зміст корпоративного права, співвідношення в ньому майнових і організаційних елементів визначається організаційно-правовою формою юридичної особи” [158, с. 259–260]. Позицію науковців, які розуміють “корпоративне право як право особи, що має частку у статутному капіталі юридичної особи корпоративного типу”, підтримує М. О. Суханов [123, с. 133].

Авторське визначення корпоративних прав учасника господарського товариства у контексті цієї концепції пропонує А. В. Смітюх. На його думку, “...це визначений законодавством та установчим документом товариства відповідно до його організаційно-правової форми неподільний комплекс ексклюзивних, недоступних

для третіх осіб прав щодо товариства та інших його учасників, які дозволяють здійснювати на товариство безпосередній і вирішально значущий вплив, що здатний значною мірою визначати його долю та буття, а також безпосередньо отримувати блага, у тому числі матеріальні, від його діяльності” [343, с. 85].

У межах концепції “прав учасників” окремо треба виділити тих учених, які вважають, що корпоративні права можуть бути здійснені щодо юридичних осіб різних організаційно-правових форм, не лише господарських товариств. Зокрема, О. Р. Ковалишин вважає, що “...обмеження їх змісту лише організаційно-правовими формами господарських товариств не відповідає потребам цивільного обороту” [114, с. 25]. Подібну думку висловив Я. С. Марущак, який визнав можливість “створення юридичних осіб корпоративного типу в Україні в таких організаційно-правових формах: господарські товариства (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства) і виробничі кооперативи, приватні підприємства та фермерські господарства, що діють на основі приватної власності кількох осіб, підприємства споживчої кооперації, утворені декількома споживчими товариствами” [182, с. 8].

Своєю чергою Н. С. Кузнецова піддає сумніву безпідставне розширення поняття корпорація, а з ним, і корпоративних прав. “Що стосується самого поняття «корпорація», то навряд чи доцільно розширювати його тлумачення аж до приватних або колективних підприємств. Сумнівно і кооперативи, в тому числі виробничі, відносити до корпорацій” [166, с. 6].

Існує позиція науковців, згідно з якою корпоративні права реалізують лише акціонери або учасники товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю. Концепція “прав учасників трьох господарських товариств (акціонерного, товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю)” покладена в основу цього підходу.

За переконанням І. В. Спасибо-Фатєєвої: “...про корпоративні права можна говорити лише стосовно прав учасників підприємницьких товариств, і то не всіх, а лише товариств з обмеженою відповідальністю та АТ” [357, с. 86]. Під корпоративним правом у суб’єктивному значенні Н. С. Глузь розуміє “сукупність

прав, які виникають у акціонера чи учасника корпорації внаслідок набуття ними відповідного права власності на акції, права власності на частку в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю та товариства з додатковою відповідальністю, і які закріплені в чинному законодавстві України та внутрішніх нормативних актах самої корпорації” [51, с. 13].

На тому, що “корпоративні права необхідно розглядати в аспекті прав акціонерів – перша група, та прав учасників ТзОВ та ТзДВ – друга група” [94, с. 102], акцентують також інші вчені. Корпоративні права – це права учасників господарських товариств, якими доцільно вважати АТ, ТзОВ та ТзДВ. Власне визначення пропонує С. С. Кравченко: “суб’єктивне корпоративне право – це право особи, яка перебуває у правовідносинах із господарським товариством як його учасник, одержувати від нього певні блага, для чого їй надаються певні можливості щодо участі в управлінні товариством” [153, с. 176]. Таку ж позицію займає С. В. Артеменко [1, с. 23–24].

“В законодавстві України термін «корпоративні права» вперше з’явився лише в 1992 році (Декрет Кабінету Міністрів України «Про впорядкування діяльності суб’єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31.12.1992 р.)” [323, с. 64, 66]. На сьогоднішній день, поняття корпоративних прав містять декілька законодавчих актів. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про режим іноземного інвестування”, яка дає перелік видів іноземних інвестицій, корпоративні права – права власності на частку (пай) у статутному капіталі юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших держав. Для мети оподаткування корпоративні права отримали визначення як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) цієї організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (п. 14.1.90 ст. 14 Податкового кодексу України). Термін корпоративний вжито також у Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” у контексті здійснення прав учасників цих товариств (ст. 7 Закону).

За висловом А. Б. Гриняка: “на сьогодні розвиток корпоративних відносин в Україні значно випереджає законодавство, що спрямоване на їх регламентацію, а інвестиційний клімат нашої держави залишається несприятливим саме у зв’язку з відсутністю адекватного правового регулювання корпоративних відносин” [61, с. 78]. Концепція [121] оновлення Цивільного кодексу України містить “...три можливих варіанти запровадження до цього кодексу юридичної конструкції «корпоративних прав»:

- 1) уточнення сфер, у яких складаються приватноправові відносини, що регулюються цивільним законодавством;
- 2) об’єктивізація у ЦК загальних положень щодо усіх форм юридичних осіб;
- 3) розширення переліку об’єктів цивільних прав” [433, с. 143].

Відповідно до § 1.2. Концепції вбачається доцільним вказати на додаткові (крім тих, що згадані, наприклад, у ст. 9 ЦК України) сфери соціальної реальності – підприємництво, корпоративну чи інформаційну сфери, тощо, у яких складаються приватноправові за своєю природою відносини, що регулюються цивільним законодавством.

Згідно із § 1.9. документа у ЦК повинні міститися основні положення (наприклад, про корпоративні права, про корпоративний договір, про відповідальність менеджменту товариства перед учасниками тощо) для всіх передбачених ним форм юридичних осіб.

За змістом § 1.12. проєкту рекодифікації цивільного законодавства доцільно розширити перелік об’єктів цивільних прав, включивши до нього корпоративні права, які на практиці вже давно стали оборотоздатним об’єктом цивільного обороту.

Водночас, законодавець пішов іншим шляхом. Так, Прикінцевими та перехідними положеннями Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року Цивільний кодекс України доповнено новою статтею 96-1 “Права учасників (засновників, акціонерів, пайовиків) юридичних осіб (корпоративні права)”. Такий спосіб імплементації поняття корпоративних прав до Цивільного кодексу України розглядали, як основний, і у попередніх законопроєктах [297; 298].

Відповідно до частини першої цієї статті права учасників юридичних осіб (корпоративні права) – це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства. Корпоративні права набуваються особою з моменту набуття права власності на частку (акцію, пай інший об’єкт цивільних прав, що засвідчує участь особи в юридичній особі) у статунному капіталі юридичної особи (ч. 2 ст. 96-1). Причому, у частині 3 статті 96-1 Цивільного кодексу України наведено орієнтовний перелік прав учасників (засновників, акціонерів, пайовиків) юридичної особи. До них, зокрема, належать: 1) право брати участь в управлінні юридичною особою у порядку, визначеному установчим документом та законом; 2) право брати участь у розподілі прибутку юридичної особи і одержувати його частину (дивіденди), якщо така юридична особа має на меті одержання прибутку; 3) у випадках, передбачених законом та установчим документом, вийти з юридичної особи; 4) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, паїв та інших об’єктів цивільних прав, що засвідчують участь у юридичній особі, у порядку, встановленому законом; 5) одержувати інформацію про діяльність юридичної особи у порядку, встановленому установчим документом; 6) одержати частину майна юридичної особи у разі її ліквідації в порядку та у випадках, передбачених законом, установчим документом (право на ліквідаційну квоту).

Запропонована дефініція корпоративних прав істотно відрізняється від їх поняття, яке містив Закон України “Про акціонерні товариства” від 17 вересня 2008 року, і яке збережено у Податковому кодексі України. У зазначеній редакції статті 96-1 Цивільного кодексу України закладено такі ознаки корпоративних прав:

“1) вони складають собою сукупність правомочностей;

2) вони належать учасникам (засновникам, акціонерам, пайовикам) юридичних осіб;

3) вони можуть бути передбачені у законі та/або установчих документах юридичної особи;

4) вони виникають з моменту набуття права на частку (акцію, паї або інший об'єкт цивільних прав, що засвідчує участь особи в юридичній особі) в статутному (складеному) капіталі юридичної особи” [426, с. 97].

Порівняно з попередніми правовими актами, визначення корпоративних прав у Цивільному кодексі України містить, щонайменше, дві важливі відмінності: корпоративні права розглядають як сукупність правомочностей; вони можуть належати не лише учасникам господарського товариства, але й засновникам та пайовикам інших юридичних осіб, які мають статутний капітал, поділений на частки.

Таке оновлення формулювання корпоративних прав може призвести до безпідставного розширення їх змісту. Зокрема, відповідно до ст. 96-1 Цивільного кодексу України корпоративні права належать засновникам, учасникам (акціонерам) та пайовикам будь-яких юридичних осіб, які мають статутний капітал, поділений на частки, паї або інші об'єкти цивільних прав. Окрім того, наявність у статутному капіталі частки (акції, паю, іншого об'єкта цивільних прав) її засновника, учасника (акціонера), пайовика вказує лише на майнову участь цього суб'єкта в діяльності відповідної юридичної особи. Натомість, права учасника (акціонера), частка якого визначена у статутному капіталі юридичної особи, є корпоративними не лише тому, що належать йому, а тому, що їх здійснення пропорційно обумовлено розміром частки (кількістю акцій).

За змістом частини першої статті 96-1 Цивільного кодексу України корпоративні права можуть належати засновникам, учасникам (акціонерам) та пайовикам *юридичних осіб різних організаційно-правових форм та видів*, якщо в їхньому статутному капіталі визначено частки, паї або інші об'єкти цивільних прав, зокрема: підприємницьких або непідприємницьких юридичних осіб. Таке припущення частково дає підстави зробити пункт 3) частини третьої цієї статті, в якому передбачене право на дивіденди. Так, відповідно до нього учасники (засновники, акціонери, пайовики) юридичної особи мають право брати участь у розподілі прибутку юридичної особи і одержувати його частину (дивіденди), *якщо така юридична особа має на меті одержання прибутку*. Іншими словами, юридична

особа, учасникам якої належать корпоративні права, нібито може й не мати на меті одержання прибутку.

Водночас, детальний аналіз частини третьої статті 96-1 Цивільного кодексу України, порівняно з іншими її положеннями, дає підстави зробити протилежні висновки.

По-перше, корпоративні права можуть виникати лише щодо юридичних осіб, які діють в організаційно-правовій формі товариства. Згідно із п. 1) ч. 3 ст. 96-1 Цивільного кодексу України учасники юридичної особи мають право брати участь в управлінні юридичною особою. Натомість, за змістом ст. 83 Цивільного кодексу України право брати участь в управлінні юридичною особою належить лише учасникам *товариств*. Так, відповідно до ч. 3 цієї статті *установою* є організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які *не* беруть участі в управлінні нею.

По-друге, корпоративні права можуть належати лише учасникам підприємницьких товариств. Зокрема, серед обов'язкових корпоративних прав учасників юридичної особи у п. 6) ч. 3 ст. 96-1 Цивільного кодексу України передбачене право одержати частину майна юридичної особи у разі її ліквідації (*право на ліквідаційну квоту*). Водночас, спеціальні вітчизняні закони, які регламентують порядок припинення непідприємницьких товариств, забороняють їх учасникам брати участь у розподілі майна цих товариств при ліквідації. Так, відповідно до ч. 3 ст. 24 Закону України “Про громадські об'єднання” у разі саморозпуску громадського об'єднання його майно та кошти після задоволення вимог кредиторів передаються за рішенням такого об'єднання на статутні або благодійні цілі іншому (кільком іншим) громадському об'єднанню, а в разі неприйняття такого рішення – зараховуються відповідно до закону до державного або місцевого бюджету. Згідно із ч. 4 ст. 20 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” при відсутності правонаступників майно релігійної організації, що припинила свою діяльність, переходить у власність держави. Активи, що залишаються під час ліквідації благодійних організацій після задоволення вимог їх кредиторів, мають бути передані одній чи кільком благодійним організаціям (ч. 5 ст. 18 Закону України “Про

благодійну діяльність та благодійні організації”). За змістом ч. 7 ст. 9 Закону України “Про кредитні спілки” при ліквідації спілки залишок коштів резервного та додаткового капіталу після розрахунків із членами спілки та іншими кредиторами зараховуються до Державного бюджету України. Згідно із ч. 7 ст. 29 Закону України “Про кооперацію” майно неподільного фонду кооперативу не підлягає поділу між його членами і передається за рішенням ліквідаційної комісії іншій (іншим) кооперативній організації (кооперативним організаціям) або зараховується до доходу бюджету. При чому неподільний фонд кооперативу створюється в обов’язковому порядку і формується за рахунок вступних внесків членів кооперативу та відрахувань від доходу кооперативу. Відповідно до ч. 5 ст. 33 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” у разі ліквідації сільськогосподарського кооперативу, що діє без мети одержання прибутку, його майно та кошти після задоволення вимог кредиторів передаються за рішенням загальних зборів такого кооперативу іншому сільськогосподарському кооперативу, що діє без мети одержання прибутку, або іншому сільськогосподарському кооперативу, сільськогосподарському кооперативному об’єднанню, що діє з метою одержання прибутку (для зарахування до фонду розвитку такого кооперативу, кооперативного об’єднання), а в разі неприйняття такого рішення зараховуються відповідно до закону до державного або місцевого бюджету.

Отже, право на ліквідаційну квоту виникає лише у підприємницькому товаристві.

По-третє, корпоративних прав не можуть мати учасники повних і командитних господарських товариств. У ч. 1 ст. 96-1 Цивільного кодексу України встановлено, що корпоративні права належать особі як учаснику юридичної особи відповідно до закону та *статуту* товариства. Натомість, у повних та командитних товариств немає статуту. За змістом ст. ст. 120 та 134 Цивільного кодексу України повне і командитне товариства створюються і діють на підставі засновницького договору.

Як наслідок, з аналізу ст. 96-1 Цивільного кодексу України випливає, що корпоративні права підлягають здійсненню лише учасниками підприємницьких товариств. Своєю чергою наявність у статутному капіталі частки (акції, паю, іншого

об'єкта цивільних прав) її учасника (засновника, акціонера, пайовика) вказує лише на майнову участь цього суб'єкта в діяльності відповідної юридичної особи. *“Натомість, права учасника (акціонера), частка якого визначена у статутному капіталі юридичної особи, є корпоративними не лише тому, що належать йому, а тому, що їх здійснення пропорційно обумовлено розміром частки (кількістю акцій). Засада пропорційності здійснення характерна лише для учасників трьох господарських товариств: акціонерного, а також товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю”* [464, с. 108]. Саме учасникам цих господарських товариств мають належати корпоративні права.

В сучасних умовах поняття, види корпоративних прав та особливості їх здійснення і захисту розкрито в Цивільному кодексі України. На переконання І. О. Ромащенко: *“ЦК України є одним з головних нормативно-правових актів, де закріплено перелік та розкривається зміст корпоративних прав, а також у якому міститься правове регулювання важливих аспектів корпоративних відносин”* [303, с. 498]. Так, окрім поняття і видів корпоративних прав, яке містить стаття 96-1 Цивільного кодексу України, перелік прав учасників господарських товариств також встановлено у ст. 116 цього кодексу. Таке розташування правових норм щодо прав учасників господарських товариств, а також їхня відповідність засадам цивільних відносин, стало підставою для обґрунтування цивільно-правової природи суб'єктивних корпоративних прав та корпоративних правовідносин. Позиція щодо цивілістичного характеру корпоративних прав та корпоративних правовідносин має підтримку серед українських учених, які вважають їх різновидом цивільних.

За переконанням В. М. Коссака, *“корпоративні відносини як майнові та пов'язані з ними організаційні відносини базуються на рівності, автономії волі, майновій самостійності учасників, що свідчить на користь можливості віднесення корпоративних відносин до предмета цивільно-правового регулювання”* [143, с. 76]. Аналізуючи категорію корпоративних правовідносин у контексті цивільних, О. І. Харитонова дійшла висновку про те, що: *“...взаємозв'язок понять «цивільні організаційні правовідносини» та «корпоративні цивільні правовідносини» виглядає як співвідношення цілого і частини, а поняття «цивільні правовідносини» та*

«корпоративні правовідносини» – як співвідношення категорій «загальне» та «окреме» [386, с. 333]”.

Корпоративні права [131, с. 188] та правовідносини [362, с. 8] І. В. Спасибо-Фатєєва розглядає в якості цивільних. Учена запропонувала змінити структуру Цивільного кодексу України у процесі його модернізації (рекодифікації), доповнивши окремою книгою “Корпоративні відносини” [356]. Думку про доцільність включення у Цивільний кодекс України визначення поняття “корпоративні права” підтримала також О. Р. Кібенко [505]. На переконання розробників Концепції оновлення Цивільного кодексу України, “у ЦК повинні міститися основні положення (наприклад, про корпоративні права, про корпоративний договір, про відповідальність менеджменту товариства перед його учасниками тощо) для всіх передбачених ним форм юридичних осіб” [121, с. 9–10].

Автори навчального посібника “Акціонерне право” В. В. Луць, Р. Б. Сивий та О. С. Яворська також відносять корпоративні правовідносини до цивільних. Вони вважають предметом об’єктивного корпоративного права майнові та особисті (немайнові) відносини приватноправового характеру [178, с. 15]. Не заперечуючи цивільно-правової природи корпоративних прав, О. С. Яворська запропонувала урегулювати їх зміст нормами спеціальних законів [491, с. 221]. На цивільно-правовій природі корпоративних відносин, із урахуванням джерел їх правового регулювання, наголосив А. В. Коструба [145, с. 118; 146, с. 263].

Притаманність здійсненню і захисту корпоративних прав усіх засад цивільних відносин відзначає О. В. Щербина: “...оскільки корпоративні правовідносини є одним із видів цивільних правовідносин, їм притаманні всі ознаки цивільних правовідносин: дозволена спрямованість, рівність учасників, автономія їх волі, майнова самотійність, захист суб’єктивних прав та майновий, компенсаційний характер відповідальності” [486, с. 7–8]. Подібну позицію займає Н. Д. Вінтоняк: “враховуючи те, що корпоративним правовідносинам властиві рівність, автономія волі і майнова самотійність їх учасників, у зв’язку з чим за ними необхідно визнати цивільно-правову природу” [41, с. 9–10].

На переконання Н. С. Глузь, корпоративне право є інститутом цивільного права. *“За своєю правовою природою корпоративні правовідносини можуть бути як майнового, так і немайнового характеру, але пов’язаного з майновим...”* [51, с. 13].

Самостійну позицію щодо цивільно-правової природи корпоративних прав зайняла В. А. Васильєва: *“передусім слід підкреслити, що нами розглядається корпоративне право як цивільно-правовий інститут, який входить до предмета регулювання цивільного права...”* [28, с. 9]. На думку вченої, *“суб’єктивне корпоративне право заслуговує на самостійне місце серед переліку об’єктів цивільних прав, які містяться у ст. 177 ЦК. Настав час слідом за податковим законодавством і цивільному праву визнати самостійне місце суб’єктивного корпоративного права серед об’єктів цивільних прав...”* [127, с. 166]. На необхідності внесення корпоративних прав у перелік об’єктів цивільних прав наголосив М. В. Оприско [196, с. 8]. *“Співвідношення приватного права та корпоративного як загального та спеціального дозволяє застосувати загальні положення цивільного права за відсутності спеціальних норм”* [25, с. 136]. Підтримує цю позицію І. Б. Саракун [318, с. 4]. До об’єктів цивільних прав відносить корпоративні права Р. Б. Шишка [394, с. 355–357].

Погоджується із цивільно-правовою природою корпоративних прав Ю. М. Жорнокуй. *“Невизнання суб’єктивного корпоративного права об’єктом цивільних прав дотепер породжує помилкову практику викривлення в оцінці правомірних дій, вчинюваних стосовно такого права, і це не дозволяє рухатися в напрямку удосконалення регулювання процедури їх відчуження та набуття. І якщо немайнові правомочності, пов’язані з участю в корпоративній організації, є невідчужуваними, то у сукупності з майновими правомочностями – суб’єктивне корпоративне право необхідно визнати особливим об’єктом цивільних угод”* [88, с. 95–96].

Відзначаючи юридичну природу корпоративних прав як цивільних, О. В. Зудіхін звернув увагу на те, що *“при їх захисті використовується більшість універсальних цивільно-правових способів захисту”* [98, с. 4]. Аналіз досліджень та публікацій у сфері захисту корпоративних прав дав підстави О. В. Бігняку дійти

висновку, “що категорія «корпоративні права» за своєю правовою природою є цивільно-правовою” [15, с. 14].

Той факт, що засади регулювання цивільних відносин поширюють свою дію на здійснення і захист корпоративних прав, визнає Н. А. Сліпенчук: “корпоративне право (як право об’єктивне) регулює майново-організаційні відносини на принципах юридичної рівності сторін, автономії волі та майнової самостійності їх учасників, і в цьому сенсі є частиною цивільного права (ст. 1 ЦК)” [331, с. 14].

Інші учені-цивілісти, зокрема, співавтори колективної монографії “Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти)” акцентують на цивільно-правовому методі регулювання корпоративних відносин. “Для регулювання корпоративних відносин застосовується цивільно-правовий метод регулювання – метод юридичної рівності сторін. В результаті врегулювання нормами права ця група суспільних відносин набуває форму цивільних правовідносин” [93, с. 25]. Учені А. Ю. Бабаскін та М. В. Венецька визнають переважно диспозитивне регулювання горизонтальних корпоративних відносин, “...які побудовані на засадах автономності та рівноправності суб’єктів таких відносин” [2].

Аналіз правової природи корпоративних прав дає підстави для висновку про те, що вони підлягають здійсненню і захисту у межах відносин, заснованих на таких засадах: 1) юридичній рівності; 2) вільному волевиявленні; 3) майновій самостійності. Ці засади відповідно до ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу України характерні саме для цивільних відносин. Суб’єкти корпоративних прав є юридично рівними з іншими учасниками корпоративного правовідношення, вони вільні у своєму волевиявленні та майново самостійні. Зазначені особливості властиві суб’єктивним цивільним правам, різновидом яких є корпоративні права. Тож, “...очевидною є цивільно-правова природа корпоративних прав” [59, с. 309].

У вітчизняній юридичній літературі пропонують різні критерії класифікації корпоративних прав. Поширеним є поділ корпоративних прав на: майнові та управлінські (організаційні). “Перші регламентують майнові відносини, другі стосуються питань участі в прийнятті рішень та формування органів управління товариства” [139, с. 78]. Цей критерій класифікації також використовують у

навчальній літературі [57, с. 166; 58, с. 149]. Близьким до нього є поділ корпоративних прав на майнові та немайнові [51, с. 13; 85, с. 115; 98, с. 9; 141, с. 25; 358, с. 11]. За об'єктом правовідносин, окрім немайнових (право на інформацію) та майнових (право на дивіденди) прав, І. Б. Саракун виділяє самостійний вид прав учасників господарських товариств – організаційні корпоративні права (право на участь в управлінні) [318, с. 4]. Думку про те, що “...корпоративні права включають у себе майнові, немайнові, організаційні права” підтримує Н. С. Бутрин [23, с. 37]. Деякі сучасні вчені не відносять корпоративні права до майнових чи немайнових, вважаючи, що вони “...мають особливу правову природу, за своєю сутністю знаходяться десь посередині між майновими та особистими немайновими правами, які є предметом регулювання цивільного права” [99, с. 32].

На думку О. М. Вінник, комплекс корпоративних прав складний і охоплює такі їх види: “основні (притаманні учасникові будь-якої господарської організації), спеціальні (наявність, яких пов’язується з участю в суб’єкті господарювання певної організаційно-правової форми або в господарській організації з певним видом виключної діяльності та закріплюється спеціальними законами), локальні (передбачаються установчими документами конкретної господарської організації)” [37, с. 181]. Подібним до вказаного критерію класифікації є поділ корпоративних прав на: основні та додаткові. “До основних прав за цією класифікацією можна віднести всі корпоративні права, які встановлені законодавством України. Додаткові права – це ті права, які встановлені самими суб’єктами корпоративного права у внутрішньокорпоративних актах” [94, с. 102].

Зокрема, В. М. Кравчук пропонує поділяти корпоративні права за змістом на: “повні – включають і організаційні, і майнові права, неповні (обмежені) – включають або організаційні, або майнові права” [158, с. 260].

За безумовністю існування корпоративних прав у особи, їх поділяють на: “безумовні, які реалізують незалежно від певних умов, та умовні, які можуть бути реалізовані лише за наявності певних умов” [51, с. 15].

Також існує пропозиція розподіляти корпоративні права за джерелами корпоративного права або за джерелом їх встановлення на: законні, підзаконні та

внутрішньокорпоративні [94, с. 103]. Н. А. Сліпенчук пропонує поділяти корпоративні права на види за обсягом на: “мінімальні, які виникають у зв’язку із володінням до 10 % всіх акцій (часток); значні за обсягом корпоративні права – від 10 до 50 %, власники яких мають реальний вплив на юридичну особу; контролюючі корпоративні права – від 50 %, які спричиняють залежність корпорації від акціонера (учасника)” [331, с. 36].

Свого часу А. В. Смітюх “здійснив диференціацію корпоративних прав за ознакою характеру прав з поділом на матеріальні корпоративні права та право процесуального представництва корпоративної господарської організації” [342, с. 12].

У новітній науковій літературі, з-поміж інших корпоративних прав, виділяють такі, що мають ознаки “правомірних очікувань”. Зокрема, С. О. Сліпченко та Ю. М. Жорнокуй дійшли такого висновку: “зважаючи на те, що участь у розподілі прибутку, виключенні особи зі складу учасників товариства, перерозподілі неоплаченої частки, прийнятті рішення про ліквідацію товариства та розподілі його майна тощо спрямовується на виникнення (набуття) майнових прав (майна), такі права участі можуть бути віднесені до прав на майно або, що, на нашу думку, рівнозначно, до майнових прав. У разі порушення останніх вони...набувають ознак правомірних очікувань” [335, с. 59]. На переконання Ю. М. Жорнокуй, С. О. Сліпченко та В. Г. Жорнокуй, “...участь у товаристві...становить процедуру, спрямовану на управління товариством, або, іншими словами, систему послідовних, визначених нормами права, статутом чи договором дій учасника (акціонера), спрямованих на управління корпорацією. Тому право на участь у товаристві є, по суті, юридично забезпеченим доступом (можливістю доступу) до такої процедури. ...Як майнове благо (майно) воно становить правомірні очікування у розумінні ст. 1 Протоколу I, а отже, завжди є передумовою та пов’язане з майбутніми майновими вигодами” [132, с. 190].

Окремій класифікації піддають корпоративні права акціонерів.

Учені О. М. Вінник та В. С. Щербина відносять права акціонерів, так само як інші корпоративні права, за їх характером до майнових та немайнових [40, с. 14].

За критерієм можливості впливу акціонера на прийняття рішень під час засідань загальних зборів акціонерного товариства його права поділяють на: *права як одиничного акціонера, права як члена більшості акціонерів, права як члена меншості акціонерів* [178, с. 21].

Учена О. В. Щербина пропонує поділ основних прав акціонерів на: корпоративні та зобов'язальні права. До корпоративних прав акціонерів, на думку авторки, *“...належать право на участь в управлінні товариством і право на отримання інформації про діяльність товариства. У свою чергу, до зобов'язальних прав акціонера належать право на отримання частини прибутку і право на участь у розподілі майна при ліквідації товариства”* [486, с. 22].

Окрім класифікації корпоративних прав на види, прийнято виділяти їх певні групи. Так, Л. Д. Руденко та А. В. Смітюх вважають, що *“за ознакою правового змісту... існують: група корпоративних прав з управління корпоративним підприємством; група корпоративних прав з отримання прибутку і майна корпоративного підприємства; група корпоративних прав з отримання інформації щодо діяльності корпоративного підприємства; група корпоративних прав з розпорядження акціями/частками/паями”* [129, с. 109].

Місце корпоративних прав у системі суб'єктивних прав особи, дає підстави зробити висновок про їх цивільно-правову природу. Здійснення цих прав засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності. Види корпоративних прав відповідають класифікації, характерній для цивільних (немайнових та майнових) прав. Корпоративні права є різновидом цивільних прав і потребують правової визначеності у Цивільному кодексі України шляхом закріплення засади пропорційності їх здійснення.

1.2. Зміст та ознаки корпоративних прав

У сучасній науковій літературі з корпоративного права склалося два підходи (концепції) до розуміння змісту корпоративних прав, зокрема, їх розглядають як *“цілісне (єдине) право”* або як *“множинність окремих прав”*.

На думку представників концепції “цілісності (єдності) корпоративного права”, учасникам (акціонерам) належить одне (єдине) корпоративне право, що “... складається із дрібних елементарних частинок – правомочностей, якими слід визнати правомочність на участь в управлінні товариством, правомочність на отримання інформації, правомочність на отримання дивідендів, правомочність на отримання ліквідаційної квоти, у випадку припинення діяльності товариства, інші правомочності передбачені законодавством, статутом або ж договором між учасниками” [88, с. 38].

На відміну від попередньої теорії, концепція “множинності корпоративних прав” полягає у тому, що в учасників (акціонерів) господарських товариств виникає не одне (єдине) суб’єктивне право, яке охоплює ті чи інші правомочності, а певна кількість різноманітних (множинних) корпоративних прав. Учені, яких є підстави вважати представниками цієї концепції, обґрунтовують множинність корпоративних прав тим, що “...участь у товаристві може бути майновою, особистою і змішаною” [94, с. 41; 155, с. 37; 158, с. 259; 159, с. 46–47; 203, с. 7; 319, с. 3]. На переконання М. О. Суханова: “варто вести мову про корпоративні права та окремі їх види, а не про корпоративне право, що включає різні правомочності” [123, с. 133]. Подібну думку мають інші дослідники: “суб’єктивне корпоративне право слід розглядати як сукупність цивільних прав, що містять низку самостійних суб’єктивних прав, якими охоплюється участь в управлінні, право на інформацію і дивіденди, а також на частку в статутному капіталі у разі ліквідації корпоративної юридичної особи” [353, с. 104].

В актах законодавства України, які містять визначення корпоративних прав, їх поняття вжиті у множині – корпоративні права. В одному випадку їх розглядають як суб’єктивні права особи (Закон України “Про режим іноземного інвестування”, а в іншому – як правомочності (Цивільний та Податковий кодекси України). І хоча у ч. 1 ст. 96-1 Цивільного кодексу України права учасників юридичних осіб розглядають як сукупність правомочностей, у назві цієї статті термін “корпоративні права” вжито у множині, що означає їх визначену кількість, а не одне суб’єктивне право. Згідно із ст. 7 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”

елементом змісту корпоративного договору, окрім прав, названі ще й повноваження учасника товариства.

У будь-якому випадку, з урахуванням термінології, яку використовують у цих законодавчих актах, корпоративні права є не одним правом, а встановленою кількістю окремих прав осіб, частки (кількість акцій) яких визначені у статутному капіталі юридичної особи. Це означає, що законодавець керується теорією “множинності корпоративних прав”, за якою корпоративні права становлять певну систему окремих суб’єктивних прав, а не одне (цілісне) право учасника, що охоплює сукупність різних правомочностей чи повноважень.

Для з’ясування змісту корпоративних прав: певної кількості суб’єктивних прав чи сукупності правомочностей (повноважень), які входять до одного (цілісного) корпоративного права, доцільно зважати на їх придатність (можливість) до самостійного здійснення і захисту. *“Якщо певна правова можливість здатна бути самостійно здійснена і підлягає самостійному захисту, вона є окремим суб’єктивним корпоративним правом”* [426, с. 97]. Під самостійним здійсненням і захистом корпоративних прав треба розуміти їх здатність бути здійсненими та отримати захист незалежно від інших корпоративних прав. Іншими словами, певну корпоративну правову можливість реалізують і надають їй захист не як одному із елементів (правомочності) іншого суб’єктивного права (не у складі іншого суб’єктивного права), а як окреме, незалежне від інших, суб’єктивне право.

На придатності до здійснення корпоративного права, як ознаки його самостійності, наголошує С. С. Кравченко: *“...кожне елементарне корпоративне право, хоч і обумовлене зв’язком і залежністю з корпоративними правами, реалізується за своїм механізмом”* [155, с. 39].

Залежно від здатності самостійного здійснення і захисту, різні правові можливості учасника (акціонера) господарського товариства можуть набувати ознак самостійного суб’єктивного корпоративного права. У цьому контексті, варто звернути увагу на такі правомочності, як “ініціювання скликання позачергових загальних зборів” та “внесення пропозицій до проєкту порядку денного”; вони за певних умов, стають окремими суб’єктивними корпоративними правами. Так, згідно

із ч. 7 ст. 42 Закону України “Про акціонерні товариства” у разі неприйняття наглядовою радою або радою директорів рішення про скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів (акціонера), які (який) на день подання вимоги сукупно є власниками (власником) 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства, протягом 10 днів з дня отримання товариством такої вимоги або прийняття рішення про відмову в такому скликанні позачергові загальні збори можуть бути проведені акціонерами (акціонером), які (який) подавали (подавав) таку вимогу відповідно до цього Закону, протягом 90 днів з дня надсилання такими акціонерами (акціонером) товариству вимоги про скликання загальних зборів. Рішення наглядової ради або ради директорів про відмову у скликанні позачергових загальних зборів може бути оскаржено акціонерами до суду. Відповідно до ч. 7 ст. 49 Закону України “Про акціонерні товариства” пропозиції акціонерів (акціонера), які (який) сукупно є власниками 5 або більше відсотків голосуючих акцій, підлягають обов’язковому включенню до проекту порядку денного загальних зборів. У такому разі рішення особи, яка скликає загальні збори, про включення питання до проекту порядку денного не приймається, а пропозиція вважається включеною до проекту порядку денного, якщо вона подана з дотриманням вимог цієї статті. Суд за результатами розгляду справи про відмову у включенні пропозицій акціонера до проекту порядку денного може постановити рішення про зобов’язання товариства провести загальні збори з питання, у включенні якого до проекту порядку денного було безпідставно відмовлено акціонеру (абз. 2 ч. 2 ст. 61 Закону України “Про акціонерні товариства”). Подібні норми містить також Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”.

Отже, права акціонерів, яким належить 5 і більше відсотків голосуючих акцій, на скликання позачергових загальних зборів товариства та на внесення пропозицій до проекту порядку денного можуть бути самостійно ними здійснені, а також підлягають самостійному захисту. В такому розумінні, ці правові можливості є окремими суб’єктивними корпоративними правами акціонерів, яким належить визначений законом відсоток голосуючих акцій, а не однією із правомочностей, що входить до складу іншого корпоративного права – права на участь в управлінні товариством.

Для суб'єктивних корпоративних прав характерні певні ознаки, які дають підстави виокремити їх з-поміж інших цивільних прав. Ці ознаки корпоративних прав варто назвати сутнісними, оскільки вони відображають їх здійснення і захист. Сутнісні ознаки корпоративних прав, на цей час, містять законодавчі визначення цього поняття, а також правові норми, які визначають статус їх суб'єктів. З аналізу положень актів цивільного законодавства України, що містять поняття суб'єктивних корпоративних прав, а також встановлюють особливості правового статусу їх суб'єктів, можна виділити низку ознак таких прав. Ці ознаки розкривають правову природу корпоративних прав. У такому розумінні вони є сутнісними, оскільки відображають зміст корпоративних прав. Необхідно виділити такі ознаки суб'єктивних корпоративних прав:

- 1) *обумовленість корпоративних прав визначеністю частки у статутному капіталі юридичної особи;*
- 2) *вплив розміру частки у статутному капіталі юридичної особи на подальше здійснення корпоративних прав;*
- 3) *комплексний характер корпоративних прав: їх поділ на немайнові та майнові.*

Обумовленість корпоративних прав визначеністю частки у статутному капіталі юридичної особи. Корпоративні права мають лише суб'єкти, частка яких визначена у статутному (складеному) капіталі юридичної особи. При чому, особі, яка є єдиним учасником товариства, належить одна частка у статутному капіталі, розмір якої становить сто відсотків. У статутному капіталі юридичної особи не обов'язково має бути кілька часток.

Визначеність частки у статутному капіталі означає, що корпоративні права можуть бути здійснені лише щодо юридичних осіб, які: “1) мають статутний капітал; 2) у їх статутному капіталі є частки учасників (учасника)” [513, с. 143].

Ці особливості корпоративних прав У. В. Яримович відносить до ознак “юридичних осіб корпоративного типу”: “наявність статутного (складеного) капіталу; визначення в статутному (складеному) капіталі (майні) частки учасника, яка надає йому корпоративні права” [498, с. 7].

Окремі вчені зазначене законодавче положення ставлять під сумнів. Так, на думку О. Р. Кібенко: *“такий підхід є недоцільним, бо незалежно від виду підприємства (унітарне чи корпоративне) сутність відносин, що виникають між засновником (учасником) та підприємством, однакова і комплекс прав, що належать засновникам унітарних та корпоративних підприємств, є одним і тим же. Єдиною різницею є наявність у корпоративних підприємствах не одного, а двох чи більше власників корпоративних прав, але й ця межа фактично стирається із введенням можливості створення одноособових товариств”* [58, с. 149]. Свою позицію авторка підкріплює прикладами правових висновків Великої Палати Верховного Суду: *“ВП ВС, вирішуючи питання юрисдикції спорів, фактично вже виходила із такого широкого визначення корпоративних прав. Корпоративне право – це право, яке впливає із участі у капіталі юридичної особи. При цьому не має значення – чи поділяється такий капітал на частки чи ні, має юридична особа одного чи декількох учасників...”* [505].

Із цим трактуванням корпоративних прав щодо відповідних юридичних осіб важко погодитись. Відмінність між корпоративними та унітарними юридичними особами полягає не у кількості їх засновників (учасників), а в характері правового зв'язку (взаємовідносин) між ними та юридичною особою. Як слушно вказує Ю. Б. Бек: *“...створення підприємства одним засновником не є єдиним критерієм визначення унітарного типу підприємства, до уваги необхідно брати й інші критерії, зокрема розподіл статутного капіталу, порядок управління підприємством, порядок розподілу доходу та ін.”* [9, с. 78]. Юридичні особи поділяють на унітарні та корпоративні, у тому числі, *“залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу (фонду)...”* [198, с. 107; 199, с. 159]. Унітарна юридична особа не є власником закріпленого за нею майна, а діє на інших правових режимах майна, наприклад, на праві довірчої власності та праві управління чужим майном (фідуціарний фонд) тощо. Власником майна унітарної юридичної особи є її засновник, на якого має бути покладена цивільно-правова відповідальність за зобов'язаннями створеної ним юридичної особи. *“Корпоративна юридична особа завжди діє на праві власності, а її засновник (засновники) набуває (набувають) щодо*

неї корпоративних прав” [408, с. 105]. Корпоративна юридична особа та її засновник (засновники), як загальне правило, не можуть нести цивільну відповідальність за зобов’язаннями один одного. На таких особливостях наголошують в іноземній літературі: *“основними ознаками юридичної архітектури корпорації є обмежена відповідальність, безперервне існування, правосуб’єктність, відокремленість власності та контролю, централізовані повноваження правління, управлінський розсуд, фідучіарні обов’язки керівників, основні права акціонерів, вільне відчуження акцій, дозвільні контракти для формування капіталу та закритість внутрішніх справ”* [509, с. 338–340].

На різних правових режимах майна унітарних та корпоративних юридичних осіб наголошують, у контексті можливої корпоратизації державних та комунальних унітарних підприємств, представники правової науки. Так, О. А. Беляєвич та О. П. Подцерковний звернули увагу на те, що *“...перетворення унітарних державних та комунальних підприємств та організацій у господарські товариства означатиме зміну правового режиму майна цих юридичних осіб на право власності, позаяк корпоративні підприємства наділяються правом власності на закріплене за ними майно”* [12].

У законодавстві України було зроблено наголос на тому, що корпоративною є юридична особа, утворена, як правило, двома або більше засновниками. Застереження *“як правило”* означає, що вона може мати одного засновника; не завжди у створенні товариства беруть участь два і більше засновники. Отже, за основу поділу юридичних осіб на корпоративні та унітарні треба брати не кількісний критерій засновників (учасників), а характер правового зв’язку (відносин) між ними та юридичною особою. Визначення частки засновника (учасника) у статутному капіталі юридичної особи означає, що зміст його прав перебуває у зв’язку з майновою участю у статутному капіталі, тобто обумовлений розміром частки. *“В разі відсутності поділу статутного фонду підприємства на частки у його засновників (учасників) відсутні і корпоративні права. Як наслідок – в унітарних підприємствах не може бути корпоративних прав”* [154, с. 16]. Навіть ті автори, які вбачають подібність відносин в унітарних юридичних особах із корпоративними юридичними особами, не

називають ці відносини власне корпоративними. Як стверджує А. В. Смітюх: *“відносини між унітарним підприємством та тією самою особою, яка виступає вже як єдиний учасник підприємства з приводу діяльності унітарного підприємства, є відмінними від відносин власності на майно, права цієї особи щодо підприємства не є речовими, вони... є єдиноприродними з корпоративними правами учасника корпоративного підприємства щодо такого підприємства – це не ексклюзивні права щодо майна, а ексклюзивні права щодо особи”* [340, с. 136].

Варто погодитися з тими вченими, які пропонують встановити у Цивільному кодексі України закритий перелік організаційно-правових форм юридичних осіб, у тому числі, корпоративного типу: *“...корисним буде визначити у ЦКУ вичерпний перелік організаційно-правових форм юридичних осіб. За його складання потрібно враховувати світовий досвід та практику, як-от: законодавство країн ЄС, англійське право та право США, що є світовими лідерами та орієнтирами для багатьох країн і стратегічними партнерами для України зокрема”* [100, с. 38].

Треба також мати на увазі, що особі, частка якої визначена у статутному капіталі юридичної особи, можуть належати не лише корпоративні, але й інші права щодо цієї юридичної особи, які не пов’язані із майновою участю в її діяльності.

До інших прав учасника юридичної особи належать, наприклад, трудові права, зміст яких не залежить від майнової участі у статутному капіталі. Трудові права реалізують поза межами корпоративного правовідношення. Це прямо передбачено у п. 3) ч. 1 ст. 20 Господарського процесуального кодексу України, згідно з яким до юрисдикції господарських судів належать справи у спорах, що виникають із корпоративних відносин, *окрім трудових спорів*. Відмінність між корпоративними і трудовими відносинами також відзначають у науковій літературі: *“праця учасника в ТОВ не обумовлена ані його майновими, ані немайновими (особистими, корпоративними) правами, і трудові відносини регулюються трудовим, а не цивільним та корпоративним законодавством; тобто трудова участь у ТОВ не входить до складу прав його учасників...”* [359, с. 7].

На необхідності розмежування корпоративних і трудових прав наголошує Велика Палата Верховного Суду. Згідно із п.п. 31–34 постанови від 19 лютого 2020

року у справі № 361/17/15-ц (провадження № 14-423 цс 19) “реалізація учасниками товариства корпоративних прав на участь у його управлінні шляхом прийняття компетентним органом рішень про обрання (призначення), усунення, відсторонення, відкликання членів виконавчого органу цього об’єднання стосується також наділення або позбавлення їх повноважень на управління товариством. Такі рішення уповноваженого на це органу мають розглядатися не в межах трудових, а корпоративних правовідносин, що виникають між товариством і особами, яким довірено повноваження з управління ним. За природою корпоративних відносин учасникам товариства має бути надано можливість у будь-який час оперативно відреагувати на дії особи, яка здійснює представницькі функції зі шкодою для інтересів товариства, шляхом позбавлення її відповідних повноважень. Така форма захисту є специфічною дією носіїв корпоративних прав у відносинах з особою, якій вони довірили здійснювати управління товариством, і не може розглядатися в площині трудового права. Усунення члена виконавчого органу товариства від виконання своїх обов’язків, яке передбачене частиною третьою статті 99 ЦК України, не є відстороненням працівника від роботи в розумінні статті 46 КЗпП України” [227].

Учасник, окрім трудових, може мати інші права, не пов’язані з участю у формуванні статутного капіталу юридичної особи. Одним із різновидів таких прав у судовій практиці вважають право майнової вимоги учасника до товариства за цивільно-правовим договором.

Так, постановою Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі № 381/4019/18 (провадження № 14-729цс19) встановлено, що “на виконання рішення загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю укладено договір поворотної фінансової допомоги між товариством та його учасницею із часткою у розмірі 20 % статутного капіталу. Зміст указанного договору дає підстави для висновку про те, що його укладення не призвело до зміни (збільшення чи зменшення) частки учасниці, тобто укладення такого договору не вплинуло на корпоративні права позивачки, а лише свідчить про наявність між сторонами договірних правовідносин щодо позики грошових коштів. Позивачка, обґрунтовуючи

заявлені позовні вимоги, не посилається на порушення її прав як засновника/учасника товариства та будь-яких інших її корпоративних прав, визначених установчими документами чи законом, а вказує лише на неналежне виконання відповідачем свого договірною зобов'язання (повернути позику), тобто зобов'язання, що виникло на підставі цивільно-правової угоди. Оскільки договір про надання поворотної фінансової допомоги не впливає на корпоративні права учасниці, то цей спір підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства” [225].

Отже, учасник юридичної особи (товариства) може мати не лише корпоративні, але й інші права щодо цієї юридичної особи (товариства). “Тому недостатньо сказати, що корпоративними є права особи, частка якої визначена у статутному капіталі. Важливо, що зміст цих прав обумовлений майновою участю (часткою, кількістю акцій) у статутному капіталі юридичної особи (товариства)” [511, с. 638]. В Законі України “Про акціонерні товариства” ця ознака виділена у понятті акціонерного товариства: “акціонерне товариство – це господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями” (ч. 1 ст. 3 закону).

Враховуючи таку ознаку здійснення корпоративних прав, як обумовленість їх змісту майновою участю у статутному капіталі, на окрему критику заслуговують положення ч. 1 ст. 14 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Згідно з цим законодавчим приписом, учасники товариства мають право внести свої вклади у його статутний капітал повністю не відразу, а протягом шести місяців з дати державної реєстрації товариства. Звідси, щонайменше шість місяців після створення товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю його учасники можуть не брати майнової участі в діяльності товариства, маючи при цьому визначені частки у статутному капіталі.

“Наявність згаданого законодавчого положення могла б бути обґрунтованою лише у поєднанні з іншою вимогою закону, а саме щодо мінімального розміру статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю” [443, с. 194]. Наприклад, відповідно до ст. 45 Директиви Європейського Парламенту

і Ради (ЄС) 2017/1132 щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація) “законодавство держав-членів повинне вимагати, щоб для заснування компанії...була проведена підписка на мінімальний капітал, сума якого повинна бути не менше 25 000 євро” [73]. Оскільки чинним Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” не встановлено вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу товариства, недоцільним є відстрочення його сплати у повному обсязі. Як зауважила І. В. Спасибо-Фатєєва: “...статутний капітал ТОВ вже не виконує гарантійну функцію, а покликаний лише засвідчити обсяг корпоративних прав його учасників та визначити розмір тих вимог, які вони (або їхні спадкоємці чи кредитори) можуть висувати до товариства” [359, с. 11]. Вітчизняний законодавець відмовився від “прокредиторської концепції” статутного капіталу, “основною метою якої є захист інтересів кредиторів; для чого встановлюються норми щодо мінімального розміру статутного капіталу...” [391, с. 6]. “Основною функцією статутного капіталу має бути захист інтересів передусім не кредиторів, а учасників товариства” [109, с. 19].

Статутний капітал товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю становлять вклади його засновників (учасників). Оскільки він (статутний капітал) протягом перших шести місяців не повинен бути сплачений, учасники товариства не зобов’язані вносити свої вклади доки не сплине (не закінчиться) цей строк. До закінчення шестимісячного строку з дня державної реєстрації товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, його учасники можуть не здійснювати вклади у статутний капітал. Як наслідок, частка учасника протягом цього строку може не відповідати реально внесеному вкладу, визначеному в державному реєстрі. Це може призвести до відсутності майнової участі особи в статутному капіталі товариства, учасником якого вона є.

Із наведеного законодавчого положення виникає висновок про те, що здійснення корпоративних прав учасниками товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю протягом перших шести місяців його існування залежить не від майнової участі у статутному капіталі товариства, а від арифметичного розміру частки, зазначеного у державному реєстрі.

Таку позицію Конституційний Суд України зайняв у рішенні від 05.02.2013 року в справі № 1-3/2013 за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю “Ліхтнер Бетон Львів” щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України “Про господарські товариства”. Згідно із п. 1 резолютивної частини рішення “*при встановленні результатів голосування за прийняття рішень загальними зборами враховується кількість голосів учасників, визначена пропорційно розміру їх часток у статутному капіталі, що встановлений статутом товариства з обмеженою відповідальністю, незалежно від вартості реально внесених (сплачених) ними вкладів лише протягом передбаченого законом строку (на сьогоднішній день – шість місяців) для їх повного внесення з дня державної реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю*” [306]. Щодо співвідношення між вартістю частки учасника у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю зі здійсненням ним корпоративних прав після закінчення строку для повного внесення вкладу, Конституційний Суд України рішення не прийняв. Він лише констатував у мотивувальній частині, що питання щодо визначення кількості голосів для результатів голосування за прийняття рішень загальними зборами учасників товариства у разі, якщо протягом встановленого строку з дня державної реєстрації товариства учасник не виконав свого обов’язку стосовно формування статутного капіталу, а загальні збори учасників товариства не прийняли передбачених законом рішень, підлягає законодавчому врегулюванню.

Відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, якщо учасники не внесли (не повністю внесли) свої вклади для погашення заборгованості, загальні збори учасників можуть прийняти одне з таких рішень:

- 1) про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу;
- 2) про зменшення статутного капіталу товариства на розмір неоплаченої частини частки учасника товариства;

3) про перерозподіл неоплаченої частки (частини частки) між іншими учасниками товариства без зміни розміру статутного капіталу товариства та сплату такої заборгованості відповідними учасниками;

4) про ліквідацію товариства.

Водночас Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” не встановлено правових наслідків неприйняття таких рішень загальними зборами товариства. По суті, ухвалення такого рішення перетворено на право товариства, і не є його обов’язком. У зв’язку з цим, може виникнути ситуація, коли товариство з обмеженою відповідальністю, статутний капітал якого повністю не сплачено, продовжить свою діяльність після спливу шестимісячного строку з моменту його створення.

Навіть із прийняттям Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, залишено невизначеним питання про вплив вартості частки учасника у статутному капіталі товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю на здійснення його корпоративних прав після закінчення строку для внесення вкладу в повному обсязі.

Аналіз інших положень Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” дає можливість поставити під сумнів позицію щодо можливого неврахування майнової участі (сплати частки) у статутному капіталі товариства при встановленні результатів голосування на загальних зборах учасників.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов’язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників. Це означає, що обсяг відповідальності учасників товариства за його зобов’язаннями визначається реальною грошовою вартістю частки, а не лише відсотковим вираженням. Відповідно до ч. 1 ст. 12 цього закону розмір статутного капіталу товариства складається з номінальної вартості часток його учасників, виражених у національній валюті України. Отже, статутний капітал товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю виражає розмір фактично внесених вкладів учасників.

Частка учасника товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю може бути відчужена до повної її сплати лише у тій частині, в якій вона є оплаченою (ч. 3 ст. 21 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Як підсумок, несплачена частина частки у статутному капіталі не може бути об’єктом цивільного обороту. Згідно із ч. 10 ст. 24 закону товариство виплачує учаснику, який вийшов із товариства, вартість його частки або передає майно лише пропорційно до розміру оплаченої частини частки такого учасника. Звідси, окремі положення Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” безпосередньо вказують на правове (практичне) значення саме майнової участі у формуванні статутного капіталу товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, тобто реальної сплати вартості частки.

Таку позицію підтримують у науковій літературі. Так, О. С. Янкова довела *“...економічну зумовленість права учасника на керівництво та одержання дивідендів виконанням обов’язку оплатити придбані акції або корпоративні права”* [495, с. 13]. На думку І. В. Спасибо-Фатєєвої, *“не можуть в особи виникнути корпоративні права, якщо вона не склала майнової участі в товаристві”* [359, с. 11]. *“Набуття суб’єктивних корпоративних прав слід пов’язувати із майновою участю у формуванні статутного капіталу”* [331, с. 20], вважає Н. А. Сліпенчук.

З метою впорядкування відносин щодо участі в управлінні товариствами з обмеженою та додатковою відповідальністю, а також усунення суперечностей між деякими положеннями цивільного законодавства, необхідно виключити із Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” норму про повну сплату статутного капіталу товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю до закінчення шести місяців від дня державної реєстрації товариства. Засновники товариства повинні мати зобов’язання повністю внести свої вклади до дня державної реєстрації. Запропонована зміна матиме своїм наслідком формування статутного капіталу товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю у повному обсязі вже на момент його заснування, як це передбачено при створенні акціонерних товариств (п. 7 ч. 5 ст. 10 Закону України “Про акціонерні товариства”). В сучасних умовах, засновники товариства з обмеженою (додатковою)

відповідальністю на момент його державної реєстрації мають право утворити статутний капітал у будь-якому розмірі, який відповідатиме їхнім економічним можливостям. Після заснування товариства, розмір його статутного капіталу може бути збільшений необмежену кількість разів.

З урахуванням змісту корпоративних прав, така їх ознака, як визначення частки, охоплює зв'язок із майновою участю у статутному капіталі юридичної особи. Іншими словами, права особи, частка якої визначена у статутному капіталі юридичної особи (товариства), є корпоративними не лише тому, що належать такій особі, а тому, що їх зміст пов'язаний із майновою участю у статутному капіталі; обумовлений нею. Ця ознака корпоративних прав свідчить про відсутність необхідності вказувати вичерпний перелік конкретних суб'єктивних корпоративних прав у їх понятті. Зазначити у визначенні усі корпоративні права неможливо хоча б тому, що вони можуть бути встановлені не лише законом, але й локальними правовими актами товариства. На неповноту переліку корпоративних прав, який містить визначення, викладене у законі, вказують І. В. Спасибо-Фатєєва та Т. В. Дуденко: *“очевидною, – на їхню думку, – є необхідність доповнення немайнових прав також правом на інформацію, а майнових – правом вимоги проведення розрахунків при вибутті з господарського товариства або в певних випадках – виплати вартості акцій”* [363, с. 27].

Отже, характер правового зв'язку (відносин) між унітарною або корпоративною юридичною особою та її засновником (учасником) не є тотожним і залежить від того чи визначено частку засновника (учасника) у її статутному капіталі. Корпоративною є юридична особа зі статутним капіталом, поділеним на частки (частку) її учасників (учасника), розмір яких (якої) обумовлює в подальшому здійснення суб'єктивних прав учасників (учасника).

Вплив розміру частки у статутному капіталі юридичної особи на подальше здійснення корпоративних прав (тісний зв'язок із розміром частки (кількістю акцій)). Висновок про те, що здійснення корпоративних прав залежить від розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі товариства, можна зробити із переліку прав, які визначено як корпоративні. Зокрема, до обов'язкових корпоративних прав,

встановлених законом (Цивільний кодекс України, Закони України “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”), належать права на виплату дивідендів та на одержання частини майна юридичної особи у разі її ліквідації (право на ліквідаційну квоту). Ці права є тими суб’єктивними правами, заради здійснення яких, учасники цивільних відносин беруть участь у діяльності господарського товариства. Саме з метою отримання доходу особа набуває корпоративних прав. *“Головною ознакою корпоративних прав є те, що їх здійснення спрямоване на задоволення майнових інтересів та отримання майнових благ учасниками корпоративних правовідносин”* [475, с. 189]. *“Основоположним для характеристики корпоративних прав є їх майновий характер”* [153, с. 176]. Тому, права учасника юридичної особи, які не передбачають можливості отримання доходу, зокрема, дивідендів чи ліквідаційної квоти, не належать до корпоративних. Усім без винятку суб’єктам корпоративних прав повинно належати право на виплату дивідендів та отримання ліквідаційної квоти.

Своєю чергою особа (учасник, акціонер) може отримати дохід від участі в діяльності лише підприємницької юридичної особи. Як зазначає О. І. Зозуляк: *“...традиційно під корпорацією розуміється виключно підприємницька структура зі статусом юридичної особи”* [97, с. 231]. На переконання І. В. Спасибо-Фатєєвої, *“сенс акцій полягає у тих благах, які вони надають: на доходи, на участь в управлінні. Друге як би є засобом для досягнення першого, але для великих інвесторів. Дрібні і середні інвестори розраховувати на віддачу від участі в управлінні не можуть. Вони цієї мети і не ставлять. У них залишається одна мета – доходи від акцій. Їхні джерела – дивіденди, курсова різниця”* [131, с. 241–241]. *“Корпораціями будуть ті товариства, у яких статутний капітал поділяється на частки, учасники мають право на частину прибутку товариства та на участь в управлінні ним. Якщо деякі з наведених прав в учасників товариств відсутні, такі товариства не можуть визнаватися корпораціями. Так, майнові права на участь у розподілі прибутку (на дивіденди) відсутні в учасників непідприємницьких товариств, бо вони є неприбутковими. І навіть у разі отримання ними прибутку від певної діяльності він не розподіляється між учасниками”* [357, с. 85]. На думку М. В. Соколовського,

“суб’єктивне корпоративне право є окремим видом суб’єктивних цивільних прав особи як учасника підприємницького товариства...” [348, с. 6]. За переконанням авторів навчальних джерел із корпоративного права, “підставою для розмежування підприємницьких і непідприємницьких організацій є категорія суб’єктивного корпоративного права, яким володіють лише учасники підприємницьких організацій. А якщо йдеться про непідприємницькі організації, то правовий зв’язок його учасників зі створеною юридичною особою повною мірою охоплюється категорією членства” [94, с. 33; 127, с. 16–17]. Однією із ознак корпоративних відносин В. В. Сазонов виділяє їх виникнення “...між суб’єктами, що наділені корпоративною правосуб’єктністю як елементом цивільної правосуб’єктності; з одного боку, підприємницькою юридичною особою приватного права (господарською організацією), і з другого – її учасниками...” [316, с. 11]. В. В. Кочин дійшов висновку, згідно з яким “...корпорація є поняттям, що у вітчизняній цивілістиці тотожний таксону «підприємницьке товариство»... Відносини участі у юридичній особі поділяються на корпоративні (для корпорації – підприємницьких товариств) та членство (для непідприємницьких товариств)” [150, с. 135].

Утім, відповідна позиція не має однозначної підтримки в юридичній літературі. Так, С. Я. Рабовська зробила інший висновок на тій підставі, що “володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом” [483, с. 186]. На її думку, “так, як володіння корпоративними правами не вважається підприємництвом, значить юридична особа, у якій виникають корпоративні права, не ставить за мету отримання прибутку” [299, с. 69]. Це своєю чергою, з погляду вченої, може означати, що корпоративні права не завжди пов’язані із підприємницьким товариством.

Той факт, що особа, яка є суб’єктом корпоративних прав, має за мету отримання прибутку, не означає заняття саме цією особою (безпосередньо нею) підприємницькою діяльністю. Окрім, спеціальної мети – отримання прибутку, підприємницькій діяльності властиві також інші ознаки, зокрема, наявність державної реєстрації як суб’єкта підприємництва. Що ж до осіб, які мають частку у статутному капіталі товариства, то для них не встановлена вимога державної реєстрації в якості

суб'єктів підприємницької діяльності; така реєстрація не є обов'язковою. Лише наявність усіх ознак підприємництва в сукупності, свідчить про комерційний вид діяльності. Мета, – отримання прибутку, лише одна із ознак підприємницької діяльності, якої недостатньо, щоб визнати певну діяльність підприємництвом. Окрім того, підприємницька мета не може бути зведена лише до отримання прибутку. Необхідною ознакою підприємницької мети є встановлена законом можливість здійснити розподіл (вилучення) цього прибутку між учасниками (учасником) товариства. Якщо законом не передбачено розподіл (вилучення) прибутку між учасниками (учасником) юридичної особи, факт його отримання не може бути достатньою ознакою підприємницької діяльності. Іншими словами, підприємницька мета має два елементи:

- 1) факт отримання прибутку (доходу) товариством;
- 2) можливість його розподілу (вилучення) між учасниками (учасником) товариства.

“Незважаючи на те, що наявність в особи корпоративних прав не є підприємництвом, юридична особа щодо якої виникають корпоративні права, завжди виступає суб'єктом підприємницької діяльності...” [59, с. 310], оскільки сплачувати дивіденди та розподіляти ліквідаційну квоту може лише підприємницька юридична особа. *“Корпоративне товариство може діяти лише як підприємницьке, тобто таке, що має на меті одержання прибутку та наступний його розподіл між учасниками”* [406, с. 50; 445, с. 68; 510, с. 202].

У ст. 84 Цивільного кодексу України юридичні особи, які мають на меті одержання прибутку та його наступний розподіл між учасниками, отримали назву – підприємницькі товариства. До підприємницьких товариств належать господарські товариства або виробничі кооперативи. У їхніх капіталах (статутний, складений, пайовий) засновники визначають свої частки (паї). Однак розмір частки впливає на здійснення прав учасників, обумовлює їх, лише в акціонерному товаристві, а також у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю. Їх у правовій літературі називають *об'єднаннями майна* [396, с. 126], або *капіталів* [135, с. 73; 489, с. 95]. *“Традиційним для вітчизняної доктрини є поділ господарських товариств на*

об'єднання осіб та об'єднання капіталів” [96, с. 189]. І хоча вжиті назви мають умовний характер, оскільки такі товариства можуть бути створені однією особою, яка стає їх єдиним учасником (ч. 2 ст. 114 Цивільного кодексу України), вони відображають правовий зв'язок здійснення прав учасників (акціонерів) із розміром частки (кількістю акцій) у статутному капіталі. Наприклад, кількість голосів учасників цих товариств під час прийняття рішень загальними зборами, розмір дивідендів, вартість активів у разі ліквідації, тощо визначає розмір частки (кількість акцій) у статутному капіталі. Учасники товариств-об'єднань майна (капіталів) здійснюють права на голосування, на дивіденди, на участь у розподілі активів при ліквідації, тощо відповідно (пропорційно) до розміру належної їм частки (кількості акцій). Здійснення прав учасників повного та командитного товариств, а також – членів виробничих кооперативів, не залежить від розміру частки (паю) у їхніх капіталах (складеному чи пайовому). Отже, корпоративні права належать акціонерам, а також учасникам товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Відповідна позиція має підтримку в науці цивільного права, однак в її основу покладено інші аргументи. З урахуванням правової природи засновницького договору, не відносить до корпоративних права учасників повних і командитних товариств В. М. Коссака: *“за відсутності статусу, який окреслює взаємовідносини між товариством та його учасниками, стосунки між сторонами (засновницького договору про створення повних і командитних товариств. Уточнення мос. – В. Ц.) не мають характеру корпоративних. Це відносини цивілістичного характеру, до регулювання яких можуть застосовуватися також загальні положення договірної права. Відповідно наслідком укладення засновницького договору про діяльність в рамках повного або командитного товариства є виникнення цивільних прав та обов'язків між учасниками названого договору. Саме останній є основним документом, покликаним регулювати взаємовідносини сторін. Тому немає жодної потреби надавати повним та командитним товариствам статусу юридичної особи”* [137, с. 125]. Подібну думку мають Чарльз Корсмо та Мінор Маєрс: *“однією із визначальних ознак корпорації є те, що вона – на відміну від традиційного повного товариства – юридично існує окремо від власників фірми”* [502, с. 681]. На

переконання І. В. Спасибо-Фатєєвої та І. А. Спасибо, “для вирішення питання, що являє собою українська корпорація, слід обрати певний критерій для віднесення юридичних осіб до корпорацій. Очевидно, цим критерієм має бути наявність поділу статутного капіталу на частки, які визначають корпоративні права. У свою чергу, наявність корпоративних прав свідчить, що ці права належать учасникам корпорації (бо логічно, що в учасників корпорації є корпоративні права, а в засновників, членів, учасників інших юридичних осіб, які не є корпораціями, немає і корпоративних прав)” [398, с. 334–335]. Ю. М. Жорнокуй вважає, “що характерними ознаками, що встановлюють специфіку корпоративної організації у рамках конструкції юридичної особи, є: 1) поділ статутного капіталу на частки (акції), що є формою фіксації корпоративних прав та 2) існування відносин участі в управлінні такою організацією” [125, с. 45–46]. К. Ю. Леонов дійшов висновку, “що корпоративні права виникають лише в окремих підприємницьких товариствах – товариств з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариств, капітал яких поділений на частки між учасниками)” [170, с. 168].

Американський дослідник Петер Молк до корпорацій відносить лише акціонерні товариства, усі інші юридичні особи, у тому числі, інші товариства, він називає альтернативними. “Альтернативний простір юридичних осіб – ТОВ та різних типів товариств – останніми роками різко зріс. У Делавері, видатному гравцеві в цьому просторі, кількість альтернативних юридичних осіб зараз утричі перевищує кількість корпорацій” [507, с. 101].

З урахуванням аналізу цієї ознаки корпоративних прав залишається додати, що вони виникають щодо акціонерного товариства, товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю не лише тому, що у статутних капіталах цих товариств визначено розмір часток (кількість акцій) учасників (акціонерів), а тому, що розмір цих часток (кількість акцій) впливає у подальшому на здійснення корпоративних прав; визначає їх обсяг.

Комплексний (складний) характер корпоративних прав: наявність немайнових та майнових елементів [452, с. 46]. Існує два види корпоративних прав: немайнові та майнові. На цей поділ неодноразово звертали увагу в науковій літературі з цивільного

права. Наприклад, І. В. Спасибо-Фатєєва вважає, що “корпоративні права – це поєднання майнових (право на отримання певної частки прибутку (дивідендів) юридичної особи та активів у разі її ліквідації) і немайнових прав (право на участь в управлінні нею)” [358, с. 11].

Водночас не всі автори вбачають у корпоративних правах немайновий характер. О. М. Великорода дійшла висновку, що “корпоративні права, у тому числі, право на участь в управлінні як одна з правомочностей корпоративних прав, не належать до особистих немайнових прав” [33, с. 35]. Такий висновок вчена зробила з двох підстав: управління товариством здійснюють з метою отримання прибутку; право на управління може бути відчужене. Подібна позиція знайшла своє втілення у ст. 9 Закону України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки”, відповідно до якої акція – це цінний папір, що посвідчує майнові права його власника (акціонера), включаючи право на управління акціонерним товариством. За змістом цього юридичного положення, право на участь в управлінні акціонерним товариством віднесене до майнових корпоративних прав. Однак, немайнові права учасника товариства, як і права щодо участі в управлінні, наприклад, право на аудиторську перевірку діяльності товариства, право на отримання інформації про товариство, право на вихід із товариства також реалізують, як правило, для подальшого отримання прибутку. Видається, що аргументів, наведених авторкою, недостатньо для того, щоб зробити висновок про суто майновий характер (відсутність немайнових ознак) корпоративних прав.

Немайнові корпоративні права треба відрізнити від особистих немайнових прав особи (Книга друга Цивільного кодексу України). Поняття “немайнові права” та “особисті немайнові права особи” не є тотожними. За зв’язком із особою, немайнові права треба поділяти на два види:

- 1) немайнові права, які тісно не пов’язані з особою (“неособисті” немайнові права, до яких належать корпоративні немайнові права);
- 2) немайнові права, які тісно пов’язані з особою, є невід’ємними від неї (особисті немайнові права).

Однією з особливостей особистих немайнових прав є неможливість їх переходу за правонаступництвом, у тому числі, передання на підставі правочину, до інших осіб. Для прикладу, відповідно до п. 1) ч. 1 ст. 1219 Цивільного кодексу України не входять до складу спадщини, тобто не можуть бути передані, особисті немайнові права. Ця особливість відрізняє особисті немайнові права від інших немайнових прав, які можуть бути передані у порядку правонаступництва.

Водночас у сфері корпоративних правовідносин немайнові права підлягають переданню їх суб'єктами іншим особам. Наприклад, акції акціонерного товариства, які засвідчують немайнові корпоративні права, можуть бути відчужені, успадковані або передані правонаступнику юридичної особи (ст. 8 Закону України “Про акціонерні товариства”). Відповідно до ч. 1 ст. 21 та ч. 1 ст. 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” учасник товариства має право відчужити свою частку; у разі смерті або припинення учасника товариства його частка переходить до його спадкоємця чи правонаступника без згоди учасників товариства. Такі ознаки, як відсутність економічного змісту (грошової оцінки), тісний зв'язок з особою, неможливість відмови від них, недопустимість їх позбавлення, а також довічна дія (ч. ч. 3 і 4 ст. 269 Цивільного кодексу України) характерні лише для особистих немайнових прав. *“Вони не властиві іншим немайновим правам особи, які не мають нерозривного зв'язку з нею, зокрема – корпоративним правам”* [409, с. 156]. *“Об'єкт права участі у товаристві...не може характеризуватися як невіддільний від особи”* [334, с. 62]. До подібного висновку дійшла У. В. Яримович на підставі аналізу ч. 2 ст. 115 Цивільного кодексу України. *“Звертаючись до положення ч. 2 ст. 115 Цивільного кодексу України, в якій передбачено, що вкладом до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути, зокрема, «майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку», авторка доводить, що ця норма Цивільного кодексу України встановлює виняток з правила про невідчужуваність деяких немайнових прав у поєднанні з майновими. Адже згідно з її положеннями існують не лише майнові, але й інші (тобто немайнові) права, які також є відчужуваними, і більше того – можуть мати грошову оцінку, наприклад, немайнові активи”* [498, с. 8]. До цього варто додати, що положення ч. 2 ст. 115

Цивільного кодексу України не є винятком із загального правила про невідчужуваність немайнових прав особи, а навпаки, – підтвердженням того, що немайнові корпоративні права, на відміну від особистих немайнових прав фізичної особи, можуть бути відчужені, тобто передані за правочином, від однієї особи до іншої.

Немайнові корпоративні права не відносять до особистих немайнових прав фізичної особи інші науковці. На думку І. Б. Саракун, *“виділення в окрему групу особистих немайнових прав є дискусійним, оскільки наведені повноваження учасників складають зміст права на участь в управлінні товариством, а його можна реалізувати і через уповноваженого представника. Отже, воно не є невід’ємним від особи-учасника товариства”* [319, с. 41]. *“Щодо немайнової природи корпоративних прав, то слід зазначити, що термін «немайновий» при цьому вживається як антипод «майновим» правам, тобто немайнові права – це права, які не мають майнового змісту”* [153, с. 178]. *“Щодо немайнової складової корпоративних прав, то вони прямують за майновими корпоративними правами”* [89, с. 88]. *“Разом з із тим немайнова його складова навряд чи може бути охарактеризована як особисте немайнове право у сталому його розумінні”* [84, с. 20].

Одним із видів немайнових прав, яке може бути передане однією особою іншій не лише за договором, але й у тому числі на підставі одностороннього правочину (наприклад, заповіту), у літературі вважають право участі у товаристві. Так, за переконанням З. В. Ромовської: *“...принципово допускається можливість успадкованого членства у господарському товаристві...”* [312, с. 49]. На думку В. М. Кравчука, *“у разі смерті учасника об’єктом спадкування може бути: 1) частка в статутному капіталі; 2) право участі в товаристві, якщо це прямо передбачено в статуті (ст. 1219 ЦК України). Отже, можуть бути випадки, коли спадкується лише частка, і коли частка спадкується разом із правом участі у товаристві. Внаслідок спадкування корпоративні права можуть виникати в повному (і щодо частки, і щодо права участі) або неповному складі (лише щодо частки в статутному капіталі)”* [159, с. 351–352]. О. М. Гнатів вважає, що *“право на участь в управлінні є немайновим правом. Воно не може бути відчужене або передане іншій*

особі окремо від інших прав чи у відриві від пайового цінного паперу, однак воно не належить до особистих немайнових прав фізичної особи, передбачених Книгою II ЦК України” [52, с. 196].

Іншої позиції дотримується В. А. Васильєва, на переконання якої “корпоративне право слід розглядати як складний сукупний об’єкт цивільних прав, що складається із самостійних суб’єктивних прав, які в сукупності складають зміст корпоративного права. Серед них є права немайнового характеру та майнові права. Саме наявність майнових прав дозволяє ввести корпоративне право до цивільного обороту як самостійний об’єкт. Тому корпоративні права входять до спадкової маси і можуть набуватися в результаті спадкування” [26, с. 128].

Окремі дослідники особистих немайнових прав юридичних осіб висловлюють думку про можливість передання і цих прав (особистих немайнових) до правонаступників, зокрема, у процесі припинення юридичної особи. Так, на думку С. О. Попової, “особисті немайнові права юридичної особи припиняються разом із нею або переходять до правонаступника. Незалежно від припинення юридичної особи її окремі права (у тому числі особисті немайнові. **Виокремлення мос.** – В. Ц.) продовжують існувати в тих справах, які були започатковані і не завершені нею” [216, с. 66–67].

Дослідниця О. В. Кохановська дійшла до висновку про існування окремої підгалузі немайнових прав, які, у тому числі, охоплюють особисті немайнові права. На думку авторки, “сьогодні ... є всі підстави вести мову про утворення підгалузі немайнових прав у цивільному праві України” [148, с. 94]. До них учена відносить також корпоративні права.

Як підсумок, особисті немайнові права фізичної особи є різновидом немайнових цивільних прав. До немайнових цивільних прав, серед інших, належать і немайнові корпоративні права.

Розмежування “інших” немайнових, зокрема корпоративних прав, з особистими немайновими правами має важливе практичне значення з погляду застосування позовної давності. Відповідно до п. 1) ч. 1 ст. 268 Цивільного кодексу України позовна давність не поширюється на вимоги, що випливають із порушення

особистих немайнових прав. Оскільки корпоративні права не належать до особистих немайнових, а є “іншими” немайновими правами, які тісно не пов’язані з особою, треба зробити висновок, що до захисту немайнових корпоративних прав доцільно застосовувати загальні положення про позовну давність. На цьому наголошує В. І. Крат: *“корпоративні права, для захисту яких пред’являється позов, поєднують у собі як майнові, так і немайнові (організаційні) елементи і не є особистими немайновими правами. Як наслідок це унеможлиблює застосування п. 1 ч. 1 ст. 268 ЦК”* [161, с. 3].

Корпоративні права мають певні ознаки, які вирізняють їх з-поміж інших цивільних прав: обумовленість корпоративних прав визначеністю частки у статутному капіталі юридичної особи; вплив розміру частки у статутному капіталі юридичної особи на подальше здійснення корпоративних прав; комплексний характер корпоративних прав: їх поділ на немайнові та майнові.

Під *ознаками корпоративних прав* треба розуміти такі їх властивості, які відрізняють корпоративні права від прав учасників (членів) некорпоративних юридичних осіб.

1.3. Поняття і види корпоративних прав

Визначальною ознакою корпоративних прав є обумовленість їх здійснення майновою участю у статутному капіталі господарського товариства (розміром частки у статутному капіталі (кількістю акцій)). Це означає, що здійснення прав учасника (акціонера) пропорційно залежить від розміру частки у статутному капіталі (кількості акцій). Іншими словами, учасники (акціонери) здійснюють свої права пропорційно щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі товариства.

Загальне правило пропорційності здійснення корпоративних прав встановлене у ст. 3 Закону України “Про акціонерні товариства” та ст. 12 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Відповідно до цих положень, розмір статутного капіталу товариства складається з номінальної вартості часток (кількості акцій) його учасників (акціонерів), виражених у національній валюті

України. Це означає, що частка у статутному капіталі господарського товариства визначається її вартістю. Водночас згідно із ч. 2 ст. 12 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” розмір частки учасника товариства у статутному капіталі може додатково визначатися у відсотках. Причому розмір частки учасника товариства у відсотках повинен відповідати співвідношенню номінальної вартості його частки з розміром статутного капіталу товариства. В акціонерних товариствах вартість та відсоток частки у статутному капіталі визначають кількістю належних акціонерів акцій. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонерне товариство – господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями. Отже, розмір частки учасника (акціонера) у статутному капіталі товариства має бути визначений відсотками. Цей спосіб (прийом) визначення розміру частки у статутному капіталі господарського товариства безпосередньо пов’язаний із пропорційністю у здійсненні корпоративних прав.

Пропорційність щодо розміру частки (кількості акцій) має прояв при здійсненні як немайнових, так і майнових корпоративних прав. Для прикладу, пропорційність до розміру частки (кількості акцій), належної кожному конкретному учаснику (акціонеру), характерна для здійснення права на участь в управлінні шляхом голосування, яке є немайновим корпоративним правом. Вона також впливає на здійснення більшості майнових корпоративних прав: права на дивіденди, переважних корпоративних прав, прав на викуп частки (акцій), прав на участь у розподілі активів товариства в разі його ліквідації.

Пропорційність корпоративних прав до розміру частки (кількості акцій), яка належить кожному учаснику (акціонеру) означає, що наслідки (результати) їх здійснення обумовлені розміром частки (кількістю акцій), яку має той чи інший (будь-який) учасник (акціонер). Кількість голосів на загальних зборах, розмір дивідендів, вартість активів у разі ліквідації тощо, на які має право учасник (акціонер), залежать виключно від розміру частки (кількості акцій), який належить конкретному учаснику (акціонеру). На необхідності урахування пропорційності до

розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі неодноразово наголошував у своїй практиці Верховний Суд. Так, у п. 4.8. постанови від 24 жовтня 2019 року в справі № 927/807/18 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду дав доволі розгорнуту характеристику взаємозалежності між розміром частки у статутному капіталі товариства та здійсненням корпоративних прав. *“Однією із особливостей корпоративних прав є те, що їх здійснення залежить від розміру частки учасника у статутному капіталі господарського товариства. Іншими словами, право на участь в управлінні господарським товариством, право на отримання дивідендів та активів у разі його ліквідації здійснюється його учасниками пропорційно до розміру їх часток у статутному капіталі. Тобто, права учасника господарського товариства, які визначені у законі як корпоративні, здійснюються на пропорційних засадах, тобто з урахуванням розміру частки учасника у статутному капіталі товариства. Від розміру частки учасника господарського товариства залежить те, якою кількістю голосів він володіє на загальних зборах товариства, який розмір дивідендів або активів у разі ліквідації будуть йому виплачувати”* [252]. Така позиція була викладена і в попередній судовій практиці Верховного Суду [234; 235; 236; 237; 238].

У законодавстві України закріплено також пропорційність із необхідним (достатнім) розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом. Суть такої пропорційності *“...полягає у порівнянні (співставленні) обсягу корпоративних прав та способів їх здійснення учасника (акціонера), якому належить певний, встановлений законом, відсоток частки у статутному капіталі (5, 10, 95 тощо відсотків) із обсягом корпоративних прав та способів їх здійснення інших учасників (акціонерів), які не мають такої частки (розмір частки яких менший за встановлений законом)”* [441, с. 122]. Іншими словами, учасник (акціонер), якому належить певний достатній відсоток частки (кількості акцій): не менше, або більше встановленого законом (5, 10, 95 тощо відсотків) має додаткові (ексклюзивні) корпоративні права порівняно з іншими учасниками (акціонерами) цього товариства, які не володіють необхідним (визначеним законом) розміром частки (кількістю акцій), і тому у них не виникають ці корпоративні права.

Співвідношення між розміром частки (кількістю акцій), який належить тому чи іншому учаснику (акціонеру), та обсягом його суб'єктивних прав, дає підстави виділити самостійний критерій поділу (класифікації) корпоративних прав. “З урахуванням розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі, який (яка) належить учаснику (акціонеру), його корпоративні права треба поділити на два види:

1) звичайні (ординарні) корпоративні права, які належать кожному (будь-якому) учаснику (акціонеру);

2) виняткові (ексклюзивні) корпоративні права, які належать лише окремим учасникам (акціонерам) із необхідним (достатнім) відсотком частки (акцій), визначеним (встановленим) законом, наприклад, 5, 10, 95 % тощо” [455, с. 70].

Для звичайних та виняткових корпоративних прав учасників (акціонерів) господарських товариств властива об'єднуюча ознака: їх здійснюють пропорційно щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі товариства.

Водночас, між ними є істотні відмінності.

“Звичайні корпоративні права належать усім учасникам (акціонерам) товариства, незалежно від розміру частки (кількості акцій), яку вони мають (перебуває в їх власності). Суб'єктами виняткових корпоративних прав є лише ті із учасників (акціонерів), яким належить необхідний (не менший або більший: 5, 10, 95 тощо) відсоток частки (акцій), встановлений законом” [457, с. 87]. На цю відмінність між корпоративними правами звернув увагу Конституційний Суд України в рішенні від 01 грудня 2004 року в справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). Так, висновок про те, що легітимний інтерес акціонерного товариства не є простою сукупністю законних інтересів його акціонерів Конституційний Суд обґрунтував різним обсягом прав акціонерів, які володіють у сукупності більш як 10 відсотками голосів, та інших учасників акціонерного товариства [305]. Зміст (обсяг правомочностей) ординарних корпоративних прав залежить винятково від наявності статусу учасника (акціонера); зміст (обсяг

правомочностей) ексклюзивних корпоративних прав визначає не лише статус учасника (акціонера), але й належність йому певного необхідного, визначеного законом, відсотка частки (акцій) не менше або більше: 5, 10, 95 тощо. Тобто, щоб набути виняткове корпоративне право, особі недостатньо бути учасником (акціонером) товариства, їй має належати розмір частки (кількість акцій), не менше або більше визначеного законом. Наприклад, згідно із ч. 1 ст. 113 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонерне товариство забезпечує кожному акціонеру доступ до документів, які підлягають зберіганню у товаристві, а акціонеру, який володіє значним пакетом (5 і більше відсотків) акцій, – також доступ до будь-яких інших документів товариства, що містять відомості про фінансово-господарську діяльність цього товариства.

Ординарні корпоративні права учасник (акціонер) здійснює індивідуально без інших учасників (акціонерів). Ексклюзивні корпоративні права учасник (акціонер) може здійснити індивідуальними діями, або ж об’єднавши свої дії з іншими учасниками (акціонерами), тобто необхідний, встановлений законом розмір частки (кількість акцій): 5, 10, 95 тощо відсотків, для здійснення відповідного суб’єктивного права може належати як одному учаснику (акціонеру), так і в сукупності кільком із них. Зокрема, аудиторська перевірка фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності акціонерного товариства має бути проведена на вимогу акціонера (акціонерів), який (які) одноосібно або сукупно є власником (власниками) більше 5 відсотків голосуючих акцій товариства (ч. 4 ст. 110 Закону України “Про акціонерні товариства”).

Здійснення звичайних корпоративних прав залежить від волевиявлення інших осіб (товариства або інших учасників), які зобов’язані вчинити на користь учасника (акціонера) певну дію (наприклад, повідомити учасників (акціонерів) про скликання річних загальних зборів, виплатити їм дивіденди, придбати частки (акції) обов’язкового викупу в учасників (акціонерів), повідомити інших учасників про намір продати частку тощо. Виняткові корпоративні права учасник (акціонер) здійснює за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства чи інших учасників); товариство та інші учасники (акціонери) зобов’язані утриматися

від вчинення певних дій (повинні не чинити перешкод у здійсненні ексклюзивного корпоративного права). Відповідно до ч. 9 ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонер (акціонери), який став власником (власниками) домінуючого контрольного пакета акцій, сплачує ціну акцій акціонерам шляхом перерахування грошових сум банківській установі, в якій він відкрив рахунок умовного зберігання (ескроу), бенефіціарами якого є акціонери, у яких придбаваються акції. Своєю чергою Центральний депозитарій цінних паперів протягом 3 робочих днів з дня отримання інформації про перерахування в повному обсязі грошових сум за акції, що придбаваються заявником вимоги, забезпечує переведення депозитарними установами прав на відповідні акції з рахунків їхніх власників на рахунок заявника вимоги (власника домінуючого контрольного пакета). Отже, власник домінуючого контрольного пакета здійснює набуте ним виняткове право на обов’язковий викуп акцій за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших акціонерів, оскільки процедура перерахування акцій на рахунок власника домінуючого контрольного пакета не залежить від акціонерів, у яких примусово викупувають їхні акції. Решта акціонерів зобов’язані утриматися від вчинення дій, які могли б створювати перешкоди власнику домінуючого контрольного пакета у викупі їхніх акцій.

Оскільки здійснення звичайних корпоративних прав залежить від дій інших осіб (товариства або інших учасників), невиконання обов’язку вчинити активні дії на користь учасника (акціонера), якому належать такі права, завжди має своїм наслідком порушення цих прав. Через те, що суб’єкти виняткових корпоративних прав здійснюють їх за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб, такі права, як правило, не можуть бути порушені невиконанням обов’язку вчинити певну дію на користь учасника (акціонера). Здійснення ексклюзивних корпоративних прав учасники (акціонери) забезпечують власними діями, незалежно від дій інших осіб (товариства, інших учасників). Наявність в учасника (акціонера) товариства не менше або більше чітко визначеного законом відсотка частки (кількості акцій) у статутному капіталі (5, 10, 95 і т. д. відсотків) дає йому можливість здійснити відповідне виняткове корпоративне право за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства або інших учасників). Для прикладу, за змістом ч. 7 ст. 49 Закону

України “Про акціонерні товариства” право акціонера, якому належить не менше 5 відсотків акцій, на обов’язкове внесення його пропозицій у проєкт порядку денного не підлягає порушенню у вигляді невиконання обов’язку товариством включити ці пропозиції в порядок денний. Пропозиції таких акціонерів (акціонера) вважаються внесеними до проєкту порядку денного незалежно від рішення особи, яка скликає загальні збори (ч. 7 ст. 49 закону).

На такі особливості здійснення корпоративних прав у контексті дій емітента акцій звернув увагу В. Л. Яроцький: *“зобов’язана за цінним папером особа (емітент) одночасно є суб’єктом фактично двох відносно самотійних різновидів обов’язків... По-перше, активних (що полягають у встановленій для неї змістом документа міри обов’язкового поводження) і пасивних (поряд з іншими третіми особами не перешкоджати власнику документа в здійсненні належних йому правоможностей). У цьому слід вбачати прояв змішаного змісту емісійно-посвідчувальних правовідносин”* [499, с. 391–392].

Характерним способом захисту ординарних корпоративних прав є примусове виконання обов’язку вчинити певні дії на користь їх суб’єктів, як-от: примусово сплатити дивіденд, обов’язково викупити частку (акції), розподілити активи між учасниками (акціонерами) у разі ліквідації товариства незалежно від його волі тощо (позитивне зобов’язання). Виняткові корпоративні права можуть бути захищені встановленням заборони на вчинення певних дій, наприклад: не перешкоджати у самотійному скликанні та проведенні позачергових загальних зборів учаснику (акціонеру) з розміром частки (кількістю акцій), що становить не менше 10 (5) відсотків статутного капіталу, не забороняти аудиторі проводити незалежну перевірку діяльності товариства на вимогу учасника (акціонера), якому належить більше 10 (5) відсотків частки (акцій), не приховувати усієї інформації про товариство від власника значного пакета акцій (негативне зобов’язання).

Звичайними (ординарними) корпоративними правами, які належать усім без винятку учасникам (акціонерам), кожному із них, є:

- 1) переважне право на придбання частки, що пропонує до продажу інший учасник цього товариства (ч. 2 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);
- 2) переважне право на придбання частки (акцій) при збільшенні розміру статутного капіталу (ч. 1 ст. 31 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 2 ст. 18 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);
- 3) право на виплату дивідендів (ч. 1 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 1 ст. 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);
- 4) право на участь у прийнятті рішень загальними зборами товариства (право на голосування) (ч. 1 ст. 53 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 3 ст. 29 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);
- 5) право на формування органів товариства, зокрема, кумулятивним голосуванням (ч. 5 ст. 53 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 6 ст. 39 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);
- 6) право на обов’язковий викуп акцій особою, яка стала власником контрольного, значного контрольного або домінуючого контрольного пакетів акцій (ст. ст. 93-95 Закону України “Про акціонерні товариства”);
- 7) право на справедливую ціну примусового продажу акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета (ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства”);
- 8) право на подання конкуруючої вимоги щодо обов’язкового продажу акцій акціонерами на вимогу акціонера-власника домінуючого контрольного пакета акцій (ст. 96 Закону України “Про акціонерні товариства”);
- 9) право на добровільний викуп акцій товариством (ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства”);
- 10) право на обов’язковий викуп акцій товариством (ст. 102 Закону України “Про акціонерні товариства”);

11) право на конвертацію часток (акцій) у разі реорганізації товариства (ст. ст. 117–134 Закону України “Про акціонерні товариства”, ст. 54 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);

12) право на розподіл майна товариства при його ліквідації (ч. 1 ст. 137 Закону України “Про акціонерні товариства”; ч. 2 ст. 139 ЦК України).

До виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав, які мають лише учасники (акціонери) із необхідним (достатнім) розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом, треба віднести:

1) право акціонерів, які сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства (у випадку, передбаченому ст. 95 закону – більше 1 відсотка) на незалежну оцінку акцій, що проводиться відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність (ч. 6 ст. 9 Закону України “Про акціонерні товариства”);

2) право учасників (акціонерів), яким сукупно належить не менше 10 (5) відсотків у статутному капіталі товариства, на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів (ч. 5 ст. 42 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 9 ст. 31 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);

3) право на обов’язкове включення пропозицій до проекту порядку денного (в акціонерному товаристві належить акціонерам-власникам сукупно не менше 5 відсотків простих акцій – ч. 7 ст. 49 Закону України “Про акціонерні товариства”, у товаристві з обмеженою чи додатковою відповідальністю належить учасникам із сукупним розміром частки не менше 5 відсотків статутного капіталу – ч. 7 ст. 32 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);

4) право акціонерів, які сукупно є власниками 5 і більше відсотків простих акцій, на призначення своїх представників для контролю за проведенням загальних зборів (ч. 4 ст. 52 Закону України “Про акціонерні товариства”);

5) право учасників (акціонерів), яким сукупно належить більше 10 (5) відсотків статутного капіталу, на проведення аудиторської перевірки діяльності

товариства (ч. 4 ст. 110 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 1 ст. 41 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);

б) право акціонерів-власників значного пакета акцій (не менше 5 відсотків простих акцій) на доступ до будь-якої інформації про фінансово-господарську діяльність товариства (ч. 1 ст. 113 Закону України “Про акціонерні товариства”);

7) право акціонерів, які одноосібно або спільно стали власниками домінуючого контрольного пакета акцій (більше 95 відсотків простих акцій), на примусовий викуп акцій в інших (решти) акціонерів (ч. 4 ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства”);

8) право учасників (акціонерів), яким належить 5 і більше відсотків статутного капіталу, на звернення за відшкодуванням збитків, заподіяних товариству його посадовими особами (ч. 1 ст. 54 Господарського процесуального кодексу України);

9) право учасника товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю, частка якого у статутному капіталі товариства становить менше 50 відсотків, вийти із товариства у будь-який час без згоди інших учасників (ч. 1 ст. 24 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

Права учасників господарських товариств (учасників товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, а також права акціонерів) у навчальній [37, с. 181–182; 56, с. 121; 57, с. 166–167; 127, с. 159–160; 128, с. 11; 187, с. 54; 341, с. 43] та науковій [88; с. 38; 94, с. 97–98; 131, с. 188; 153, с. 176; 320, с. 27] літературі обґрунтовано називають корпоративними правами. Законами України “Про акціонерні товариства”, а також “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” встановлено загальне правило про пропорційність у їх здійсненні. Оскільки здійснення цих прав відбувається з урахуванням пропорційності щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі товариства, їх треба віднести до корпоративних. Сутнісні ознаки корпоративних прав та пропорційність у їх здійсненні дають підстави запропонувати авторське визначення цього поняття. *Корпоративні права* – немайнові та майнові права учасника (акціонера) товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, а також акціонерного товариства,

здійснення яких обумовлене пропорційністю щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі.

Доктринальне поняття корпоративних прав, яке охоплює пропорційність щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі дозволяє віднести до корпоративних спорів лише ті справи, які виникають за участю господарських товариств. До них не належать справи, в яких стороною є кооператив (виробничий, обслуговуючий, споживчий) чи інші юридичні особи. На недосконалість процесуального законодавства щодо юрисдикції корпоративних спорів звернула увагу І. В. Спасибо-Фатєєва: *“далеко не найкращим чином відобразилося на розумінні корпорації те, що процесуальне законодавство зібрало усі юридичні особи, які мають статутний чи складений капітал, поділений на частки, під одним ковпаком, виходячи із нібито існування у всіх них корпоративних правовідносин з учасниками (засновниками, членами), у тому числі виробничі кооперативи, фермерські господарства, колективні підприємства...Разом з тим, за допомогою такого підходу процесуальне законодавство досягнуло цілі акумуляції спорів між юридичною особою та її учасниками (засновниками, членами), так званих корпоративних спорів, в одній юрисдикції – господарській”* [354, с. 316–317].

Велика Палата Верховного Суду та Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, для прикладу, дійшли до висновків про те, що члени обслуговуючого, у тому числі житлово-будівельного, кооперативу наділені корпоративними правами лише на тій підставі, що вони мають право на участь в управлінні цими кооперативами та інші правомочності передбачені законом і статутними документами.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі № 509/577/18, серед іншого, зазначено: *“...корпоративні права характеризуються тим, що особа, яка є учасником (засновником, акціонером, членом) юридичної особи має право на участь в управлінні господарською організацією та інші правомочності передбачені законом і статутними документами. Згідно з положеннями ст. 12 Закону України «Про кооперацію» основними правами члена кооперативу є, зокрема, участь в господарській діяльності кооперативу, а також в управлінні кооперативом,*

право голосу на його загальних зборах, право обирати і бути обраним в органи управління; користування послугами кооперативу; право вносити пропозиції щодо поліпшення роботи кооперативу, усунення недоліків у роботі його органів управління та посадових осіб; право звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитами, пов'язаними з членством у кооперативі, діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити. Відповідно, члени обслуговуючого кооперативу незалежно від напрямку його діяльності є носіями корпоративних прав, а відносини між його членами та кооперативом, які пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, є корпоративними” [229]. Аналогічні аргументи містить постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 лютого 2020 року в справі № 916/1253/19 [254].

Аналізуючи доводи та мотиви Верховного Суду, доцільно звернути увагу на те, що обсяг прав щодо участі в управлінні, передбачених у ст. 12 Закону України “Про кооперацію” від 10 липня 2003 року, є характерним для будь-якої юридичної особи, в якій створені та діють органи управління. Право брати участь в управлінні юридичною особою мають, зокрема, учасники та члени юридичних осіб приватного чи публічного права (ст. ст. 81 та 82 Цивільного кодексу України), учасники та члени юридичних осіб, які діють у формі товариств, установ або в інших формах (ст. 83 Цивільного кодексу України), учасники та члени підприємницьких і непідприємницьких товариств (ст. ст. 84, 85 Цивільного кодексу України). Водночас наявність прав щодо участі в управлінні юридичною особою сама собою не свідчить про корпоративний характер цих прав. Права щодо участі в управлінні юридичною особою набувають ознак корпоративних, лише якщо їх здійснення пропорційно залежить від розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі цієї юридичної особи (товариства).

На відміну від учасників господарських товариств, здійснення прав членів кооперативів (виробничого, обслуговуючого, споживчого) визначає засада “членства”, а не пропорційності. Суть такої засади здійснення прав членів

кооперативу як “членство” полягає першочергово у залежності їх здійснення від особистої участі в господарській діяльності кооперативу. Розмір їх частки (паю) у статутному (пайовому) капіталі не має визначального впливу на здійснення прав членів кооперативу (виробничого, обслуговуючого чи споживчого).

Згідно із ч. 1 ст. 2 Закону України “Про кооперацію” кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об’єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення *своїх* економічних, соціальних та інших потреб. Ідентичні ознаки кооперативу містить ч. 1 ст. 6 цього ж закону. При чому, відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України “Про кооперацію”, кооперативи за критерієм завдань та характеру діяльності поділяються на такі типи: виробничі, обслуговуючі та споживчі. Своєю чергою виробничим є кооператив, який утворюється на засадах обов’язкової трудової участі його членів (абз. 4 ч. 1 ст. 2 Закону України “Про кооперацію”).

Відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України “Про кооперацію” одним із основних принципів кооперації є рівне право голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос). Це означає, що кількість голосів члена кооперативу, під час прийняття рішень загальними зборами щодо його діяльності, не залежить від розміру його частки (паю) у статутному (пайовому) капіталі кооперативу. *“Кожен член кооперативу має один голос у його вищому органі управління незалежно від розміру його частки у статутному (складеному) капіталі”* [448, с. 35]. Правило: “один член кооперативу – один голос” є проявом засади “членства” в здійсненні прав членів кооперативу. У своїй постанові від 29 червня 2021 року у справі № 916/2813/18 Велика палата Верховного Суду звернула увагу і на цю обставину: *“визначальною ознакою кооперативу є те, що один член кооперативу має лише один голос у вищому органі (абзац четвертий статті 4 Закону України «Про кооперацію», абзац перший частини третьої статті 4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»)”* [232].

У господарських товариствах кожен учасник має кількість голосів, пропорційну до розміру його частки у статутному капіталі товариства (ч. 3 ст. 29 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, ч. 1 ст. 53 Закону

України “Про акціонерні товариства”). Іншими словами, здійснення права учасника господарського товариства на участь у прийнятті рішень загальними зборами обумовлено розміром його частки (кількістю акцій) у статутному капіталі товариства, тобто базоване на пропорційності до розміру частки у статутному капіталі.

У тих випадках, коли право на голосування (право голосу) під час прийняття рішень органом управління юридичної особи не залежить від розміру частки у статутному капіталі (кількості акцій), його не можна визнати корпоративним. В одному зі своїх рішень Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду відступив від загальної тенденції кваліфікувати права на управління учасників будь-яких юридичних осіб в якості корпоративних, назвавши їх “наближеними до корпоративних”. Згідно із постановою від 12 травня 2021 року у справі № 910/15494/20 *“Верховний Суд зазначає, що спори у правовідносинах, які стосуються порядку створення, реєстрації, реорганізації, діяльності і ліквідації об’єднань власників жилих та нежилих приміщень багатоквартирного будинку, з огляду на характер спірних правовідносин, розглядаються господарськими судами, оскільки такі спори виникають при здійсненні права управління юридичною особою, а тому є найбільш наближеними до спорів, пов’язаних з діяльністю або припиненням діяльності юридичної особи (пункт 3 частини першої ст. 20 ГПК України)...”* [246].

Ознака “членства” є характерною для здійснення не лише немайнових прав члена кооперативу, наприклад, права на голосування під час проведення загальних зборів, але й належних йому майнових прав, зокрема, прав на кооперативні виплати та виплати на паї. Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України “Про кооперацію” кооперативні виплати – частина доходу, що розподіляється за результатами фінансового року між членами кооперативу пропорційно їх участі в господарській діяльності кооперативу. Виплати на паї – виплати частини доходу кооперативу на паї члена та асоційованого члена кооперативу. Причому, розмір виплат на паї встановлюється рішенням загальних зборів членів кооперативу, і не може перевищувати 20 відсотків доходу, визначеного до розподілу (ч. ч. 2 і 3 ст. 26 закону).

З аналізу цих правових положень видно, що ні розмір кооперативних виплат, ні розмір виплат на паї безпосередньо не залежать від розміру частки (паю) члена

кооперативу в його статутному (пайовому) капіталі. При визначенні розміру кооперативних виплат та виплат на паї враховують інші критерії, а саме: участь у господарській діяльності кооперативу та розсуд загальних зборів, у яких кожен член кооперативу має один голос.

“Таким чином, характер (зміст) прав, які належать членам кооперативу (виробничого, обслуговуючого, споживчого), істотно відрізняється від прав, які мають учасники господарського товариства. Здійснення прав членів кооперативу засновані на ознаці «членства», тобто особистої, у тому числі трудової, участі в господарській діяльності кооперативу. Натомість, учасники господарського товариства здійснюють належні їм права у...пропорційності...із розміром частки в статутному капіталі, і не зобов’язані брати особисту участь в його господарській діяльності” [435, с. 521]. Тому важко погодитися із Н. А. Сліпенчук, яка відносить споживчі кооперативи до корпорацій лише на тій підставі, що *“...їх члени мають право на кооперативні виплати та виплати на паї”* [331, с. 19].

Із прийняттям Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію” від 21.07.2020 року певні ознаки корпоративних відносин з’явилися у системі сільськогосподарської кооперації. На це звернули увагу в юридичній літературі, однак такі нововведення не отримали однозначної підтримки. На переконання Х. А. Григор’євої, *“основним напрямом змін, які переживає нині законодавство про сільськогосподарську кооперацію, є корпоратизація. Це тягне за собою значне послаблення класичних кооперативних принципів, які традиційно виступали основою побудови законодавства та були вихідними засадами регулювання кооперативних правовідносин”* [60, с. 73].

Зважаючи на зазначене, варто зробити такі висновки: корпоративні права учасників (акціонерів) господарських товариств підлягають здійсненню з урахуванням пропорційності щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі товариства. Здійснення немайнових та майнових прав учасників (членів) інших юридичних осіб, окрім господарських товариств, не обумовлено розміром частки (паю) у їх статутних (пайових) капіталах. Права учасників (членів) інших юридичних осіб, здійснення яких не залежить від розміру частки у статутному

капіталі такої юридичної особи, не є корпоративними. Корпоративними можна визнати лише такі немайнові та майнові права учасника (акціонера) господарського товариства, здійснення яких обумовлене пропорційністю щодо розміру частки (кількістю акцій) у статутному капіталі цього товариства.

Розділ 2. Здійснення корпоративних прав

2.1. Засади здійснення корпоративних прав

Корпоративні права, як різновид цивільних прав, підлягають самостійному здійсненню. Категорія здійснення суб'єктивного цивільного права вироблена у вітчизняній цивілістичній науці. Йому має відповідати також визначення поняття здійснення корпоративних прав.

За висловом В. М. Коссака, *“...слід розрізняти зміст суб'єктивного права та його реалізацію, розходження між якими полягає в тому, що зміст суб'єктивного права містить у собі лише можливе поведження правомочної особи, тоді як здійснення права є вчиненням реальних, конкретних дій, пов'язаних із перетворенням цієї можливості на дійсність”* [397, с. 234]. *“Здійснення суб'єктивного цивільного права – це міра дозволеної законом або договором поведінки”* [192, с. 11]. На переконання О. О. Кота, *“...з точки зору цивільного закону здійсненням суб'єктивного права вважається фактичне вчинення тих дій, актів реальної поведінки особи, можливість вчинення яких надана цій особі шляхом закріплення за нею (набуття) суб'єктивного цивільного права”* [147, с. 18].

У найбільш загальному вигляді здійснення корпоративних прав розуміють як *“реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом відповідного суб'єктивного права”* [94, с. 105–106]. Здійснення корпоративних прав І. Б. Саракун розглядає як *“поведінку суб'єкта корпоративних правовідносин, спрямовану на реалізацію тих можливостей, які передбачені змістом корпоративного права шляхом вчинення ним конкретних вольових дій”* [318, с. 9].

Оскільки здійснення корпоративних прав відбувається пропорційно щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі господарського товариства, це співвідношення має бути відображене у відповідному понятті. З урахуванням пропорційності щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі товариства може бути запропоновано авторське визначення здійснення корпоративних прав. Під здійсненням корпоративних прав треба розуміти реалізацію

учасником (акціонером) товариства правомочностей, які входять до їх змісту, пропорційно щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі.

Здійснення корпоративних прав ґрунтується на певних загальних положеннях (засадах), яким підпорядковані дії учасників корпоративних правовідносин. У науковій літературі з цивільного права засади здійснення суб'єктивних прав розглядають як синонім до поняття принципи здійснення [18, с. 66; 147, с. 51; 179, с. 349; 366, с. 37–38].

Зважаючи на те, що значення засад мають лише загальні положення, вони можуть бути передбачені виключно законом, тобто:

- 1) безпосередньо встановлені ним;
- 2) впливати із його загального смислу.

Як стверджував С. М. Братусь: *“...необхідно визнати, що основні засади (принципи) ми повинні виявляти в самих нормах, які в сукупності складають певну галузь права; якщо ж там принципи прямо не сформульовані, вони повинні бути виявлені із загального смислу норм”* [21, с. 139].

Засади здійснення корпоративних прав – це безпосередньо встановлені законом або такі, що впливають із його загального смислу положення, які визначають їх зміст (правомочності) і виражають способи реалізації цих прав.

“Оскільки зміст прав учасників господарських товариств, які за своєю правовою природою є корпоративними, розкрито у Цивільному кодексі України, очевидно є їх цивільно-правова природа” [504, с. 851]. Засади здійснення цивільних прав поширюють свою дію на корпоративні права. На тому, що цивільно-правові засади характерні для здійснення корпоративних прав наполягає Н. С. Кузнецова [165, с. 13].

Керуючись загальними приписами Законів України “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, необхідно окремо виділити засаду *пропорційності здійснення корпоративних прав*, яка полягає у співвідношенні із розміром частки (кількістю акцій) у статутному капіталі господарського товариства. Наприклад, відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” виплата дивідендів власникам акцій має

здійснюватися пропорційно кількості належних їм цінних паперів. Згідно із ч. 1 ст. 53 вказаного закону одна голосуюча акція надає акціонеру один голос; це означає, що загальна кількість голосів кожного акціонера є пропорційною до кількості належних йому акцій. Подібні положення щодо пропорційності розміру дивідендів та кількості голосів на загальних зборах містять частина перша статті 26 та частина третя статті 29 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. *Засада пропорційності* визначає, встановлений законом, локальним правовим актом, або договором, порядок здійснення корпоративних прав залежно від розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі, яка належить кожному (будь-якому) учаснику товариства або окремому учаснику із достатнім розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом (5, 10, 95 відсотків тощо).

Кодифіковані засади здійснення усіх цивільних, у тому числі корпоративних, прав закріплені в ст. 12 Цивільного кодексу України. У ній передбачено дві засади здійснення цивільних прав: здійснення цивільних прав вільно, на власний розсуд, а також здійснення цивільних прав добросовісно та розумно.

За сферою поширення засади здійснення корпоративних прав можна поділити на два види:

- *засади здійснення цивільних прав, які поширюють свою дію і на корпоративні права (“вільно, на власний розсуд”, а також “добросовісність і розумність”);*
- *засада здійснення саме (власне) корпоративних прав, як різновиду цивільних (“пропорційність”).*

Отже, в актах цивільного законодавства України встановлені такі засади здійснення корпоративних прав:

- 1) здійснення корпоративних прав вільно, на власний розсуд;
- 2) здійснення корпоративних прав добросовісно та розумно;
- 3) здійснення корпоративних прав пропорційно щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі товариства.

Кожна із перелічених засад безпосередньо втілена у корпоративних відносинах, є характерною для здійснення корпоративних прав. Своєю чергою пропорційність

завжди має прояв у здійсненні корпоративних прав, як вільно, на власний розсуд, так і з урахуванням добросовісності та розумності. Пропорційність пронизує здійснення корпоративних прав і в разі їх реалізації вільно, на власний розсуд, і у випадках добросовісності та розумності їх здійснення.

Здійснення корпоративних прав “вільно, на власний розсуд”.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Цивільного кодексу України особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Вільне та на власний розсуд здійснення корпоративних прав є проявом свободи у їх здійсненні. Тому, цю засаду можна також назвати свободою здійснення корпоративних прав. У науковій літературі засаду свободи у здійсненні суб'єктивних прав пов'язують із диспозитивністю. На думку Н. С. Кузнецової, *“принцип диспозитивності – це вільне користування та розпорядження суб'єктами цивільних правовідносин своїми правами”* [116, с. 122].

За змістом ч. 2 ст. 12 Цивільного кодексу України суб'єкт корпоративних прав вільно, на власний розсуд обирає здійснювати йому свої права чи не здійснювати їх. Своєю чергою нездійснення особою своїх корпоративних прав не є підставою для їх припинення, крім випадків, встановлених законом.

До прийняття Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” цей елемент свободи здійснення корпоративних прав був використаний вищими судовими інстанціями України для обґрунтування неможливості виключення учасника із товариства як форми цивільно-правової відповідальності. *“Оскільки участь в управлінні товариством є правом, а не обов'язком позивача і позивача не може бути примушено робити те, що не передбачено законодавством, то неявка позивача на збори не є підставою для виключення його зі складу учасників товариства”* [277, с. 217]. Подібну позицію в узагальненому вигляді підтримують у цивільно-правовій науці: *“якщо участь у загальних зборах є правом, а не обов'язком учасника/акціонера, то і його нездійснення не може кваліфікуватися як порушення (правопорушення)”* [133, с. 168].

Аналіз попередньої судової практики розгляду спорів про виключення учасника із товариства засвідчує: господарські суди дотримувалися єдиної правової позиції, яка полягала у тому, що участь у загальних зборах та голосування на них є правом, а не

обов'язком учасника (акціонера). “У постанові від 27.11.2018 року у справі № 903/128/17 КГС ВС встановив, що відсутність позивача на загальних зборах учасників не може свідчити про невиконання або неналежне виконання ним обов'язків учасника товариства, оскільки згідно з вимогами закону участь в управлінні ТОВ (у тому числі, участь у загальних зборах) є правом, а не обов'язком учасника” [134, с. 249]. Науковці вбачали в ухиленні учасника від участі в загальних зборах вплив на здійснення корпоративних прав інших учасників [133, с. 170; 156, с. 10].

На сьогоднішній день виключення учасника із товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю у зв'язку із нездійсненням ним права на участь у загальних зборах, за законом взагалі є неможливим. Законодавець пішов шляхом встановлення вичерпного переліку підстав виключення учасника із товариства. Відповідно до Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” учасника може бути виключено з товариства лише у двох випадках:

- 1) виникнення заборгованості учасника із внесення вкладу (п. 1 ч. 2 ст. 15 Закону);
- 2) неподання заяви про вступ до товариства спадкоємцями (правонаступниками) учасника, який вибув (ч. 2 ст. 23 Закону).

На цьому наголошує Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду в постанові від 16 січня 2020 року у справі № 905/859/19 [280].

Підстава для виключення учасника, встановлена у ч. 2 ст. 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, викликає певне непорозуміння у контексті виду суб'єктивного права, про нездійснення якого йдеться: права на вступ до товариства чи корпоративних прав учасника. Сама законодавча можливість виключення спадкоємця (правонаступника) колишнього учасника із товариства підтверджує, що спадкоємець (правонаступник) уже став учасником товариства, і набув корпоративних прав. Цей висновок виникає ще із двох положень, встановлених у статті 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Зокрема, згідно із частиною першою цієї статті у разі

смерті або припинення учасника товариства його частка переходить до його спадкоємця чи правонаступника без згоди учасників, тобто незалежно від прийняття певних рішень товариством. Своєю чергою рішення про виключення такого учасника приймають без врахування його голосів (ч. 2 ст. 23 Закону). Це означає, що такі голоси у нього вже є, але їх не беруть до уваги під час голосування за виключення. Звідси можна припустити, що припинення корпоративних прав є наслідком нездійснення права на вступ до товариства. Водночас, такий вступ є непотрібним, оскільки спадкоємець (правонаступник), який прийняв спадщину (став правонаступником) уже набув статусу учасника товариства в процесі спадкування (правонаступництва). Як відомо, виключенню із товариства підлягає лише діючий учасник – особа, якій належать корпоративні права щодо цього товариства (суб'єкт корпоративних прав). На *“очевидні протиріччя цих правових норм”* звернула увагу І. В. Спасибо-Фатєєва [361]. Окрім того, *“подання заяви про вступ до товариства спадкоємцем (правонаступником) учасника, якому належала частка менше 50 відсотків статутного капіталу, не є процедурою вступу в товариство, у власному розумінні, оскільки не передбачає внесення вкладу в статутний капітал”* [409, с. 157]. Законодавча техніка, застосована при формулюванні статті 23 Закону України *“Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”*, є сумнівною і потребує удосконалення. Частина друга у цій статті – зайва; її необхідно виключити із Закону.

Оскільки випадки припинення корпоративних прав унаслідок їх нездійснення, згідно із ч. 2 ст. 12 Цивільного кодексу України, можуть бути встановлені лише Законом, виключення учасника з товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю з інших підстав, у тому числі, передбачених статутом товариства чи договором про здійснення корпоративних прав (корпоративним договором), не допустимо.

Відповідно до ч. 3 ст. 12 Цивільного кодексу України особа може відмовитися від свого майнового права. Окрім того, треба розмежовувати такі поняття, як: *“відмова від корпоративного права”* та *“відмова від здійснення корпоративного права”*. Відмова від корпоративного права має своїм наслідком його припинення, тоді

як відмова від здійснення корпоративного права (нездійснення), за загальним правилом, не призводить до його припинення.

Прикладом відмови від корпоративного права, яка припиняє його існування, є положення ч. 5 ст. 22 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Тут встановлено правомочність письмово відмовитися від переважного права на придбання частки. Зокрема, згідно із цим законодавчим приписом виконавець пропонує іншим учасникам товариства (крім тих, які письмово відмовилися від свого переважного права щодо частки) придбати частку відповідно до ст. 20 Закону. У такому випадку право переважної купівлі певного обсягу корпоративних прав, які виставлені на продаж виконавцем, припиняється.

Відмова від корпоративного права завжди має прояв у виді правочину, вчиненого в письмовій формі. Дії учасника (акціонера), які не мають ознак правочину, тобто не спрямовані на припинення корпоративних прав не можуть свідчити про відмову від корпоративного права. Наприклад, вихід із товариства з обмеженою відповідальністю відбувається шляхом подання учасником письмової заяви, справжність підпису на якій засвідчують нотаріально (ч. 3 ст. 24 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, ч. 5 ст. 17 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”). У письмовій формі суб’єкт переважного права повідомляє виконавця, який продає частку (частину частки), про відмову від свого права (ч. 5 ст. 22 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

На відміну від відмови від корпоративного права, яку реалізують вчиненням певних дій (правочину), відмова у його здійсненні полягає в утриманні від вчинення певних дій. Невизнання окремими дослідниками можливості відмовитися від здійснення корпоративних прав утриманням від вчинення дій, призвело до розуміння таких ситуацій як зловживання правом.

У літературі, присвяченій зловживанню корпоративними правами (О. В. Кучмієнко, В. Ю. Пашутіна, С. Ю. Серьогін), поширеним є погляд на утримання від вчинення певних дій, зокрема, в частині неучасті у прийнятті рішень

загальними зборами товариства, як одну із форм зловживання правом [168, с. 15; 203, с. 8; 324, с. 10]. Можливі правові наслідки бездіяльності при здійсненні корпоративних прав обґрунтовує Ю. М. Жорнокуй: *“особливістю юридичного наслідку зловживання суб’єктивним корпоративним правом, що полягає у праві суду зобов’язати акціонера припинити зловживання ним, є те, що при зловживанні таким правом у формі дії суд може зобов’язати акціонера припинити її здійснення, проте, під час зловживання таким правом у формі бездіяльності, суд не має права зобов’язати акціонера припинити відповідне зловживання”* [89, с. 239]. Водночас, цей же автор висловлює думку про те, що *“пасивна поведінка носія корпоративних прав означає відмову від їх здійснення”* [88, с. 100–101], а не окремий спосіб їх здійснення (*Трактування моє. – В. Ц.*).

На переконання авторів колективної монографії *“Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти)”*, *“...коли акціонер – держатель значного пакета акцій, без голосу якого неможливим є прийняття жодного рішення, відмовляється голосувати (бездіяльність) спеціально для того, щоб не було прийнято важливого рішення і цим самим прагне завдати шкоди заінтересованим особам, то таку поведінку слід кваліфікувати як шикану, за яку, відповідно, і повинен відповідати зазначений акціонер”* [94, с. 125].

Такий висновок є спірним, оскільки прямо суперечить положенням ст. 54 Закону України *“Про акціонерні товариства”*. Ними встановлено можливість акціонера відмовитися від здійснення права на голосування під час участі у загальних зборах. Відповідно до ч. 6 цієї статті акціонер (його представник) може відмовитися від проставлення свого підпису на бюлетені для голосування, або ж не позначити жодного варіанта голосування щодо одного проєкту рішення. У таких випадках бюлетень такого акціонера визнається недійсним. Це означає, що законодавець визначив правові наслідки відмови від здійснення права на голосування у вигляді визнання недійсним бюлетеня для голосування. А, як відомо, за відмову від здійснення права, у тому числі утримання від вчинення певних дій, не може бути встановлено цивільно-правову відповідальність. Як стверджує В. М. Косак зловживання правом означає, що *“уповноважена особа допускає недозволене*

використання свого права, порушує міру і вид поведінки, визначені законом...” [397, с. 237]. У випадку ж із утриманням від голосування на загальних зборах товариства, такий спосіб поведінки учасника (акціонера) є дозволеним; прямо передбаченим законом.

Добросовісність та розумність у здійсненні корпоративних прав. Ще однією засадою здійснення корпоративних прав, встановленою у чинній редакції ст. 12 Цивільного кодексу України, є добросовісність та розумність. Ця засада водночас має значення правової презумпції. За твердженням І. В. Спасибо-Фатєєвої та В. І. Борисової “у відповідності до ч. 5 ст. 12 ЦК України розумність і добросовісність дій органу юридичної особи або осіб, належним чином уповноважених, презюмується” [387, с. 175].

Законодавчого визначення понять “добросовісність” і “розумність” у здійсненні корпоративних прав не існує. “Узагальнююче їх визначення дає юридична наука (цивілістична доктрина) і подекуди – судова практика. Так, на думку деяких авторів, добросовісність – це прагнення сумлінно захищати цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов’язків. Розумність – зважене вирішення питань регулювання цивільних відносин з урахуванням інтересів усіх учасників...” [94, с. 121]. О. А. Беяневич вбачає необхідність підпорядкувати здійснення корпоративних прав учасниками, які не внесли вклади у статутний капітал, або внесли їх у неповному обсязі, засаді добросовісності та розумності. На її думку, обсяг корпоративних прав учасників, які повністю сплатили свій вклад, має бути більшим, ніж тих учасників, які вклад не внесли. “...Розглядаючи питання про реалізацію корпоративних прав крізь призму розумності, справедливості та добросовісності як загальних засад цивільного законодавства, слід керуватися філософсько-правовою аксіомою «*De nihilo nihili*» («з нічого ніщо»). Враховуючи сутність ТОВ як об’єднання капіталів, було б нерозумним і несправедливим відносно добросовісних у виконанні своїх обов’язків учасників ТОВ визнавати за недобросовісними учасниками, які не внесли своєї частки до статутного капіталу, або внесли її не в повному обсязі, корпоративні права в такому ж обсязі, в якому вони б існували за умови повної оплати частки” [11, с. 59].

Спробу розкрити зміст категорій добросовісності та розумності при здійсненні корпоративних прав зробили у сучасній судовій практиці. Так, відповідно до постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 31 березня 2021 року в справі № 923/875/19 *“добросовісність є однією із основоположних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК). Принцип добросовісності передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб’єктів при виконанні своїх юридичних обов’язків і здійсненні своїх суб’єктивних прав. Дії учасників цивільних та корпоративних відносин мають відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Добросовісність при реалізації прав і повноважень включає в себе неприпустимість зловживання правом, означає, що здійснення прав та свобод людини не повинно порушувати права та свободи інших осіб. Зазначений принцип лежить в основі доктрини *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), яка базується ще на римській максимі – *«non concedit venire contra factum proprium»* (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). Поведінка є такою, що суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, якщо вона не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона правовідносин розумно покладалася на ці заяви чи попередню поведінку”* [245].

Суди також звернули увагу на прояв засади добросовісності і розумності при здійсненні окремих суб’єктивних корпоративних прав, наприклад, переважного права на придбання частки у статутному капіталі товариства, або права на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета.

За змістом п. п. 37, 41 та 48 постанови Касаційного господарського суду від 31 березня 2021 року у справі № 923/875/19 про захист переважного права купівлі частки у товаристві Верховний Суд встановив: *“...якщо суди за допомогою належних та допустимих доказів встановили, що учасник сам відмовився від реалізації свого переважного права, у тому числі шляхом голосування на зборах за включення нового учасника до складу товариства і внесення відповідних змін до статуту, то така відмова свідчить про обізнаність учасника з наміром продати частку і відсутність*

намірів її придбати. Відповідно, переважне право учасника на придбання частки не порушено. Якщо учасник письмово відмовився від реалізації переважного права, у тому числі шляхом надання своєї згоди на вступ у товариство третьої особи – покупця частки, то факт його обізнаності про намір продати частку і умови продажу частки презюмується, якщо інше не буде доведено (наприклад, що учасник був уведений в оману щодо істотних умов договору купівлі-продажу частки). Верховний Суд погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про те, що дії позивача, який надав згоду на вступ нового учасника в Товариство (чим відмовився від свого переважного права на придбання частки), та майже через рік після його вступу подав позов про переведення на себе прав покупця за укладеним відповідачами договором купівлі-продажу частки, є суперечливими і ставлять під сумнів чесність намірів та добросовісність поведінки позивача” [245].

В іншій справі, в якій Верховний Суд здійснював контроль за дотриманням порядку реалізації права власника домінуючого контрольного пакета на примусовий викуп ним акцій у решти акціонерів, вища судова інстанція також застосувала положення Цивільного кодексу України про засаду добросовісності і розумності. Згідно з постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 лютого 2021 року у справі № 908/3492/19 “добрсовісність і розумність є загальними засадами цивільного права, закріпленими у ст. 3 та інших статтях ЦК України, яким мають відповідати дії будь-якого суб’єкта. Верховний Суд звертає увагу, що затвердження ... оцінки акцій не може бути формальним процесом в процедурі сквіз-аут, бо фактично від визначення справедливої ціни акцій залежить правомірність процедури. ... Суд звертає увагу, що дослідження наведених обставин має істотне значення для вирішення даного спору, адже наявність певної недобрсовісної поведінки з боку власника домінуючого контрольного пакета акцій (зокрема, опосередкованої рішеннями акціонерного товариства) може спричинити покладення на міноритарного акціонера, який не має можливості вплинути на визначення ціни акцій, непропорційного тягаря у зв’язку з примусовим відчуженням належних йому акцій” [267].

Стаття 3 Цивільного кодексу України поряд із добросовісністю та розумністю містить ще один елемент відповідної засади цивільного законодавства – *справедливість*. Верховний Суд у практиці розгляду справ про захист корпоративних прав неодноразово наголошував на необхідності врахування справедливості у їх здійсненні. Цивільний кодекс України, як і у випадку з добросовісністю та розумністю, не містить визначення “справедливості”. Джерела з корпоративного права дають спеціальне трактування справедливості у цій сфері. Зокрема, згідно із Розділом II Принципів корпоративного управління ОЕСР (Організація економічного співробітництва та розвитку) справедливість розглядають у контексті ставлення до акціонерів одного класу. *“Ставлення до усіх акціонерів, які належать до одного класу, має бути однаковим. У межах одного класу всі акціонери повинні мати однакові права голосу”* [296, с. 11].

У практиці Верховного Суду поняття справедливості щодо здійснення окремих корпоративних прав пов’язують із необхідністю забезпечення справедливого балансу між конкуруючими правами різних учасників товариства. Тож, відповідно до п.п. 25–32 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04 серпня 2021 року у справі № 921/383/20: *“тлумачачи закон під час його застосування до конкретних правовідносин, суд повинен керуватися як завданням судочинства, так і загальними засадами цивільного законодавства, серед яких, зокрема, визначені справедливість, добросовісність та розумність. ...Суд апеляційної інстанції, зробивши висновок щодо порушення переважного права позивача, яке підлягає захисту шляхом переведення на нього прав покупця, з тих підстав, що позивач не був обізнаний про намір учасника товариства продати частку у статутному капіталі, а повідомлення учасника про продаж своєї частки у статутному капіталі іншим учасником не може бути формальним, адже право на обізнаність про таке відчуження частки є гарантією дотримання його прав у товаристві, не застосував до спірних правовідносин загальні засади цивільного законодавства, не забезпечив справедливий баланс між конкуруючими правами та інтересами (переважним правом позивача придбати частку та правом відповідачки її відчужити третій особі у разі неотримання відповіді у встановлений строк), що*

призвело до ухвалення помилкового рішення. У справі, що розглядається позивач не оспорує факт відмови отримання рекомендованого листа відповідачки. Суд апеляційної інстанції помилково не взяв до уваги, що в цьому випадку поведінку позивача щодо свідомої відмови отримання поштових листів від відповідачки (іншого учасника з часткою 50 % у товаристві) не можна визнати добросовісною та розумною та такою, що відповідає звичаю ділового обороту. У даному випадку позивач, відмовившись отримати поштовий лист від відповідачки, порушив її право розпоряджатися своєю часткою у статутному капіталі, оскільки у такий спосіб унеможливив доведення нею дати отримання повідомлення про намір учасника продати частку, з якою закон пов'язує початок перебігу 30-денного строку на здійснення повідомлення про намір скористатися своїм переважним правом” [270].

Як засвідчує аналіз практики вирішення корпоративних спорів, суди поряд із добросовісністю та розумністю застосовують ще одне поняття – справедливість. Звідси, окремим елементом цієї засади здійснення корпоративних прав має бути врахована також справедливість. Під *справедливістю* у здійсненні корпоративних прав треба розуміти реалізацію учасниками (акціонерами) своїх правомочностей, які входять до змісту цих прав, із урахуванням інтересів учасників (акціонерів), які належать до однієї і тієї ж групи, є особами одного і того ж виду правового статусу, наприклад, суб'єктами звичайних (ординарних), або ж виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав. Вона повинна бути відображена також серед засад здійснення цивільних прав (ст. 12 Цивільного кодексу України).

Засадою здійснення корпоративних прав, яка характерна саме для них, є засада пропорційності.

На пропорційності щодо розміру частки (кількості акцій) у здійсненні корпоративних прав зробила акцент І. В. Спасибо-Фатєєва: “*майнова участь учасника товариства (уточнення моє. – В. Ц.) обумовлює й особисту участь: від вкладу учасника залежить розмір його частки у статутному капіталі, яка впливає на обсяг його організаційних прав (зокрема голосування на загальних зборах). Корпоративні права обумовлені часткою учасника товариства у статутному капіталі*” [359, с. 7 8]. В цивілістичній літературі засаду пропорційності щодо

розміру частки (кількості акцій) у здійсненні суб'єктивних прав розглядають “як досягнення балансу протилежних або суперечливих інтересів; як процес співмірювання протилежних інтересів і забезпечення їх балансу на засадах партнерства (співробітництва)” [180, с. 75]. Зазначену особливість здійснення корпоративних прав зауважила М. Д. Пленюк: “права, які належать учаснику товариства слід розглядати у складі більш складного зобов'язального правовідношення, де реалізація права буде адекватна ступеню участі у статутному капіталі юридичної особи...” [208, с. 195]. Співавтори навчального посібника “Правові засади створення, діяльності та припинення юридичних осіб в Україні” однією із ознак здійснення корпоративних прав також назвали “обумовленість розміром частки учасника у статутному капіталі або кількістю належних йому акцій господарського товариства” [295, с. 208]. На принципі пропорційності, в контексті здійснення права на участь в управлінні товариством з обмеженою відповідальністю, наголошує І. В. Лукач: “принцип пропорційності частки в статутному капіталі ТОВ праву на управління містить важливе практичне завдання: його дотримання є запорукою інформативності реального вкладу учасника у співвідношення до можливості голосування на загальних зборах. Це дає можливість третім особам реально оцінити розподіл корпоративного управління в товаристві” [172, с. 153]. На прикладі США, серед інших, А. В. Коструба виділяє принцип корпоративного управління, згідно з яким “акціонери повинні мати право вибору пропорційно їх економічним інтересам” [146, с. 136].

Іноземні автори пов'язують пропорційність у здійсненні корпоративних прав із сутністю сучасної компанії. На думку польських учених Пьотра Піньора та Войцеха Виржиковського, “суть компанії полягає у тому, що становище учасника та обсяг його прав і обов'язків у внутрішньокорпоративних відносинах визначаються розміром його частки у статутному капіталі (кількістю акцій). Одночасно із цим розмір частки (кількість акцій) визначає становище учасника щодо інших учасників, внаслідок чого він може мати статус мажоритарного або міноритарного учасника” [206, с. 258].

Правило пропорційності у здійсненні корпоративних прав також використовує Європейський суд з прав людини для обґрунтування захисту права власності у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. *“Враховуючи специфіку справ, пов’язаних із корпоративними спорами на національному рівні... їх переважна більшість пов’язана із захистом майнових прав”* [71, с. 2/2].

У справі *“«Совтрансавто-Холдинг» проти України*”, яка розглянута Європейським судом з прав людини (рішення від 25.07.2002 року), заявник скаржився на те, *“що внаслідок реєстрації Луганським міськвиконкомом незаконних рішень ЗАТ «Совтрансавто-Луганськ» його акції були знецінені і що, внаслідок цього, він втратив контроль над діяльністю і майном ЗАТ «Совтрансавто-Луганськ». Він також наполягав, що компенсація, яку він отримав внаслідок ліквідації ЗАТ «Совтрансавто-Луганськ», не була пропорційною частці капіталу, якою він володів на початку”* [364] (п. 84 Рішення). *“На підставі рішення у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» Суд підтвердив раніше зроблений висновок, що одним із порушень прав акціонерів є знецінення акцій внаслідок зменшення частки акціонера в статутному капіталі акціонерного товариства”* [102, с. 70].

Здійснення корпоративних прав пропорційно до розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі господарського товариства, стосується кожного (будь-якого) учасника (акціонера). Причому розмір частки (кількість акцій) може бути різним: від найменшого до максимального. За загальним правилом, здійснення тих чи інших звичайних корпоративних прав пропорційно до розміру частки (кількості акцій), наприклад, на участь в управлінні господарським товариством (прав на голосування та на кумулятивне голосування), на дивіденди, переважних прав учасників, прав на обов’язковий викуп часток (акцій), прав у зв’язку з припиненням товариства, тощо обумовлено розміром частки (кількістю акцій), яка припадає на будь-якого конкретного учасника (акціонера) у статутному капіталі. Від розміру частки (кількості акцій) кожного учасника (акціонера) господарського товариства залежить, якою кількістю голосів саме він володіє на загальних зборах товариства, який розмір дивідендів або активів у разі ліквідації будуть власне йому виплачувати, на який розмір частки (кількість акцій) конкретно він може претендувати у разі її (їх)

продажу іншим учасником (акціонером) або самим товариством і таке інше.

Із загального правила про вплив пропорційності на здійснення корпоративних прав кожного (будь-якого) учасника (акціонера), законом встановлені винятки. Пропорційність може також залежати від розміру частки (кількості акцій), встановленого (визначеного) законом. Суть такої пропорційності полягає у тому, що здійснення виняткових корпоративних прав залежить від певного відсотка частки (акцій) у статутному капіталі господарського товариства, яка чітко встановлена законом. Причому розмір цієї частки (кількості акцій) може бути лише таким, який передбачено у законі: *не менше*, або *більше* визначеного відсотка (5, 10, 95 і т. д.). У таких випадках, розмір частки (кількість акцій) впливає на здійснення корпоративних прав залежно від того, яка частка (кількість акцій) передбачена у законі. Відповідно до *пропорційності із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом*, здійснення тих чи інших ексклюзивних корпоративних прав, наприклад, на самостійне скликання позачергових загальних зборів, на обов'язкове включення пропозицій учасника (акціонера) у проєкт порядку денного загальних зборів, на проведення аудиторської перевірки діяльності товариства, на доступ до будь-якої інформації про акціонерне товариство, на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета, тощо обумовлено відсотком частки (акцій), яка встановлена (визначена) законом. І лише за наявності не меншого або більшого відсотка частки (акцій), як 5, 10, 95 тощо відсотків в учасника (акціонера) виникає відповідне корпоративне право. Від наявності в учасника (акціонера), встановленого законом відсотка частки (акцій) залежить, чи буде він мати виключне право самостійно скликати позачергові загальні збори без дій органів управління товариства, чи будуть його пропозиції обов'язково включені у проєкт порядку денного, чи зможе він одноосібно укласти договір з незалежним аудитором на проведення аудиторської перевірки діяльності товариства, чи отримає він доступ до будь-якої інформації про акціонерне товариство, чи буде мати можливість примусово викупити акції в решти акціонерів, яким належить менше 5 відсотків простих акцій тощо. Здійснення ексклюзивних корпоративних прав пропорційно з визначеним законом розміром частки (кількістю акцій) передбачає можливу участь кількох

учасників (акціонерів), які в сукупності володіють необхідним розміром частки (кількістю акцій) у статутному капіталі товариства. Для здійснення корпоративних прав пропорційно із розміром частки (кількістю акцій) не вимагають, щоб певна (визначена законом) частка (кількість акцій) належала одному учаснику (акціонеру); достатньо наявності такого розміру частки (кількості акцій) у кількох учасників (акціонерів) в сукупності, якщо вони діють спільно.

Таку пропорційність у здійсненні корпоративних прав в цілому враховують у судовій практиці. Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 квітня 2018 року у справі № 914/1968/16 встановлено, що *“позивач не зміг ознайомитися з документами, необхідними для прийняття рішення з питань порядку денного позачергових загальних зборів акціонерів, а відтак не міг надати свої пропозиції та проекти рішень. Не ознайомившись із документами, які надаються акціонерам під час підготовки до загальних зборів, позивач був позбавлений ... можливості надати пропозиції до питання та/або проекту рішення до порядку денного зборів”*. Причому Верховний Суд врахував кількість акцій (розмір частки), які належать позивачу, а саме: 37,57793 %. *“Пропозиції акціонера із такою кількістю акцій підлягають обов’язковому включенню до проекту порядку денного загальних зборів...”* [258].

Правомочність на ознайомлення з документами, які надають акціонерам під час підготовки до загальних зборів, не належить до самостійних суб’єктивних корпоративних прав. Вона є елементом здійснення іншого корпоративного права – права акціонера, якому належить не менше 5 відсотків статутного капіталу (голосуючих акцій), на внесення пропозицій до проекту порядку денного. Зазначене право належить до тих корпоративних прав, що мають засадою їх здійснення пропорційність із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом.

У справі № 904/10956/16 (постанова від 03 грудня 2019 року) Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про те, що *“неповідомлення учасника ТзОВ, якому належить частка у розмірі 3,5 відсотка у статутному капіталі, про проведення загальних зборів вплинуло на можливість реалізації ним права на внесення своїх питань до порядку денного”* [233]. Право на внесення пропозицій до проекту порядку

денного господарського товариства в сучасних умовах є корпоративним; його здійснення відповідає zasadі пропорційності із розміром частки у статутному капіталі. Згідно із Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” обов’язковому включенню до порядку денного загальних зборів підлягають лише пропозиції тих учасників, яким належить 5 і більше відсотків статутного капіталу (ч. 7 ст. 32 Закону). Це означає, що пропозиції учасників із меншою часткою, не мають бути обов’язково включені у порядок денний, тобто можуть бути залишені товариством без внесення у порядок денний. Звідси неповідомлення учасника товариства, якому належить частка у статутному капіталі в розмірі 3,5 відсотка, не може призвести до порушення його права на внесення пропозицій у проект порядку денного загальних зборів. Правомочність на внесення пропозицій у проект порядку денного учасниками з меншою, ніж 5 відсотків часткою, не є самостійним корпоративним повноваженням. Її треба розглядати як правомочність, яка є одним із елементів змісту іншого суб’єктивного корпоративного права, зокрема, права на участь у прийнятті рішень загальними зборами (права на голосування).

Як підсумок, при здійсненні корпоративних прав має бути врахована характерна для них засада – засада пропорційності.

У літературі з корпоративного права виділяють інші засади здійснення суб’єктивних корпоративних прав. Наприклад, М. В. Соколовський поділяє принципи здійснення корпоративних прав на загальні та спеціальні. На його думку, *“загальними принципами здійснення корпоративних прав є принцип вільного волевиявлення учасників підприємницьких товариств та принцип дотримання встановлених меж здійснення корпоративних прав. Спеціальні принципи здійснення корпоративних прав визначені спеціальним законодавством, яке покликане регулювати корпоративні відносини, і Принципами корпоративного управління, що розроблені Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку...”* [348, с. 7].

Серед дослідників принципів здійснення корпоративних прав поширеною стала позиція щодо так званих “нетипових” засад.

Здебільшого, звертають увагу на засаду “підпорядкування волі” суб’єкта корпоративних прав волі інших учасників правовідношення. Зокрема, мову ведуть про *“наявність владного підпорядкування (отже, відсутність юридичної рівності) у відносинах між суб’єктами корпоративних правовідносин – акціонером та загальними зборами товариства, рішення яких є обов’язковими для учасників; органами управління товариства”* [8, с. 129].

На переконання деяких учених, здійснюючи свої корпоративні права, їхні суб’єкти можуть визначати волю господарського товариства, учасниками якого вони є. Зокрема, учасники приймають рішення на загальних зборах, які стають обов’язковими для самого товариства. Своєю чергою реалізація корпоративних прав учасників передбачає перевагу (панування) волі товариства над їх волею, при визначенні змісту корпоративних прав. Йдеться про те, що корпоративні права здійснюються відповідно до рішень вищого органу управління, які приймають не одностайністю, а більшістю голосів. Тобто, учасники, які залишилися у меншості, повинні підкорятися волі більшості, у якій втілена воля самого товариства. Так, за висловом В. А. Васильєвої, *“реалізуючи свої корпоративні права, учасники юридичних осіб впливають на формування їх волі, при цьому новостворений суб’єкт залишається самотійним суб’єктом цивільного права. Така ситуація є нетиповою для цивільно-правового регулювання, оскільки за загальним правилом суб’єкти цивільного обороту самотійні та незалежні один від одного”* [127, с. 160]. У цьому твердженні звертає на себе увагу застереження, зроблене самою дослідницею, щодо *“загального правила”*, згідно з яким, суб’єкти цивільного обороту не можуть брати участь у формуванні волі контрагента. Цим вчена ніби визнає, що із вказаного загального правила можуть бути встановлені винятки. Такі винятки актами цивільного законодавства України встановлені. Прикладом є договір приєднання, передбачений у ст. 634 Цивільного кодексу України. Договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору (ч. 1 ст. 634 ЦК України). Із наведеної

законодавчої норми вбачається, що одна зі сторін договору приєднання, яка встановлює його умови у формулярах або інших стандартних формах, не просто бере участь у формуванні волі іншої сторони (контрагента), а повністю її визначає. Незважаючи на це, ні у кого не викликає сумніву, що відносини, які виникають з договору приєднання є цивільними.

Інший аргумент представників засади “підпорядкування волі” полягає у перевазі (пануванні) волі одного контрагента (господарського товариства) над волею іншого (учасника, акціонера) при встановленні змісту суб’єктивного корпоративного права. Деякі корпоративні права можуть бути здійснені за умови прийняття відповідних рішень загальними зборами учасників. *“Рішення на загальних зборах акціонерів приймаються більшістю (простою або кваліфікованою) голосів акціонерів”* [88, с. 129]. У таких випадках, учасники, які залишилися у меншості, нібито, зобов’язані підкоритися волі більшості. На думку Ю. М. Жорнокуй, *“корпоративний принцип голосування на загальних зборах акціонерів є відступом від загальних засад зобов’язального права (а саме, єдності волі та волевиявлення сторін як необхідних ознак приватних правовідносин)”* [88, с. 129].

На противагу цим аргументам треба відзначити, що умовне “підпорядкування” меншості волі більшості у господарському товаристві не суперечить природі цивільних відносин. Відповідно до ч. 1 ст. 88 Цивільного кодексу України органи управління товариства, їх компетенція, порядок прийняття ними рішень вказують у статуті. Статут товариства як локальний правовий акт є вольовим актом, оскільки його затверджують самі засновники (учасники). Зміст статуту складають ті умови, на яких засновники (учасники) надали згоду його виконувати, і вони мають дотримуватися взятих на себе зобов’язань. Згідно із ч. 1 ст. 117 Цивільного кодексу України додержуватися статуту та виконувати рішення загальних зборів повинні не лише засновники господарського товариства, а й інші особи, які стають учасниками товариства вже після його створення. Отже, *“...засновники товариства, а в подальшому його учасники, добровільно приймають на себе виконання зобов’язань, які виникають із статуту чи рішень органів управління. На момент заснування товариства, або вступу до нього, не має місця підпорядкування волі однієї особи волі*

іншої. Тому, при здійсненні корпоративних прав, яке обумовлене рішеннями загальних зборів, не відбувається перевага (панування) волі одного суб'єкта правовідношення над волею іншого” [402, с. 63]. На встановлення умов здійснення суб'єктивних корпоративних прав більшістю, меншість заздалегідь дала згоду, оскільки погодилася виконувати положення статуту та рішення органів управління товариства. “Учасники завжди мають вибір, як їм поводитися. Підкорення ж виникає там і тоді, де і коли особи вибору не мають” [331, с. 13]. “Корпорація не надає жодних наказів своїм учасникам, а останні не виступають підлеглими стосовно неї, бо самі формують її волю на загальних зборах. Жодне з їх рішень не звужує можливостей учасника/акціонера і не паралізує його волю” [357, с. 88]. “Особливо яскраво це демонструється на прикладі акціонерів, що й має, власне, істотне значення для відносин за їх участю. Навіть якщо акціонер не згоден з рішенням про реорганізацію АТ або укладення ним значних правочинів, він може вимагати від АТ викупу у нього акцій. Якщо ж, скажімо, він принципово не згоден з кандидатурою, обраною до органу управління АТ, то він може продати свої акції, але і в цьому разі не вимушує підкорятися” [294, с. 334].

Подібна правова позиція була викладена у рішенні Конституційного Суду України від 11 травня 2005 року у справі за конституційним зверненням закритого акціонерного товариства “Оболонь” та громадянина Винника Віктора Володимировича про офіційне тлумачення положень частини другої статті 28 Закону України “Про господарські товариства”, пункту 1, абзацу першого пункту 5 статті 4 Закону України “Про власність”. Конституційний Суд України, зокрема, дійшов висновку, що “коли установчими документами акціонерного товариства закріплено переважне право акціонерів товариства на придбання акцій, які відчужуються іншими акціонерами цього товариства, то це не є обмеженням права власника акцій володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, оскільки, підписуючи в межах чинного законодавства України установчі документи товариства, акціонер добровільно погоджується на встановлення особливого порядку відчуження об'єктів своєї власності, беручи при цьому на себе відповідні зобов'язання” [307].

У договірних цивільних відносинах теж наявне умовне “підпорядкування” волі однієї сторони договору волі іншої (контрагента), однак таке підпорядкування обумовлюють при укладанні договору, який є актом вільної згоди. За влучним висловом співавторів колективної монографії “Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти)”: “...говорити про владне підпорядкування учасників корпоративних відносин це те саме, що наводити приклад владного підпорядкування у випадку застосування примусу до виконання боржником свого обов’язку в натурі” [94, с. 36]. Отже, прихильники теорії “підпорядкування волі” у корпоративних відносинах, плутають дотримання владних приписів (велінь) із виконанням цивільно-правових обов’язків.

Із запровадженням до вітчизняного законодавства інституту корпоративного договору, кількість прикладів зобов’язального (“примусового”) впливу одних учасників корпоративного правовідношення на інших, істотно зросла. Відповідно до ч. 1 ст. 29 Закону України “Про акціонерні товариства” і ч. 1 ст. 7 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” за корпоративним договором його сторони зобов’язуються реалізувати у спосіб, передбачений таким договором, свої права та/або утримуватися від реалізації зазначених прав. Договором між акціонерами може бути передбачено набуття права визначати варіант голосування на загальних зборах акціонерів товариства. Корпоративний договір може встановлювати умови або порядок визначення умов, на яких акціонер – сторона договору вправі або зобов’язаний придбати або продати акції товариства, та визначати випадки (які можуть залежати чи не залежати від дій сторін), коли таке право або обов’язок виникає. Однак ці приклади не заперечують, а навпаки, підтверджують цивільно-правові засади здійснення корпоративних прав, оскільки впливають із договору в цивільному праві – корпоративного договору.

Варто підтримати позицію тих учених, які вбачають у цивільному, а отже і корпоративному, правовідношенні організаційні ознаки. Однак ці організаційні особливості не виводять корпоративні відносини зі сфери цивільних. Навпаки, цивільні відносини поглинають собою організаційні елементи. На переконання Я. М. Шевченко, “розвиток цивільного обороту викликав ускладнення щодо

регулювання відносин між суб'єктами майнових відносин організаційних форм, які визначаються як корпорації, що породило своєрідну форму цивільних правовідносин, так зване корпоративне право. Корпоративні відносини виникають між учасниками управління майном корпорації, а також між учасниками і самою корпорацією. Тут відбувається поєднання управлінських і цивільних засад, з перевагою і підкоренням управлінських засад майновим інтересам і правомочностям” [200, с. 9]. Окрім того, як вказує І. В. Спасибо-Фатєєва, не всі управлінські відносини є адміністративними. “Зокрема, такими не є корпоративне управління, що слугує забезпеченню необхідної самоорганізації корпорацій. У такому разі корпоративні відносини мають розумітися як цивільно-правові, хоча як такі у ст. 1 ЦК України вони не вказані” [357, с. 88]. Представники господарсько-правової теорії корпоративних прав також визнають, що їхня юридична сутність “...полягає у так званій зобов’язально-управлінській концепції” [351, с. 57].

“У сфері корпоративних відносин, окрім засад здійснення корпоративних прав, діють засади, на яких засновані цивільні відносини” [401, с. 82]. Вони встановлені у ст. 1 Цивільного кодексу України. Засади здійснення корпоративних прав повинні бути узгоджені зі засадами цивільних відносин. Дотримання однієї засади цивільних відносин не може поступатися (йти на шкоду) іншим із них.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Цивільного кодексу України цивільними є особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Українські вчені-цивілісти по-різному характеризують правову природу цих особливостей цивільних відносин. Наприклад, на думку З. В. Ромовської, “юридична рівність, вільне волевиявлення та майнова самостійність – це ознаки цивільних відносин, які існують об’єктивно” [116, с. 41]. Ці особливості Н. С. Кузнецова відносить до засад, на яких ґрунтуються цивільні відносини [116, с. 122]. За переконанням Є. О. Харитонова, вони “є характерними ознаками диспозитивного (уповноважувального) елементу цивільно-правового методу правового регулювання” [385, с. 122].

Незалежно від того, як визначати правову природу юридичної рівності, вільного волевиявлення та майнової самостійності, ці засади цивільних відносин

треба розглядати у сукупності, в розумному поєднанні. Жодна із них не повинна мати переваг щодо інших. Свобода волевиявлення не може бути більш пріоритетною, наприклад, аніж юридична рівність. *“Цивільні відносини об’єктивно не можуть ґрунтуватися на юридичній нерівності, отже, юридична рівність є внутрішньою, сутнісною ознакою цивільних відносин, а не ознакою, доданою до них законодавцем”* [116, с. 41]. Усі засади цивільних відносин, за відомим науковим висловом А. С. Довгєрта, *“мають єдиний генний код”* [116, с. 58].

У сучасних умовах здійснення корпоративних прав відбувається у межах цивільного правовідношення. Реалізація корпоративних прав на підставі рішень товариства, які приймають більшістю голосів, не спростовує їх цивільно-правової природи. Вони не суперечать засадам, на яких базовані цивільні відносини. Відповідно до Цивільного кодексу України, а також інших актів цивільного законодавства, корпоративні права здійснюються на таких приватно-правових засадах:

- 1) вільно, на власний розсуд (свобода здійснення);
- 2) справедливо, добросовісно та розумно;
- 3) пропорційно щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі.

Пропорційність як засада здійснення корпоративних прав виникає із приписів спеціальних законодавчих актів, які регулюють певні організаційно-правові форми господарських товариств (Законів України *“Про акціонерні товариства”* і *“Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”*). *“Засада пропорційності визначає, встановлений законом, локальним правовим актом, або договором, порядок здійснення корпоративних прав залежно від розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі, яка належить кожному (будь-якому) учаснику товариства або окремому учаснику із достатнім розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом (5, 10, 95 відсотків тощо)”* [454, с. 135–136].

З урахуванням основних законодавчих положень щодо здійснення корпоративних прав, доцільно внести зміни до ст. 96-1 Цивільного кодексу України, яку привести у відповідність із засадою пропорційності.

2.2. Способи здійснення корпоративних прав

Правомочності, які становлять зміст суб'єктивного корпоративного права, можуть бути здійснені за допомогою різних способів. Термін “спосіб” у словниках та довідниках із української мови має кілька значень:

- 1) *“певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось;*
- 2) *те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі”* [35; 337, с. 1091].

Спосіб здійснення корпоративного права – це внутрішній вияв права, який полягає у певному виді (прийомі) дій суб'єкта корпоративного правовідношення. На цьому аспекті способу здійснення корпоративних прав наголошують також інші вчені. За спостереженням Ю. М. Жорнокуй, *“поведінку управненої особи називають способом здійснення суб'єктивного права”* [88, с. 101].

У контексті здійснення суб'єктивних корпоративних прав, під *способами їх здійснення* доцільно розуміти сукупність видів (прийомів) дій учасників (акціонерів), які вони вчиняють пропорційно щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі. Спосіб здійснення корпоративного права дає відповідь на питання “як?” реалізують це право.

Способи здійснення корпоративних прав підлягають поділу на види за різними критеріями.

I. За джерелом встановлення, способи здійснення корпоративних прав можна поділити на способи, встановлені:

- 1) законом (наприклад, способи здійснення права на вихід із товариства, встановлені у ст. 24 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);
- 2) локальним правовим актом господарського товариства (наприклад, відповідно до абз. 2 ч. 4 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” порядок реалізації права акціонерів на виплату дивідендів може визначатися положенням про виплату дивідендів);

3) договором (наприклад, способи здійснення встановлені корпоративним договором – ст. 7 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

II. За правовими наслідками дій учасників, способи здійснення корпоративних прав поділяють на:

1) *“фактичні (коли дії суб’єкта корпоративних прав не спрямовані на виникнення, зміну або припинення у нього прав та обов’язків, наприклад, присутність зареєстрованого учасника товариства на загальних зборах лише з метою сприймати (чути) обговорення питань порядку денного, без участі у голосуванні);*

2) *юридичні (коли внаслідок дій суб’єкта корпоративних прав у нього виникають, змінюються або припиняються права та обов’язки, наприклад, участь у голосуванні на загальних зборах товариства)”* [422, с. 66; 428, с. 243].

Зазначений критерій класифікації способів здійснення корпоративних прав має підтримку в науковій літературі [94, с. 106]. Ю. М. Жорнокуй вважає, що *“здійснення суб’єктивного цивільного права може відбуватися шляхом вчинення як фактично, так і юридично значимих дій”* [89, с. 101]. Він запропонував надати акціонерам-власникам привілейованих акцій можливість здійснювати їхнє право на участь у роботі загальних зборів товариства фактичними діями, доповнивши Закон України “Про акціонерні товариства” таким положенням: *“Акціонери – власники привілейованих акцій мають право брати участь у загальних зборах акціонерів без права голосу на них”* [89, с. 293].

Осібну позицію щодо фактичних та юридичних способів здійснення корпоративних прав займає І. Б. Саракун. На її думку: *“способи здійснення суб’єктивних корпоративних прав підпадають під поняття фактичних способів, а розпорядження ними (цивільні правочини) – під поняття юридичних”* [318, с. 9]. Така позиція є спірною, оскільки здійснення корпоративних прав можливе різними юридичними способами. Наприклад, суб’єктивне корпоративне право на внесення пропозицій до порядку денного загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю, підлягає здійсненню направленням учасником, якому належить не менше 5 відсотків статутного капіталу, товариству письмового проєкту питань, які

він пропонує, та рішень щодо них. Ця дія має юридичний характер, оскільки завжди створює правовий наслідок – безумовне внесення пропозицій такого учасника до проекту порядку денного (ч. 7 ст. 32 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

III. З урахуванням кількості осіб, які здійснюють корпоративні права, можна виділити такі способи їх здійснення:

1) самостійно (якщо корпоративне право здійснює один учасник (акціонер) без участі інших учасників (акціонерів); наприклад, кожен учасник (акціонер) особисто (індивідуально) реалізує право на голосування, право на виплату дивідендів, право на ліквідаційну квоту тощо;

2) в сукупності з іншими учасниками (якщо одне корпоративне право одночасно здійснюють два і більше учасники (акціонери), яким у сукупності належить певна частка (кількість акцій); наприклад, учасники (акціонери) сукупно здійснюють виняткові корпоративні права на самостійне скликання та проведення позачергових загальних зборів, на самостійне проведення аудиту діяльності товариства, на примусовий викуп акцій власниками домінуючого контрольного пакета в інших акціонерів.

Термін “сукупність” у здійсненні корпоративних прав є законодавчим; він передбачений у різних статтях Законів України “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. До корпоративних прав, які можуть бути здійснені сукупно, наприклад, належать: право учасників (акціонерів), яким сукупно належить не менше 5 відсотків у статутному капіталі товариства, на самостійне скликання позачергових загальних зборів (ч. 9 ст. 31 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, ч. 5 ст. 42 Закону України “Про акціонерні товариства”); право на обов’язкове включення пропозицій до проекту порядку денного (належить учасникам (акціонерам) із сукупним розміром частки не менше 5 відсотків статутного капіталу – ч. 7 ст. 32 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, ч. 7 ст. 49 Закону України “Про акціонерні товариства”); право учасників (акціонерів), яким сукупно належить більше 10 (5) відсотків статутного капіталу, на проведення

аудиторської перевірки діяльності товариства (ч. 1 ст. 41 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, ч. 4 ст. 110 Закону України “Про акціонерні товариства”); право акціонерів, які одноосібно або спільно стали власниками домінуючого контрольного пакета акцій (більше 95 відсотків простих акцій), на примусовий продаж їм акцій іншими акціонерами (ч. 4 ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства”) тощо. Аналіз випадків сукупного здійснення корпоративних прав засвідчує, що такий спосіб характерний для виняткових корпоративних прав, які мають пропорційний характер із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом. Усі подібні корпоративні права можуть бути здійснені як одним учасником (акціонером), якому належить певна частка (кількість акцій), визначена законом (5, 10 чи більше 95 відсотків), так і кількома учасниками (акціонерами), які мають відповідну частку (кількість акцій) сукупно.

IV. Залежно від статусу особи, яка здійснює права учасника господарського товариства, способи його здійснення поділяють на два види: 1) здійснення корпоративних прав особистими діями (коли права учасника здійснює він безпосередньо) і 2) здійснення корпоративних прав за посередництвом інших осіб (коли учасник здійснює свої права через уповноважену ним особу).

Здійснення прав через представника на підставі договору доручення відносить до способів реалізації корпоративних В. В. Цюра [468, с. 182]. Аналізуючи ознаки представництва, автор відзначає: *“зокрема, першою ознакою є те, що представництво – це здійснення прав того, кого представляють, шляхом учинення представником правомірних юридичних дій”* [467, с. 254].

Прикладом здійснення корпоративного *“права через представника є реалізація права на голосування під час засідання загальних зборів товариства”* [424, с. 410] (ст. 50 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 2 ст. 33 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). *“Це закономірно та виправдано, зважаючи на численну множинність суб’єктів, які беруть участь у таких правовідносинах”* [469, с. 260]. Причому *“у разі призначення представника,*

який бере участь у зборах, передання відповідного корпоративного права не відбувається” [407, с. 133; 439, с. 46].

Відповідно до ч. 1 ст. 50 Закону України “Про акціонерні товариства” представником акціонера на загальних зборах може бути фізична особа, уповноважена особа юридичної особи або уповноважена особа держави чи територіальної громади. “Акціонер має право видати довіреність на право участі та голосування у загальних зборах декільком своїм представникам” [453, с. 156], кожного із яких може у будь-який час до закінчення строку, відведеного для реєстрації учасників загальних зборів, відкликати чи замінити іншим представником. Це не стосується безвідкличної довіреності з корпоративних прав. Так, згідно із ч. 1 ст. 30 Закону довіритель може зазначити у довіреності, що до закінчення строку її дії вона не може бути скасована без згоди представника або може бути скасована лише у випадках, передбачених у довіреності (безвідклична довіреність). Причому надання довіреності на право участі та голосування у загальних зборах не виключає присутності на цих загальних зборах акціонера, який видав довіреність, замість свого представника.

У статті 50 Закону України “Про акціонерні товариства” передбачено кілька критеріїв поділу довіреностей на право участі та голосування у загальних зборах акціонерів: за визначенням строку їх дії (ч. 2 ст. 50), за обсягом прав та обов’язків представника (ч. 5 ст. 50) і за кількістю представників (ч. 6 ст. 50).

Залежно від того, чи встановлено строк дії довіреності на право участі та голосування на загальних зборах акціонерів, вони бувають двох видів:

- 1) без визначення строку (безстрокова довіреність);
- 2) із визначенням строку (строкова довіреність).

Довіреності на право участі та голосування у загальних зборах акціонерів “за обсягом прав та обов’язків представника” [420, с. 204], що діє на їх підставі, можуть бути:

- 1) із завданням щодо голосування (до такої довіреності долучають окремий документ – перелік питань порядку денного загальних зборів з інструкцією як (“за”, “проти”, “утримався”) і щодо якого рішення потрібно проголосувати);

2) без завдання щодо голосування (до такої довіреності не додають інструкції щодо голосування, і представник вирішує всі питання на загальних зборах акціонерів на свій розсуд).

Уповноваження на здійснення корпоративних прав може отримати не лише представник, але й інша особа, яка діє не від імені учасника (акціонера), а від власного імені. Для прикладу, відповідно до ч. ч. 1 і 3 ст. 36 Закону України “Про запобігання корупції” особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також посадові особи юридичних осіб публічного права, особи, які входять до складу наглядової ради державного банку, державного підприємства або державної організації, що має на меті одержання прибутку, після призначення (обрання) їх на відповідну посаду передають в управління іншій особі належні їм корпоративні права шляхом укладання договору управління майном (цінними паперами). У таких випадках, управителів корпоративними правами уповноважують на здійснення цих прав самі особи, яким належать корпоративні права (учасники, акціонери). На відміну від управителя корпоративними правами, представник діє не від свого імені, а від імені суб’єкта корпоративних прав (довірителя); у той час, як управитель корпоративними правами вчиняє дії щодо їх здійснення від власного імені, хоч і в інтересах учасника (акціонера). Отже, здійснення корпоративних прав через уповноважену особу залежно від чийого імені вона діє, можна поділити ще на два підвиди:

1) здійснення корпоративних прав через уповноважену особу, яка діє від імені учасника (акціонера), тобто, через представника;

2) здійснення корпоративних прав через уповноважену особу, яка діє від власного імені, а саме: через управителя корпоративними правами.

У законодавстві Європейського Союзу (ст. 13 Директиви 2007/36/ЄС) встановлено можливість здійснення права участі акціонерів не лише через представника за довіреністю, але й через іншого акціонера, який провадить підприємницьку діяльність в інтересах цього акціонера-клієнта. Згідно із цивільним законодавством України, відповідний вид підприємницької діяльності також може бути реалізований, зокрема, у межах договору управління майном (Глава 70 ЦК

України), за яким один акціонер передає в управління свої акції іншому акціонеру цього ж товариства. У таких випадках, згідно із § 4 ст. 13 директиви, акціонеру-управителю має бути надана можливість голосувати за деякими акціями інакше, ніж за рештою акцій. Іншими словами, європейське законодавство допускає можливість розподілити голоси одного акціонера (за одним пакетом акцій) різними способами голосування: “за”, “проти” чи “утримався”. Така можливість закріплена і в законодавстві України, однак виключно у разі кумулятивного голосування.

“Польський законодавець вирішив ввести цей принцип як загальне правило до ст. 4113 КТТ, згідно з якою акціонер вправі голосувати інакше з кожної акції, яку має. По-перше обґрунтуванням у цьому випадку є це, що право голосу пов’язане не з акціонером, але з акцією, яка визначає сукупність прав у товаристві, та по-друге, це могло би визнатися як необґрунтована диференціація (розрізнення) акціонерів за ознакою виконання права голосу” [508, с. 192].

З метою адаптації законодавства України про здійснення права на голосування через іншого учасника (акціонера), доцільно доповнити Закон України “Про акціонерні товариства” положенням щодо можливості для акціонера передати свої акції (частину акцій) в управління іншому акціонерові цього товариства.

V. Залежно від кількості (послідовності) дій, способи здійснення корпоративних прав варто поділити на:

1) здійснення одноразовою дією (для прикладу, право на проведення аудиту фінансової звітності товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю учасник, якому належить не менше 10 відсотків статутного капіталу, здійснює укладанням договору про проведення аудиту – одноразовою дією);

2) здійснення певною сукупністю (послідовністю) дій (право на вихід із товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю його учасник, частка якого становить не менше 50 відсотків, здійснює певною сукупністю дій, як-от: подає заяву товариству про вихід, звертається за згодою інших учасників, надає державному реєстратору необхідні документи для державної реєстрації змін до відомостей про склад учасників товариства).

На такі способи здійснення корпоративних прав звернув увагу М. В. Соколовський: *“здійснення деяких корпоративних прав опосередковується вчиненням лише однієї дії..., здійснення ж інших корпоративних прав може здійснюватися через багаторазові та повторювальні дії”* [348, с. 7].

VI. За критерієм місця здійснення корпоративних прав, доцільно виділити такі способи їх здійснення:

1) здійснення за місцем знаходження товариства (наприклад, проведення загальних зборів товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю за адресою знаходження товариства – ч. 7 ст. 33 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);

2) здійснення за іншим місцем (наприклад, проведення загальних зборів за межами території України – ч. 7 ст. 33 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

VII. Залежно від строків і термінів, у межах яких відбувається здійснення корпоративних прав, способи їх здійснення можуть бути поділені на:

1) строкового здійснення (протягом певного строку), наприклад, відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” виплата дивідендів за привілейованими акціями здійснюється у строк, що не перевищує шість місяців після закінчення звітного року);

2) здійснення у певний термін (момент) (наприклад, річні загальні збори акціонерного товариства проводяться не пізніше 30 квітня наступного за звітним року (ч. 2 ст. 37 Закону України “Про акціонерні товариства”));

3) здійснення без визначення у часі, наприклад, способи здійснення права на інформацію не обумовлені попередніми періодами діяльності товариства (ч. 3 ст. 112 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 3 ст. 43 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”; ч. 2 п. 2.33. Постанови Пленуму Вищого господарського суду України від 25.05.2016 року № 4 “Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин”).

Строковий характер здійснення деяких корпоративних прав відзначає також Ю. М. Жорнокуй: *“окремі суб’єктивні корпоративні права можуть бути здійснені лише протягом певного строку; це стосується, наприклад, переважного права”* [188, с. 107]. Із переважними правами пов’язує цей критерій класифікації І. Я. Бабецька, яка пропонує поділити переважні права у корпоративних правовідносинах на два види: *“переважні права, строк здійснення яких визначений; переважні права, здійснення яких не обмежено у часі”* [5, с. 7].

VIII. З урахуванням виду корпоративних прав бувають такі способи їх здійснення:

1) здійснення немайнових корпоративних прав (доступ до інформації про діяльність товариства своїми діями, незалежно від дій інших осіб (товариства), наприклад, отримання усіх відомостей єдиного державного реєстру);

2) здійснення майнових корпоративних прав (направлення повідомлення про намір продати частку (акції) у статутному капіталі товариства);

3) здійснення немайнових та майнових корпоративних прав (характерні як для немайнових, так і майнових корпоративних прав – наприклад, голосування на загальних зборах товариства за прийняття рішення про виплату дивідендів).

IX. Зважаючи на розмір частки учасника (кількість акцій) у статутному капіталі товариства, способи здійснення корпоративних прав можна поділити на:

1) способи здійснення звичайних (ординарних) корпоративних прав (залежно від волевиявлення інших осіб, тобто, шляхом виконання свого обов’язку товариством або іншим учасником вчинити на користь суб’єкта корпоративних прав певні дії);

2) способи здійснення виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав (за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб: товариства або інших учасників).

У новітніх актах корпоративного законодавства України з’явилися положення, які, на перший погляд, складають враження існування такого різновиду способу здійснення корпоративних прав, як утримання від вчинення певних дій. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою

відповідальністю”, якщо жоден із учасників товариства протягом 30 днів з дати отримання повідомлення про намір учасника продати частку (частину частки) не повідомив письмово учасника, який продає частку (частину частки), про намір скористатися своїм переважним правом, вважається, що такий учасник товариства надав свою згоду на 31 день з дати отримання повідомлення, і така частка (частина частки) може бути відчужена третій особі на умовах, які були повідомлені учасникам товариства. У цій правовій нормі утримання від вчинення дій законодавець розглядає в якості способу надання суб’єктом переважного права згоди на продаж частки.

Положення другого речення ч. 3 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” мають спірний характер. Річ у тім, що неповідомлення учасником про намір скористатися своїм переважним правом придбати частку (частину частки), не може вважатися наданням таким учасником згоди на її відчуження третій особі. Утримання від дій (ненадання згоди) є проявом відмови учасника від здійснення свого переважного права на придбання частки. Саме у зв’язку із тим, що учасник відмовився від здійснення переважного права на придбання частки, інший учасник, який пропонує свою частку до продажу, може самостійно здійснити належне йому право: продати частку (частину частки) третій особі. Відмова від здійснення переважного права одним учасником є негативною умовою для його здійснення іншим учасником – продавцем частки.

2.3. Межі здійснення корпоративних прав

Встановивши засаду свободи здійснення корпоративних прав (вільно та на власний розсуд), законодавець, водночас, визначив межі такої свободи. На переконання В. Г. Сокурєнка та А. М. Савицької: *“не може бути абсолютної свободи – вона завжди нормована відповідними соціальними нормами і знаходить свій вираз в правах і обов’язках. Юридичною мірою свободи є права і обов’язки, встановлені в законі... Вільна діяльність – це не та, що поза правом, а та, котра відповідає вимогам правового нормування”* [349, с. 168–169]. Подібну позицію

відстоює З.В. Ромовська: *“свободу...не можна, однак, трактувати як свавілля, як безмежне поле для задоволення своїх інтересів”* [311, с. 27].

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Цивільного кодексу України цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. У цій правовій нормі привертає увагу слово *“наданих”* особі. Тобто, межі здійснення цивільних прав не визначають і не встановлюють для суб’єктивного права ззовні; вони входять до змісту корпоративного права. Це означає, що межі здійснення цивільних (корпоративних) прав – не є визначені кимось заборони чи обмеження, а певні правомочності, які виражають внутрішній зміст суб’єктивного права. *“Встановлені у ст. 13 ЦК України межі здійснення цивільних прав поширюються на всі їх види, в тому числі і на корпоративні права”* [24, с. 42]. Отже, законодавець, у ст. 13 Цивільного кодексу України, розглядає межі здійснення цивільних, у тому числі корпоративних прав, у позитивному розумінні, як певний обсяг правомочностей, наданих суб’єктові права. Позитивний аспект меж здійснення цивільних прав відзначають учені-цивілісти. На переконання О. О. Кота, *“...межа суб’єктивного права як моделі поведінки визначається тими правомочностями, які входять до змісту цього права”* [147, с. 85]. Подібну думку висловив М. О. Стефанчук [366, с. 62].

Розкриваючи зміст поняття межі здійснення суб’єктивних прав, треба пам’ятати, що здійснення корпоративних прав можливе за допомогою певних способів. У цьому контексті межі здійснення корпоративних прав мають прояв не лише у правомочностях, але й у визначених способах їх реалізації. Іншими словами, способи здійснення корпоративних прав, які доступні (не заборонені законом) учасникам товариства, також входять у межі здійснення цих прав.

У науковій літературі пропонують не лише визначення, але й класифікацію меж здійснення корпоративних прав. Так, М. В. Соколовський за сферою дії пропонує поділяти межі здійснення корпоративних прав на: *“межі здійснення немайнових (організаційних) та майнових корпоративних прав”* [348, с. 9].

Практичне значення меж свободи у здійсненні корпоративних прав полягає у тому, що вихід за ці межі означає порушення корпоративних прав інших осіб. *“Коли*

особа виходить за межі змісту наданого їй права, це завжди означає, що вона діє, не маючи на це права, а це тягне за собою настання відповідних наслідків” [346, с. 77].

Відповідно до ч. 1 ст. 13 Цивільного кодексу України межі здійснення цивільних прав, окрім закону, визначає договір. У сфері корпоративних відносин таким договором є договір про здійснення корпоративних прав. Зазначений договір у фаховій науковій літературі отримав назву “акціонерна угода” або “акціонерний договір” [36, с. 20; 75, с. 11; 86, с. 83; 177, с. 13; 192, с. 73; 350, с. 8; 355, с. 182; 480, с. 146]. Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” також передбачено право учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю укласти корпоративний договір для реалізації своїх прав (ст. 7 Закону).

Інститут корпоративного договору, до моменту його впровадження у вітчизняне законодавство, вже був предметом наукових досліджень українських учених [31, с. 37; 493, с. 287].

Для узагальнення понять “акціонерна угода”, “акціонерний договір”, “корпоративний договір” у національну наукову термінологію введено ще один термін – “корпоративний правочин”, який охоплює договори не лише між акціонерами, але й між учасниками інших господарських товариств [47, с. 20; 333, с. 41; 477, с. 15].

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених корпоративному договору (договору між учасниками господарських товариств), обговорення особливостей цього інституту у правовій системі України не припинено. Найбільш спірними є питання про зміст та місце корпоративного договору серед інших цивільно-правових договорів.

Із прийняттям Закону України від 23 березня 2017 року “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів”, яким доповнено Закон України “Про акціонерні товариства” 2008 року новою статтею 26-1 “Договір між акціонерами товариства” втратила актуальність наукова дискусія щодо доцільності впровадження у законодавство України інституту корпоративного договору. Цей інститут став частиною національного законодавства України.

Встановлення на законодавчому рівні можливості укладання корпоративних договорів у пояснювальних записках до відповідних законопроектів обґрунтована необхідністю удосконалення механізму управління та прийняття внутрішніх рішень в акціонерних товариствах та товариствах з обмеженою відповідальністю [290].

На думку О. М. Вінник, *“можливість укладання таких угод дозволить вирішити, зокрема, проблему забезпечення кворуму загальних зборів за наявності в товаристві акціонерів з конкуруючими інтересами шляхом укладення між ними договору про взяття додаткових обов’язків, у тому числі обов’язку участі у загальних зборах”* [36, с. 20]. Імперативністю акціонерного (або корпоративного) права пояснює появу угод між учасниками господарського товариства І. В. Спасибо-Фатєєва. На її переконання, *“корпоративне право України складається переважно з імперативних норм, заборон та приписів. Разом з тим, подолання такої імперативності автор вбачає найперше у пропозиції змінити акціонерне законодавство, зробивши його більшою мірою диспозитивним”* [355, с. 185].

В українській правотворчості, як і в науковій літературі, немає єдиного підходу до формулювання змісту корпоративного договору.

Відповідно до ст. 29 Закону України “Про акціонерні товариства” корпоративний договір може встановити право та/або обов’язок його сторін:

- визначати варіант голосування на загальних зборах акціонерів товариства;
- купити або продати акції товариства;
- вчиняти інші дії, пов’язані з участю в діяльності та припиненні товариства.

Згідно зі ст. 7 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” договір, за яким учасники товариства зобов’язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації є корпоративним. Корпоративний договір може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов’язаний купити чи продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначати випадки, коли таке право або обов’язок виникає.

Із наведених правових норм варто зробити висновок про те, що на думку законодавця змістом корпоративного договору (договору між акціонерами) є права та обов'язки його сторін (учасників, акціонерів), визначені умовами договору. На переконання Ліни Дорошенко “...основну групу договорів у корпоративному праві становлять корпоративні договори, за якими учасники (акціонери) товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації” [77, с. 111].

Неоднозначно трактують зміст, і зокрема такий його елемент, як предмет корпоративного договору, представники правової науки. На думку С. О. Сліпченка, “предметом корпоративного правочину є корпоративні правовідносини, зміст яких складають корпоративні права та обов'язки” [333, с. 44]. Г. Г. Гнідченко вважає, що “предметом корпоративного договору, акціонерної угоди зокрема, виступає об'єкт цивільного обороту, з приводу якого учасники можуть здійснювати дії (бездіяльність), які спрямовані на здійснення визначеним чином в угоді прав, посвідчених акціями, і (або) прав на акції і (або) утримання від здійснення вказаних прав” [53, с. 179].

Встановлюючи зміст корпоративного договору (договору між акціонерами), доцільно керуватися загальним розумінням змісту цивільно-правового договору, передбаченого статтею 628 Цивільного кодексу України. Відповідно до ч. 1 цієї статті зміст договору становлять умови (пункти), визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Корпоративний договір може встановити не лише умови, передбачені законом, але й умови, визначені на розсуд сторін, погоджені ними. Тож, право на голосування на загальних зборах господарського товариства його учасники (акціонери) реалізують, за загальним правилом, вільно, на власний розсуд. Однак корпоративним договором може бути передбачено здійснення цього права учасників (акціонерів) за їх взаємною згодою. Зокрема, вони можуть узгоджувати між собою способи голосування, передбачені корпоративним договором. Окрім голосування, сторони корпоративного договору можуть домовитися про інші дії, пов'язані з управлінням товариством, тобто встановити додаткові способи здійснення належних їм прав. Відповідно,

корпоративний договір може передбачити інші (додаткові) способи здійснення корпоративних прав учасників (акціонерів). Важливо, щоб ці способи не були заборонені законом або локальними правовими актами самого товариства.

Отже, саме умови щодо способів здійснення прав учасників (акціонерів) господарського товариства становлять зміст корпоративного договору.

Правова сутність корпоративного договору полягає у тому, що його сторони домовляються на майбутнє здійснювати належні їм права певними, визначеними договором, способами. Це означає, що вони досягають згоди щодо здійснення своїх прав учасників (акціонерів) господарського товариства не будь-якими способами, що не заборонені законом або локальними правовими актами товариства, а лише тими окремими способами, які обумовлені договором між ними. *“Корпоративний договір лише закріплює (легалізує) певні, встановлені договором, способи здійснення прав учасників (акціонерів) господарського товариства на рівні домовленості між ними”* [434, с. 207]. Звідси, умови щодо способів здійснення прав учасників (акціонерів) господарського товариства, які не заборонені законом та локальними правовими актами товариства, становлять зміст корпоративного договору. Якщо до моменту укладення корпоративного договору, кожен учасник здійснював свої права на свій розсуд, у межах, встановлених правовими актами (використовуючи усі незаборонені способи), то після укладення цього договору, учасники товариства починають здійснювати свої права також у порядку, визначеному умовами договору між ними. *“В цій схемі маємо вже не дволанкову структуру регулювання, як це відбувається в договірних відносинах («закон–договір»), а триланкову («закон–статут та/або внутрішньокорпоративні акти–договір»)*” [355, с. 183].

Корпоративний договір визначає незаборонені законом та локальними правовими актами товариства способи здійснення уже існуючих корпоративних прав. За загальним правилом, здійснення прав учасників господарського товариства полягає у реалізації ними тих правомочностей, які входять до змісту їхніх суб’єктивних прав. Водночас, здійснення своїх прав одними учасниками господарського товариства може вимагати виконання покладених на них обов’язків іншими учасниками (акціонерами). До таких обов’язків, наприклад, належать

обов'язок сторін корпоративного договору голосувати у спосіб, передбачений договором, обов'язок погоджувати придбання або відчуження часток (акцій) за заздалегідь визначеною ціною, обов'язок у разі настання визначених у договорі обставин утримуватися від відчуження часток (акцій) та інші. Виконання цих обов'язків забезпечує здійснення іншими сторонами корпоративного договору (учасниками, акціонерами) їхніх прав способами, передбаченими договором. Встановлення у корпоративному договорі певних зобов'язань для учасників (акціонерів) товариства є видом забезпечення реалізації іншими учасниками (акціонерами) своїх суб'єктивних прав. Виконання договору між учасниками (акціонерами) полягає не лише у здійсненні сторонами договору належних їм корпоративних прав певними способами, але й у виконанні обов'язків, які забезпечують таке здійснення. Подібну позицію висловив Ю. М. Юркевич: *“договір про реалізацію прав та виконання обов'язків між учасниками господарських товариств за своєю природою та призначенням повинен додатково конкретизувати особливості реалізації прав та виконання обов'язків щодо створення чи припинення господарських товариств, участі в таких товариствах, порядку переходу частки (її частини) у статутному капіталі учасника до інших осіб, цивільно-правові наслідки невиконання зобов'язань із внесення вкладів у статутний капітал...”* [488, с. 90]. На цю особливість необхідно зважати, встановлюючи правові наслідки недотримання умов корпоративного договору.

На підставі наведеного, треба зробити висновок про те, що зміст корпоративного договору становлять умови щодо способів здійснення корпоративних прав.

Аналіз положень Законів України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року, а також Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” від 06 лютого 2018 року дає підстави виділити декілька елементів змісту корпоративного договору:

1) умови щодо участі в управлінні господарським товариством (у тому числі, способи здійснення права на голосування на загальних зборах товариства);

2) умови щодо придбання частки (акцій) у статутному капіталі господарського товариства (у тому числі, способи здійснення переважного права на придбання частки (акцій));

3) умови щодо відчуження частки (акцій) у статутному капіталі господарського товариства (у тому числі, способи здійснення права на примусовий продаж частки (акцій));

4) умови щодо припинення господарського товариства (у тому числі, способи здійснення прав на конвертацію частки (акцій) та на розподіл майна товариства при його ліквідації).

Цей перелік не є вичерпним зважаючи на словосполучення корпоративний договір *може* передбачати умови у ч. 3 ст. 29 Закону України “Про акціонерні товариства” і ч. 3 ст. 7 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Способи здійснення прав учасників (акціонерів), встановлені корпоративним договором мають поширювати свою дію на усі корпоративні права, які передбачені законом або локальними правовими актами товариства. Вони не повинні бути обмеженими лише “...питаннями щодо управління товариством” [213, с. 12], правами на придбання/відчуження часток (акцій) чи правами, пов’язаними із його припиненням. Підтвердженням цієї позиції є положення відповідних статей законів про господарські товариства, які містять лише загальні правила про поняття, порядок укладання, форму та правові наслідки порушення законодавчих вимог щодо корпоративного договору, однак, не визначають його змісту (умов).

“Зміст корпоративного договору становлять умови щодо способів здійснення: прав на участь в управлінні товариством, прав на придбання частки (акцій), права на відчуження частки (акцій), прав, пов’язаних із припиненням господарського товариства та інших корпоративних прав учасника (акціонера), які належать йому згідно із законом або локальним правовим актом товариства” [463, с. 133]. Права, які здійснюють учасники (акціонери) господарського товариства на підставі корпоративного договору, були у сторін договору (існували) ще з моменту набуття статусу учасників (акціонерів) товариства. Корпоративний договір встановлює певні (передбачені законом, локальним правовим актом) способи здійснення існуючих

суб'єктивних корпоративних прав. При укладенні корпоративного договору його сторони обумовлюють окремі способи здійснення належних їм прав, а також для їх забезпечення встановлюють додаткові обов'язки. Договірні способи здійснення корпоративних прав, незаборонені законом або внутрішніми правовими актами товариства, мають прояв у вчиненні певних дій; виконання обов'язків, які їх забезпечують, може полягати як у вчиненні активних дій, так і в утриманні від їх вчинення. Особливість договірної здійснення корпоративних прав, яка може проявитися у виконанні взятих на себе обов'язків, визнають у науковій літературі. Як зазначає Ю. М. Жорнокуй, *“укладаючи акціонерний договір, акціонер може прийняти на себе зобов'язання утримання від вчинення якого-небудь роду дій, що відносяться до змісту його права, при цьому він отримує ту чи іншу перевагу відповідно до умов акціонерного договору”* [86, с. 84].

До змісту корпоративного договору мають бути віднесені також інші умови. Наприклад, О. В. Войчишин стверджує: *“...для корпоративного договору передбачено три істотні умови: предмет договору, безоплатність та строк договору”* [42, с. 61]. Отже, у корпоративному договорі сторони визначають його умови, які не заборонені законом або локальними правовими актами товариства.

Зміст корпоративного договору обумовлює його правову природу. Правову природу корпоративного договору треба визначати через співвідношення з іншими цивільно-правовими договорами. З цього приводу у вітчизняній науці цивільного права існує два основні підходи (концепції). Перша концепція “договору про спільну діяльність”. Згідно з цією концепцією договір між учасниками (акціонерами) господарського товариства розглядають як різновид договору про спільну діяльність, зокрема, договору простого товариства [192, с. 80]. Друга концепція “самостійного договору”. За цією концепцією корпоративний договір не належить до договорів про спільну діяльність, а є самостійним інститутом договірної права [177, с. 14; 350, с. 82]. Ці дві концепції певною мірою поєднав Е. М. Бондарев, який вважає, що договір між акціонерами *“...має природу окремого непоіменованого договору, який має визначати права та обов'язки його сторін”* [20, с. 208]. На думку цього автора, *“...акціонерний договір є самостійним, входить до групи договорів про досягнення*

спільної мети, яку становлять договір про спільну діяльність, договір простого товариства, засновницький договір про АТ, договір про створення товариства з обмеженою відповідальністю, а також акціонерний договір та договір про здійснення корпоративних прав (для учасників ТОВ)” [19, с. 7].

Враховуючи зміст корпоративного договору, треба висловити згоду з позицією тих авторів, які вважають цей договір самостійним договірним інститутом. Згідно зі статтями 1130 та 1131 Цивільного кодексу України зміст договору про спільну діяльність становлять умови щодо спільних дій сторін (учасників), які спрямовані на досягнення певної мети, що не суперечить законові. Зміст договору про спільну діяльність може охоплювати у тому числі координацію спільних дій учасників або ведення їхніх спільних справ без створення юридичної особи. Корпоративний договір має своїм предметом дії, спрямовані на здійснення належних кожному із учасників (акціонерів) прав щодо створеної ними юридичної особи-товариства. На підставі договору про спільну діяльність у його сторін виникають нові суб’єктивні права, яких у них не було до моменту укладення договору. За корпоративним договором встановлюють способи здійснення уже існуючих прав учасників (акціонерів). Корпоративний договір має самостійний характер, оскільки встановлює певні, обумовлені ним, способи здійснення наявних корпоративних прав щодо господарського товариства.

На здійсненні прав учасників господарського товариства, при укладенні договору між ними, наголошують в науковій літературі. Так, О. М. Вінник пропонує визначати поняття акціонерної угоди *“як договору між акціонерами, спрямованого на визначення особливостей реалізації сторонами договору корпоративних прав”* [36, с. 25]. На переконання Т. М. Штим, *“акціонерна угода є угодою про здійснення вже існуючих прав акціонерів, проте такою, що визначає порядок і межі їх реалізації”* [480, с. 149]. Ідею про здійснення уже існуючих (належних учасникові) прав підтримує Н. С. Сліпенчук: *“принцип свободи договору, на якому ґрунтується норма ст. 6 ЦК України, дозволяє передбачити в акціонерних угодах, порядок реалізації акціонерами своїх прав. Водночас неможливо в договорі між акціонерами передбачити інші права, які мали б акціонери – сторони цього договору на відміну від*

інших акціонерів цього акціонерного товариства, оскільки цим порушувався би основний принцип корпоративного права про рівність акціонерів, тобто рівність прав, які надаються їм акціями” [332, с. 171–172]. Як зазначає Г. Г. Гнідченко, “особлива мета укладення корпоративного договору полягає у встановленні порядку й меж реалізації акціонерами своїх прав на акції та (або) прав, посвідчених акціями” [53, с. 179].

Зміст корпоративного договору безпосередньо впливає і на його назву. *“Терміни «акціонерна угода» або «акціонерний договір» не відображають сферу дії цього договору і мають обмежене значення...” [412, с. 72].* Словосполучення “корпоративний договір” не враховує його зміст – умови щодо способів здійснення корпоративних прав. У назві цього договору повинен бути акцент на здійсненні суб’єктивних корпоративних прав. На цій особливості наголошує також О. В. Паплик [202, с. 19]. Вислів “корпоративний правочин”, навпаки, надто широкий за змістом, оскільки може охоплювати не лише договори між учасниками господарського товариства, але й інші договори, де однією зі сторін є учасник (наприклад, договори з третіми особами про відчуження їм частки), а також односторонні правочини, які не є договорами. На думку М. К. Галянтича, *“корпоративні правочини охоплюють дві групи правовідносин: внутрішні, що виникають між окремими підрозділами; зовнішні, що виникають між корпоративним суб’єктом та іншими фізичними та юридичними особами – учасниками комерційного обігу: інвесторами, посередниками, виробниками” [47, с. 22].*

Найбільш вдалим є термін: договір про здійснення корпоративних прав. Він відображає вид правочину (договір), склад його сторін (як правило, учасники (акціонери) господарського товариства) та предмет договору (способи здійснення корпоративних прав). За *договором про здійснення корпоративних прав* його сторони реалізують належні їм корпоративні права, способами, обумовленими договором.

Згідно зі ст. 96-1 Цивільного кодексу України учасники (акціонери) здійснюють належні їм корпоративні права відповідно до закону і статуту товариства. Отже, межі здійснення корпоративних прав можуть бути встановлені не лише актом цивільного

законодавства (ч. 1 ст. 13, ст. 4 Цивільного кодексу України), але й статутом самого товариства – його локальним правовим актом.

Разом з тим, під локальним правовим актом в контексті статті 96-1 Цивільного кодексу України треба розуміти не лише власне статут товариства, але й інші локальні правові акти (акти локального нормотворення), передбачені статутом і затверджені рішеннями його органів управління. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 61 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонер може оскаржити рішення загальних зборів, якщо воно порушує вимоги статуту чи положення про загальні збори акціонерного товариства. Причому при регулюванні здійснення корпоративних прав статут є актом вищої юридичної сили порівняно з іншими локальними правовими актами товариства. *“...У внутрішньогосподарській діяльності суб’єкта господарювання статут...є вищим за ієрархією засобом саморегулювання, на основі якого розробляються усі інші корпоративні акти саморегулювання, які деталізують його положення”* [54, с. 37].

Локальні правові акти господарського товариства можна поділити на різні види.

I За юридичною силою необхідно розрізнити: 1) правові акти товариства вищої юридичної сили (статут) та 2) інші локальні акти (положення, інструкції, правила тощо). Локальним правовим актом вищої юридичної сили є статут товариства на підставі, на виконання і відповідно до якого приймають усі інші локальні правові акти.

II За предметом правового регулювання локальні правові акти господарського товариства можна поділити на три види:

1) локальні правові акти, що регулюють здійснення звичайних (ординарних) корпоративних прав (наприклад, положення про нарахування та виплату дивідендів);

2) локальні правові акти, що регулюють здійснення виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав (наприклад, положення про порядок проведення незалежного аудиту діяльності товариства на вимогу учасників);

3) локальні правові акти змішаного характеру, що регулюють здійснення як звичайних, так і виняткових корпоративних прав (наприклад, положення про порядок скликання та проведення чергових і позачергових загальних зборів товариства).

З урахуванням сфери існування та видів, *локальний правовий акт* – це правовий акт, що закріплює юридичний статус господарського товариства та його учасників (акціонерів), затверджується засновниками або приймається органом управління товариства, і є обов’язковим до виконання у цьому товаристві, а також поширює свою дію на інших суб’єктів, які вступають з ним у правовідносини.

У національному законодавстві, зокрема в Конституції України, вжито також термін “обмеження” прав. Його треба відрізнити від “меж здійснення прав”, у тому числі корпоративних. Практика Конституційного Суду України вказує на негативне тлумачення поняття обмеження прав. У своїх рішеннях Конституційний Суд неодноразово наголошував на тому, що під обмеженням прав треба розуміти звуження їх змісту та обсягу. Відповідно до абзацу четвертого підпункту 5.2. пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 *звуження змісту та обсягу прав і свобод є їх обмеженням*. Згідно із абзацом другим пункту 10 мотивувальної частини рішення від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 *“Конституційний Суд України вважає, що поняття «обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина» в контексті частини першої статті 64 Конституції України слід розуміти як непередбачене конституційними нормами звуження обсягу прав і свобод, встановлення додаткових норм, якими нівелюється свобода... Тому необхідно відрізнити поняття «обмеження основоположних прав і свобод» від прийнятого у законотворчій практиці поняття «фіксація меж самої сутності прав і свобод»...”*. В абзаці восьмому підпункту 2.2. пункту 2. мотивувальної частини рішення Великої палати Конституційного Суду України від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 зазначено: *“Звуження змісту та обсягу існуючих конституційних прав і свобод людини є їх обмеженням. Верховна Рада України повноважна ухвалювати закони, що встановлюють обмеження, відповідно до таких критеріїв: “обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і Законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець*

зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016)” [186].

Із таким співвідношенням між межами здійснення та обмеженнями цивільних прав погоджуються науковці. На думку М. О. Стефанчука, “...обмеження виражають негативний аспект, а саме забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права і цим вони відрізняються від меж здійснення права, які відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються можливі (дозволені чи заборонені) варіанти поведінки суб'єкта” [366, с. 62]. На “звуження змісту суб'єктивного цивільного права, як прояв обмеження у його здійсненні” [189, с. 130], звернув увагу Є. О. Мічурін. Він вважає, що “сєнс у закріпленні... можливості обмежень корпоративних прав в окремих випадках законом існує. Адже необмежене право здатне перетворитися на свавілля, що буде йти на шкоду суспільству та іншим вповноваженим особам. Отже, в окремих випадках такі обмеження є необхідними” [190, с. 119]. Подібної позиції щодо обмежень корпоративних прав дотримується М. В. Соколовський: “...очевидним є те, що сутність обмежень полягає у звуженні обсягу змісту корпоративного права та можливостей його здійснення” [347, с. 158]. Аналіз наукових позицій щодо меж та обмежень у здійсненні корпоративних прав, дав підставу А. В. Киричку зробити висновок, що “ці поняття не є однаковими, оскільки межі встановлюють можливості реалізації права у допустимій формі, а обмеження звужують такі можливості, тобто межа є первинним поняттям, а обмеження – похідним. Обмеження суб'єктивного корпоративного права покликані звужити можливості його здійснення для захисту прав інших осіб” [106, с. 93]. Особливим, щодо співвідношення “меж” та “обмежень” у здійсненні корпоративних прав, є підхід І. Б. Саракун, яка вбачає відмінність між ними у встановлених способах та заборонах. “Межі здійснення корпоративного права – це способи, передбачені актами цивільного законодавства, правочином чи

внутрішньокорпоративними актами, якими учасник може набути ті можливості, що передбачені в юридичному закріпленні цих прав. Розбіжність між межами корпоративних прав і межами їх здійснення (на думку авторки. **Уточнення моє.** – В. Ц.) полягає у тому, що перші встановлюються на рівні закону, а другі ґрунтуються на законі і відображені у внутрішніх документах товариства (деталізуються у них). На підставі наукових юридичних джерел обмеження корпоративних прав визначається (вченою. **Пояснення моє.** – В. Ц.) як механізм локального регулювання, спрямований на охорону корпоративних прав учасників, здатний за допомогою специфічних заборон, обов'язків чи дозволів впливати на звуження можливостей їх здійснення. Отже, і межі здійснення корпоративних прав, і обмеження корпоративних прав встановлюються у внутрішньокорпоративних нормах, але вони не є тотожними” [318, с. 11–12].

Є випадки, коли закон встановлює обмеження для певних категорій осіб щодо здійснення ними корпоративних прав. Причому треба мати на увазі, що корпоративні права не належать до конституційних прав, а тому обмеження у їх здійсненні можуть бути встановлені не лише у випадках, передбачених Конституцією (ч. 1 ст. 64 Конституції України). Для прикладу, в ч. 3 ст. 41 Закону України “Про акціонерні товариства” передбачено, що обмеження права акціонера на участь у загальних зборах встановлюється законом.

Обмеження на здійснення корпоративних прав за їх обсягом бувають двох видів:

- 1) обмеження на здійснення усієї сукупності корпоративних прав загалом;
- 2) обмеження на здійснення окремих немайнових чи майнових корпоративних прав.

Так, згідно із ч. 1 ст. 36 Закону України “Про запобігання корупції” особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також посадові особи юридичних осіб публічного права зобов'язані протягом 30 днів після призначення (обрання) на посаду передати в управління іншій особі належні їм корпоративні права у порядку, встановленому законом. Це законодавче положення є прикладом обмеження на здійснення усієї сукупності корпоративних прав, оскільки

забороняє таким категоріям осіб здійснювати всі належні їм корпоративні права особисто.

Обмеження на здійснення окремих суб'єктивних корпоративних прав встановлені у Законах України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки” і “Про акціонерні товариства”. Відповідно до ч. 8 ст. 9 Закону України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки” привілейовані акції надають їх власникам права на участь в управлінні акціонерним товариством лише у випадках, передбачених статутом і законом, який регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств. Таким є Закон України “Про акціонерні товариства”. У ч. 5 ст. 26 цього Закону визначено перелік питань, які вирішують загальні збори акціонерного товариства за участі у голосуванні акціонерів-власників привілейованих акцій. Іншими словами, власники привілейованих акцій мають право голосу не щодо усіх питань, що вирішують загальні збори, а лише щодо тих, які встановлені у ч. 5 ст. 28 Закону України “Про акціонерні товариства”. Отже, закон передбачає обмеження на здійснення права акціонерів-власників привілейованих акцій – права на голосування.

Обмеження у здійсненні корпоративних прав можуть також бути обумовлені розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом. Зокрема, якщо порівнювати обсяг прав учасників (акціонерів) із визначеним законом мінімальним відсотковим розміром частки у статутному капіталі (5, 10, чи більше 95 відсотків), можна звернути увагу на те, що інші учасники (акціонери), які мають частки меншого розміру, обмежені у певних правах: вони не можуть самостійно скликати загальні збори товариства, їхні пропозиції до проєкту порядку денного не підлягають обов'язковому включенню, вони не мають права самостійно укласти договір із аудитором на проведення перевірки господарської діяльності товариства, вони не можуть вимагати примусового продажу їм акцій іншими акціонерами товариства тощо. Отже, обсяг прав учасників товариства, які не мають встановленого законом необхідного розміру частки (їм належить менше або рівно відповідно 5, 10, 95 відсотків тощо), звужений порівняно з обсягом прав тих учасників, яким такий розмір частки належить, оскільки не охоплює ряду корпоративних прав.

Юридична сутність обмежень у здійсненні корпоративних прав полягає в тому, що вони звужують обсяг прав одних суб'єктів корпоративних правовідносин порівняно з іншими учасниками (акціонерами) товариства. Обмеження у здійсненні корпоративних прав, зокрема, стосуються звуження обсягу прав: учасників товариства, які належать до категорії осіб, уповноважених на виконання функцій держави, і таких, які не виконують ці функції; власників привілейованих акцій порівняно із акціонерами-власниками простих акцій; учасників, яким належить певний, встановлений законом розмір частки, порівняно з учасниками без такого розміру тощо. У наведених прикладах ідеться не про конкретних учасників (акціонерів) господарського товариства, а про певні категорії (групи) учасників. До цих груп (категорій) учасників, для прикладу належать: особи, уповноважені на виконання функцій держави і такі, що не виконують цих функцій; власники привілейованих та простих акцій; учасники із меншим за встановлений законом розмір частки та учасників, які мають такий необхідний розмір. Обмеження у здійсненні корпоративних прав не можуть бути встановлені щодо конкретних учасників товариства, яких індивідуалізують за дискримінаційними ознаками (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні” від 30.05.2014 року). Обмеження у здійсненні корпоративних прав встановлюють за критерієм категорії (групи) учасників, у порівнянні однієї категорії (групи) учасників господарського товариства з іншою, що є запорукою уникнення можливої нерівності у здійсненні корпоративних прав.

“Корпоративні відносини, як різновид цивільних, існують у часі” [447, с. 103]. Правовими формами виразу часу є строк і термін, які належать до найпоширеніших меж здійснення корпоративних прав. Чивільно-правові строки П. Д. Гуйван відносить *“до об'єктивних умов, які здійснюють зовнішній вплив на реалізацію цивільних прав...”* [64, с. 21]. Як стверджує М. Д. Пленюк: *“здійснення і захист корпоративних прав та обов'язків суб'єктів корпоративних відносин відбувається з дотриманням певних строків і термінів, що встановлені законом або установчими документами”* [209, с. 91]. Строк (термін) є межею здійснення корпоративних прав.

У корпоративних відносинах існують різні види строків. За змістом їх поділяють на такі групи:

- *строки набуття корпоративних прав;*
- *строки здійснення корпоративних прав;*
- *строки звернення за захистом корпоративних прав*” [446, с. 7].

Строками здійснення корпоративних прав треба вважати строки, протягом яких їх суб’єкти можуть реалізувати ті правомочності, що входять до змісту відповідних прав. Ці строки своєю чергою поділяють на: 1) строки існування (дії) корпоративних прав; 2) присікальні (преклюзивні, перетинальні) строки.

Строки існування (дії) корпоративних прав та присікальні строки містять Закони України “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, тобто вони є характерними для здійснення корпоративних прав. Водночас між ними існує істотна відмінність. У межах строку існування (дії) корпоративного права учасник (акціонер) може (має можливість) реалізувати ті правомочності, що становлять зміст цього права, без звернення до інших осіб; учаснику (акціонеру) не потрібно до когось звертатися для того, щоб здійснити належне йому право. А в межах присікального строку суб’єкт корпоративного права звертається до інших осіб (товариства або інших учасників), які забезпечують його здійснення. Присікальний строк – це строк для звернення до інших осіб із метою здійснення корпоративного права.

На строки існування корпоративних прав можуть вказувати різні законодавчі вирази, наприклад: “право діє протягом встановленого строку”, “права учасника охороняються протягом встановленого строку” або “учасник може (має право) вчинити що-небудь протягом встановленого строку”. Присікальні строки для корпоративних прав позначають за допомогою інших виразів, наприклад: “учаснику належить вчинити певну дію протягом встановленого строку, але не більше ніж (не пізніше)”, “якщо учасник не скористався своїм правом протягом встановленого строку”, “якщо учасник не вимагатиме вчинення певних дій протягом встановленого строку” тощо.

До строків існування (дії) корпоративних прав можна віднести:

– строк, на який учасник призначив свого представника для участі у загальних зборах (ч. 2 ст. 50 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 2 ст. 33 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”);

– строк обов’язкового викупу акцій товариством, після прийняття загальними зборами рішення, “проти” якого голосував акціонер (ч. 4 ст. 103 Закону України “Про акціонерні товариства”).

Присікальним є передбачений у ч. 2 ст. 49 Закону України “Про акціонерні товариства” строк подання акціонерами пропозицій щодо питань, внесених до проекту порядку денного загальних зборів. Кожен акціонер має право внести пропозиції щодо питань, включених до проекту порядку денного загальних зборів акціонерного товариства. Пропозиції вносять не пізніше, ніж за 20 днів до дати проведення загальних зборів. Недотримання акціонерами цього строку може бути підставою для відмови у внесенні їхніх пропозицій до порядку денного загальних зборів (ч. 10 ст. 49 Закону). Присікальними також треба вважати строк для надіслання учасником підписаного ним проекту рішення, що приймають шляхом опитування, а також строк внесення додаткового вкладу у статутний капітал. Відповідно до ч. 6 ст. 36 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” у разі згоди зі запропонованим рішенням учасник товариства підписує проект рішення та надсилає його ініціатору протягом 15 днів з дня отримання запиту. Відповідь, отримана після закінчення встановленого строку, не враховується під час підрахунку результатів голосування з такого питання (ч. 9 ст. 36 Закону). Згідно із ч. 5 ст. 18 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” учасники товариства можуть вносити додаткові вклади протягом строку, встановленого рішенням загальних зборів учасників, але не більше ніж протягом одного року з дня прийняття рішення про залучення додаткових вкладів.

Окремою часовою категорією, яку слід вважати межею здійснення корпоративних прав, окрім строку, є термін.

“До прийняття Цивільного кодексу України 2003 року вітчизняне законодавство не проводило чіткого розмежування між «терміном» і «строком» як

часовими категоріями. Нерідко їх ототожнювали, вживали як синоніми” [451, с. 93]. У ч. 2 ст. 251 Цивільного кодексу України «термін» набув самостійного правового значення, відмінного від “строку”. *“По-перше, «термін» є моментом, що не має тривалості в часі. «Строком» вважають період у часі, який має триваючий характер. По-друге, дія чи подія набуває юридичного значення з настанням моменту у часі («терміну»). Щодо «строку», то дію чи подію, що має юридичне значення, пов’язують з його спливом (закінченням), а не настанням”* [191, с. 211].

Законами України “Про акціонерні товариства”, а також “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” встановлено розгалужену систему термінів здійснення корпоративних прав. Терміном здійснення корпоративних прав є момент із настанням якого учасник (акціонер) може реалізувати ті правомочності, що входять до змісту відповідного корпоративного права. До термінів здійснення корпоративного права акціонера, наприклад, належить термін складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів. Відповідно до ч. 4 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” для кожної виплати дивідендів наглядова рада або рада директорів акціонерного товариства встановлює дату складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів. Причому у разі відчуження акціонером належних йому акцій після дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, але раніше дати виплати дивідендів, право на отримання дивідендів залишається в особи, зазначеної у такому переліку. Із цих законодавчих положень можна зробити висновок про початок здійснення права на отримання дивідендів за конкретний фінансовий рік, що пов’язано з моментом (терміном) складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів. Суб’єктивне право на отримання дивідендів виникає з іншого моменту (раніше), однак може бути здійснено лише з моменту складення відповідного переліку.

У ч. 3 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” встановлено термін здійснення переважного права на придбання частки. Згідно з цією правовою нормою, якщо учасник товариства протягом 30 днів з дати отримання повідомлення про намір учасника продати частку (частину частки) не повідомив письмово учасника, який продає частку (частину частки), про намір

скористатися своїм переважним правом, вважається, що такий учасник товариства надав свою згоду продати частку учаснику, який виявив таке бажання, на 31 день з дати отримання повідомлення.

Терміни здійснення корпоративних прав своєю чергою можна поділити на види за різними критеріями.

За джерелом встановлення терміни здійснення корпоративних прав бувають таких видів:

- 1) встановлені актом цивільного законодавства;
- 2) встановлені правочином;
- 3) встановлені локальним правовим актом товариства.

Переважна більшість термінів здійснення корпоративних прав належать до термінів першого виду, тобто встановлених актом цивільного законодавства. Водночас у Законі України “Про акціонерні товариства” так само, як і в Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, є згадки про терміни, встановлені правочином.

До терміну, встановленого законом, можна віднести термін видачі довіреності на право участі та голосування на загальних зборах акціонерного товариства. Відповідно до абз. 2 ч. 6 ст. 50 Закону України “Про акціонерні товариства” правове значення має дата видачі довіреності на право участі у загальних зборах акціонерів двом і більше представникам. У разі, якщо для участі у загальних зборах з’явилося декілька представників акціонера, здійснюється ідентифікація та реєстрація того представника, довіреність якому видана пізніше.

Прикладом терміну, встановленого правочином, є дата укладення корпоративного договору, яка визначена в договорі (ч. 2 ст. 7 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

За способом визначення у законі, терміни здійснення корпоративних прав можна поділити на два види:

- 1) термін, визначений календарною датою;
- 2) термін, визначений вказівкою на подію (дію), яка має неминуче настати (бути вчинена).

До термінів здійснення корпоративних прав, визначених календарною датою належать:

- термін складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів і термін виплати дивідендів (ч. 4 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”);
- термін складення переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах (абз. 2 ч. 1 ст. 41 Закону України “Про акціонерні товариства”);
- термін виходу з товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю (ч. 5 ст. 24 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

Спеціальними законами про здійснення корпоративних прав передбачено терміни (часові категорії), які визначають вказівкою на певну дію, що має бути вчинена, а не на подію, яка повинна неминуче настати (ч. 2 ст. 252 Цивільного кодексу України). Наприклад:

- термін наявності кворуму загальних зборів, який визначають моментом закінчення реєстрації акціонерів (ч. 4 ст. 40 Закону України “Про акціонерні товариства”);
- термін прийняття рішення загальними зборами, який визначають моментом складення протоколу про підсумки голосування (ч. 5 ст. 56 Закону України “Про акціонерні товариства”);
- термін скасування безвідкличної довіреності, який визначений закінченням строку її дії (ч. 1 ст. 8 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

Така особливість корпоративного законодавства виходить за межі загальних правил визначення термінів, встановлених у ч. 2 ст. 252 Цивільного кодексу України. Зокрема, згідно із цим законодавчим приписом термін визначають календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати. Водночас у наведених випадках (прикладях термінів) здійснення корпоративних прав не можна вести мову про події, які мають неминуче настати. Для прикладу, реєстрація акціонерів або складення протоколу про підсумки голосування не належать до подій, тобто

обставин, які не залежать від волі особи. За своєю правовою природою зазначені обставини є діями.

У сфері здійснення корпоративних прав термін може бути визначено не лише вказівкою на подію, яка має неминуче настати, як це передбачено у ч. 2 ст. 252 Цивільного кодексу України, але й з прив'язкою до дії, яка повинна бути вчинена.

Межі здійснення корпоративних прав не визначають і не встановлюють для цих прав ззовні; вони входять до змісту суб'єктивного корпоративного права. Це означає, що межі здійснення корпоративних прав не є заборонами чи обмеженнями, визначеними кимось, а становлять певні правомочності, які виражають внутрішній зміст суб'єктивного права. Розкриваючи зміст поняття “межі” здійснення корпоративних прав, треба пам'ятати, що їх здійснення можливе за допомогою певних способів. У цьому контексті межі здійснення корпоративних прав мають прояв не лише у правомочностях, але й у визначених способах їх реалізації. Іншими словами, способи здійснення корпоративних прав, які доступні (не заборонені законом) учасникам товариства, також входять у межі здійснення цих прав. Межі здійснення корпоративних прав можуть бути встановлені не лише актом цивільного законодавства та договором, але й внутрішніми документами самого товариства (локальними правовими актами). Як підсумок, *межі здійснення корпоративних прав* – це встановлені законом, локальним правовим актом або договором правомочності, які визначають обсяг суб'єктивних корпоративних прав та можливі способи їх реалізації.

Розділ 3. Засада пропорційності у здійсненні немайнових корпоративних прав

3.1. Здійснення корпоративного права на управління господарським товариством шляхом голосування

Аналіз положень законодавства України щодо управління господарським товариством, дає підстави зробити висновок про те, що до групи звичайних корпоративних прав на участь в управлінні товариством, які здійснюються з урахуванням засади пропорційності, належать такі самостійні суб'єктивні права:

1) *право на голосування* (право на участь у діяльності вищого органу управління товариством – загальних зборів);

2) *право на кумулятивне голосування* (право на формування інших органів управління товариством: виконавчого органу, наглядової ради тощо).

Право на голосування як корпоративне право має низку особливостей його здійснення: 1) здійснення права на голосування незалежно від “входження” до складу органів управління товариством; 2) здійснення права на голосування разом (одночасно) з іншими його учасниками; 3) здійснення права на голосування у межах порядку денного вищого органу управління; 4) здійснення права на голосування пропорційно до розміру частки (кількості акцій), належної кожному окремому учаснику (акціонеру) у статутному капіталі товариства. У ст. 63 Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація) воно отримало назву “*право голосу*” [73].

Право на голосування здійснюють пропорційно до розміру частки (кількості акцій), належної кожному окремому учаснику (акціонеру) у статутному капіталі товариства.

Прямі вказівки на пропорційну засаду здійснення права на голосування містять положення Законів України “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Відповідно до ч. 1 ст. 53 Закону України “Про акціонерні товариства” кількість голосів акціонера у вищому органі управління залежить від кількості належних йому акцій: одна голосуюча акція надає

акціонеру один голос для вирішення кожного із питань, включених до порядку денного та винесених на голосування на загальних зборах, крім кумулятивного голосування. Згідно із ч. 3 ст. 29 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” кожен учасник товариства на загальних зборах учасників має кількість голосів, пропорційну до розміру його частки у статутному капіталі товариства. Отож, *“здійснення права участі визначається розміром належної учаснику частки у статутному капіталі”* [430, с. 49]. Це дає підстави віднести його до корпоративних прав, здійснення яких обумовлене пропорційністю до розміру частки (кількості акцій), належних кожному учаснику (акціонеру).

Пропорційність здійснення права на голосування також означає, що воно належить лише учасникам (акціонерам), і не може бути реалізовано самим товариством, яке набуло частки (акції) у власному статутному капіталі. На цій особливості пропорційності права на голосування наголосив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові від 28 липня 2021 року в справі № 904/1112/20: *“...не можна ототожнювати частку учасника в статутному капіталі товариства із часткою, яка належить самому товариству у цьому товаристві. Частка, яка належить товариству, не наділяє його корпоративним правами...– участю в управлінні та іншими правомочностями, передбаченими законом і статутними документами щодо самого себе, перебуває у власності товариства тимчасово (протягом року). З аналізу вказаної норми матеріального права – ст. 25 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» вбачається, що володіння товариством часткою у своєму статутному капіталі є обмеженим як тимчасовістю (один рік з моменту придбання з обов’язком її відчуження), так і порядком корпоративного управління (неможливість голосування на загальних зборах цього товариства). Отже, голоси, які припадають на частку, яка належить самому товариству, не враховуються при визначенні результатів голосування на загальних зборах учасників з будь-яких питань”* [271].

Засада пропорційності у здійсненні права на голосування покладена в основу законодавства європейських держав, наприклад, Австрії: *“...кожна акція надає її*

власнику право брати участь і голосувати на загальних зборах акціонерів (§ 12 AktG)» [124, с. 63].

Здійснюючи право на голосування у вищому органі управління господарським товариством, учасник (акціонер) має низку правомочностей, які складають зміст цього права. Зокрема, до змісту права на голосування входять такі правомочності:

- 1) правомочність взяти участь у річних загальних зборах;
- 2) правомочність отримати повідомлення про скликання загальних зборів;
- 3) правомочність ознайомитися з матеріалами, пов'язаними з порядком денним загальних зборів;
- 4) правомочність внести власні пропозиції до проєкту порядку денного загальних зборів;
- 5) правомочність бути присутнім на засіданні загальних зборів;
- 6) правомочність виступити в обговоренні питань порядку денного;
- 7) правомочність виразити своє волевиявлення щодо питань порядку денного;
- 8) правомочність отримати встановлені результати голосування.

Правомочності учасника (акціонера) господарського товариства на: отримання повідомлення про скликання загальних зборів, ознайомлення з матеріалами, пов'язаними з порядком денним загальних зборів, внесення пропозицій до проєкту порядку денного загальних зборів, участь у засіданні загальних зборів, ведення обговорення питань порядку денного, учасник (акціонер) реалізує для того, щоб ефективно здійснити іншу правомочність: виразити своє волевиявлення щодо кожного з питань порядку денного. Таке волевиявлення було б неповним без реалізації попередніх правомочностей.

Своє волевиявлення щодо питань порядку денного учасник (акціонер) реалізує шляхом участі у голосуванні. Водночас однією з умов здійснення акціонерами права участі в загальних зборах на сьогоднішній день продовжує залишатися наявність кворуму під час засідання загальних зборів. Це означає, що для голосування на загальних зборах мають бути присутні акціонери, які володіють мінімальною кількістю голосів, встановленою законом. Загальне правило щодо необхідності кворуму на загальних зборах, передбачене у ч. 2 ст. 98 Цивільного кодексу України,

згідно з якою рішення загальних зборів приймають простою більшістю від кількості присутніх учасників. Практичне значення кворуму при здійсненні права на голосування має два прояви:

1) рішення загальних зборів вважаються прийнятими, якщо “за” них проголосувала більшість не від загальної кількості учасників, а від тих, хто присутній на зборах (взяв участь у засіданні зборів);

2) відсутність кворуму на засіданні товариства є безумовною підставою для визнання недійсними рішень, прийнятих такими зборами.

Положення щодо необхідності кворуму під час засідання загальних зборів, отримало деталізацію в Законі України “Про акціонерні товариства”. Згідно із ч. ч. 4 і 6 ст. 53 цього закону рішення загальних зборів акціонерного товариства приймають простою або кваліфікованою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах та є власниками голосуючих із зазначеного питання акцій. Натомість, відповідно до ст. 34 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” рішення загальних зборів учасників приймають певною (трьома чвертями чи простою) більшістю голосів усіх учасників товариства.

Законодавство України про господарські товариства, залежно від їх організаційно-правової форми, встановлює дві концептуально різні системи прийняття рішень вищим колегіальним органом товариства:

1) прийняття рішень більшістю голосів *від тих, хто бере участь у зборах* (від зареєстрованих присутніх – для акціонерних товариств);

2) прийняття рішень більшістю голосів *від усіх учасників* товариства (для товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю).

Причому ухвалення рішень у першому випадку обумовлено дотриманням вимоги закону про наявність кворуму. Так, відповідно до ч. 1 ст. 40 Закону України “Про акціонерні товариства” загальні збори акціонерного товариства мають кворум за умови реєстрації для участі у них акціонерів, які сукупно є власниками більш як 50 відсотків голосуючих акцій. Із загального правила щодо кворуму в акціонерному товаристві встановлено виняток у ч. 3 ст. 40 закону, згідно з якою акції акціонерних товариств, які належать юридичній особі, що перебуває під контролем такого

акціонерного товариства, не враховують при визначенні кворуму загальних зборів та не дають права участі у голосуванні на загальних зборах. Цей припис закону викликає заперечення, зважаючи на те, що юридична особа, яка перебуває під контролем акціонерного товариства, може бути акціонером цього ж товариства з істотним пакетом, і без участі такого акціонера неможливо буде досягнути необхідного кворуму. Якщо припустити, що законодавець має на увазі неурахування цих акцій при прийнятті рішень, то можуть виникати ситуації, коли для ухвалення рішень цього акціонерного товариства буде достатньо меншості голосів. Окрім того, частина 3 статті 40 Закону України “Про акціонерні товариства” позбавляє акціонера цілої групи корпоративних прав – прав на участь в управлінні товариством.

Залежно від того, який критерій покладено в основу прийняття рішення зборами учасників: більшість від присутніх (зарєєстрованих) чи більшість від усіх учасників, вимога про наявність кворуму повинна бути дотримана лише у першому випадку. Вказаний підхід законодавця має наслідком встановлення відмінності у способах здійснення корпоративних прав учасників залежно від організаційно-правової форми господарських товариств, які належать до однієї групи – товариств-об’єднань капіталів (майна). До того ж, дотримання правила про наявність кворуму завжди означатиме меншу кількість голосів за прийняття рішень загальними зборами, порівняно із вимогою про прийняття рішень більшістю від усіх учасників. За наявності мінімального кворуму (51 відсоток акцій), можлива ситуація, коли рішення загальних зборів з питань, що є в порядку денному цих зборів, будуть прийняті акціонерами, яким у сукупності належить 26 відсотків акцій товариства. Така кількість голосів “за” прийняття рішення загальних зборів може поставити під сумнів легітимність цих рішень.

На відміну від національного Закону “Про акціонерні товариства”, правові акти Європейського Союзу встановлюють інші підходи до прийняття рішень загальними зборами акціонерів. У ст. 40 Другої Директиви Ради Європейського Співтовариства “Про координацію гарантій, які вимагаються в державах-членах від господарських товариств у значенні другого абзацу ст. 58 Договору для захисту інтересів їхніх учасників та третіх осіб, з метою зробити ці гарантії еквівалентними щодо створення

акціонерних товариств, а також збереження та зміни їх капіталу” передбачено можливість прийняття рішень з питань, визначених статутом, за допомогою двох способів: *“більшістю у 2/3 голосів учасників від загального розміру статутного капіталу (кількості акцій), без встановлення вимоги про наявність кворуму або більшістю від присутніх, за умови наявності учасників, яким належить не менше половини розміру статутного капіталу товариства (кворуму)”* [78]. *“Директива дає можливість обрати один із наведених способів. Однак, вони не можуть поєднувати у собі вимогу про наявність кворуму із правилом про прийняття рішення більшістю від усіх учасників товариства”* [444, с. 300].

Регламентом Ради ЄС № 2157/2001 від 08.10.2001 року *“Про Статут Європейського товариства”* правило про наявність кворуму встановлено лише для організації роботи виконавчого та наглядового органів при дворівневій системі корпоративного управління, або єдиного керівного органу за однорівневої системи корпоративного управління (ст. 50 Регламенту). Порядок прийняття рішень вищим органом управління (загальними зборами) європейського товариства взагалі не передбачає вимоги щодо мінімальної кількості присутніх на зборах. Відповідно до ст. 57 Регламенту *“за винятком випадків, коли цей Регламент або, за відсутністю у ньому відповідних положень, закон, який застосовується до акціонерних товариств у державі-члені, де зареєстроване місцезнаходження ЄТ, вимагає більшу кількість голосів, рішення загальних зборів ухвалюються більшістю голосів дійсно поданих”* [111, с. 350].

Не встановлено окремих вимог щодо присутності на зборах певної кількості акціонерів також законодавством сусідньої Польщі: *“...здатність загальних зборів приймати рішення не залежить від представлення на них окресленої частини акціонерів (кворуму)”* [126, с. 122].

Отже, відповідно до правових актів Європейського Союзу *“...при прийнятті рішень вищим органом управління акціонерного товариства”* [429, с. 112] *“...потрібна більшість голосів від загальної кількості акцій (дійсно поданих)”* [411, с. 341]. Іншими словами, *“у законодавстві ЄС критерієм правомірності рішень*

загальних зборів акціонерів є кількість голосів поданих «за» його прийняття, а не кількість акціонерів, присутніх на зборах” [400, с. 230].

Досвід Європейського Союзу щодо повноважності зборів враховано в Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. У ньому не встановлено окремої вимоги про наявність кворуму для участі в голосуванні загальними зборами товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. За загальним правилом, передбаченим у ч. 4 ст. 34 Закону, рішення загальних зборів учасників приймають більшістю голосів усіх учасників товариства, а не більшістю від присутніх на зборах. Не кількість присутніх на загальних зборах є визначальною для прийняття ними рішень, а кількість голосів, поданих “за”. Це правило, зважаючи на наближеність у здійсненні корпоративних прав учасників товариств з обмеженою чи додатковою відповідальністю, а також прав акціонерів, доречно поширити також на акціонерні товариства.

Закони про господарські товариства містять кілька способів голосування на загальних зборах, які можна поділити на види за різними критеріями.

За формою волевиявлення, способи голосування на загальних зборах господарського товариства можуть бути двох видів:

- 1) відкритим голосуванням;
- 2) таємним голосуванням.

Відповідно до ч. 1 ст. 34 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” рішення загальних зборів учасників приймають відкритим голосуванням, якщо інше не передбачено статутом товариства. Звідси, за загальним правилом, голосування на засіданні товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю є відкритим. Однак статутом товариства може бути передбачено таємне голосування.

Відкритість голосування на загальних зборах товариства забезпечують різними варіантами поведінки учасників: підняттям рук або утриманням від такого (конклюдентна поведінка), висловлюванням своєї позиції вголос або мовчанням (вербальна поведінка) тощо. Ознакою таємності голосування зазвичай є наявність

бюлетеня для голосування. Заповнюючи бюлетень, учасник голосування має можливість приховати своє волевиявлення від інших осіб.

В акціонерних товариствах до квітня 2015 року право на голосування також можна було здійснювати таємним способом. Згідно із ч. 1 ст. 43 Закону України “Про акціонерні товариства” (в редакції до 07.04.2015 року) було передбачено, що голосування на загальних зборах акціонерного товариства могло проводитися з використанням бюлетенів для голосування. Необхідність бюлетенів передбачена і чинною редакцією закону, згідно з якою голосування на загальних зборах акціонерного товариства проводять виключно з використанням бюлетенів (ч. 2 ст. 54 Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року). Проте Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів” від 07 квітня 2015 року до відомостей, які повинен містити бюлетень для голосування, внесено: “зазначення прізвища, імені та по батькові акціонера (представника акціонера) та найменування юридичної особи у разі, якщо вона є акціонером”. Причому за відсутності таких реквізитів, бюлетень вважається недійсним. Подібні положення містить також ст. 54 нового Закону “Про акціонерні товариства”.

Отже, голосування на загальних зборах акціонерів у 2015 році із таємного було перетворено у відкрите. Водночас цю зміну не врахували в інших положеннях Закону України “Про акціонерні товариства”. Так, згідно із ч. 1 ст. 32 Закону посадові особи органів акціонерного товариства та інші особи, які перебувають з товариством у трудових відносинах, не мають права вимагати від акціонера-працівника товариства надання відомостей про те, як він голосував чи має намір голосувати на загальних зборах. Із цієї правової норми можна було б зробити висновок, що в акціонерному товаристві існує щонайменше два способи голосування: відкрите і таємне. Однак такий висновок суперечитиме ч. 3 ст. 54 Закону, де встановлено вимогу про розкриття персональних даних кожного акціонера у бюлетені для голосування. Ця вимога робить голосування з використанням бюлетеня лише відкритим.

У пояснювальній записці до цього закону [292] не зазначено, чим була обумовлена необхідність таких змін. Можна припустити, що вони пов’язані із

положеннями Закону України “Про акціонерні товариства”, за якими, здійснення права акціонерів на обов’язковий викуп їхніх акцій товариством обумовлено голосуванням “проти” прийняття загальними зборами певних рішень. Іншими словами, для здійснення права на обов’язковий викуп акцій, необхідно встановити спосіб волевиявлення акціонера, а саме: чи голосував він “проти” прийняття рішення.

В цілому не заперечуючи можливості існування таких випадків, коли потрібно ідентифікувати волевиявлення конкретного акціонера під час голосування, вони не можуть бути підставою для загального обмеження способів голосування: таємно чи відкрито. Згідно із ст. 54 Закону України “Про акціонерні товариства” голосування на загальних зборах акціонерів завжди відбувається відкрито. Чинна редакція закону позбавляє акціонерів одного зі способів голосування – таємного голосування; що не заборонено, для прикладу, учасникам товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Доцільність таємного способу голосування визнана у законодавстві Польщі: *“якщо мова йде про форму голосування, слід відрізняти відкрите голосування, таємне голосування, а також голосування шляхом листування...”* [207, с. 89]. На думку В. М. Коссака, *“таємне голосування на зборах акціонерів ... дозволяє акціонерам вільно висловити свою думку без загрози погіршення їхніх ділових відносин з компанією. Тиск на осіб, від яких залежить те чи інше рішення, існує завжди, і часто такі особи погоджуються з рішенням, яке їм нав’язують, боячись виглядати «білими воронами». Цей тиск особливо сильний тоді, коли у випадку голосування проти керівництва акціонерам загрожує можливість погіршення ділових відносин з компанією. Для усунення цієї перешкоди та надання усім акціонерам можливості проголосувати у власних інтересах як власникам компанії, а не як клієнтам, консультантам або постачальникам, голосування повинно бути таємним”* [138, с. 95].

У такій ситуації обґрунтованим є повернення до попередньої (до 07.04.2015 року) редакції ч. 3 ст. 54 Закону України “Про акціонерні товариства”, яка не передбачала обов’язкової вказівки на особисті (персональні) дані акціонера при заповненні бюлетеня для голосування. Зазначену ідентифікацію потрібно робити

лише у тих випадках, коли це впливає на здійснення інших корпоративних прав акціонера.

Залежно від засобів передання інформації при здійсненні права на участь у прийнятті рішень вищим органом товариства, способи голосування доцільно поділити на:

- 1) електронні;
- 2) письмові;
- 3) вербальні (конклюдентні).

Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 33 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” загальні збори учасників можуть проводитися у режимі відеоконференції, тобто електронним способом голосування, що дає змогу бачити та чути всіх учасників загальних зборів одночасно чи із застосуванням інших засобів електронної ідентифікації. Кожний акціонер має право взяти участь в очних загальних зборах, які передбачають спільну присутність акціонерів (їх представників) у день і час проведення загальних зборів у місці їх проведення для обговорення та прийняття рішень з питань порядку денного, шляхом заповнення письмового бюлетеня (ч. 2 ст. 38 і ч. 4 ст. 54 Закону України “Про акціонерні товариства”). Згідно із ч. 3 ст. 33 Закону “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” рішення на загальних зборах товариства може бути також прийнято способом вербального (усного) волевиявлення або за допомогою конклюдентних дій, якщо загальні збори учасників передбачають “...спільну присутність учасників товариства в одному місці для обговорення питань порядку денного...” [32, с. 32].

У ст. 38 Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року встановлено кілька способів голосування:

- 1) очного голосування (очні загальні збори);
- 2) електронного голосування (електронні загальні збори);
- 3) очно-електронного голосування (змішані загальні збори).

Очні загальні збори передбачають спільну присутність акціонерів (їх представників) у день і час проведення загальних зборів у місці їх проведення для

обговорення та прийняття рішень з питань порядку денного. Кожний акціонер має право взяти участь в очних загальних зборах шляхом електронного заочного голосування засобами авторизованої електронної системи у порядку, встановленому законом про акціонерні товариства та нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку.

Електронні загальні збори не передбачають спільної присутності на них акціонерів (їх представників) та проводяться виключно шляхом електронного заочного голосування акціонерів з використанням авторизованої електронної системи у порядку, встановленому законом про акціонерні товариства та нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Згідно із ч. 7 ст. 53 Закону України “Про акціонерні товариства” голосування з питань порядку денного загальних зборів, що проводяться шляхом електронного голосування, здійснюється акціонерами (їх представниками) шляхом заповнення бюлетеня для голосування, що фіксується авторизованою електронною системою протягом строку, встановленого особою, яка скликає загальні збори. Бюлетень для голосування на електронних загальних зборах засвідчується кваліфікованим електронним підписом акціонера (його представника) та/або іншим засобом електронної ідентифікації, що відповідає вимогам, визначеним Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (абз. 3 ч. 4 ст. 54 закону). Як наслідок, Закон “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року передбачив до дрібниць регламентацію проведення загальних зборів акціонерів за допомогою електронних способів. Особливістю цього закону є використання на усіх етапах загальних зборів (підготовки, проведення та встановлення результатів) авторизованої електронної системи, правила функціонування якої визначають не самі акціонери, а державний орган – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Водночас, участь у загальних зборах та голосуванні на них – це суб’єктивне корпоративне право акціонерів, а не самого товариства чи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Акціонерне товариство має обов’язок перед акціонерами скликати та провести загальні збори відповідно до волевиявлення акціонерів, у тому числі, щодо способів голосування. Лише акціонери повинні мати

право обирати спосіб участі та голосування на загальних зборах: очний або електронний. *“Визначення конкретних електронних способів голосування, у тому числі із застосуванням певної електронної системи, має бути прерогативою самих акціонерів, шляхом встановлення відповідних процедур у внутрішніх актах товариства”* [465, с. 138]. Детально регулювати в законі чи іншому нормативно-правовому акті способи голосування на загальних зборах немає необхідності, оскільки вони складають зміст суб’єктивного корпоративного права на голосування, яке належить саме акціонерам, а не регуляторним органам.

На недоцільності запровадження монополії авторизованої електронної системи Центрального депозитарію наголосив Р. Б. Сабодаш: *“не заперечуючи в цілому проти застосування і активного впровадження можливості дистанційної участі в роботі загальних зборів та підтримуючи впровадження електронних загальних зборів, відзначимо, що пропозиція законодавця про те, що авторизованою електронною системою визнається лише той програмно-технічний комплекс, що розроблений Центральним депозитарієм цінних паперів, є передчасною”* [314, с. 90].

У цьому відношенні законодавство ЄС встановлює ширший обсяг можливостей акціонерів. Так, стаття 8 Директиви 2007/36/ЄС передбачає, що: *“держави-члени ЄС повинні дозволити товариствам надати своїм акціонерам можливість участі у будь-якій формі в роботі загальних зборів за допомогою електронних засобів, зокрема, із використанням будь-якої або усіх форм участі, перелічених нижче:*

(а) трансляція загальних зборів в режимі реального часу;

(б) двосторонній зв’язок в режимі реального часу, який дозволяє акціонерам виступати на загальних зборах, перебуваючи при цьому на певній відстані від місця проведення зборів;

(в) механізм для участі у голосуванні «до» або «в ході» загальних зборів, виключаючи тим самим необхідність призначення представника, який фізично присутній за зборах.

Використання електронних засобів для участі акціонерів у роботі загальних зборів може підпорядковуватися лише тим вимогам та обмеженням, відповідність

яким потрібна для гарантії встановлення (засвідчення) особи акціонера і безпеки електронного зв'язку і лише у тій мірі, яка відповідає досягненню цієї мети” [72].

Усі положення щодо обов'язкового використання авторизованої електронної системи доцільно виключити із закону про акціонерні товариства.

Окрім голосування у присутності інших учасників (акціонерів), Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” також передбачає ще два його способи: голосування шляхом опитування та заочне голосування. Голосування шляхом опитування також може відбуватися в акціонерному товаристві (ч. 1 ст. 38 і ст. 58 Закону України “Про акціонерні товариства”). Заочне голосування та голосування шляхом опитування об'єднує спільна ознака: учасники реалізують своє волевиявлення поза засіданням загальних зборів; без присутності на ньому. Однак їх відрізняють способи здійснення права на голосування. Якщо при заочному голосуванні, учасники товариства виражають свою волю власними діями, то у разі голосування шляхом опитування, здійснення права на голосування забезпечують взаємними діями учасника, який голосує, і товариства або іншого учасника, залежно від того, хто є ініціатором заочного голосування.

Зіставлення особливостей заочного голосування та голосування шляхом опитування, як способів здійснення права на голосування, дають підстави виділити такі відмінності між ними:

1) заочне голосування – це спосіб волевиявлення певного (окремого) учасника (учасників) товариства, а голосування шляхом опитування є способом прийняття рішень загальними зборами як колегіальним органом (дистанційні загальні збори);

2) ініціатором заочного голосування завжди є сам учасник, який голосує заочно, у той час, як ініціатором опитування може бути або товариство (виконавчий орган) або інший учасник, який звертається із запитом щодо голосування;

3) заочне голосування може бути застосовано безпосередньо на підставі закону, незалежно від того чи передбачено воно статутом товариства, чи ні, а голосування шляхом опитування можливе, якщо воно не заборонене статутом;

4) заочне голосування може відбутися щодо усіх питань, які належать до компетенції загальних зборів, а голосування шляхом опитування щодо певних питань не допускається;

5) заочне голосування може бути проведено щодо питань порядку денного загальних зборів, які заплановані на певну дату в майбутньому, або які вже відбулися, в той час, як голосування шляхом опитування можливе лише щодо майбутніх загальних зборів;

б) волевиявлення учасника, який голосує заочно, має бути виражено в окремому письмовому документі, складеному цим учасником, а волевиявлення під час опитування відбувається шляхом приєднання (підписання) до документа, підготованого іншою особою (ініціатором);

7) при заочному голосуванні надіслання волевиявлень учасників відбувається у письмовій формі із нотаріальним засвідченням підписів на документах, а у процесі голосування шляхом опитування можуть бути застосовуватися засоби електронних комунікацій;

8) у процесі заочного голосування можливі два способи волевиявлення учасника: “за” або “проти” кожного із рішень (учасник, який голосує заочно, не може утриматися від голосування), а під час голосування шляхом опитування враховують лише голоси “за”;

9) заочне голосування не скасовує застосування загальних положень закону щодо підготовки, проведення та встановлення результатів загальних зборів товариства, у той час, як при голосуванні шляхом опитування ці законодавчі вимоги не діють.

У групу звичайних корпоративних прав на участь в управлінні господарським товариством, які здійснюються пропорційно до розміру частки (кількості акцій), належної кожному конкретному учаснику (акціонеру), включено самостійне суб'єктивне право – *право на формування органів управління товариством*: виконавчих, наглядових, інших, у тому числі, змішаних (рада директорів).

“У країнах Європейського Союзу способи здійснення права учасників на формування органів управління господарського товариства залежать від виду

системи корпоративного управління, яка діє у цих країнах” [135, с. 144]. За кількісним критерієм (з урахуванням того, скільки, окрім загальних зборів, у товаристві є органів управління) в європейському праві виділяють дві основні системи корпоративного управління: складну (дворівневу) та унітарну (однорівневу). Причому законодавство ЄС надає учасникам товариства можливість вибору між складною та унітарною системами, а також – поєднання їх елементів у змішану систему.

Складна (дворівнева) система корпоративного управління передбачає наявність, окрім вищого органу управління (загальних зборів), ще двох органів товариства: виконавчого та наглядового. В умовах унітарної системи, діяльність вищого органу товариства (загальних зборів) доповнює функціонування ще одного (єдиного) додаткового органу управління, який узагальнено можна назвати: “керівний орган”. Дворівнева система корпоративного управління діє у таких європейських країнах, як Австрія, Данія, Нідерланди, Німеччина, в той час, як у Бельгії, Великобританії, Греції, Ірландії, Іспанії, Італії застосовують однорівневу систему [108, с. 246].

Між складною та унітарною системами корпоративного управління у законодавстві ЄС встановлено низку відмінностей.

По-перше, при складній системі корпоративного управління членів наглядового органу обирають загальні збори учасників, а склад виконавчого органу формує наглядовий орган. “*За правилами унітарної системи усіх членів єдиного керівного органу управління обирає вищий орган управління товариства (загальні збори)*” [442, с. 231].

По-друге, згідно із дворівневою системою корпоративного управління виконавчий орган здійснює безпосереднє управління поточною діяльністю товариства, а наглядовий орган контролює роботу виконавчого органу. При однорівневій системі, до складу єдиного керівного органу управління входить два види членів (директорів) за обсягом повноважень: виконавчі директори, на яких покладені повноваження щодо здійснення поточного управління справами товариства, та незалежні директори, які наділені наглядовими функціями за діяльністю виконавчих директорів.

По-третє, відповідно до складної системи корпоративного управління виконавчий орган може вчиняти окремі правочини, визначені законом або статутом, лише за попередньої згоди наглядового органу. Подібні правочини при унітарній системі потребують їх прийняття керівним органом управління в спеціальному порядку, або ж мають бути схвалені вищим органом управління (загальними зборами).

Правове регулювання складної (дворівневої) та унітарної (однорівневої) систем корпоративного управління європейським товариством (ЄТ) встановлено Регламентом Ради ЄС № 2157/2001 від 08.10.2001 року “Про Статут Європейського товариства”.

За змістом складної (дворівневої) системи, управління поточною діяльністю європейського товариства (ЄТ) здійснює виконавчий орган (ч. 1 ст. 39 Регламенту). Згідно із ч. 1 ст. 40 Регламенту Ради ЄС № 2157/2001 членів виконавчого органу призначає і звільняє наглядовий орган. Наглядовий орган здійснює нагляд за діяльністю виконавчого органу. Членів наглядового органу призначають загальні збори. Виконавчий орган звітує перед наглядовим органом про діяльність товариства та перспективи його розвитку не менше одного разу у три місяці. Додатково до періодичних звітів, виконавчий орган невідкладно надає наглядовому органу будь-яку інформацію про обставини, які можуть істотно вплинути на діяльність товариства. Наглядовий орган має право вимагати від виконавчого органу надання будь-якої інформації, необхідної для цілей здійснення ним нагляду. Відповідно до ч. 1 ст. 48 Регламенту Ради ЄС № 2157/2001 *“статут європейського товариства визначає для виконавчого органу перелік правочинів, вчинення яких потребує попереднього дозволу наглядового органу”* [111, с. 346–348].

За правилами унітарної (однорівневої) системи корпоративного управління в європейському товаристві (ЄТ), його здійснює єдиний керівний орган (ч. 1 ст. 43 Регламенту). *“Членів керівного органу призначають загальні збори учасників. До складу керівного органу входять виконавчі та незалежні (наглядові) директори. Виконавчі директори мають бути відповідальними за поточну діяльність з управління товариством (ч. 1 ст. 43 Регламенту), а незалежні директори*

контролюють роботу виконавчих директорів. Керівний орган проводить засідання з метою обговорення діяльності товариства і перспектив його розвитку з періодичністю, встановленою установчим документом, але не менше одного разу у три місяці. Кожному члену керівного органу має бути забезпечено право знайомитися з усією інформацією, яка надходить до цього органу. У випадках, передбачених статутом ЄТ, згода на вчинення певних правочинів має бути надана окремим рішенням керівного органу, прийнятим у спеціальному порядку (ч. 1 ст. 48 Регламенту)” [111, с. 347–348].

Незалежно від системи корпоративного управління (складної чи унітарної), здійснення права на формування органів управління товариством відбувається способами обрання (призначення) їхніх членів вищим органом управління – загальними зборами (єдиним учасником). Причому обидві системи управління передбачають обрання (призначення) загальними зборами (єдиним учасником) складу одного органу управління: наглядового органу при складній системі, і єдиного керівного – за унітарної системи.

Серед основних новел Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року можна виділити легалізацію систем корпоративного управління (одно- та дворівневої), які передбачені Регламентом Ради ЄС № 2157/2001 від 08.10.2001 року “Про Статут Європейського товариства”. Водночас вибір системи управління акціонерним товариством має належати самим акціонерам, а не визначатися законом. У законі (ч. 1 ст. 4) встановлено, що структура управління акціонерним товариством може бути лише однорівнева або дворівнева. Тобто ця норма не допускає поєднання кількох систем управління, наприклад, *запровадження змішаної системи*. Окрім того, зміст цих систем у законі не розкрито повністю. Не визначено правового механізму контролю з боку невиконавчих (незалежних) директорів у складі ради директорів за виконавчими директорами. Викликає сумнів виділення окремого виду членів (незалежних) у складі наглядової ради товариства, яка не здійснює управління поточною господарською діяльністю, а створена для нагляду за роботою іншого органу – виконавчого. Сама наявність наглядової ради в товаристві уже є гарантією незалежності її членів від посадових осіб, що входять до

виконавчого органу. Відносини щодо діяльності наглядових рад деяких акціонерних товариств, які склалися і викликають неоднозначне ставлення серед громадськості, узаконили на рівні загального нормативно-правового акта (Закону “Про акціонерні товариства”). Такі нововведення треба запроваджувати не прийняттям нового Закону “Про акціонерні товариства”, а шляхом внесення змін до законодавства про управління державним (комунальним) майном, яке може передбачати окремі особливості управління господарськими товариствами, заснованими державою або територіальною громадою. Закон про акціонерні товариства повинен мати загальне значення (поширювати свою дію на всі акціонерні товариства), і не має розкривати особливості управління в товариствах, створених певними учасниками цивільних відносин.

Згідно із чинним Законом України “Про акціонерні товариства” наглядову раду товариства за дворівневої системи управління, а також його раду директорів в умовах однорівневої системи формують виключно загальні збори акціонерів (п. 24 ч. 2 ст. 39 Закону). Причому членів цих органів обирають лише кумулятивним голосуванням.

За загальним правилом, встановленим у п. 9 ч. 2 ст. 71 Закону України “Про акціонерні товариства” обрання голови і членів виконавчого органу за дворівневої системи управління належить до компетенції наглядової ради. Водночас з урахуванням інших положень цього закону можна зробити висновок, що голову та членів виконавчого органу акціонерного товариства можуть обирати також загальні збори. Відповідно до ч. 3 ст. 71 Закону питання, що належать до виключної компетенції наглядової ради акціонерного товариства, не можуть вирішуватися іншими органами товариства, окрім загальних зборів. Згідно з ч. 1 ст. 82 Закону України “Про акціонерні товариства” порядок призначення членів колегіального виконавчого органу визначається статутом товариства, а у ч. 2 ст. 84 встановлено, що відповідно до статуту товариства обрання голови колегіального виконавчого органу може бути віднесено до компетенції загальних зборів. Припис про можливе обрання голови колегіального виконавчого органу загальними зборами містить ч. 2 ст. 43 Закону, зокрема, там передбачено: якщо порядком денним позачергових загальних зборів передбачено питання дострокового припинення повноважень голови

колегіального виконавчого органу, обов'язково подається пропозиція щодо кандидатури для обрання голови виконавчого колегіального органу акціонерного товариства. І нарешті, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 2 та ч. 5 ст. 53 Закону України “Про акціонерні товариства” в порядку кумулятивного голосування здійснюється обрання членів до складу органів товариства, без зазначення, яких саме органів. Це означає, що загальні збори акціонерного товариства, у випадках передбачених статутом, можуть обрати голову та членів колегіального виконавчого органу шляхом кумулятивного голосування. Можливість створення та встановлення складу виконавчого органу акціонерного товариства за рішенням його загальних зборів також передбачена у ч. 1 ст. 99 Цивільного кодексу України.

У товариствах з обмеженою або додатковою відповідальністю наглядову раду та виконавчий орган обирають загальні збори учасників (п. п. 6 і 7 ч. 2 ст. 30 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

Здійснення права на формування органів управління акціонерного товариства і товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю має спільну ознаку – їх обирають кумулятивним голосуванням. У Законі України “Про акціонерні товариства” навіть наголошено на виключності кумулятивного голосування для обрання членів органів товариства. Згідно із ч. 10 ст. 72 Закону обрання членів наглядової ради публічного акціонерного товариства відбувається виключно шляхом кумулятивного голосування; обрання членів наглядової ради приватного акціонерного товариства здійснюється шляхом кумулятивного голосування, якщо інший спосіб не встановлений статутом акціонерного товариства. Відповідно до ч. 6 ст. 39 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” обрання загальними зборами членів колегіального виконавчого органу та його голови відбувається голосуванням щодо кожного кандидата окремо, якщо статутом не передбачено обрання членів виконавчого органу та його голови кумулятивним голосуванням.

Отже, кумулятивне голосування використовують у разі формування складу усіх органів управління господарського товариства: виконавчого органу, наглядової ради чи ради директорів. Формування складу органів товариства є метою кумулятивного

голосування. Такий висновок також підтверджує визначення поняття “кумулятивного голосування”, згідно з яким, – це голосування під час обрання осіб до складу органів товариства.

Кумулятивне голосування є окремим (самостійним) проявом волевиявлення учасника господарського товариства (акціонера), який має істотні особливості порівняно з правом на голосування. Сутнісні характеристики кумулятивного голосування (його особливості) містить п.10 ч. 1 ст. 2 Закону України “Про акціонерні товариства”. Кумулятивне голосування – спосіб голосування під час обрання осіб до складу органів акціонерного товариства, що передбачає помноження загальної кількості голосів акціонера на кількість членів органу акціонерного товариства, що обираються, та право акціонера віддати всі підраховані таким чином голоси за одного кандидата або розподілити їх між кількома кандидатами.

На відміну від загального голосування, під час якого кожен учасник має єдину кількість голосів, яку він може використати лише в сукупності (пакетом), при кумулятивному голосуванні варто враховувати три види голосів:

1) кількість голосів учасника (акціонера), пропорційну до розміру його частки (кількості акцій) у статутному капіталі (пропорційні голоси);

2) кількість голосів, утворену внаслідок множення пропорційних голосів учасника (акціонера) на встановлений статутом кількісний склад органу управління, до якого обирають членів (помножені голоси);

3) кількість голосів, які учасник (акціонер) товариства віддає одному із кандидатів, чи розподіляє між усіма або частиною кандидатів (кумулятивні (розподілені) голоси).

Як підсумок, при кумулятивному голосуванні кількість голосів учасника (акціонера), поданих за кожного із претендентів до складу органів управління товариством, залежить від розміру його частки (кількості акцій) у статутному капіталі. Причому закон не вимагає, щоб учасник (акціонер) віддав усі належні йому голоси одному чи кільком кандидатам. Він може частину голосів розподілити, а частину залишити невикористаною. Учасник (акціонер), також не зобов’язаний розподіляти свої голоси між усіма кандидатами. У нього є можливість поділити

голоси лише щодо кількох, визначених ним, кандидатів. Іншими словами, варіанти розпорядження своїми голосами учасник (акціонер) обирає на власний розсуд. Отож, при кумулятивному голосуванні має прояв засада здійснення корпоративних прав пропорційно до розміру частки (кількості акцій), яка належить кожному учаснику (акціонеру) у статутному капіталі.

Законом України “Про акціонерні товариства” встановлено низку особливостей щодо кумулятивного голосування при формуванні органів товариства. Ці особливості діють під час підготовки, проведення та встановлення результатів кумулятивного голосування загальних зборів.

У процесі підготовки до загальних зборів встановлено такі особливості щодо кумулятивного голосування:

- питання про обрання членів наглядової ради або ради директорів акціонерного товариства мають бути внесені у порядок денний річних загальних зборів не менше одного разу на три роки (абз. 3 ч. 3 ст. 37 Закону);

- у повідомленні про проведення загальних зборів не зазначають проекти рішень, які приймають кумулятивним голосуванням (п. 6 ч. 2 ст. 47 Закону);

- якщо порядком денним позачергових загальних зборів передбачено питання дострокового припинення повноважень голови колегіального виконавчого органу або члена ради директорів-головного виконавчого директора одночасно, обов’язково подається пропозиція щодо кандидатури для обрання нового члена відповідного органу (ч. 8 ст. 49 Закону);

- особа, яка скликає загальні збори не може скоротити строк повідомлення про проведення позачергових загальних зборів до 15 днів, якщо порядок денний передбачає питання про обрання посадових осіб акціонерного товариства (абз. 2 ч. 1 ст. 45 Закону);

- зміни до порядку денного загальних зборів щодо кандидатів до складу органів товариства можуть бути внесені не пізніше, ніж за чотири дні до дати проведення зборів (ч. 6 ст. 48 Закону);

- пропозиції щодо кількості кандидатів до складу органів товариства не повинні перевищувати кількісного складу кожного з органів (ч. 1 ст. 49 Закону);

– пропозиції до проекту порядку денного загальних зборів щодо кандидатів до складу органів товариства мають бути внесені не пізніше, ніж за сім днів до дати проведення загальних зборів (ч. 2 ст. 49 Закону);

– форма і текст бюлетеня для кумулятивного голосування затверджуються наглядовою радою не пізніше, ніж за чотири дні до дати проведення загальних зборів (ч. 5 ст. 54 Закону).

Кумулятивне голосування, як вираз волевиявлення під час проведення загальних зборів, має такі особливості:

– кумулятивне голосування застосовують лише для формування колегіального органу управління товариством (абз. 1 ч. 5 ст. 53 Закону);

– при обранні членів органів акціонерного товариства кумулятивним голосуванням, волевиявлення проводиться щодо всіх кандидатів одночасно (абз. 2 ч. 5 ст. 53 Закону);

– обраними вважаються ті кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів акціонерів порівняно з іншими кандидатами (абз. 3 ч. 5 ст. 53 Закону);

– бюлетень для кумулятивного голосування, окрім інформації, яку містить загальний бюлетень, повинен містити: перелік кандидатів у члени органу акціонерного товариства із зазначенням інформації про них, а також місце для зазначення акціонером (представником акціонера) кількості голосів, яку він віддає за кожного кандидата (п. п. 4 і 5 абз. 2 ч. 3 ст. 54 Закону);

– бюлетень для кумулятивного голосування, окрім загальних підстав, визнається недійсним у разі, якщо акціонер (представник акціонера) зазначив у бюлетені більшу кількість голосів, ніж йому належить за таким голосуванням (абз. 2 ч. 6 ст. 54 Закону).

Встановлення результатів кумулятивного голосування також має кілька особливостей:

– у протоколі про підсумки кумулятивного голосування, окрім загальних відомостей, зазначають кількість голосів, отриманих кожним кандидатом у члени органу акціонерного товариства (п. 2 ч. 4 ст. 56 Закону);

– члени органу товариства вважаються обраними, а орган товариства вважається сформованим виключно за умови обрання повного кількісного складу органу товариства шляхом кумулятивного голосування (абз. 4 ч. 5 ст. 53 Закону).

Ці особливості підготовки, проведення та встановлення результатів кумулятивного голосування при формуванні складу наглядової ради, ради директорів чи інших органів акціонерного товариства вказують на самостійний характер здійснення правомочностей акціонера, яких він набуває у зв'язку із кумулятивним голосуванням. У коментарях до п. п. 2.1 та 3.7 Кодексу корпоративного управління можливість пропонувати кандидатів до складу наглядової ради і обирати її членів розглядають в якості основного права акціонерів. На переконання розробників цього документа, *“...в Україні дозволяється кумулятивне голосування, згідно з яким акціонери можуть віддати свої голоси за одного кандидата до складу наглядової ради, або розподілити їх серед декількох кандидатів. Кумулятивне голосування допомагає міноритарним акціонерам сконцентрувати свої голоси, щоб покращити свої шанси на представництво у наглядовій раді”* [115]. Це право В. М. Коссака поділяє на два самостійні види: *“право обирати членів органів товариства (правління, спостережної ради, ревізійної комісії та право бути обраним в органи товариства (правління, спостережну раду, ревізійну комісію)”* [139, с. 76].

Оцінка правового значення кумулятивного голосування для обрання, заміни та припинення повноважень члена наглядової ради та його представників стала окремою підставою для передання колегією суддів Касаційного господарського суду справи № 924/641/20 на розгляд палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду [381].

Закон України “Про акціонерні товариства” встановлює також самостійні правові наслідки порушення порядку обрання членів наглядової ради або ради директорів шляхом кумулятивного голосування. Відповідно до ч. 5 ст. 71 та ч. 4 ст. 63 Закону, якщо кількість членів наглядової ради (ради директорів), обраної кумулятивним голосуванням, становитиме половину або менше половини її загального складу, вона:

1) не може приймати рішень, окрім рішень з питань скликання позачергових загальних зборів акціонерного товариства;

2) повинна призначити позачергові збори акціонерів для обрання всього складу наглядової ради (ради директорів), а не лише тих членів, які вибули.

Із аналізу наведених положень Закону України “Про акціонерні товариства” треба зробити висновок, що у разі обрання кумулятивним голосуванням неповного складу наглядової ради (ради директорів) або зменшення її складу до половини така наглядова рада (рада директорів) є неповноважною. Своєю чергою рішення, прийняті неправомочною наглядовою радою (радою директорів) підлягають визнанню недійсними. На відміну від визнання недійсними рішень вищого органу управління (загальних зборів), підставою визнання недійсними рішень інших органів управління товариством, утворених кумулятивним голосуванням, може бути неповний склад цих органів. Визнання недійсними рішень наглядової ради (ради директорів тощо), як органу управління товариством, належить до способів захисту корпоративних прав. Це означає, що право на кумулятивне голосування не лише підлягає самостійному здійсненню, але й забезпечене самостійним захистом у вигляді визнання недійсними рішень цих органів управління товариством (наглядової ради, ради директорів тощо).

Отже, правомочності учасника (акціонера) господарського товариства щодо кумулятивного голосування за обрання членів органів управління можуть бути самостійно здійснені і підлягають самостійному захисту. Самостійне здійснення і захист цих правомочностей дає підстави їх об’єднати в окреме суб’єктивне корпоративне право – *право на кумулятивне голосування для формування органів управління товариством*, яке здійснюють на засаді пропорційності до розміру частки (кількості акцій), належної кожному учаснику (акціонеру) у статутному капіталі товариства.

З урахуванням самостійного здійснення і захисту права на кумулятивне голосування при обранні членів органів товариства, від корпоративного права учасників (акціонерів) на голосування доцільно відокремити самостійне суб’єктивне корпоративне право – *право на кумулятивне голосування для формування органів управління товариством*. Учасники (акціонери) господарських товариств здійснюють

це право в процесі формування колегіального складу їх органів (наглядової ради, ради директорів тощо) відповідно до засади пропорційності здійснення корпоративних прав.

3.2. Права щодо самостійного скликання та проведення загальних зборів товариства

У процесі управління діяльністю господарського товариства його учасники (акціонери) здійснюють самостійні виняткові суб'єктивні корпоративні права. Ці ексклюзивні корпоративні права мають у своїй основі засаду пропорційності їх здійснення із встановленим законом розміром частки у статутному капіталі (кількістю акцій): 5 або 10 відсотків. До них, зокрема, належать:

- 1) *право на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів;*
- 2) *право на обов'язкове включення пропозицій до проекту порядку денного загальних зборів;*
- 3) *право на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів.*

Умови та способи здійснення перших двох корпоративних прав встановлені як у Законі України “Про акціонерні товариства”, так і в Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Законодавчі умови і способи здійснення права на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів визначені лише для акціонерів.

Право на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів.

Відповідно до ч. 5 ст. 42 Закону України “Про акціонерні товариства” позачергові загальні збори акціонерного товариства скликає наглядова рада або рада директорів на вимогу акціонерів (акціонера), які (який) на день подання вимоги сукупно є власниками (власником) 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства. Причому такі акціонери можуть вимагати проведення позачергових загальних зборів у будь-який час і з будь-якого приводу. Згідно з ч. 1 ст. 31 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” загальні збори учасників товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю скликають на вимогу

учасника або учасників товариства, які на день подання вимоги в сукупності володіють 10 або більше відсотками статутного капіталу товариства.

Подібну норму містить законодавство Європейського Союзу. Відповідно до ч. 1 ст. 55 Регламенту Ради Європейського Союзу № 2157/2001 від 08.10.2001 року “Про статут Європейської компанії (ЄК)” *“акціонери, які разом володіють як мінімум 10 % статутного капіталу ЄТ, можуть вимагати від ЄТ скликання загальних зборів з визначеним порядком денним; менший відсоток може передбачатися статутами або національним правом”* [111, с. 350]. Європейське законодавство також передбачає можливість надання права на скликання позачергових загальних зборів товариства акціонерам, які в сукупності володіють меншою, ніж 10 відсотків кількістю голосуючих акцій.

Відповідно до Закону України “Про акціонерні товариства” обов’язковою позитивною умовою здійснення корпоративного права на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів є розгляд відповідної вимоги акціонерів із кількістю акцій не менше 5 відсотків органом товариства (наглядовою радою, радою директорів). І лише за умови неприйняття органом товариства рішення про скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства, протягом 10 днів з моменту отримання такої вимоги (негативна умова) або прийняття рішення про відмову у такому скликанні (позитивна умова), в акціонерів (акціонера) виникає інше корпоративне право, яке вони (він) здійснюють пропорційно із розміром частки (кількістю акцій) – право самостійно скликати позачергові загальні збори товариства (ч. 7 ст. 42 Закону України “Про акціонерні товариства”). Це означає, що на даний час, законодавець виділяє два окремі корпоративні права акціонерів, які є власниками 5 і більше відсотків акцій: 1) право вимагати в органів товариства скликання позачергових загальних зборів і 2) право на їх самостійне скликання у разі неприйняття відповідним органом товариства рішення про їх скликання або відмови у такому скликанні.

Окрім встановлення умов (негативної або позитивної) здійснення права на самостійне скликання позачергових загальних зборів акціонерами (акціонером), які в

сукупності є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій, законом також визначено строк здійснення цього права: 90 днів з дати надсилання такими акціонерами (акціонером) товариству вимоги про скликання позачергових загальних зборів. За своєю правовою природою цей 90-денний строк є присікальним (преклюзивним) строком, зі спливом якого проведення позачергових загальних зборів товариства з ініціативи акціонерів, котрим належить не менше 5 відсотків голосуючих акцій, стає неможливим. Тож, законодавець встановив окрему підставу припинення права на проведення позачергових загальних зборів акціонерами (акціонером), які в сукупності є власниками 5 і більше відсотків акцій.

Зважаючи на пропорційність із розміром частки (кількістю акцій), встановленого законом, здійснення корпоративного права на самостійне скликання позачергових загальних зборів з ініціативи учасників (акціонерів) не повинно бути пов'язане із розглядом цього питання органом управління товариством (наглядовою радою або радою директорів). Іншими словами, скликання і проведення позачергових загальних зборів за своєю волею учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства), як особливість здійснення виняткових корпоративних прав, мають бути реалізовані з урахуванням пропорційності з розміром частки (кількістю акцій), встановленого законом, тобто незалежно від звернення до органу управління товариством та результатів його розгляду. Учасникам (акціонерам), які є власниками 10 (5) і більше відсотків частки (акцій), має бути надана можливість самостійно, за своєю волею скликати і провести позачергові загальні збори товариства. Скликання і проведення мають стати правомочностями єдиного корпоративного права учасників (акціонерів) із кількістю частки (акцій) не менше 10 (5) відсотків – права на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів.

Своєю чергою правомочність на звернення до органу товариства з ініціативою скликати позачергові загальні збори, як елемент змісту суб'єктивного права на їх самостійне скликання, має залишитися. Реалізація цієї правомочності повинна впливати лише на джерела фінансування витрат пов'язаних із підготовкою та проведенням загальних зборів: за рахунок учасника (акціонера) чи товариства. Учасник (акціонер) має нести витрати щодо підготовки та проведення загальних

зборів лише якщо він попередньо не звертався до органу товариства, тобто реалізував право на самостійне скликання позачергових загальних зборів власними діями. Якщо ж рішення органу товариства про скликання позачергових загальних зборів за зверненням учасників (акціонерів) взагалі не буде прийнято, відповідний орган не повідомить про нього, або відмовить у їх скликанні з підстав не передбачених законом, статутом чи іншими локальними правовими актами, витрати на підготовку та проведення загальних зборів доцільно покласти на товариство. Також воно повинно фінансувати витрати на скликання позачергових загальних зборів, які були ініційовані учасниками (акціонерами) у зв'язку із тим, що товариство у встановлений законом строк не провело річні (чергові) загальні збори. Подібне правило містить законодавство Великої Британії, якщо керівники товариства не виконали вимогу учасників із часткою 10 % і більше у статутному капіталі про скликання позачергових загальних зборів. Причому *“видатки, пов'язані із скликанням позачергових загальних зборів, підлягають обов'язковому відшкодуванню учасникам за рахунок компанії, але із подальшим вирахуванням розміру такого відшкодування із сум, які мають бути сплачені директорам компанії за виконання ними своїх обов'язків (ст. 368 (б) CA 1985”* [104, с. 196].

Законодавство ЄС, на відміну від правових актів України, встановлює можливість здійснення права на проведення позачергових загальних зборів у судовому порядку. Відповідно до ч. 3 ст. 55 Регламенту Ради (ЄС) № 2157/2001 від 8 жовтня 2001 року Про Статут Європейського товариства *“якщо після подання вимоги про скликання позачергових загальних зборів, вони не проведені у належний час, у будь-якому разі впродовж двох місяців уповноважений судовий орган відповідної юрисдикції може постановити, що загальні збори належить скликати у встановлений строк або надати право акціонерам, які вимагали цього, або їхнім представникам скликати загальні збори. Зазначене вище не може зашкодити національним положенням, які дозволяють акціонерам самим скликати загальні збори”* [111, с. 350].

У Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, як і в законі про акціонерні товариства, передбачено два окремі

корпоративні права учасників, які в сукупності володіють 10 або більше відсотками статутного капіталу цих товариств: право вимагати від товариства скликати позачергові загальні збори і право на самостійне їх скликання. На необхідності спочатку вимагати від органів управління товариством скликати позачергові загальні збори наголошують у судовій практиці. Так, рішенням Господарського суду міста Києва від 12.12.2018 року у справі № 910/10422/18 відмовлено у задоволенні позову про зобов'язання провести загальні збори з тих підстав, що *“...позивачем не доведено, в чому саме та з яких підстав в даному випадку його права та інтереси є порушеними з боку відповідача, враховуючи, що позивачем взагалі не подано доказів звернення до відповідача-1 з ініціативою скликання Загальних зборів у встановленому порядку”* [304].

Водночас учасник товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю, якому належить частка у 10 відсотків статутного капіталу, як і акціонер, повинен мати єдине корпоративне право за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства) скликати позачергові загальні збори. Здійснення права на скликання позачергових загальних зборів учасниками, яким належить частка у розмірі не менше 10 відсотків статутного капіталу, не повинно бути пов'язане із неприйняттям рішення органом товариства про їх скликання чи з відмовою у їх скликанні. Учасникам товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, які мають частку в статутному капіталі у розмірі 10 та більше відсотків, повинно бути надано одне цілісне право на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів, що підлягає здійсненню пропорційно із розміром частки, встановленим законом, тобто, незалежно від звернення до органу управління товариством. Дії цього органу можуть впливати лише на фінансування витрат, пов'язаних із підготовкою та проведенням позачергових загальних зборів. Якщо учасник товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю звернеться до органу товариства із вимогою про скликання позачергових загальних зборів, і йому буде відмовлено у цьому з підстав не передбачених законом, статутом чи іншими локальними правовими актами, товариство не розгляне відповідне звернення учасника, або не повідомить про результати його розгляду, витрати на їх підготовку та проведення повинно нести саме

товариство. Також товариство має фінансувати скликання позачергових загальних зборів, якщо воно у встановлений законом строк не проведе річні (чергові) збори.

Право на обов'язкове включення пропозицій до проєкту порядку денного загальних зборів.

Згідно з ч. 7 ст. 49 Закону України “Про акціонерні товариства” пропозиції акціонерів (акціонера), які (який) сукупно є власниками (власником) 5 або більше відсотків голосуючих акцій, підлягають обов'язковому включенню до проєкту порядку денного загальних зборів. У такому разі рішення особи, яка скликає загальні збори, про включення питання до проєкту порядку денного не приймається, а пропозиція вважається включеною, якщо вона подана з дотриманням вимог цієї статті. Відповідно до ч. 7 ст. 32 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” пропозиції учасника або учасників товариства, які в сукупності володіють 5 або більше відсотками статутного капіталу товариства, підлягають обов'язковому включенню до порядку денного загальних зборів учасників. Таке питання вважається автоматично включеним до порядку денного загальних зборів учасників. Відповідно до законодавства України ексклюзивне право на внесення пропозицій до проєкту порядку денного загальних зборів здійснюють пропорційно із розміром частки (кількістю акцій), встановленого законом, тобто, за своєю волею учасника, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства).

Право вимагати внесення пропозицій до проєкту порядку денного закріплено у ст. 56 Регламенту Ради (ЄС) № 2157/2001 від 8 жовтня 2001 року Про Статут Європейського товариства. Відповідно до цієї статті “*один або більше акціонерів, які у сукупності володіють як мінімум 10 % підписного капіталу ЄТ, можуть вимагати внесення одного чи більше додаткових питань до порядку денного будь-яких загальних зборів. Процедура та строки, що застосовуються до таких вимог, встановлюються національним правом держави-члена, де зареєстроване місцезнаходження ЄТ, або статутом ЄТ*” [111, с. 350]. На відміну від України, де встановлено право учасника на обов'язкове включення його пропозицій до проєкту порядку денного загальних зборів, за законодавством ЄС учасники із часткою 10 і більше відсотків мають лише право вимагати від органів товариства розгляду питання

про включення їх пропозицій до проєкту порядку денного. Здійснення цього права згідно з правовими актами ЄС стає можливим за однієї позитивної умови – прийняття рішення органом управління господарського товариства про внесення таких пропозицій у порядок денний.

Вітчизняні законодавчі акти не ставлять здійснення права учасників (акціонерів) із певним розміром частки (кількістю акцій) на включення пропозицій до проєкту порядку денного у залежність від рішень будь-якого із органів управління товариством. Пропозиції таких учасників вважаються включеними у порядок денний автоматично. Учасники (акціонери) здійснюють відповідне корпоративне право за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства). Формулювання законодавства України про окремі організаційно-правові форми господарських товариств дають підстави стверджувати, що право учасників (акціонерів) із визначеним законом розміром частки (кількістю акцій) у статутному капіталі товариства (не менше 5 відсотків) на обов'язкове внесення їх пропозицій до проєкту порядку денного загальних зборів, є винятковим корпоративним правом, яке здійснюють на засаді пропорційності.

Право на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів.

Законом України “Про акціонерні товариства” передбачено окреме корпоративне право акціонерів – право призначити своїх представників для нагляду за проведенням загальних зборів акціонерів. Відповідно до ч. 4 ст. 52 Закону акціонери (акціонер), які (який) на дату складення переліку акціонерів, котрі мають право на участь у загальних зборах акціонерного товариства, сукупно є власниками (власником) 5 і більше відсотків голосуючих акцій, можуть призначити своїх представників для здійснення нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків. Про призначення таких представників товариство повідомляють письмово до початку реєстрації акціонерів. Причому посадові особи акціонерного товариства та/або особа, яка скликає загальні збори, зобов'язані сприяти представникам акціонерів (акціонера) у здійсненні нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків. Інші акціонери, яким не належить 5 і більше відсотків

голосуючих акцій, не мають такого права. Це означає, що відповідне виняткове корпоративне право акціонери здійснюють пропорційно із кількістю акцій, встановленою законом (не менше 5 відсотків).

Отже, приписи ч. 4 ст. 52 Закону України “Про акціонерні товариства” передбачають участь представника акціонера у реалізації кількох правомочностей при здійсненні права на нагляд за ходом загальних зборів:

- 1) нагляд за реєстрацією акціонерів;
- 2) нагляд за проведенням загальних зборів;
- 3) нагляд за голосуванням;
- 4) нагляд за встановленням його підсумків.

У змісті цього права привертає увагу правомочність щодо «нагляду» за голосуванням. Така правомочність не може належати акціонерові, оскільки голосування іншим акціонером – це здійснення його немайнового корпоративного права, яке він реалізує індивідуально (особисто), без участі інших акціонерів. Голосування на загальних зборах акціонерів проводять із використанням бюлетенів, тому один акціонер не повинен, без згоди іншого акціонера, спостерігати за його волевиявленням (заповненням). Одні акціонери не мають права здійснювати нагляд за тим, як голосують інші акціонери; вони можуть контролювати дотримання передбаченої законом процедури голосування в цілому. Отже, акціонери (акціонер), які сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій, не здійснюють нагляд за процесом голосування іншими акціонерами, а здійснюють нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів, передбаченого законом. З урахуванням цієї особливості потребують уточнення формулювання закону щодо нагляду за голосуванням, зокрема, у частині заміни поняття “нагляд за голосуванням” на “нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів”.

Закон України “Про акціонерні товариства” передбачає здійснення права акціонера на нагляд шляхом призначення представника (представників), який спостерігає за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків. Звідси може скластися враження, що сам акціонер, особисто, такого нагляду не провадить. Відповідна ситуація суперечить загальним

положенням про представництво акціонера на загальних зборах. Зокрема, відповідно до абз. 3 ч. 6 ст. 50 Закону України “Про акціонерні товариства” надання довіреності на право участі та голосування у загальних зборах не виключає право участі на цих загальних зборах акціонера, який видав довіреність, замість свого представника. Тож, акціонер повинен мати правомочність здійснювати нагляд за порядком проведення загальних зборів не лише через свого представника, але й особисто (без залучення представника).

Законодавчо не визначено, якими способами акціонери (їх представники) можуть здійснювати нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів. У ч. 9 ст. 52 Закону України “Про акціонерні товариства” лише передбачено, що хід загальних зборів або розгляд окремого питання за рішенням ініціаторів загальних зборів чи самих зборів може фіксуватися технічними засобами, відповідні записи яких додають до протоколу загальних зборів. Застосування технічних засобів для фіксування проведення загальних зборів треба визнати ефективним способом здійснення права на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів також для тих акціонерів (акціонера), які не були ініціаторами скликання загальних зборів, однак сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства.

Як і право на внесення пропозицій до проєкту порядку денного, ексклюзивне право на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів повинно мати здатність до самостійного здійснення самим акціонером за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства чи інших акціонерів. З метою встановлення реальної можливості здійснення права на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів, застосування технічних засобів фіксації не повинно залежати від рішення ініціаторів скликання загальних зборів чи самих загальних зборів. Акціонер, якому належить 5 відсотків голосуючих акцій, повинен мати можливість за своєю волею застосовувати такі технічні засоби без погодження із будь-якими іншими особами (іншими акціонерами, посадовими особами товариства тощо). Така правомочність може бути обмежена лише в інтересах збереження комерційної таємниці або іншої інформації конфіденційного характеру.

Зважаючи на спільні засади, у тому числі, пропорційність у здійсненні корпоративних прав акціонерів та учасників товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю, право на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів має бути закріплено в Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”.

3.3. Здійснення права на аудиторську перевірку діяльності господарського товариства

Учасникам (акціонерам) належить окреме суб’єктивне корпоративне право на проведення перевірки фінансово-господарської діяльності товариства: *право на проведення аудиторської перевірки (право на аудит)*. Це суб’єктивне право, як правило, відносять до корпоративного контролю, або контролю за діяльністю органів товариства [129, с. 184; 131, с. 398–399]. Водночас, поняття корпоративного контролю розглядають у різних аспектах: істотного впливу на діяльність товариства, участі в управлінні його справами, корпоративного комплаєнсу тощо.

На переконання Н. Р. Кобецької: “*корпоративний контроль забезпечує певною мірою управління, панування над корпорацією*”; авторка аналізує корпоративний контроль в якості *контролю над господарським товариством*, встановленим Законом України “Про захист економічної конкуренції” [112, с. 11–12]. За змістом положень цього закону, відповідний вид контролю треба назвати “зовнішній контроль” за товариством.

У коментарях до Кодексу корпоративного управління, затвердженого рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, вживають також термін “внутрішній контроль” у товаристві. Його визначають як функцію управління: “*внутрішній контроль передбачає заходи, що вживаються для захисту активів. Вони обмежують дії працівників, вимагаючи авторизації, схвалення та верифікації транзакцій. Вони розділяють обов’язки таким чином, щоб жодна особа не мала безнаглядного контролю над активами, і не дозволяють працівникам одночасно здійснювати та обліковувати трансакції*” [115, с. 39].

У сучасних джерелах, присвячених корпоративному контролю, вживають поняття комплаєнс-контролю, в розумінні “...заходів, які мають на меті проведення аналізу та дослідження діяльності господарського товариства в розрізі дотримання всіма співробітниками встановлених правил і забезпечують знаходження діяльності такого товариства в правовому полі” [474, с. 87].

З метою уникнення змішування понять “контроль над товариством (зовнішній контроль)”, “внутрішній контроль”, “комплаєнс-контроль”, тощо та “корпоративний контроль” варто окремо виділити таке поняття, як “корпоративне право на самостійну перевірку, а саме: на аудиторську перевірку діяльності господарського товариства (право на аудит)”. Це право належить лише тим учасникам (акціонерам) товариства, які мають визначений законом розмір частки (кількість акцій) у статутному капіталі, зокрема, більше 10 (5) відсотків. Воно підлягає здійсненню учасниками (акціонерами) за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства). На цю особливість здійснення права щодо перевірки діяльності товариства звернув увагу Верховний Суд. У постанові від 14 лютого 2018 року в справі № 910/783/17 Касаційний господарський суд зазначив: “право учасника товариства звернутись із вимогою про проведення аудиторської перевірки річної фінансової звітності товариства не залежить ні від волі товариства (його посадових осіб), ні від доцільності проведення такої перевірки...” [278].

Отже, здійснення права на аудиторську перевірку діяльності товариства (право на аудит) має пропорційний характер, оскільки воно залежить від розміру частки (кількості акцій), встановленого законом (10, (5)) відсотків. “Право на аудит фінансово-господарської діяльності товариства учасники (акціонери) мають здійснювати за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства, що є ознакою виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав” [461, с. 368]. Для здійснення цього права, вчинення зустрічних дій товариства не повинно вимагатися.

Разом з тим, право на аудит діяльності товариства не пов’язане із вирішальним впливом на товариство та діяльністю його органів управління, а тому його здійснення не є проявами ні “зовнішнього”, ні “внутрішнього” контролю у товаристві. Право на аудиторську перевірку фінансово-господарської діяльності товариства є винятковим

суб'єктивним корпоративним правом, яке підлягає здійсненню на засаді пропорційності, тобто пропорційно із розміром частки у статутному капіталі (кількістю акцій), встановленим законом. Своєю чергою є підстави для висновку, що це право не входить як правомочність до змісту інших корпоративних прав, зокрема, прав на управління товариством, а є самостійним корпоративним правом, здійснення якого має пропорційний характер. Воно не пов'язане з участю в діяльності вищого органу управління (загальних зборів) і не впливає на формування інших органів товариства (наглядової ради, ради директорів тощо).

Таку своєрідність в сучасних умовах не завжди враховують у судовій практиці, що призводить до створення перешкод у здійсненні права на аудиторську перевірку діяльності товариства. Постановою Верховного Суду у складі колегії Касаційного господарського суду від 30 липня 2020 року у справі № 924/1237/19 передбачено: *“право вимагати проведення аудиторської перевірки діяльності акціонерного товариства, яке є корпоративним правом, пов'язаним з діяльністю й управлінням справами товариства, виникає в акціонера з моменту набуття ним права власності на акції АТ, оскільки саме з цього моменту особа стає носієм корпоративних прав. Відмова товариства в задоволенні вимоги про проведення аудиту за період, коли позивач не був акціонером, відповідно не може порушувати його корпоративних прав як акціонера. Оскільки, як встановили суди попередніх інстанцій, згідно з випискою про операції з цінними паперами ПАТ «Міжнародна енергетична компанія» стало акціонером ПАТ «Управління будівництва Хмельницької АЕС» з 12.06.2019 року, то колегія суддів погоджується з висновком господарських судів про відмову в задоволенні позовних вимог про проведення аудиторської перевірки діяльності акціонерного товариства за період до 12.06.2019 року, тобто за 2016–2019 роки. При цьому, колегія суддів також вважає обґрунтованим висновок суду апеляційної інстанції про задоволення позовної вимоги за період з 12.06.2019, оскільки частина 5 статті 75 Закону України «Про акціонерні товариства» є імперативною для товариства у випадку наявності відповідної вимоги акціонера, який є власником більше 10 відсотків акцій товариства, та ні статутном, ні законом не обмежується будь-яким періодом часу”* [239]. Отже, мотивувальна частина цього рішення містить

неузгодженості з висновками суду. З одного боку, він встановив, що право на проведення аудиторської перевірки не обмежується будь-яким періодом часу, а з іншого боку – відмовив у задоволенні вимоги про її проведення за попередній строк (з 2016 по 2019 роки), коли позивач ще не був акціонером цього товариства. Зазначена ситуація, ймовірно, обумовлена позицією Верховного Суду, згідно з якою, право на проведення аудиторської перевірки не є самостійним корпоративним правом, а входить до змісту іншого права акціонера – права на участь в управлінні товариством, яке виникає із моменту набуття права власності на акції. Наприклад, у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 травня 2018 року у справі № 921/505/17-г/18 неодноразово констатовано похідний характер права на проведення аудиторської перевірки від права на участь в управлінні товариством: *“під час вирішення спорів за позовами учасників ТОВ чи ТДВ або акціонерів, що у сукупності володіють більш як 10 відсотками акцій, про спонукання товариства провести аудиторську перевірку його діяльності та звітності ... потрібно враховувати, що ... право учасників (акціонерів) спрямоване на контроль діяльності виконавчого органу, а тому є складовою права на управління товариством в установленому законом і установчими документами порядку. ... Суд зазначає, що... право спонукати товариство провести аудиторську перевірку діяльності та звітності товариства спрямоване на контроль діяльності виконавчого органу, а тому є складовою права на управління товариством у передбаченому законом і установчими документами порядку”* [259].

Наведена позиція є спірною, і не враховує самостійного характеру корпоративного права на проведення аудиторської перевірки. Закон не пов’язує здійснення цього права із певним періодом часу в минулому, оскільки необхідність у перевірці достовірності фінансової звітності товариства може мати стосунок і до попередніх періодів, якщо для акціонера відповідні висновки перевірки мають значення. Очевидним є те, що особа, яка стала акціонером товариства, може розпочати здійснювати набуті нею корпоративні права з моменту, коли вона отримала статус акціонера, однак, є такі корпоративні права, здійснення яких не обмежене попередніми періодами часу. До корпоративних прав, які підлягають здійсненню без

визначення строку, зокрема, належить право на перевірку фінансово-господарської діяльності товариства.

Відповідно до ч. 2 ст. 162 ЦК України аудиторська перевірка фінансової звітності акціонерного товариства має бути проведена у будь-який час на вимогу акціонерів, які сукупно володіють не менш як 5 відсотками акцій. Подібне право встановлено у Законах України “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”.

Згідно з ч. 4 ст. 110 Закону “Про акціонерні товариства” аудит фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності проводиться на вимогу акціонерів, які є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства. Окрім того, у ч. 2 ст. 111 цього ж закону передбачено окреме право на проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства. Так, на вимогу та за рахунок акціонерів, які на день подання вимоги сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства, суб’єктом аудиторської діяльності може проводитися спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства. При чому право акціонера на проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства (ст. 111 Закону України “Про акціонерні товариства”) і право на проведення аудиту фінансової звітності, консолідованої звітності (ч. 4 ст. 110 Закону України “Про акціонерні товариства”) не відрізняються між собою ні за суб’єктом, ні за порядком проведення, ні за джерелами фінансування. Зокрема, вимагати проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства, як і аудиту його фінансової звітності можуть акціонери, які є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій. І спеціальну перевірку фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства та аудит його фінансової звітності проводить визначений акціонером суб’єкт аудиторської діяльності. Витрати, пов’язані з проведенням спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства та аудиту його фінансової звітності покладаються на акціонерів, на вимогу яких їх проводять. Отож, право на спеціальну перевірку фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства і право на аудит його фінансової звітності

здійснюють одні і ті ж суб'єкти – акціонери-власники 5 і більше відсотків акцій, а також за допомогою однакових способів: шляхом залучення суб'єкта аудиторської діяльності за рахунок акціонера, а не товариства. Зважаючи на це, доцільність у встановленні таких двох окремих корпоративних прав є необґрунтованою.

Як зазначено у ч. 1 ст. 41 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” на вимогу учасника чи учасників, яким сукупно належить 10 і більше відсотків статутного капіталу товариства, проводиться аудит фінансової звітності товариства із залученням аудитора (аудиторської фірми).

У такий спосіб у вітчизняних правових актах про господарські товариства залежно від їх організаційно-правової форми та виду перевірки передбачено різні об'єкти аудиторської перевірки: фінансово-господарська діяльність (ч. 2 ст. 111 Закону України “Про акціонерні товариства”) і фінансова звітність товариства (ч. 4 ст. 110 Закону України “Про акціонерні товариства” і ч. 1 ст. 41 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України “Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність” аудит фінансової звітності – аудиторська послуга з перевірки не лише показників фінансової звітності, але й даних бухгалтерського обліку. В Четвертій Директиві № 78/660/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств, що ґрунтується на ст. 54 (3) “G” Договору про річну звітність деяких типів господарських товариств від 25 липня 1978 року [471] передбачено, що на господарське товариство може бути покладено обов'язок надати його учаснику (акціонеру), окрім річної звітності, додаткову інформацію для отримання достовірної та об'єктивної картини діяльності товариства (§ 4 ст. 2 Директиви). Причому згідно із ст. 51 цієї Директиви уся необхідна інформація про господарське товариство, враховуючи його річну звітність, підлягає обов'язковій аудиторській перевірці. Тож, відповідно до законодавства ЄС об'єктом аудиту може виступати не лише звітність товариства, але й додаткова інформація про його діяльність. У такому контексті право на проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства включає більше правомочностей, ніж право акціонерів або учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю на аудит фінансової звітності, оскільки

охоплює перевірку даних не лише обов'язкової звітності, але й іншої документів товариства, що відображають його діяльність.

Окремі правомочності, які входять до змісту права на аудиторську перевірку, у чинному законодавстві України сформульовані так, що їх реалізація можлива лише завдяки виконанню товариством покладеного на нього обов'язку вчинити певні дії на користь учасника (акціонера). Іншими словами, здійснення права учасника (акціонера) на аудиторську перевірку в сучасних умовах, залежить від волевиявлення товариства. Так, господарське товариство, до якого звернувся його учасник (акціонер) з вимогою щодо проведення аудиту, зобов'язане протягом 10 днів з дати отримання запиту учасника (акціонера) забезпечити аудитору можливість проведення перевірки та надати акціонеру (акціонерам) відповідь з інформацією про дату початку аудиту (ч. 5 ст. 110 Закону України "Про акціонерні товариства" та ч. 4 ст. 41 Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю"). Зі змісту цих положень випливає, що в законодавстві України закріплено не право на самостійне проведення аудиторської перевірки, а право учасника (акціонера) звернутися із вимогою до товариства про її проведення. Задоволення цієї вимоги забезпечує орган товариства шляхом надання доступу аудитору до необхідної документації. Зокрема, згідно із абз. 2 ч. 1 ст. 109 Закону України "Про акціонерні товариства" виконавчий орган або головний виконавчий директор у розумний строк забезпечує суб'єкту аудиторської діяльності доступ до інформації, необхідної для проведення аудиту, а також до працівників, від яких аудитору необхідно отримати аудиторські докази. Подібну норму містить частина четверта статті 41 Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю".

Поряд із цим, учасник (акціонер) здійснює правомочність на вибір аудитора за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства. У другому реченні ч. 4 ст. 110 Закону України "Про акціонерні товариства" передбачено, що акціонер (акціонери) самостійно укладає (укладають) з визначеним ним (ними) аудитором (аудиторською фірмою) договір про проведення аудиторської перевірки. *"Відповідно до ч. 2 ст. 41 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» учасник (учасники) товариства, яким сукупно належить 10 і більше відсотків*

статутного капіталу товариства, самостійно укладає з визначеним аудитором (аудиторською фірмою) договір про проведення аудиту фінансової звітності товариства” [466, с. 182].

Отже, правомочності, які входять до змісту права на аудит, у цей час, можуть бути реалізовані як самостійними діями учасника (акціонера), так і завдяки виконанню обов’язку, покладеного на товариство:

1) правомочність на вибір аудитора (укладення договору з ним) учасник (акціонер) реалізує самостійно, тобто, за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства;

2) правомочність на забезпечення доступу до інформації, необхідної для проведення аудиту, може бути реалізована завдяки виконанню товариством його обов’язку надати такий доступ.

Здійснення правомочності на вибір аудитора (укладення договору з ним) не залежить від господарського товариства, а тому вона не підлягає порушенню у разі невчинення товариством певних дій. Натомість, правомочність отримати доступ до інформації, необхідної для проведення аудиту, навпаки, може бути реалізована за рахунок виконання товариством покладеного на нього обов’язку вчинити на користь учасника (акціонера) певну дію – надати інформацію (документи). Без зустрічних дій господарського товариства його учасник (акціонер) не зможе отримати потрібну для проведення аудиту інформацію. Це означає, що цю правомочність (на отримання даних) може порушити товариство невиконанням свого обов’язку вчинити дії. Зважаючи на таку обставину, обґрунтування необхідності прийняття Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” у частині здійснення права на аудит не отримали належної реалізації: *“учасникам товариства не гарантується доступ до фінансових документів товариства, що позбавляє їх можливості вчасно виявити порушення своїх прав та зібрати необхідні докази для отримання судового захисту” [291].*

Такий підхід законодавця видається спірним. Усі правомочності, які становлять зміст виняткового суб’єктивного корпоративного права на проведення аудиту повинні бути реалізовані за волею самого учасника (акціонера), незалежно від

волевиявлення інших осіб. Учаснику (акціонеру) треба надати можливість своїми самостійними діями (за своєю волею) здійснити належне йому право на проведення аудиторської перевірки. Товариство має зберігати документи, необхідні для проведення аудиту у певному місці (на певному електронному ресурсі) в паперовій або електронній формі. До цих місць (електронних ресурсів) учасник (акціонер), якому належить частка (кількість акцій) більше 10 (5) відсотків статутного капіталу, повинен мати вільний доступ. Зобов'язання товариства перед таким учасником (акціонером) має полягати в обов'язку не чинити перешкод у доступі до документів, необхідних для проведення аудиту. На необхідності розширення джерел інформації про фінансово-господарську діяльність товариства наголосила у своєму огляді Н. С. Кузнєцова: *“аналіз стандартів фінансової звітності дає підстави для загального висновку про те, що вони в цілому забезпечують акціонерам можливість отримувати досить повну і всебічну інформацію про стан фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства. Водночас канали надходження цієї інформації до адресатів недостатньо розгалужені і відпрацьовані...”* [130, с. 15–16].

В акціонерних товариствах правом на проведення аудиту мають бути наділені лише власники простих акцій, оскільки обсяг корпоративних прав, які належать акціонерам-власникам привілейованих акцій, не передбачає необхідності проведення окремої незалежної аудиторської перевірки; для здійснення їхніх корпоративних прав достатньо результатів обов'язкової перевірки річної фінансової звітності.

3.4. Право на інформацію про діяльність товариства

Право на інформацію про товариство може бути розглянуто у двох значеннях: “широкому” та “вузькому”. Згідно із “широким” розумінням у зміст права на інформацію включають усі випадки отримання відомостей учасником (акціонером) товариства, необхідних йому для здійснення інших корпоративних прав. Таке право називають “єдиним” правом на інформацію про товариство. Своєю чергою єдине право на інформацію вважають умовою здійснення інших корпоративних прав, які не охоплюють окремі інформаційні правові можливості. У такому значенні право на

інформацію розглядає О. М. Вінник, на переконання якої: “у корпоративних відносинах лише за наявності відповідної інформації акціонер може реалізувати як корпоративні, так й інші права: права вимагати викупу АТ належних акціонеру акцій у разі прийняття загальними зборами рішення, з яким пов’язане виникнення такого права; права на подання похідного позову в інтересах АТ; права вимагати викупу у акціонера належних йому акцій особою/особами, що набувають контрольний пакет; права на придбання акцій додаткових емісій при їх приватному розміщенні; права на придбання акцій, що відчужуються акціонером приватного АТ за наявності у його (АТ) статуті положень про переважне право акціонерів на придбання таких акцій; права продажу акцій товариству-емітенту у разі їх викупу за рішенням загальних зборів” [38, с. 29–30]. Іншу позицію займає С. В. Ясечко, яка акцентує на тому, що право на інформацію не належить до елементів інших корпоративних прав. “По-перше, представляє інтерес аналіз проблем, пов’язаних з характеристикою права на інформацію як немайнового права, виявлення видів інформації, що надається акціонеру, порядок надання такої” [500, с. 109]. У такому аспекті право на інформацію досліджує також І. Б. Саракун [321, с. 34].

У практиці Верховного Суду виявлено подібні два підходи до розуміння правової природи права на інформацію про товариство: в одних випадках його визнають однією із правомочностей інших корпоративних прав, наприклад, права на управління товариством, а в інших – самостійним корпоративним правом. Наприклад, у справі № 904/10956/16 Велика Палата Верховного Суду залишила в силі рішення нижчестоящих судів про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства на тій підставі, що відсутність інформації про скликання загальних зборів порушує право на управління товариством, оскільки право на отримання такої інформації є складовою частиною права на управління. У постанові Великої Палати від 03 грудня 2019 року, зокрема, встановлено: “суди попередніх інстанцій установили, що ОСОБА_1 не був повідомлений у жодний спосіб про проведення цих загальних зборів ТОВ «ХК «Інтернет», що вплинуло на можливість реалізації ним права на управління справами товариства... Установивши факт неповідомлення позивача про час, місце і порядок денний зборів, апеляційний господарський суд дійшов правильного висновку

про наявність правових підстав для визнання недійсними прийнятих на зборах рішень, адже право позивача на управління товариством шляхом участі у загальних зборах його учасників є порушеним” [233]. В іншій справі № 910/3794/19 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду дійшов до протилежного висновку, зазначивши, що право на інформацію щодо питань порядку денного загальних зборів є самостійним корпоративним правом і його недотримання не має своїм наслідком порушення права на управління товариством. У постанові від 13 лютого 2020 року зазначено таке: “...дії Банку (які полягають в затвердженні загальної вартості акцій позивача тільки після зборів та відсутності належного проєкту договору про викуп акцій до зборів) порушують вимоги...Закону України “Про акціонерні товариства” («Документи, які надаються акціонерам, та документи з якими акціонери можуть ознайомитися під час підготовки до загальних зборів». **Пояснення моє.** – В. Ц.), отже є протиправними. Вказані протиправні дії призвели до порушення прав позивача на отримання передбаченої вищевказаним Законом інформації саме до моменту його голосування на зборах. ...Отже доведеним є факт порушення такого права позивача, як право на своєчасне отримання передбаченої Законом інформації, зокрема, щодо вартості акцій до дати проведення зборів. Проте, не всі порушення законодавства, допущені під час скликання та проведення загальних зборів господарського товариства, є підставою для визнання недійсними прийнятих на них рішень. ... Право на управління, як і право на отримання інформації щодо вартості акцій, є складовими корпоративного права як родового поняття, тобто є видами корпоративних прав. При цьому, право на інформацію не входить до складу права на управління, не є його різновидом, а є самостійним видом корпоративних прав... Отже, порушення права на отримання інформації щодо вартості акцій не свідчить про порушення права акціонера на управління та не є підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів, якими не порушено корпоративні права акціонера” [255].

Право на інформацію про товариство доцільно розглядати у “вузькому” розумінні, за яким воно є самостійним суб’єктивним правом на доступ до відомостей, що підлягають зберіганню у товаристві (ст. 112 Закону України “Про акціонерні

товариства”, ст. 43 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

За джерелом отримання даних про господарське товариство, способи здійснення права на інформацію можуть бути двох видів:

- 1) ознайомлення із вільнодоступною для відповідного учасника (акціонера) інформацією про товариство;
- 2) отримання відповіді на вимогу учасника (акціонера) до товариства щодо надання необхідної інформації.

Перший спосіб здійснення права на інформацію характерний саме для учасника (акціонера), а не інших осіб, не пов’язаних із товариством відносинами участі, і полягає у його діях за власною волею, незалежно від волевиявлення інших осіб. Ця особливість здійснення права на інформацію обумовлена пропорційністю із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом. Учасник (акціонер) отримує відповідну інформацію не як відповідь на вимогу до товариства, а з інших, відкритих саме для нього джерел, наприклад, веб-сайту господарського товариства. Другий спосіб передбачає виконання обов’язку товариством на користь свого учасника (акціонера), який полягає у вчиненні активних дій – надання інформації. На обидва способи здійснення права на інформацію звернула увагу О. В. Кохановська: *“здійснення права на інформацію відбувається, перш за все, через здійснення дій як з боку самого учасника господарського товариства, так і з боку самого товариства”* [149, с. 49].

Чинні Закони України “Про акціонерні товариства”, а також “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, за загальним правилом, не пов’язують здійснення права на інформацію із розміром частки учасника (кількістю акцій) у статутному капіталі товариства. Водночас згідно із ч. 1 ст. 113 Закону України “Про акціонерні товариства” *акціонерам, які сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій, товариство надає доступ до будь-яких інших документів товариства про його фінансово-господарську діяльність, навіть якщо вони містять інформацію з обмеженим доступом. Якщо ж у зазначених документах наявна інформація з обмеженим доступом, акціонерне товариство та акціонер зобов’язані*

забезпечувати дотримання режиму користування та розкриття такої інформації, встановленого законом.

Отже, акціонери зі значним пакетом акцій (5 і більше відсотків) мають доступ до будь-якої (усієї) інформації про фінансового-господарську діяльність товариства, незалежно від того, чи підлягають відповідні документи обов'язковому зберіганню у товаристві (ст. 112 Закону України “Про акціонерні товариства”).

З огляду на ці законодавчі приписи, можна зробити висновок, що реалізація права акціонерів-власників 5 і більше відсотків голосуючих акцій на отримання інформації про діяльність товариства залежить від кількості акцій, встановленої саме законом, а таке співвідношення є ознакою пропорційності здійснення цього корпоративного права та його винятковості (ексклюзивності).

Також згідно із абз. 3 ч. 2 ст. 113 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонери можуть отримувати додаткову інформацію про діяльність товариства за згодою виконавчого органу товариства чи ради директорів або у випадках і порядку, передбачених статутом або рішенням загальних зборів акціонерного товариства. Це означає, що у статуті акціонерного товариства, чи в рішенні його загальних зборів здійснення права на отримання додаткової інформації про діяльність товариства може бути обумовлено певною кількістю акцій. Отже, наведений правовий припис може стати підставою для поширення засади пропорційності у здійсненні корпоративних прав на право отримати інформацію про діяльність товариства також інших акціонерів, які не є власниками значного пакета.

Здійснення акціонером-власником 5 і більше відсотків голосуючих акцій виняткового права на інформацію про товариство має відбуватися за своєю волею відповідного акціонера, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства). У Законі України “Про акціонерні товариства” ця ознака здійснення корпоративного права на інформацію частково знайшла своє втілення. Відповідно до ч. 3 ст. 113 Закону України “Про акціонерні товариства” публічне акціонерне товариство зобов'язане мати власний веб-сайт, на якому розміщується інформація, визначена у частині першій ст. 112 цього Закону. Разом з тим, недостатнім є покладання обов'язку щодо розміщення інформації для акціонерів лише на публічні акціонерні товариства.

Право на ознайомлення із інформацією про акціонерне товариство належить акціонерам усіх акціонерних товариств, незалежно від типу розміщення акцій: публічного чи приватного. Тому доступ до інформації за допомогою веб-сайту має бути забезпечений акціонерам як публічних, так і приватних акціонерних товариств.

Зважаючи на пропорційність із розміром частки (кількістю акцій), встановленого законом, учасник (акціонер), якому належить такий необхідний, визначений законом, розмір частки (кількість акцій), повинен мати доступ до усієї інформації про товариство завдяки його власним діям, у тому числі, за допомогою ознайомлення з нею на офіційному веб-сайті товариства. Інформація, яка не призначена для надання іншим (третім) особам, не пов'язаним із товариством відносинами участі, або акціонерам без відповідного мінімального розміру частки (кількості акцій), може бути прихована від них за допомогою засобів ідентифікації учасника (акціонера), як це діє у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб.

Щодо товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, то актуальна “істотна” інформація про їх створення, діяльність і припинення, за чинним законодавством, відображається у Єдиному державному реєстрі. Водночас зіставлення положень ч. 1 ст. 43 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, а також ч. 2 ст. 9 “Відомості Єдиного державного реєстру” Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань” дає підстави для висновку, що більшість документів, які підлягають зберіганню у товаристві з обмеженою та додатковою відповідальністю, не оприлюднюються в Єдиному державному реєстрі. Думку про можливість включення детальної інформації щодо фінансово-господарської діяльності товариства до Єдиного державного реєстру свого часу висловила І. Б. Саракун: *“вищезазначені відомості повинні міститися в Єдиному Національному Реєстрі...Суб’єкти господарювання повинні мати право на одержання даних з Єдиного Національного Реєстру за наявності письмової заяви з оплатою послуг”* [317, с. 69].

Учасники товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, яким належить визначений законом розмір частки так само, як акціонери-власники

значного пакета акцій, повинні мати можливість здійснювати право на будь-яку інформацію про товариство за своєю волею, без додаткового звернення до товариства. Товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, подібно до акціонерних товариств, повинні вести власні веб-сайти в мережі Інтернет, на яких розміщувати інформацію, що підлягає зберіганню у товаристві.

“З аналізу змісту інформації, яку надають акціонерам та учасникам товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю, випливає, що у них існує право на інформацію не лише про діяльність товариства, але й про його заснування та припинення” [437, с. 87]. Тому, учаснику господарського товариства належить право на інформацію не лише про його діяльність, але й про товариство у широкому розумінні, включаючи його створення та припинення.

Законом України “Про акціонерні товариства” окремо визначено перелік відомостей, з якими не ознайомлюють акціонерів (ч. 1 ст. 113 Закону). Зокрема, не підлягають наданню акціонерам для ознайомлення такі документи:

- документи, що підтверджують права товариства на майно;
- документи бухгалтерського обліку.

Акціонери-власники 5 і більше відсотків голосуючих акцій мають також доступ до будь-яких інших документів товариства, що містять відомості про його фінансово-господарську діяльність (ч. 1 ст. 113 Закону України “Про акціонерні товариства”). Таке формулювання частини першої ст. 113 Закону України “Про акціонерні товариства” може мати наслідком виникнення спорів між акціонерами і товариством щодо тлумачення змісту поняття: “будь-які інші документи, що містять відомості про фінансово-господарську діяльність товариства”. Незрозуміло, чи будуть віднесені до цих “інших будь-яких” документи, що підтверджують права товариства на майно. Тому із формулювання “будь-які інші документи”, доцільно вилучити покликання на фінансово-господарську діяльність.

Здійснення права на інформацію учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, на відміну від права акціонерів, не обмежено певними видами документів. Згідно із ч. 4 ст. 43 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” товариство забезпечує кожному учаснику (його

представнику) доступ до усіх документів, які зобов'язане зберігати товариство. До них у тому числі належать документи, які підтверджують права товариства на майно, документи бухгалтерського обліку та перелік афілійованих осіб товариства.

Зважаючи на існування в законодавстві України одного переліку, в якому поміщено два різні види інформації: яка підлягає зберіганню у товаристві, і яка не надається для ознайомлення, більш обґрунтованим є встановлення самостійного переліку відомостей, що не підлягають наданню всім учасникам (акціонерам) товариства. Іншими словами, в законі має бути вичерпний перелік документів, які не підлягають обов'язковому наданню для ознайомлення акціонеру (учаснику) з розміром меншим, ніж встановлено законом. Натомість, перелік інформації, яку завжди надають учаснику (акціонеру) товариства, не повинен бути вичерпним (закритим). Цей обсяг постійно підлягатиме перегляду, оскільки практика здійснення права на інформацію про товариство ускладнюється з кожним днем. Підтвердженням неповноти переліку документів, які має зберігати товариство є рекомендації, які містить Розділ 5 “Розкриття інформації і прозорість” Кодексу корпоративного управління, затвердженого рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Зокрема, у п. п. 5.2 та 5.3 цього Кодексу звітність товариства, яку рекомендують розкривати для акціонерів, поділена на два види:

1) *фінансова звітність (інформація про фінансові результати та фінансовий стан Компанії);*

2) *нефінансова звітність (нефінансова інформація, в тому числі інформація про управління Компанією, соціальний та екологічний вплив, що спричиняється внаслідок її діяльності) [115, с. 34–35].*

Наявність нефінансової звітності на сьогодні не передбачено ні Законом України “Про акціонерні товариства”, ні Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. На необхідності законодавчого закріплення нефінансового звіту в контексті угоди про асоціацію наголошує І. В. Лукач: “з метою забезпечення КСВ (корпоративна соціальна відповідальність. **Пояснення моє.** – В. Ц.) на сучасному рівні, звіт про управління або нефінансовий звіт повинен містити інформацію, встановлену Директивою 2014/95/ЄС. Якщо

підприємство відмовляється писати звіт про КСВ, воно повинне вказати причини такої відмови. Особлива увага має приділятися соціальній відповідальності великих корпорацій та перспективам її посилення, а також змінам їх ідентифікації з урахуванням важливого соціального рівня” [171, с. 151].

Водночас учасникам (акціонерам), яким сукупно належить не менше визначеного відсотка статутного капіталу товариства, має бути забезпечено доступ до усієї інформації, наявної в товаристві, у тому числі з обмеженим доступом. В акціонерних товариствах цей відсоток складає – 5. У товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю інші виняткові (ексклюзивні) корпоративні права, які здійснюють пропорційно із розміром частки, встановленої законом (право на самостійне скликання загальних зборів, право на обов’язкове включення пропозицій до проекту порядку денного тощо), належать учасникам із часткою не менше 10 відсотків.

Встановлення таких правомочностей забезпечить ефективне здійснення інших виняткових корпоративних прав учасників (акціонерів), які здійснюють з урахуванням засади пропорційності, таких, наприклад, як: право на самостійне скликання позачергових загальних зборів, право на внесення пропозицій до проекту порядку денного, право на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів, право на аудит фінансово-господарської діяльності, право на відшкодування збитків, завданих посадовими особами товариства тощо.

Законодавство України про господарські товариства встановлює два способи надання інформації про товариства їх учасникам (акціонерам). Зокрема, вони можуть:

- 1) отримати на вказану ними адресу копії необхідних документів;
- 2) ознайомитися з їх змістом у приміщенні товариства.

Згідно з ч. 2 ст. 78 Закону України “Про акціонерні товариства” протягом 10 робочих днів з дня надходження письмової вимоги акціонера корпоративний секретар, а в разі його відсутності – голова виконавчого органу або ради директорів зобов’язаний надати йому завірені підписом уповноваженої особи копії документів. Документи можуть надаватися в електронному вигляді з накладанням електронного підпису відповідною посадовою особою товариства. За надання копій документів

товариство може встановити плату, розмір якої не може перевищувати вартості витрат на виготовлення копій документів та витрат, пов'язаних із пересиланням документів поштою. Аналогічну норму містить ч. 5 ст. 43 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Будь-який акціонер, за умови повідомлення виконавчого органу товариства або ради директорів не пізніше ніж за п'ять (5) робочих днів, має право на ознайомлення з відповідними документами у приміщенні товариства за його місцезнаходженням у робочий час. Виконавчий орган акціонерного товариства або рада директорів має право обмежувати строк ознайомлення з документами, але в будь-якому разі, строк ознайомлення не може бути меншим 10 робочих днів з дати отримання товариством повідомлення про намір ознайомитися з документами товариства.

Зважаючи на те, що право учасника (акціонера) із визначеним законом розміром частки (кількістю акцій) на інформацію про господарське товариство є різновидом корпоративних прав, яке підлягає здійсненню пропорційно із розміром частки (кількістю акцій), його реалізація має відбуватися за своєю волею учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства). Іншими словами, учасник (акціонер) повинен мати вільний доступ до місць зберігання інформації про діяльність товариства, а товариство своєю чергою не повинно чинити перешкод учаснику (акціонеру) у доступі до цих місць. На аспекті доступу до інформації про діяльність товариства наголосив В. М. Косак: *“право на інформацію в корпоративних відносинах, пов'язуючи із загальною дефініцією інформації як об'єкта цивільних правовідносин, слід розглядувати як немайнову правомочність мати доступ до відомостей про господарську діяльність корпорації”* [140, с. 49]. З урахуванням наведеного, доцільно доповнити спеціальні закони про господарські товариства окремими положеннями, які б передбачали відповідну правомочність учасника (акціонера).

У законодавстві Європейського Союзу право на одержання інформації про товариство визначено загальними стандартами. Такі стандарти встановлені Першою директивою 68/151/ЄЕС Ради Європейського Співтовариства “Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в

рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому Співтоваристві” від 09.03.1968 року [204] та Четвертою директивою № 78/660/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств, яка базується на статті 54 (3) “G” Договору про річну звітність деяких типів господарських товариств від 25.07.1978 року [471]. Порівняно із національним законодавством, правила Європейського Союзу щодо права на інформацію про господарське товариство, мають низку особливостей. По-перше, ними встановлено більш розширений перелік відомостей, що підлягають наданню учаснику товариства (наприклад, інформація про очікувані напрями використання прибутку). По-друге, не врегульовано механізму надання необхідних відомостей на запит учасника; він має бути визначений локальними правовими актами товариства. Водночас здійснення права учасника на інформацію про товариство забезпечено додатковими гарантіями. Наприклад, необхідна інформація має бути надана на першу вимогу без визначення відповідного строку. Не може бути обмежено період часу, за який надають інформацію про товариство. По-третє, передбачено підставу для відмови у наданні відомостей про товариство, а саме: якщо ця інформація може завдати істотної шкоди товариству.

Здатність до самостійного здійснення і захисту права на інформацію про товариство (створення, діяльність та припинення) засвідчує його особливий характер. Із самостійного характеру права на інформацію про товариство, в контексті порівняння із правом на проведення аудиторської перевірки, виходять у судовій практиці. Зокрема, у п. 4.6. Постанови Верховного Суду у складі колегії Касаційного господарського суду від 30 липня 2020 року у справі № 924/1237/19 зазначено: *“...оскільки право на інформацію та право вимагати проведення аудиторської перевірки діяльності акціонерного товариства, є різними корпоративними правами, які регулюються різними матеріальними нормами ..., а спірні правовідносини в даній справі виникли саме щодо реалізації права вимагати проведення аудиторської перевірки діяльності акціонерного товариства, а не права на інформацію, колегією суддів відхиляються доводи касаційної скарги в частині необхідності надання висновку щодо застосування норми частини 1 статті 78 Закону України «Про*

акціонерні товариства», а також спростовуються висновки судів попередніх інстанцій в частині застосування до спірних правовідносин положення пункту 11.5 статуту (про надання інформації) та роз'яснень, викладених в пункті 2.33 постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин» [239].

Погоджуючись із позицією Верховного Суду щодо самостійності двох корпоративних прав: права на інформацію про товариство та права на проведення аудиторської перевірки, доцільно звернути увагу на те, що ці корпоративні права, які здійснюються на засаді пропорційності, можуть бути реалізовані відповідним учасником (акціонером) одночасно, окремо одне від одного. Здійснення права на інформацію не виключає здійснення права на аудиторську перевірку, і навпаки. Можливість одночасного порушення цих самостійних корпоративних прав створює необхідність і для їх одночасного захисту із застосуванням різних способів. Тому відмова у захисті права на інформацію лише на тій підставі, що учасник (акціонер) здійснював своє право на проведення аудиторської перевірки, необґрунтована.

Право на інформацію про діяльність товариства є самостійним корпоративним правом учасника (акціонера), яке у перспективі має підлягати здійсненню за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб, зокрема, товариства. Невипадково, у відповідних статтях Законів України “Про акціонерні товариства” (ч. 1 ст. 113) і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” (ч. 4 ст. 43) це право сформульовано як право акціонера (учасника) на доступ до інформації про товариство, а не на її надання товариством.

3.5. Реалізація суб'єктивного права на вихід із товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю

У законодавстві України, залежно від умов, необхідних для реалізації права на вихід із товариства, передбачено два види виходу учасника: 1) безумовний та 2) умовний. Право учасника на вільний (безумовний) вихід із господарського товариства характеризується тим, що “...а) підстави виходу учасника з товариства

не мають правового значення; б) воно нічим не обмежене (окрім обов'язку завчасно повідомити товариство про свій вихід). ...Право на обмежений вихід учасника з господарського товариства може бути реалізоване тільки за наявності певних підстав і з дотриманням встановленої процедури" [375, с. 144, 146].

Право на вихід учасника товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю може бути безумовним та умовним, зважаючи на розмір частки у статутному капіталі, визначений законом. Відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" учасник товариства, частка якого у статутному капіталі товариства становить менше 50 відсотків, може вийти з товариства у будь-який час без згоди інших учасників. Учасник товариства, частка якого у статутному капіталі товариства становить 50 або більше відсотків, має право вийти з товариства за згодою інших учасників. Статутом товариства може бути встановлено, що учасник товариства, частка якого у статутному капіталі товариства становить 50 або більше відсотків, має право вийти з товариства без згоди інших учасників. Відповідне положення включається до статуту товариства або виключається з нього одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь усі учасники товариства (ч. 2 ст. 24 Закону). Отже, право на вихід із товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю залежно від розміру частки у статутному капіталі може відбутися без згоди інших учасників, а також за умови надання такої згоди. Відсутність або наявність згоди інших учасників, як умова здійснення права на вихід, залежить від встановленого законом розміру частки в статутному капіталі товариства: менше або 50 відсотків у статутному капіталі.

У тих випадках, коли здійснення права на вихід із товариства залежить від надання згоди інших учасників, важливого практичного значення набуває правова природа такої згоди. Треба мати на увазі, що учасники товариства не зобов'язані надавати іншому учаснику згоду на його вихід, оскільки це їхнє право, а не обов'язок. На такій особливості "згоди на вихід" наголосив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у п. 4.8. постанови від 02 грудня 2020 року в справі № 910/13957/19: "За таких обставин, відсутні підстави для задоволення позову про зобов'язання ТОВ «Альфа-Квін» провести державну реєстрацію змін в

Статуті ТОВ «Альфа-Квін» у зв'язку із виходом ОСОБА_1 зі складу учасників товариства на підставі заяви про вихід учасника від 31.07.2019, оскільки відсутня згода іншого учасника, а надання такої згоди є правом, а не обов'язком учасника» [247]. Це означає, що праву учасника з часткою у 50 та більше відсотків не кореспондує обов'язок інших учасників надати згоду на вихід. Навпаки, здійснення права на вихід обумовлено іншим правом решти учасників: надати згоду на вихід чи ні. Закон також не вимагає, щоб учасники товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю обґрунтовували свою відмову у наданні згоди на вихід із товариства учасника, якому належить частка не менше 50 відсотків статутного капіталу. Тож, надання згоди на вихід залежить виключно від реалізації свого суб'єктивного права іншими учасниками. Відмовляючи у наданні згоди, інші учасники товариства не порушують право на вихід із товариства учасника, якому належить частка у розмірі 50 і більше відсотків статутного капіталу.

Право на вихід із товариства учасника, якому належить менше 50 відсотків частки, є винятковим (ексклюзивним) корпоративним правом. Встановлення 50-відсоткового порогу для здійснення права на вихід із товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, здійснення його за своєю волею учасника (незалежно від згоди інших учасників) вказують на те, що право на вихід має в своїй основі пропорційність із необхідним розміром частки, встановленим законом (менше 50 відсотків).

У науково-практичній літературі є пояснення залежності здійснення права на вихід від частки у статутному капіталі в розмірі 50 і більше відсотків. Так, на переконання Ю. Ю. Попова *“найімовірніше, що мотивами виходу мажоритарного учасника з товариства може стати бажання уникнути негативних наслідків помилок, яких припустилися сам мажоритарний учасник або призначені (за його вирішального впливу) менеджери, та перекласти майбутні збитки на інших учасників або ж втрата мажоритарним учасником інтересу до управління товариством і бажання вилучити вартість своєї частки для використання її для інших цілей”* [215, с. 171–172].

Закон встановлює два можливі способи здійснення права учасника із часткою 50 і більше відсотків на вихід із товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю:

- 1) прийняття органом товариства рішення про згоду на вихід (спільна згода за рішенням органу управління);
- 2) надання персональної згоди на вихід кожним із учасників (згода окремих учасників).

Згідно із ч. 3 ст. 24 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” рішення щодо надання згоди на вихід учасника з товариства може бути прийнято протягом одного місяця з дня подання учасником заяви, якщо інший строк не передбачений статутом. У наведеній законодавчій нормі не зазначено, хто приймає рішення про надання згоди учаснику на вихід. Є підстави вважати, що таке рішення, окрім безпосередньо учасників товариства, можуть приймати загальні збори (вищий орган управління) товариства.

Зі змісту ч. 4 ст. 24 Закону вбачається, що згода на вихід із товариства може бути надана кожним із учасників товариства індивідуально. Якщо для виходу учасника необхідна згода інших учасників товариства, він може вийти з товариства протягом одного місяця з дня надання такої згоди останнім учасником. Слова “останнім учасником” вказують на те, що у разі застосування цього способу надання згоди на вихід, вона має надійти від кожного із учасників товариства зокрема. Кількісний критерій надання згоди на вихід із товариства є спільною ознакою існуючих двох способів отримання такої згоди.

Незалежно від способу отримання згоди на вихід із товариства, необхідним є волевиявлення усіх учасників товариства – одностайність у прийнятті відповідного рішення. Якщо хоча б один із учасників не дає згоду на вихід, учасник, який виявив бажання вийти із товариства, не зможе реалізувати це право.

Водночас треба мати на увазі, що згідно із ч. 5 ст. 17 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”, якщо відповідно до Закону або статуту товариства вимагається згода інших учасників на вихід із товариства, для державної реєстрації змін до відомостей

про склад учасників товариства подається також така згода, справжність підписів на якій засвідчується нотаріально. Ця законодавча норма створює перешкоди для надання згоди на вихід із товариства прийняттям рішення вищим органом управління (загальними зборами), і значно ускладнює здійснення права на вихід.

До прийняття Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” питання про момент здійснення права на вихід із товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю було спірним у науці цивільного права. Щодо настання моменту виходу учасника, тобто припинення корпоративних відносин із товариством, існувало декілька поглядів. На думку О. В. Гарагонича, *“найбільш прийнятною була точка зору, згідно з якою моментом, з якого учасник вважається таким, що вибув із товариства, є момент державної реєстрації відповідних змін до установчих документів”* [49, с. 115]. Д. І. Погрібний уважав, що *“з моменту ухвалення загальними зборами товариства рішення про вихід учасника він вважається таким, що вибув із товариства”* [212, с. 153–154]. Із рішенням органу товариства пов’язував момент виходу учасника В. В. Луць: *“вихід особи із господарського товариства є проявом її волі (волевиявлення), яке має бути підтверджене рішенням відповідного органу товариства (загальних зборів чи правління)”* [175, с. 148–149]. Як зазначала Л. В. Сіщук: *“при виході із товариства в особи виникають права та/або обов’язки по відношенню до товариства, а не щодо інших (третіх) осіб, що не відображає необхідності зведення моменту припинення корпоративних прав до моменту проведення державної реєстрації змін до установчих документів”* [326, с. 229]. О. Кібенко та А. Залеська підтримували позицію розробників одного із проєктів Закону України “Про товариства з обмеженою і додатковою відповідальністю”, відповідно до якого *“учасник був таким, що вийшов із товариства, із дати подання відповідної заяви”* [110, с. 24].

Проаналізований теоретичний спір, у сучасних умовах, знайшов своє вирішення в ч. 5 ст. 24 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, згідно з якою учасник вважається таким, що вийшов із товариства, з дня державної реєстрації його виходу.

Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” встановлює імперативну вимогу щодо проведення розрахунків з учасником, який вийшов із товариства. “...Між господарським товариством та учасником, який заявив про вихід, виникають зобов’язальні правовідносини” [141, с. 26]. Зокрема, у ч. ч. 6-11 ст. 24 Закону закріплені строки, порядок, розмір та спосіб проведення розрахунків з учасником, який вийшов із товариства. Причому відповідно до ч. 12 цієї статті вони підлягають зміні статутом товариства, однак, статут не звільняє товариство від виконання відповідного обов’язку. Так, статутом можуть бути передбачені інші строки, порядок, розмір та спосіб проведення розрахунків з учасником, що виходить з товариства. Відповідні положення можуть бути внесені до статуту лише одностайним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь усі учасники товариства. Ці імперативні норми суперечать засадам здійснення цивільних прав, зокрема, засаді свободи їх здійснення. Учасник, який виходить із товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю, має можливість відмовитися від права на одержання належної йому вартості частки у статутному капіталі. Така загальна правова можливість закріплена у ч. 3 ст. 12 Цивільного кодексу України, відповідно до якої, особа може відмовитися від свого майнового права, зокрема права на виплату вартості частки учасника у статутному капіталі. Відмова від отримання в майбутньому вартості частки, за своєю правовою природою, є способом здійснення права колишнього учасника на виплату вартості частки, її має містити заява про вихід. У разі відмови учасника від виплати йому вартості частки у статутному капіталі, відповідне грошове зобов’язання товариства припиняється. “Відмова учасника від частки є підставою для залишення її в розпорядженні товариства або ж розподілу серед інших учасників або третіх осіб” [49, с. 113]. Відповідну правову можливість прямо встановлює Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”. Зокрема, згідно із ч. 3 ст. 25 цього закону серед реєстраційних дій, які проводить державний реєстратор, передбачено державну реєстрацію змін до відомостей Єдиного державного реєстру, пов’язаних із переданням (набуттям) частки (частини

частки) у статутному капіталі самому товариству з обмеженою або додатковою відповідальністю.

Учасник товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю може не лише вийти із нього, – але й відмовитися від виходу. Причому відмова, як і сам вихід, полягає у вчиненні правочину. У таких випадках правочин стає формою здійснення немайнового корпоративного права. Відмова від виходу із товариства, яка полягає у вчиненні правочину, в юридичній літературі та судовій практиці отримала назву відкликання заяви про вихід. Подання заяви про вихід із товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю є одностороннім правочином, вчинення якого не залежить від волі інших осіб. *“Дії учасника щодо виходу із товариства ... є одностороннім правочином, який, зокрема, може бути нікчемним чи оспорюваним”* [215, с. 176]. Окрім того, особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього (ч. 1 ст. 214 Цивільного кодексу України). З наведеного випливає, що *“учасник також має потенційне право відмовитися від виходу з товариства”* [328, с. 135]. Відповідно до ч. 1 ст. 214 Цивільного кодексу України особа, яка вчинила односторонній правочин, має право відмовитися від нього, якщо інше не встановлене законом. Цивільним кодексом України та іншими актами цивільного законодавства, у тому числі Законами України *“Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”* і *“Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”* не передбачено безвідкличності заяви про вихід із товариства. *“Законом не встановлено неможливості або особливих наслідків відмови від виходу з товариства, не можна цього зробити і в статуті, тому можна дійти висновку, що учасник вправі відмовитися від виходу з товариства”* [159, с. 245].

Відкликання заяви про вихід із товариства з обмеженою відповідальністю вчиняється у такій же формі, як і її подання (ч. 3 ст. 214 ЦК України). Згідно із ч. 5 ст. 17 Закону України *“Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”* справжність підпису на заяві про вихід із товариства підлягає нотаріальному засвідченню. Цій вимозі має відповідати заява щодо відкликання заяви про вихід із товариства.

Термін, до якого учасник має право відмовитися від заяви про вихід із товариства, варто пов'язувати із моментом державної реєстрації відповідних змін у Єдиному державному реєстрі. Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань” розгляд документів, поданих для проведення реєстраційних дій щодо юридичних осіб, відбувається протягом 24 годин після надходження документів, окрім вихідних та святкових днів. Отже, процес державної реєстрації змін у відомостях державного реєстру на підставі заяви про вихід із товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, може тривати до 24 годин не враховуючи вихідних та святкових днів. Це означає, що в учасника товариства є достатній час, необхідний для відкликання заяви про вихід із товариства. Він має можливість це зробити до моменту внесення змін у відомості Єдиного державного реєстру щодо складу учасників товариства на підставі його заяви про вихід із товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю.

У Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” не встановлено строк для повідомлення про вихід із товариства. Окрім того, Цивільний кодекс України та Закон України “Про господарські товариства” для виходу із товариства з обмеженою відповідальністю *передбачали* необхідність подання учасником товариства двох видів звернень: 1) повідомлення (попередження) про намір у майбутньому вийти із товариства, не пізніше як за три або шість місяців до виходу; 2) заява про вихід із товариства. На ці різновиди звернень уже звертали увагу дослідники моменту виходу із товариства з обмеженою відповідальністю. Так, Г. О. Уразова наголошувала на тому, що заяві учасника про вихід має передувати його відповідне повідомлення. “*Воно повинно бути зроблене не пізніше ніж за три місяці до виходу, якщо інший строк не встановлений статутом (ч. 1 ст. 148 ЦК України)*” [376, с. 131].

Зазначені види звернень мали різне правове значення. Попередження про намір у майбутньому вийти із товариства не було правочином, оскільки не спрямовувалось на набуття, зміну чи припинення прав учасника товариства. Натомість, подання заяви про вихід із товариства є одностороннім правочином, який має своїм наслідком

припинення прав учасника. Підставою припинення прав учасника господарського товариства може бути лише юридичний факт. Таким юридичним фактом є подання заяви про вихід із товариства, яке за своєю правовою природою належить до односторонніх правочинів. Не менш як за три місяці до дня подання такої заяви учасник повинен був повідомляти товариство про свій вихід у майбутньому, тобто заздалегідь попереджати про намір вийти із товариства. Якщо учасник не попереджав товариство про свій намір у майбутньому вийти із товариства, заяву про вихід треба було вважати поданою “...не раніше як через три місяці від дня її надходження у товариство” [438, с. 95]. “До спливу строку попередження, заява про вихід фактично не вступає в силу” [159, с. 238].

Автор науково-практичного коментаря до Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” вважає скасування строку попередження про вихід однією із його переваг [215, с. 175]. Окремі вчені і раніше ставили під сумнів доцільність законодавчого закріплення тримісячного строку для попередження про намір вийти із товариства [110, с. 21; 169, с. 4/5].

“Установлюючи необхідність існування того чи іншого строку у цивільному праві, треба враховувати передумови його запровадження” [404, с. 40]. Строк попередження про намір у майбутньому вийти із товариства встановлено не лише в інтересах учасника, який виходить, та самого товариства, а також, в інтересах кредиторів товариства. Справа в тому, що у разі виходу із товариства, особі, яка вибула, виплачують вартість частини майна товариства, пропорційної розміру частки учасника у статутному капіталі. Ця виплата має своїм наслідком зменшення статутного капіталу товариства. Іншими словами, “вихід із товариства призводить до зменшення статутного капіталу” [13, с. 28; 110, с. 22]. Зменшення розміру статутного капіталу господарського товариства своєю чергою завжди має супроводжувати повідомлення кредиторів про цей намір. У таких випадках кредитори повинні мати право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов’язань товариства та відшкодування їм збитків. Рішення про зменшення статутного капіталу товариства має бути надіслано всім кредиторам товариства. Відповідний правовий наслідок зменшення розміру статутного капіталу

товариства встановлено, для прикладу, Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 19 цього Закону, після прийняття рішення про зменшення статутного капіталу товариства його виконавчий орган протягом 10 днів має письмово повідомити кожного кредитора, вимоги якого до товариства не забезпечені заставою, гарантією чи порукою, про таке рішення. Кредитори протягом 30 днів після отримання повідомлення можуть звернутися до товариства з письмовою вимогою про здійснення протягом 30 днів одного із таких заходів за вибором товариства:

- 1) забезпечення виконання зобов'язань шляхом укладення договору забезпечення;
- 2) дострокове припинення або виконання зобов'язань перед кредитором;
- 3) укладення іншого договору з кредитором.

У разі невиконання товариством зазначеної вимоги у встановлений строк, кредитори мають право вимагати в судовому порядку дострокового припинення або виконання зобов'язань товариством (ч. 4 ст. 19 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”).

Отже, строк попередження про намір вийти із товариства встановлено для того, щоб його кредитори мали достатньо часу подати відповідні вимоги товариству. Оскільки обов'язок повідомити кредиторів про зменшення статутного капіталу несе не учасник, а саме товариство, учасник зобов'язаний інформувати товариство про свій намір вийти із нього заздалегідь. Строк попередження про намір вийти із товариства є видом забезпечення інтересів його кредиторів на випадок зменшення розміру статутного капіталу. У цьому відношенні привертають увагу положення ч. 3 ст. 25 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”, де передбачено, що у разі проведення державної реєстрації змін до відомостей Єдиного державного реєстру щодо виходу учасника (спадкоємця або правонаступника) товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, державний реєстратор одночасно вносить запис про зменшення розміру статутного капіталу на розмір відповідної частки (частини частки) у статутному капіталі. Звідси, за чинною редакцією закону, зменшення

розміру статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю відбувається у момент державної реєстрації виходу учасника із нього. Оскільки учасник товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю не попереджає товариство про свій намір вийти із нього, і товариству стає відомо про вихід, а разом з ним, і про зменшення розміру статутного капіталу вже після виходу, дотримати вимогу закону щодо попереднього (заздалегідь) повідомлення кредиторів про зменшення розміру статутного капіталу стає неможливим. виправити таку ситуацію можна відновленням у Законі “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” норми щодо строку попередження про намір вийти із товариства для учасників, частка яких у статутному капіталі становить менше 50 відсотків. Відповідне доповнення матиме своїм наслідком подання для державної реєстрації змін до відомостей про склад учасників товариства двох документів. Окрім заяви про вихід, яка є одностороннім правочином, учасник повинен буде представити реєстратору ще один документ: попередження (повідомлення) про свій намір у майбутньому вийти із товариства, яке було подано товариству заздалегідь (не менш як за місяць до виходу). Таке попередження (повідомлення) стане документом, який треба долучити до заяви про вихід із товариства; буде обов’язковим додатком до неї. Її відсутність буде підставою для відмови у державній реєстрації виходу із товариства.

Розділ 4. Засада пропорційності у здійсненні майнових корпоративних прав

4.1. Здійснення переважних корпоративних прав

Одним із різновидів звичайних (ординарних) корпоративних прав, які надають їх суб'єктам певні привілеї, є переважні права учасників (акціонерів), здійснення яких відбувається пріоритетно перед іншими учасниками (акціонерами), або третіми особами, не пов'язаними із товариством відносинами участі. За влучним висловом С. В. Томчишена: *“принцип пропорційного викупу запропонованої третій особі частки (акції) гарантує кожному з учасників (акціонерів) рівну можливість збільшити обсяг своїх майнових прав щодо товариства, зокрема права на отримання дивідендів, отримання майна у разі виходу з товариства та його ліквідації тощо”* [373, с. 131–132]. Подібну позицію мають І. Я. Бабецька та Д. П. Вівчарук, які метою законодавчого закріплення переважних прав вважають *“...охорону учасників акціонерних товариств від ризику «розмивання» належних їм відсотків акцій”* [7, с. 123].

Серед переважних прав учасників господарських товариств в актах корпоративного законодавства виділено:

- 1) *переважне право на придбання частки, яку пропонує до відчуження учасник;*
- 2) *переважні права у разі збільшення розміру статутного капіталу (додаткової емісії акцій).*

Закон України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року встановив переважне право акціонерів лише у разі додаткової емісії акцій. Щодо переважного права на придбання акцій, які пропонують до відчуження інші акціонери, то законодавець не передбачив його у новому законі. *“Закон «Про акціонерні товариства» не визначає порядок здійснення цього переважного права і не встановлює окремих (самостійних) правових наслідків його порушення”* [432, с. 41]. *“...Не встановлює переважного права акціонерів на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства”* також Цивільний кодекс України [419, с. 33]. Відповідно до ст. 8 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонери

товариства, незалежно від його типу – приватного або публічного (*Уточнення м.о.с. – В. Ц.*), можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів товариства. Згідно із ч. 2 ст. 9 Закону України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки” акціонерів приватного або публічного акціонерного товариства належить переважне право виключно на придбання акцій додаткової емісії.

Разом з тим, це не означає, що акціонери позбавлені законом переважного права на придбання акцій, які пропонують до продажу інші акціонери. Таке право може бути передбачене статутом акціонерного товариства. Принаймні, Закон України “Про акціонерні товариства” не містить заборони на встановлення у статуті переважного права акціонерів на придбання акцій їх товариства. Відповідну правову можливість містить Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація). Так, серед обов’язкової інформації, що повинна бути наведена у статуті компанії (стаття 4, пункт (d)) мають бути *“особливі умови, якщо такі є, що обмежують передачу акцій”* [73].

Згідно з ч. 1 ст. 31 Закону України “Про акціонерні товариства” у разі додаткової емісії акцій (нового розміщення), залежно від типу і класу акцій, які належать акціонерам, та які розміщує товариство, здійсненню підлягає два самостійних переважних права:

1) право акціонера-власника простих акцій придбати прості акції, які розміщує товариство, пропорційно до частки належних йому простих акцій у загальній кількості простих акцій;

2) право акціонера-власника привілейованих акцій придбати привілейовані акції, що розміщує товариство цього або іншого класу, якщо акції іншого класу надають їх власникам перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, пропорційно до частки належних акціонеру привілейованих акцій певного класу у загальній кількості привілейованих акцій цього класу.

У власників простих акцій товариства не виникає переважне право на придбання привілейованих акцій додаткової емісії, і навпаки. Переважне право обов’язково надається акціонеру-власнику простих акцій у процесі емісії

товариством простих акцій, а власнику привілейованих акцій – у процесі емісії товариством привілейованих акцій. Водночас загальні збори акціонерного товариства можуть прийняти рішення про невикористання переважного права акціонерами на придбання акцій додаткової емісії, якщо за це рішення проголосують акціонери, які володіють більше 95 відсотків голосів від загальної кількості акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах та є власниками голосуючих з відповідного питання акцій (абз. 2 ч. 6 ст. 53 Закону України “Про акціонерні товариства”). Причому у таких випадках наглядова рада або рада директорів повинна представити звіт про причини невикористання такого права.

Здійснення переважного права на придбання акцій додаткової емісії не залежить від способу розміщення акцій, а також від типу товариства: приватного чи публічного. Так, відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 9 Закону України “Про ринки капіталу та організовані товарні ринки” акціонер приватного або публічного акціонерного товариства має переважне право на придбання акцій додаткової емісії.

Переважне право акціонерів при додатковій емісії акцій (у разі збільшення статутного капіталу акціонерного товариства) здійснюють у порядку, встановленому ст. 31 Закону України “Про акціонерні товариства”. Зокрема, акціонер, який має намір реалізувати своє переважне право, подає акціонерному товариству в установленій умовами додаткової емісії строк письмову заяву про придбання акцій та вносить на відповідний рахунок кошти в сумі, яка дорівнює вартості акцій, що ним купуються (*крім випадку оплати акцій майном*). Із цього законодавчого положення треба зробити висновок про те, що переважне право акціонера на придбання акцій додаткової емісії діє не лише у разі укладення договорів купівлі-продажу, але й міни, предметом яких можуть бути будь-які види майна. Термін зарахування коштів акціонера на рахунок товариства, або – передання йому майна в рахунок оплати вартості акцій, має вважатися моментом укладення договору купівлі-продажу (міни) акцій.

Умови і способи здійснення *переважних прав* передбачено також у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю. Засадою їх здійснення є пропорційність до розміру частки у статутному капіталі, яка належить кожному

учаснику. На цій особливості наголошує І. Я. Бабецька: *“важливою умовою реалізації переважного права купівлі частки (її частини) в статутному ... капіталі товариства є обов’язкове застосування принципу пропорційності”* [4, с. 143].

Згідно з ч. 1 ст. 20 Закону України *“Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”* учасник товариства має переважне право на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі. Якщо кілька учасників товариства скористаються своїм переважним правом, вони набувають частку (частинку частки), пропорційно до розміру належних їм часток у статутному капіталі товариства (ч. 2 ст. 20 Закону). Учасник товариства, який має намір продати свою частку (частину частки) третій особі, зобов’язаний письмово повідомити про це інших учасників товариства та поінформувати про ціну та розмір частки, що відчужується, інші умови такого продажу. Протягом 30 днів з дати отримання повідомлення про намір учасника продати частку (частину частки) будь-який інший учасник має право подати йому письмову заяву про намір скористатися своїм переважним правом. Якщо жоден із учасників товариства протягом встановленого строку не повідомив письмово учасника, який продає частку (частину частки), про намір скористатися своїм переважним правом, вважається, що такий учасник товариства надав свою згоду на 31 день з дати отримання повідомлення, і така частка (частина частки) може бути відчужена третій особі на умовах, які були повідомлені учасникам товариства.

Щодо сфери застосування цього переважного права, треба враховувати правову позицію Пленуму Вищого господарського суду України, який у п. 4.10. Постанови № 4 від 25.02.2016 року роз’яснив, що переважне право купівлі частки не поширюється на відносини спадкування, правонаступництва, дарування, іншого безоплатного відчуження частки у статутному капіталі ТОВ або ТДВ, а також обмін цієї частки (її частини) на інше індивідуально визначене майно. На думку В. І. Крата, *“загальні положення про купівлю-продаж поширюються лише на виконання і припинення зобов’язання, що виникло на підставі укладеного договору міни. Тому застосування за договором міни переважного права купівлі частки навряд чи виглядає логічним та враховує сутність переважного права купівлі частки та*

договору міни” [162, с. 32]. Іншими словами, переважне право на придбання частки не поширює свою дію на безвідплатні договори та договори, що не спрямовані на відчуження частки. Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 жовтня 2020 року у справі № 916/2303/19 встановлено, що *“у разі відступлення учасником товариства своєї частки ... шляхом дарування, переважне право на її придбання у інших учасників товариства не виникає...”* [263]. В іншій справі № 910/13901/17 Касаційний господарський суд у своїй постанові від 19 червня 2018 року дійшов висновку про необґрунтованість доводів позивача щодо того, *“...що під час укладення договору застави відповідачем порушено положення статуту щодо надання переважного права учасникам позивача на придбання частки відповідача-1, а тому договір застави підлягає визнанню недійсним”* [282].

Зважаючи на диспозитивність норм Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, сьогодні немає перешкод для того, щоб у статуті товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю встановити право на переважне придбання частки за іншими відплатними цивільно-правовими договорами. Такий висновок випливає із ч. 6 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, відповідно до якої статутом товариства може встановлюватися інший порядок реалізації переважного права учасників товариства. Відповідні положення мають бути внесені до статуту одноставним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь усі учасники товариства.

Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, так само як і закон про акціонерні товариства, передбачає переважне право учасників у разі збільшення розміру статутного капіталу (переважне право на придбання частки з ініціативи товариства). Відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону кожний учасник має переважне право зробити додатковий вклад у межах суми збільшення статутного капіталу пропорційно до його частки у статутному капіталі. Учасники товариства можуть вносити додаткові вклади протягом строку, встановленого рішенням загальних зборів учасників, але не більше ніж протягом одного року з дня прийняття рішення про залучення додаткових вкладів (ч. 5 ст. 20 Закону України “Про

товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Переважне право на придбання частки з ініціативи товариства підлягає здійсненню також після викупу самим товариством частки у своєму статутному капіталі (ст. 25 Закону). У таких випадках товариство не діє як учасник, а відчужує викуплені ним частки на виконання вимог ч. 4 ст. 25 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”.

Законодавство України про здійснення переважного права на придбання частки, яка пропонується до відчуження учасником товариства, на сьогоднішній день побудовано на переважності лише щодо третіх осіб. Це означає, що у разі, пропозиції до продажу частки іншому учаснику, переважне право не діє. На переважності корпоративних прав саме перед третіми особами акцентує увагу Р. Б. Шишка: *“власне для цього і створюється корпоративне утворення щоб його учасники мали змогу завдяки йому набувати, змінювати та припиняти свої права при сприянні корпорації, без широкого залучення всіх засобів та способів та втручання сторонніх для корпорації осіб”* [478, с. 66]. Це правило зберегли у Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” від 06 лютого 2018 року.

В узагальненні судової практики Господарського суду Львівської області звернули увагу на те, що *“стаття 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» чітко регламентує зміст переважного права на придбання частки іншого учасника, порядок реалізації цього права та порядок його захисту. Норма передбачає можливість вимагати в судовому порядку переведення на себе прав і обов’язків покупця частки (частини частки), якщо переважне право такого учасника товариства є порушеним. Механізми, передбачені статтею 20 Закону, передбачають можливість захисту порушеного переважного права на придбання частки лише у разі її продажу третій особі. У випадку, коли частка продана іншому учаснику, переважне право учасника, який також претендує на придбання частки, захищені бути не можуть”* [374, с. 16].

Така ситуація стала можливою через допущену на практиці аналогію у регулюванні права переважної купівлі частки з інститутом переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності, передбаченим ст. 362 Цивільного кодексу

України. Згідно з ч. 1 цієї статті співвласник має переважне право на купівлю частки у праві спільної часткової власності перед іншими особами, які не є співвласниками. Причому якщо бажання придбати частку у праві спільної часткової власності виявили кілька співвласників, продавець має право вибору покупця (ч. 3 ст. 362 Цивільного кодексу України). Відповідну аналогію передбачали як у науковій літературі, так і в судовій практиці. Зокрема, І. Я. Бабецька розглядає переважні корпоративні права в аспекті охорони корпорації від вступу до неї третіх осіб на зразок із співвласниками, які також мають переважне право перед третіми особами на придбання частки у праві спільної власності. *“Одним із призначень конструкції переважного права є забезпечення контролю над складом їх учасників (акціонерів), яке можна визначити як загальну мету встановлення переважного права в корпоративних правовідносинах”* [3, с. 127; 6, с. 38; 128, с. 274]. Речово-правову позицію щодо захисту переважних прав учасників свого часу зайняв Касаційний господарський суд. Зокрема, згідно з постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 13 березня 2018 року у справі № 904/9495/16 *“...у разі продажу частки у товаристві з обмеженою відповідальністю з порушенням переважного права її купівлі, учасник товариства може захистити свої права у спосіб, передбачений частиною четвертою статті 362 Цивільного кодексу України, шляхом пред’явлення до суду позову про переведення на нього прав та обов’язків покупця (п. 38 постанови)”* [284]. *“В разі порушення переважного права учасника на купівлю частки іншого учасника у статутному капіталі товариства застосовується спеціальне правило частини четвертої статті 362 ЦК України, а не загальні правила статті 215 ЦК України про недійсність правочинів, зміст яких суперечить актам цивільного законодавства”* [282] (постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19 червня 2018 року у справі № 910/13901/17). Подібну практику щодо захисту переважного права на придбання частки, яку пропонує до продажу інший учасник, продовжують застосовувати і на даний час. Так, обґрунтовуючи постанову від 16 березня 2023 року в справі № 915/1172/20, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в п. 63 вчергове зробив покликання на статтю 362 Цивільного кодексу України: *“частиною четвертою статті 362 ЦК*

України встановлено, що у разі продажу частки у праві спільної часткової власності з порушенням переважного права купівлі співвласник може пред'явити до суду позов про переведення на нього прав та обов'язків покупця” [272].

Водночас в умовах сучасного правового регулювання здійснення переважних прав учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, використання такої аналогії є недоречним. У науково-практичному коментарі до Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” (Київ, 2019) виділено відмінності між корпоративними правовідносинами та правовідносинами власності в контексті переведення прав та обов'язків на покупця-учасника товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: *“хоча цей спосіб захисту доволі схожий зі способом захисту, передбаченим у частині 4 статті 362 ЦК для співвласника, чиє переважне право купівлі частки у праві спільної часткової власності порушене, слід мати на увазі що правовідносини не є подібними. Правовідносини в обох випадках суттєво відрізняються, тому що учасники товариства не вважаються співвласниками, а статутний капітал товариства не вважається майном, що перебуває у спільній частковій власності учасників” [215, с. 133].*

Обираючи способи здійснення переважних корпоративних прав, треба мати на увазі, що для їх реалізації характерні певні особливості порівняно з речовими правами, зокрема, правом власності. Однією з таких особливостей є засада пропорційності до розміру частки у статутному капіталі, яка належить кожному окремому учаснику. На цю засаду звертають увагу в науковій літературі: *“...слід зазначити, що чинним корпоративним законодавством передбачено принцип пропорційності, за умови, якщо бажання реалізувати своє переважне право виявило декілька учасників...” [338, с. 22].*

Засада пропорційності повинна мати прояв у всіх випадках здійснення відповідних переважних корпоративних прав, навіть тоді, коли частку пропонують до продажу іншим учасникам. У корпоративних відносинах переважність у здійсненні прав учасників товариства повинна бути застосована не лише щодо інших (третіх)

осіб, але й відносно учасників, тобто суб'єктів одного і того ж правового статусу. Іншими словами, переважність у здійсненні корпоративних прав має два прояви:

- 1) *переважність щодо інших (третіх) осіб;*
- 2) *переважність щодо решти учасників.*

Переважність щодо інших (третіх) осіб означає, що у разі наявності альтернативи між учасником товариства та особою, яка не пов'язана з товариством відносинами участі, пріоритет повинен мати учасник. *“Переважність перед рештою учасників заснована на засаді пропорційності, й вказує на те, що учасник може претендувати на такий обсяг майнових і немайнових благ у господарському товаристві, які відповідають розміру його частки у статутному капіталі цього товариства”* [456, с. 45].

Як підсумок, переважне право учасника на придбання частки треба поширити не лише на відносини з іншими (третіми) особами, але й на відносини з рештою учасників.

4.2. Права на викуп частки (акцій)

Формулювання ч. 1 ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства”, згідно з яким товариство має право на підставі рішення загальних зборів викупити в акціонерів акції за згодою власників цих акцій, стало законодавчою передумовою для виокремлення в науковій літературі з цивільного права самостійного різновиду викупу акцій – “добровільний викуп” [68, с. 127; 90, с. 24; 105, с. 241; 159, с. 148].

“Добровільний” викуп акцій, як правило, пов'язують із підставою його виникнення. На думку В. М. Кравчука, *“за підставами необхідно виділяти два види викупу: 1) добровільний – за рішенням товариства; 2) обов'язковий – на вимогу учасника”* [157, с. 12]. *“Під час добровільного викупу акцій обов'язки АО та акціонера виникають на підставі вільного волевиявлення сторін”*, вважає Ю. М. Жорнокуй [87, с. 51]. Авторське обґрунтування назви “добровільний викуп акцій” пропонує Є. М. Даниленко: *“головною ознакою добровільного викупу акцій є зумовлене виникнення правовідносин викупу акцій лише за умов збігу як волі акціонерного*

товариства, так і акціонера, а саме: бажання акціонерного товариства купити акції і згоди акціонерів їх продати” [69, с. 160].

В цілому погоджуючись із аргументами вітчизняних учених щодо правової природи викупу товариством акцій власного розміщення, доцільно звернути увагу на те, що “викуп акцій” і “право на їх викуп” – не тотожні поняття. Під викупом акцій у теорії цивільного права розуміють “різновид майнових корпоративних правовідносин, у межах яких акціонерне товариство бере на себе обов’язок придбати розміщені ним акції, а акціонер – продати їх товариству” [70, с. 4]. У той час, як право на викуп частки (акцій) є звичайним (ординарним) суб’єктивним корпоративним правом, що охоплює сукупність правомочностей належних акціонерові. В такому розумінні, праву акціонера на викуп належних йому акцій кореспондує обов’язок товариства придбати ці акції. Здійснення права акціонера на викуп у нього акцій з ініціативи товариства завжди забезпечує виконання товариством покладеного на нього обов’язку вчинити дії щодо викупу. Для акціонерного товариства придбання власних акцій в акціонера є не правом, а обов’язком, який виникає з моменту пред’явлення відповідної вимоги акціонером. Тому при здійсненні права акціонера на викуп у нього акцій для товариства виникає обов’язок їх придбати. На відміну від викупу акціонерним товариством розміщених ним акцій як процедури (правовідношення), що отримала у літературі назву “добровільного викупу”, реалізація акціонером суб’єктивного права на викуп створює обов’язок для товариства їх придбати. Це корпоративне право акціонера, за своєю сутністю, є правом на обов’язковий викуп у нього акцій, який ініціює саме товариство.

З метою поділу на види корпоративних прав учасника (акціонера) на викуп у нього частки (акцій) товариством, треба застосовувати критерій суб’єкта ініціативи викупити акції, а саме: від кого вона виходить. За цим критерієм право на обов’язковий викуп частки (акцій) товариством можна поділити на два види: 1) *право на обов’язковий викуп частки (акцій) з ініціативи товариства* (ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства”, ст. 25 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”); 2) *право на обов’язковий викуп акцій з ініціативи акціонера* (ст. 102 Закону України “Про акціонерні товариства”).

Аналіз положень статей 100 та 101 Закону України “Про акціонерні товариства” дає підстави виділити такі умови здійснення *права акціонера на викуп у нього акцій з ініціативи товариства*: прийняття загальними зборами товариства рішення про викуп акцій за згодою акціонерів; надсилання товариством письмового повідомлення акціонерам про викуп у них акцій; отримання товариством письмових пропозицій акціонерів про продаж належних їм акцій; сплата вартості акцій товариством.

Умовою здійснення права на викуп акцій з ініціативи товариства, яка започатковує процедуру викупу, є прийняття рішення загальними зборами акціонерів. Зазначене рішення встановлює порядок здійснення права на викуп, що охоплює: 1) максимальну кількість, тип та/або клас акцій, що викупувуються; 2) строк викупу; 3) ціну викупу акцій або порядок її визначення; 4) дії товариства щодо викуплених акцій (їх анулювання або продаж).

У науковій літературі висловлена позиція щодо правової природи рішення загальних зборів товариства про викуп акцій. На думку окремих учених, воно виконує функцію оферти до укладення договору купівлі-продажу акцій. На переконання В. М. Кравчука, *“пропозиція щодо викупу власних акцій може виходити лише від товариства. Саме воно в особі загальних зборів акціонерів формує пропозицію щодо викупу”* [157, с. 13]. Подібну думку має Є. М. Даниленко: *“виявлена у рішенні про викуп акцій пропозиція (оферта) акціонерного товариства про укладення договору викупу акцій акцептується акціонером”* [69, с. 159].

Підстави для цієї теоретичної позиції частково дає сам законодавець. Зокрема, в абз. 7 ч. 1 ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства” закріплено обов’язок товариства придбати акції у кожного акціонера, який приймає пропозицію про викуп акцій за ціною, вказаною в рішенні загальних зборів.

Науковий та законодавчий підхід, згідно з яким рішення загальних зборів товариства про викуп акцій є офертою, має спірний характер. Загальновизнаним у теорії цивільного права є розуміння *“оферти як стадії укладання договору”* [388, с. 134]. Причому правову природу оферти розкривають або як *“...односторонній правочин”* [492, с. 169], або через *“один із етапів укладання договору, що, на відміну від одностороннього правочину, позбавлений самостійності й не має юридичного*

значення, окрім як відносно до акценту” [369, с. 93]. Не вступаючи у наукову дискусію щодо правової природи оферти, доцільно зазначити, що рішення загальних зборів акціонерів не належить ні до односторонніх правочинів, ні до етапів укладання цивільно-правового договору. Рішення органу товариства є різновидом локального правового акта, який не має ознак одностороннього правочину чи оферти.

Вимоги до оферти встановлені у ч. 1 ст. 641 Цивільного кодексу України, згідно з якою пропозиція укласти договір повинна містити істотні умови договору. Однією з істотних умовою договору купівлі-продажу, який укладають у процесі викупу акцій, є його предмет (ст. 656 Цивільного кодексу України). Предмет договору купівлі-продажу акцій становить відповідний пакет акцій, що належить конкретному акціонерові. Причому усі акції товариства є іменними (ч. 2 ст. 22 Закону України “Про акціонерні товариства”), що дає можливість акціонерові індивідуалізувати будь-яку кількість належних йому акцій. Враховуючи те, що у рішенні загальних зборів товариства вказують лише максимальну кількість акцій, що підлягає викупу в усіх акціонерів (або окремих із них), предмет майбутнього договору купівлі-продажу з конкретним акціонером на момент прийняття відповідного рішення ще не відомий. Тому рішення загальних зборів не може містити і не містить умови про предмет договору купівлі-продажу акцій. Окрім того, на момент прийняття рішення загальними зборами товариства про викуп акцій ще немає відомостей, хто саме з акціонерів виявить бажання взяти участь у процедурі викупу. Іншими словами, інформація, яку містить рішення загальних зборів, спрямована до невизначеного кола осіб. Рішення загальних зборів про викуп акцій є зовнішньою формою вираження ініціативи товариства розпочати процедуру викупу за згодою акціонерів, однак воно не містить пропозиції до укладення договору купівлі-продажу акцій.

Після прийняття рішення загальних зборів, товариство повинно дотримати наступну умову здійснення права на викуп акцій, а саме: надіслати акціонерам письмове повідомлення, в якому зазначити умови викупу. Зміст цього повідомлення залежить від принципу, який покладений в основу здійснення права на викуп акцій. Законом України “Про акціонерні товариства” передбачено два можливих начала

здійснення права на викуп акцій з ініціативи товариства: “пропорційність” та “вибірковість”.

Відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 2 Закону України “Про акціонерні товариства” пропорційний викуп акцій – придбання акціонерним товариством визначеної загальними зборами кількості розміщених ним акцій у кожного акціонера пропорційно до кількості належних йому акцій певного типу та/або класу за згодою акціонера. У разі якщо загальними зборами прийнято рішення про пропорційний викуп акцій, товариство надсилає кожному акціонеру письмове повідомлення про кількість акцій, що викупуваються, ціну та строк викупу акцій. Пропорційний викуп акцій означає, що відповідне суб’єктивне право на викуп акцій з ініціативи товариства реалізують пропорційно до кількості акцій, які належать кожному конкретному акціонеру.

Вибірковим викупом акцій є придбання акціонерним товариством розміщених ним акцій певного типу та/або класу в окремих акціонерів за вибором товариства. У такому випадку рішення загальних зборів має містити прізвища (найменування) акціонерів, у яких викупуваються акції, та чітко визначену кількість акцій певного типу та/або класу, які викупувають саме у певного акціонера. При вибірковому викупі акцій правило про пропорційність не застосовують. Вибірковий викуп акцій на розсуд товариства є відступом від пропорційності, яка належить до засад здійснення усіх корпоративних прав. Він також суперечить положенням статті 60 Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація), згідно з якими, *держави-члени можуть дозволяти компанії придбати власні акції, однак, без обмеження принципу однакового ставлення до всіх акціонерів, що перебувають в однаковому становищі* [73]. “...Викуп акцій з ініціативи товариства не може відбуватися без застосування засади «пропорційності» у здійсненні права акціонера на викуп належних йому акцій. Доцільно виключити із... Закону України «Про акціонерні товариства» положення...щодо можливості вибіркового викупу визначеної кількості акцій в окремих акціонерів” [416, с.27]. Така законодавча зміна стане підставою для віднесення права акціонера на обов’язковий викуп у нього акцій з ініціативи

товариства виключно до прав, що підлягають здійсненню пропорційно кількості акцій.

Ще однією умовою здійснення суб'єктивного права на викуп є отримання товариством письмових вимог акціонерів про продаж належних їм акцій. Згідно з абз. 4 ч. 1 ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонери можуть подати товариству письмові пропозиції про продаж своїх акцій, які є безвідкличними. Ці пропозиції мають деякі спільні ознаки з офертою до укладання договору купівлі-продажу акцій. Вони адресовані конкретній особі (акціонерному товариству), містять усі істотні умови майбутнього договору, у тому числі умову щодо предмета договору (пакета акцій, який має намір продати акціонер), і виражають намір акціонера вважати себе зобов'язаним у разі їх прийняття. Водночас письмовій пропозиції акціонерів про продаж належних їм акцій властива істотна особливість, яка відрізняє її від оферти. Ця пропозиція акціонера є, за своєю правовою природою, вимогою тобто має обов'язковий характер для іншої сторони правовідношення (товариства). Для цієї вимоги-пропозиції характерна властивість, що відрізняє її від оферти; інша сторона правовідношення (товариство) не може відмовити у прийнятті пропозиції викупити акції в акціонера, і повинна прийняти таку вимогу-пропозицію. На противагу вимозі, за змістом положень ст. 638 Цивільного кодексу України договір є укладеним лише якщо сторони досягли згоди між собою. Згідно з ч. 1 ст. 627 Цивільного кодексу України сторони є вільними в укладенні договору. Це означає, що у разі недосягнення згоди між сторонами договір вважається неукладеним. Своєю чергою згода на укладення договору має бути досягнута шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і добровільного прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною. Іншими словами, особа, яка отримала пропозицію укласти договір, має право її не прийняти (відмовитися від неї). Отже, обов'язок товариства прийняти пропозицію акціонера про викуп в останнього акцій виникає не із укладання договору купівлі-продажу, а із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства (ч. 1 ст. 11 Цивільного кодексу України) – вимоги про викуп акцій.

З урахуванням наведеного, за характером пропозиції до укладення договору купівлі-продажу акцій, можна виділити два її види:

1) необов'язкова для прийняття іншою стороною (оферта як стадія укладання договору);

2) обов'язкова для прийняття іншою стороною (вимога укладення договору як дія особи, що передбачена актом цивільного законодавства).

Акціонерне товариство не може відмовити у прийнятті цієї вимоги (викупу акцій). У такому розумінні корпоративне право на викуп товариством розміщених ним акцій є правом акціонера на обов'язковий викуп у нього акцій. Ця ознака права на викуп акцій з ініціативи товариства зближує його із правом на обов'язковий викуп акціонерним товариством акцій на вимогу акціонерів (ст. 102 Закону України “Про акціонерні товариства”).

Законом встановлено строк викупу акцій, який відповідно до абз. 4 ч. 1 ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства” не може перевищувати одного року. Строк викупу акцій своєю чергою включає строк приймання письмових пропозицій (вимог) акціонерів про продаж акцій та строк сплати їх вартості. Такий підхід законодавця до встановлення строку викупу акцій суперечить правовій природі строків у цивільному праві. Строк у Цивільному кодексі України визначено як єдине (цілісне) поняття, яке за своєю сутністю є певним одним періодом у часі. Зі змісту ж ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства” випливає, що строк викупу акцій складається із двох окремих строків: строку приймання пропозицій (вимог) акціонерів про продаж акцій та строку сплати їх вартості. Причому ні тривалість, ні початок перебігу кожного із цих окремих строків законом не визначені. Враховуючи те, що строк викупу акцій, застосований у ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства”, охоплює різну тривалість у часі, необхідно відмовитися від загального поняття “строк викупу акцій”. Цей строк має бути розділений на три самостійні строки, кожен із яких повинен мати окремі правила про тривалість та перебіг:

- 1) строк письмового повідомлення акціонерів про викуп акцій;
- 2) строк приймання пропозицій (вимог) акціонерів про продаж акцій;
- 3) строк сплати вартості акцій.

Певні юридичні межі для визначення строків повідомлення про викуп акцій та прийняття пропозицій (вимог) акціонерів про продаж акцій містить ст. 103 Закону

України “Про акціонерні товариства”, яка встановлює порядок реалізації акціонерами права вимоги обов’язкового викупу акціонерним товариством належних йому акцій.

Враховуючи спільну засаду пропорційності у здійсненні права акціонерів на обов’язковий викуп акцій з ініціативи товариства (ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства”) та права на викуп акцій з ініціативи самого акціонера (ст. 103 Закону України “Про акціонерні товариства”), можливим є застосування єдиного підходу у встановленні та визначенні строків реалізації цих звичайних (ординарних) прав. Правила щодо строків, встановлених у ст. 103 Закону України “Про акціонерні товариства”, треба поширити на строки здійснення права на викуп акцій з ініціативи товариства (ст. 100 Закону).

Істотною умовою здійснення права на викуп акцій з ініціативи товариства відповідно до чинної редакції ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства” є проведення товариством оплати (розрахунку) вартості акцій. Ціна викупу акцій не може бути меншою за ринкову вартість, визначену відповідно до ст. 9 Закону України “Про акціонерні товариства” і сплачується виключно у грошовій формі. Згідно із абз. 6 ч. 1 ст. 100 Закону України “Про акціонерні товариства” ринкова вартість акцій визначається станом на останній робочий день, що передує дню розміщення у базі даних особи, яка провадить діяльність з оприлюднення регульованої інформації від імені учасників ринків капіталу та професійних учасників організованих товарних ринків, повідомлення про проведення загальних зборів, на яких прийнято рішення про викуп в акціонерів акцій за їхньою згодою. За моментом встановлення ринкової вартості акцій, право на їх викуп з ініціативи товариства має ще одну спільну ознаку з іншим правом акціонера на обов’язковий викуп його акцій товариством (на вимогу акціонера – ст. 103 Закону України “Про акціонерні товариства”). Строк сплати вартості акцій відповідно до абз. 4 ч. 1 ст. 100 акціонерного закону є складовим елементом строку викупу з ініціативи товариства. Він не може перевищувати одного року від дати прийняття рішення загальними зборами товариства про викуп акцій і визначений відповідним рішенням.

У науковій літературі тривалість строку сплати вартості акцій вже піддавали критиці. На думку Ю. В. Хорт, *“законодавець значно розширює такий строк, що*

може негативно позначитися на інтересах акціонерів; строк оплати товариством акцій повинен бути скорочений до 2 місяців” [390, с. 164]. Ю. М. Жорнокуй пропонує строк оплати товариством акцій скоротити до 3-х місяців [87, с. 153].

Строк сплати вартості акцій у разі їх викупу з ініціативи товариства має важливе практичне значення, оскільки із моментом закінчення цього строку пов'язано виникнення грошової заборгованості товариства перед акціонером. Обов'язок провести розрахунок вартості акцій виникає від дати закінчення строку їх сплати. Із цього моменту у товариства утворюється заборгованість щодо оплати вартості акцій і починають діяти правові наслідки прострочення виконання грошового зобов'язання (ст. 625 Цивільного кодексу України).

Інтерес акціонера, який здійснює своє право на викуп акцій, розміщених товариством, полягає у тому, щоб визначений законом строк сплати вартості акцій був розумним і не давав можливості товариству на свій розсуд встановлювати часові межі здійснення цього права. Поділяючи думку вчених, які пропонують скоротити строк сплати вартості акцій при їх викупі за ініціативою товариства, видається доцільним встановити 30-денний строк від дати отримання товариством вимоги акціонера про продаж акцій, так як це передбачено для здійснення права на обов'язковий викуп акцій з ініціативи акціонера (ст. 103 Закону України “Про акціонерні товариства”).

Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” передбачає подібне за засадою пропорційності здійснення звичайне корпоративне право – *право на обов'язковий викуп частки з ініціативи самого товариства*. Відповідно до ч. 1 ст. 25 цього Закону товариство може придбавати частки у власному статутному капіталі без його зменшення на розмір такої частки лише за умови, що на день такого придбання товариство сформує резервний капітал у розмірі ціни придбання викупленої частки, який не може використовуватися для здійснення виплат на користь учасників такого товариства. “*Це правило має на меті запобігти придбанню товариством частки у власному капіталі за завищеною ціною*” [215, с. 195]. В законі не встановлено умов та способів здійснення права на обов'язковий

викуп частки з ініціативи товариства. Тобто їх визначають самі учасники товариства своїм одностайним рішенням.

У ст. 102 Закону України “Про акціонерні товариства” встановлено звичайне (ординарне) *право акціонера на обов’язковий викуп належних йому акцій акціонерним товариством з ініціативи акціонера*. В юридичній літературі це право отримало назву “право на незгоду” [38, с. 31; 352, с. 89; 503, с. 400], а його суб’єктів називають “акціонерами, що голосували “проти” (незгодними із прийняттям рішень загальними зборами товариства)” [362, с. 14].

Сутність права на обов’язковий викуп акцій товариством з ініціативи акціонера полягає в тому, що у разі прийняття загальними зборами акціонерів рішення, яке має вирішальне (вагоме, кардинальне) значення для акціонера, в останнього виникає можливість вимагати від акціонерного товариства викупу у нього належних йому акцій. Причому законом не встановлено необхідності продажу акціонером усіх (повного пакету) належних йому акцій. Акціонер може вимагати придбання у нього певної кількості (частини пакету) акцій. “В актах законодавства України про господарські товариства та обіг цінних паперів термін “пакет акцій” вживається не для індивідуалізації об’єкта цивільних відносин, а з метою визначення обсягу корпоративних прав, які належать їх власникам” [440, с. 465].

Через це важко погодитися з тими авторами, які ототожнюють “право на обов’язковий викуп із правом на вихід із товариства” [197, с. 380]. Здійснення права акціонера на обов’язковий викуп акціонерним товариством належних йому акцій не завжди має своїм наслідком припинення правовідносин між акціонером і товариством. Така особливість здійснення права на обов’язковий викуп акцій обумовлена засадою пропорційності до кількості акцій належних кожному окремому (конкретному) акціонерові, які він може відчужити в повному обсязі (єдиним пакетом) або у певній частині. Вона ж дає підстави визнати це майнове право звичайним (ординарним) корпоративним правом.

За змістом статей 102 та 103 Закону України “Про акціонерні товариства” можна виділити такі умови здійснення права акціонера на обов’язковий викуп у нього товариством простих акцій з ініціативи самого акціонера:

- реєстрація акціонера для участі у загальних зборах товариства;
- голосування акціонером-власником простих акцій “проти” рішень про: 1) злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ, зміну типу товариства, 2) вчинення товариством значних правочинів, 3) надання попередньої згоди на вчинення приватним акціонерним товариством значних правочинів, 4) вчинення товариством правочину, щодо якого є заінтересованість, 5) зміну розміру статутного капіталу, 6) відмову від використання переважного права акціонера на придбання акцій додаткової емісії у процесі їх розміщення, 7) емісію конвертованих облігацій, 8) внесення змін до статуту акціонерного товариства у зв’язку із придбанням контрольного пакета акцій та домінуючого контрольного пакета акцій приватних акціонерних товариств;

- прийняття товариством одного із перелічених рішень;
- складення переліку акціонерів, які мають право вимагати здійснення обов’язкового викупу належних їм акцій;
- повідомлення товариством акціонерів про право вимоги обов’язкового викупу акцій із зазначенням ціни викупу;
- подання акціонером товариству письмової вимоги про реалізацію права на обов’язковий викуп;
- здійснення товариством оплати вартості акцій;
- вчинення акціонером усіх дій, необхідних для набуття товариством права власності на акції, обов’язкового викупу яких він вимагає.

Умовою здійснення права на обов’язковий викуп акцій товариством є реєстрація акціонера для участі у загальних зборах акціонерів. *“Право вимагати обов’язкового викупу акцій чітко і недвозначно пов’язується законодавцем з участю у загальних зборах...”* [344, с 36]. Натомість, Г. І. Здоронюк вважає, що ця умова не узгоджується із правовою природою участі у загальних зборах товариства, яка є не обов’язком, а правом акціонера. *“Акціонера в імперативному порядку зобов’язують брати участь у загальних зборах товариства, хоча згідно із законодавством це є правом, а не обов’язком акціонера”* [95, с. 39]. У цьому контексті треба зазначити, що обов’язкова реєстрація для участі у загальних зборах акціонерів не обтяжує механізм

реалізації акціонером його права на незгоду, а є однією із умов здійснення іншого права – права на голосування на загальних зборах. Отже, реєстрація акціонера у загальних зборах не суперечить правовій природі його участі в голосуванні, оскільки не зобов'язує останнього взяти участь у роботі вищого органу управління, а є лише однією з умов здійснення цього права.

Ще однією умовою здійснення права акціонера на викуп належних йому акцій є голосування акціонером “проти” одного з рішень, встановлених законом. Ця умова, на думку Ю. В. Хорт, *“неправомірно обмежує реалізацію акціонером права вимагати обов'язкового викупу акцій, якщо він не був присутній при прийнятті такого рішення, або зареєструвався для участі у голосуванні, але утримався від голосування”* [392, с. 113]. Загалом не заперечуючи думки авторки, варто звернути увагу: на якому етапі згідно із вітчизняним законодавством акціонер може виразити свою “незгоду” із прийняттям вирішального (вагомого, кардинального) для акціонера рішення. Відповідно до ст. 102 Закону України “Про акціонерні товариства” така незгода може бути висловлена акціонером лише у процесі голосування, тобто під час прийняття рішення, що стало підставою для вимоги обов'язкового викупу. Це означає, що незгода з рішенням, ні “до”, ні “після” його прийняття, правового значення немає. Така позиція законодавця не узгоджується з іншими умовами здійснення права на обов'язковий викуп акцій товариством. На цій особливості наголошує Ю. М. Юркевич: *“...слід зауважити, що правом на обов'язковий викуп акцій не зможуть скористатися також особи, які придбали акції в акціонерів, які підтримали рішення про реорганізацію”* [490, с. 69].

Згідно з ч. 1 ст. 102 Закону України “Про акціонерні товариства” умовою пред'явлення вимоги обов'язкового викупу акцій є прийняття товариством вирішального (вагомого, кардинального) рішення, яке створює для акціонера істотні правові наслідки. *“Саме характер такого виду рішення обумовлює виникнення в акціонера можливості звернутися з вимогою до товариства про обов'язковий викуп акцій”* [418, с. 53]. Не спосіб заперечення акціонера щодо прийняття рішення, а зміст і правові наслідки рішення, яке було прийнято загальними зборами, є визначальним у цій законодавчій конструкції. *“Вважається, що таким чином акціонер може*

захистити кошти, вкладені в акції...” [293, с. 21]. Тому вимога про обов’язковий викуп акцій товариством має залежати першочергово не від того, “як” виявив свою незгоду акціонер: голосував “проти” чи “утримався”, або ж взагалі не взяв участі в голосуванні, а від того, які правові наслідки матиме для акціонера рішення, прийняте на загальних зборах. Якщо загальні збори товариства прийняли одне із рішень, що істотно впливають на подальше здійснення корпоративних прав акціонера, він повинен мати можливість вимагати від товариства обов’язкового викупу належних йому акцій незалежно від того, чи він був присутній на зборах, брав участь у голосуванні, або голосував “проти” чи “утримався”. Єдиним винятком при здійсненні права на обов’язковий викуп акцій з ініціативи акціонера мають бути випадки, коли акціонер голосує “за” прийняття відповідних рішень; у такий спосіб він виражає свою згоду з ними. Пропозицію щодо надання права на обов’язковий викуп акцій акціонерам, які не брали участі у голосуванні, висловила В. В. Рябота: *“запропоновано передбачити на рівні закону право акціонерів, які не голосували за злиття, вимагати викупу належних їм акцій”* [313, с. 10].

Однією з наступних умов здійснення права на обов’язковий викуп акцій, є повідомлення товариством акціонерів про право вимоги обов’язкового викупу акцій із зазначенням ціни викупу акцій. Таке повідомлення має бути здійснено протягом не більше п’яти робочих днів після прийняття загальними зборами рішення, що стало підставою для вимоги обов’язкового викупу акцій.

Враховуючи те, що ціна є істотною умовою майбутнього викупу акцій, тобто одним із визначальних критеріїв при голосуванні на загальних зборах щодо питань, які можуть стати підставою для такого викупу, вона повинна бути відома акціонерам до моменту проведення загальних зборів. Згідно з абз.2 ч. 1 ст. 103 Закону України “Про акціонерні товариства” ринкова вартість акцій визначається станом на останній робочий день, що передує дню розміщення в установленому порядку повідомлення про проведення загальних зборів, на яких може бути прийнято рішення, що є підставою для вимоги обов’язкового викупу. Отже, акціонерне товариство має можливість розмістити цю інформацію у повідомленні про скликання загальних зборів. Відомості про ціну обов’язкового викупу акцій повинні бути у цьому

повідомленні, оскільки право звернутися з вимогою про їх викуп виникає вже з моменту прийняття відповідного рішення загальними зборами акціонерного товариства, а не з моменту отримання акціонером повідомлення товариства про право вимоги обов'язкового викупу. Акціонер, який подає вимогу про обов'язковий викуп, повинен володіти інформацією про ціну викупу. Зважаючи на ці обставини та погоджуючись із позицією щодо необхідності попереднього повідомлення акціонерів про вартість акцій у разі їх викупу товариством [38, с. 35; 392, с. 115], обґрунтованим є розміщення цієї інформації у повідомленні про скликання загальних зборів.

Важливою умовою здійснення права акціонера на обов'язковий викуп товариством його акцій є подання акціонером товариству протягом 30 днів з дати оприлюднення протоколу загальних зборів, на яких прийнято рішення, яке стало підставою для вимоги обов'язкового викупу акцій, письмової вимоги про реалізацію права на обов'язковий викуп. Письмову вимогу акціонера про обов'язковий викуп акцій доцільно вважати дією особи, що передбачена актом цивільного законодавства (ч. 1 ст. 11 Цивільного кодексу України). Інша сторона (товариство) не може відмовити у прийнятті цієї вимоги, і повинна здійснити оплату акцій. Обов'язок товариства здійснити оплату акцій на вимогу акціонера виникає зі спливом встановленого законом строку після пред'явлення відповідної вимоги. Так, згідно із ч. 4 ст. 103 Закону України "Про акціонерні товариства" протягом 30 днів після отримання вимоги акціонера про обов'язковий викуп акцій товариство здійснює оплату вартості акцій, а відповідний акціонер повинен вчинити усі дії, необхідні для набуття товариством права власності на акції, обов'язкового викупу яких він вимагає. Звідси моментом здійснення права на обов'язковий викуп акцій треба вважати момент закінчення (спливу) встановленого законом строку після отримання товариством вимоги акціонера про такий викуп. Від цієї вимоги товариство не може відмовитися і повинно здійснити оплату акцій.

Акціонерне товариство протягом 30 днів після отримання письмової вимоги акціонера, зобов'язане провести оплату вартості акцій. У разі неоплати у встановлений строк вартості акцій в акціонера виникає право вимагати у товариства її проведення (стягнення заборгованості із вартості акцій). Така правомочність, як

право вимагати у товариства оплати акцій обов'язкового викупу, виникає після спливу 30-денного строку від дня отримання товариством вимоги акціонера. Протягом тридцятиденного строку у товариства є можливість оплатити ціну обов'язкового викупу. На цьому моменті наголошують також у практиці контролю за діяльністю акціонерних товариств. Постановою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на акціонерне товариство накладено санкцію за правопорушення на ринку цінних паперів, яке полягало у тому, що *“товариство протягом 30 днів з моменту отримання вимоги акціонера про обов'язковий викуп акцій, не здійснило сплату вартості цих акцій, що вказує на порушення товариством вимог ... Закону України «Про акціонерні товариства»”* [285].

Законом України “Про акціонерні товариства” встановлено окремі звичайні корпоративні права на обов'язковий викуп акцій у разі придбання контрольного, значного контрольного або домінуючого контрольного пакетів акцій, які підлягають здійсненню з урахуванням засади пропорційності. *“Це надає можливість дрібним акціонерам компенсувати втрату або зменшення контролю над акціонерним товариством”* [372, с. 152].

“Залежно від розміру контрольного пакета акцій, існує два види права акціонера на обов'язковий (примусовий) викуп акцій:

1) право на обов'язковий викуп акцій у разі придбання контрольного пакета акцій (більше ніж 50 відсотків простих акцій товариства) або значного контрольного пакета акцій (75 і більше відсотків простих акцій товариства);

2) право на примусовий викуп акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета акцій (більше 95 відсотків простих акцій товариства)” [427, с. 249].

З урахуванням певних обставин, реалізація першого виду прав може бути невід'ємною умовою для здійснення корпоративного права, що належить до другого виду. Зокрема, якщо придбання домінуючого контрольного пакету акцій відбулося у встановленій законом послідовності: спочатку набуто контрольний або значний контрольний пакет, а через деякий час (із перервою) – домінуючий контрольний пакет, власник останнього повинен виконати дії, передбачені статтями 93 (придбання

контрольного пакета акцій) або 94 (придбання контрольного або значного контрольного пакета акцій). У разі набуття домінуючого контрольного пакета акцій відразу, тобто без попереднього придбання окремо контрольного або значного контрольного пакетів, дотримання цієї умови не вимагається (ч. 4 ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства”).

Зважаючи на тип розміщення акцій, можна виділити такі види прав на обов’язковий (примусовий) викуп акцій, як наслідку придбання контрольного, значного контрольного або домінуючого контрольного пакетів акцій:

- 1) право на обов’язковий викуп акцій у разі придбання контрольного (більше 50 %) пакета акцій *приватного* розміщення;
- 2) право на обов’язковий викуп акцій у разі придбання контрольного (більше 50 %) або значного контрольного (75 %) пакета акцій *публічного* розміщення;
- 3) право на примусовий викуп акцій у разі придбання домінуючого пакета (більше 95 %) акцій *приватного* або *публічного* розміщення.

Зміст прав акціонера на обов’язковий (примусовий) викуп акцій у разі придбання особою того чи іншого контрольного пакета (контрольного, значного контрольного, домінуючого контрольного) загалом збігається. Зокрема, якщо особа (особи, що діють спільно) (далі – особа) стала (прямо або опосередковано) власником контрольного, значного контрольного чи домінуючого контрольного пакета акцій, в інших акціонерів виникають звичайні (ординарні) права вимагати від такої особи викупити у них належні їм акції за справедливою ціною.

Умови здійснення цих прав є різними для права на обов’язковий викуп акцій у разі придбання контрольного або значного контрольного пакетів, та для права на примусовий викуп акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета акцій.

До умов здійснення прав на обов’язковий викуп акцій в акціонера у разі придбання контрольного та значного контрольного пакетів, належать:

- надсилання особою, яка стала власником контрольного або значного контрольного пакета акцій, до товариства публічної безвідкличної пропозиції для всіх акціонерів придбати у них акції товариства;
- відсутність обмежень (обтяжень) щодо акцій акціонерів;

- повідомлення акціонерами особи, яка стала власником контрольного або значного контрольного пакета акцій, про прийняття її пропозиції;
- сплата акціонерам, які прийняли пропозицію про придбання акцій, вартості їхніх акцій;
- вчинення акціонерами, які прийняли пропозицію про придбання акцій, усіх дій, необхідних для набуття особою, яка придбала контрольний або значний контрольний пакет акцій, права власності на їхні акції.

Зі змісту положень статей 93 та 94 Закону України “Про акціонерні товариства”, акціонери реалізують свої права вимагати обов’язкового викупу їх акцій у разі придбання особою контрольного або значного контрольного пакета за умови їх добровільної згоди на такий викуп, тобто вільно, на власний розсуд. Іншими словами, акціонери, які отримали безвідкличну пропозицію власника контрольного або значного контрольного пакетів акцій, не зобов’язані приймати її. Водночас обов’язок власника контрольного або значного контрольного пакетів викупити акції решти акціонерів виникає із самого факту придбання цих пакетів. Для особи, яка придбала контрольний або значний контрольний пакети, викуп акцій інших акціонерів (надсилання їм безвідкличної пропозиції) є обов’язком, а не правом. Така особливість виходить за межі загальних положень про укладання цивільно-правових договорів, оскільки згідно із ч. 1 ст. 641 Цивільного кодексу України пропозицію укласти договір (оферту) може зробити кожна зі сторін майбутнього договору. Звідси, подання пропозиції укласти договір є правом особи, а не її обов’язком. Зважаючи на те, що безвідклична пропозиція власника контрольного або значного контрольного пакетів акцій має для нього обов’язковий, а не добровільний характер, її не можна вважати офертою. Ця безвідклична пропозиція є дією особи, що передбачена актом цивільного законодавства, яка, серед інших умов, повинна містити строк для надання відповіді щодо обов’язкового викупу акцій. Після спливу 30-денного строку з дня закінчення зазначеного у безвідкличній пропозиції строку для її розгляду, в особи, яка набула контрольний або значний контрольний пакети акцій виникає заборгованість із оплати акцій акціонерів, котрі виявили свою згоду на обов’язковий викуп.

Здійснення права решти акціонерів на примусовий викуп у них акцій особою, яка набула домінуючий контрольний пакет (більше 95 %), характеризується наявністю таких умов:

- публічне розміщення інформації про набуття особою права власності на домінуючий контрольний пакет;
- відсутність обмеження (обтяження) щодо акцій акціонерів;
- відсутність публічної безвідкличної вимоги особи, яка стала власником домінуючого контрольного пакета акцій, про придбання акцій в інших акціонерів;
- подання товариству акціонером, який має намір реалізувати право продажу належних йому акцій, письмової вимоги про обов'язкове придбання акцій;
- затвердження товариством ціни обов'язкового придбання акцій;
- отримання особою, яка є власником домінуючого контрольного пакета, від товариства затвердженої ціни обов'язкового придбання акцій;
- перерахування особою, яка стала власником домінуючого контрольного пакета, коштів за акції на банківський рахунок, зазначений у письмовій вимозі акціонера про обов'язкове придбання належних йому акцій;
- вчинення акціонерами, які прийняли пропозицію про придбання акцій, усіх дій, необхідних для набуття особою, яка придбала домінуючий контрольний пакет акцій, права власності на їх акції.

Однією з негативних умов здійснення права на примусовий викуп акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета є відсутність публічної безвідкличної вимоги особи, яка стала власником такого пакета, щодо обов'язкового придбання акцій інших акціонерів. Зокрема, за змістом ч. 9 ст. 97 Закону України "Про акціонерні товариства" право всіх власників акцій товариства вимагати обов'язкового придбання їхніх акцій не застосовується у разі подання до товариства публічної безвідкличної вимоги від особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій.

Отже, між правами на обов'язковий викуп акцій у разі придбання контрольного (більше 50 відсотків) та значного контрольного (75 відсотків) пакетів і правом на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета (більше 95

відсотків) є істотна відмінність. Права на обов'язковий викуп акцій у решти акціонерів після набуття контрольного чи значного контрольного пакетів виникають незалежно від того, чи розпочинає власник таких контрольних пакетів процедуру обов'язкового викупу. Натомість, власники менше 5 відсотків акцій після придбання іншим акціонером (акціонерами) домінуючого контрольного пакета, можуть реалізувати своє право на примусовий викуп лише за умови, якщо належне йому право на примусовий викуп у встановлений строк не здійснить власник домінуючого пакета. Окрім того, відповідно до абз. 2 ч. 4 ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства” у разі подання власником домінуючого контрольного пакета публічної безвідкличної вимоги, всі інші акціонери товариства зобов'язані у безумовному порядку передати належні їм акції цього товариства заявнику вимоги.

Зважаючи на істотну відмінність права на примусовий викуп акцій особою, яка стала власником домінуючого контрольного пакета, від прав на обов'язковий викуп акцій у разі придбання контрольного і значного контрольного пакетів, не можна погодитися із думкою про те, що це останнє право (передбачене у статтях 93 та 94 Закону України “Про акціонерні товариства”) є різновидом sell-out [205, с. 1/3; 476, с. 2/5]. *“Потрібно зауважити, що в законодавстві країн ЄС передбачені обидві процедури «обов'язкової пропозиції» (mandatory bid offer) і «обов'язкового викупу» (sell-out). Час застосування цих двох механізмів не є однаковим. Право обов'язкового викупу може бути застосовано лише тоді, коли поглинання завершено, в той час, як правило обов'язкової пропозиції застосовується до моменту завершення поглинання”* [300, с. 47].

Аналіз положень корпоративного законодавства про обов'язковий викуп частки (акцій) дає підстави для висновку, що такий викуп, на відміну від купівлі-продажу, здійснюють не на основі взаємної домовленості, а на підставі дій особи (учасника, акціонера), що передбачені актом цивільного законодавства. Згідно із ч. 1 ст. 11 Цивільного кодексу України цивільні права та обов'язки виникають із дій осіб, що передбачені актами цивільного законодавства. Подання вимоги учасника (акціонера) про обов'язковий викуп частки (акцій) відбувається у правовій формі дій особи, передбачених актами цивільного законодавства. Своєю чергою інша сторона

правовідношення викупу – товариство, повинна вчинити зустрічний односторонній правочин у вигляді проведення оплати (сплати) вартості акцій. З урахуванням цієї особливості, термін “викуп” більш обґрунтований, ніж поняття “купівля”, яке є похідним від назви відповідного цивільно-правового договору.

4.3. Реалізація права на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета

Згідно з Додатком XXXIV до Глави 13 “Законодавство про заснування та діяльність компаній, корпоративне управління, бухгалтерський облік та аудит” Розділу V “Економічне та галузеве співробітництво” Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, укладеної в частині торговельно-економічних і галузевих положень 27 червня 2014 року, наша держава взяла зобов’язання поступово наблизити своє законодавство у сфері здійснення прав акціонерів до законодавства ЄС. Додатком серед іншого передбачено впровадження Директиви 2004/25/ЄС Європейського парламенту та Ради від 21 квітня 2004 року про пропозиції поглинання протягом 4 років з дати набрання чинності Угодою. Положеннями статті 95 Закону України “Про акціонерні товариства” встановлено засаду пропорційності у здійсненні виняткового (ексклюзивного) *корпоративного права на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета*, а саме: пропорційність із кількістю акцій, встановленою законом (більше 95 %).

Взаємозв’язком між уведенням у національне законодавство самостійного корпоративного права на примусовий викуп акцій та виконанням вимог Угоди про асоціацію, Верховний Суд обґрунтував наявність виключної правової проблеми, вирішення якої є необхідним для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики. Колегія суддів Касаційного господарського суду своєю ухвалою від 02 липня 2019 року у справі № 908/137/18 передала вирішення спору про порушення прав акціонерів у процесі здійснення власником домінуючого

контрольного пакета акцій права на примусовий викуп для розгляду Великою Палатою Верховного Суду. Таке рішення Касаційний господарський суд мотивував тим, що “...фактично ставлячи під сумнів правомірність посилання на Директиву № 2004/25/ЄС при прийнятті законодавства про «squeeze-out» (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах»)... заявниця не погоджується з тим, що Угода про асоціацію та додатки до неї є частиною національного законодавства. З огляду на зазначене, Суд вбачає, що можливість ставлення під сумнів конституційності Закону України... «Про акціонерні товариства», прийнятого на виконання зобов'язань України за Угодою щодо імплементації положень Директиви, через відсутність перевірки на конституційність Директиви є виключною правовою проблемою...” [380].

Окрім України, правовий інститут примусового викупу, “в основному введено більшістю законодавств Європейського Союзу. На даний момент він присутній, між іншим, в англійському, бельгійському, французькому, голландському, німецькому, датському, шведському та польському правах” [512, с. 80]. За твердженням О. В. Кологойди і В. В. Стафійчука, “у законодавстві деяких країн Європи та світу панують дві основні моделі регулювання процедури публічної пропозиції – британська, що стала базовою для європейської моделі регулювання, та американська (США). Автори доходять висновку, що вітчизняна модель правового регулювання процедури примусового продажу акцій («squeeze-out») заснована на британській (європейській) моделі регулювання публічної пропозиції” [118, с. 112–113].

Процедура примусового викупу простих акцій в акціонерів на вимогу особи, яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій, передбачена у ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства”. Вона включає умови, способи та засаду пропорційності з кількістю акцій. Право на примусовий викуп акцій у решти акціонерів належить лише тому акціонеру, який став власником домінуючого контрольного пакета, а тому є винятковим (ексклюзивним) корпоративним правом. У

практичній професійній та науковій сферах згадане право отримало назву “право на витіснення” або англійською мовою право “squeeze-out”.

Науковці та практичні працівники в цілому підтримали доцільність запровадження цього суб’єктивного цивільного права у законодавство України [66; 107; 181], водночас існує позиція про недоцільність його встановлення [339, с. 10]. Є думка, що squeeze-out слугує передусім захисту інтересів мажоритарних акціонерів за рахунок інтересів міноритарних акціонерів. *“Попри те, що squeeze-out забезпечує приватний інтерес мажоритарного акціонера, нормативне закріплення цього інституту пояснюється спрямуванням на досягнення публічних цілей – забезпечення ефективного корпоративного управління та підвищення інвестиційної привабливості”* [217, с. 96–97].

Ця теоретична дискусія була перенесена у практичну площину. Вивчення судової практики дає підстави виділити дві основні проблеми, які виникли щодо здійснення корпоративного права на примусовий викуп акцій за вимогою власників домінуючого контрольного пакета:

- 1) конституційність положень закону щодо права на примусовий викуп;
- 2) недосконалість положень закону щодо встановлення справедливої ціни викупу.

Постановою Північного апеляційного господарського суду від 19 грудня 2018 року у справі № 908/137/18 залишено без змін рішення господарського суду міста Києва про відмову у задоволенні позову про визнання недійсними правочинів щодо зобов’язання акціонерів продати прості акції на вимогу відповідача, який набув у власність домінуючий контрольний пакет. Позивачі обґрунтовували вимоги тим, що *“...доповнення Закону України «Про акціонерні товариства»... є неправомірним, здійсненим в порушення норм Конституції України та Конвенції про захист прав людини і її основоположних свобод”*. У своїй постанові апеляційний господарський суд висловив таку правову позицію: *“... у ст. 41 Конституції України йдеться про експропріацію (вилучення майна державою або громадою) і не поширює свою дію на приватні правовідносини, оскільки даній нормі суперечили б інші норми примусового відчуження майна (поділ успадкованого майна, поділ майна, нажитого в період*

шлюбу, арешт і продаж майна в процесі виконання судових рішень, позасудовий спосіб звернення стягнення на майно тощо). Тобто наведені положення Конституції не є застосовними до приватно-правових відносин, оскільки насамперед визначають недопустимість насильницької націоналізації чи реприватизації без відшкодування, обумовлюючи, що перехід власності з приватної до державної може відбутись тільки відповідно до закону” [288]. На обґрунтування цієї позиції суд використав висновки, викладені у рішенні Європейської Комісії з прав людини від 12.10.1982 року, де було зазначено: “... дії, за допомогою яких держава вилучає або дозволяє третій особі вилучати певну частину майна задля інтересів суспільства, не є застосовними до приватно-правових відносин якими врегульовано squeeze-out, оскільки зобов’язання, що покладається за певних обставин на міноритарних акціонерів щодо передачі своїх акцій мажоритарному акціонеру виникає із законодавства про компанії, що регулює відносини акціонерів” [288]. Щодо ймовірної суперечності Європейській конвенції з прав людини, то Північний апеляційний господарський суд зазначив: “таким чином, виходячи із системи захисту, запровадженої Конвенцією, національним органом держави (таким в даному випадку є Верховна Рада України, якій належить право законодавчої ініціативи) надано оцінку існуванню проблеми, що становить суспільний інтерес, яка б вимагала таких заходів, як втручання в право власності, а тому відповідно внесення змін до Закону України «Про акціонерні товариства»... не є порушенням ст. 1 Першого протоколу Конвенції” [288]. На інший аспект відповідного рішення Європейської комісії з прав людини звертають увагу в юридичній літературі: “Європейська комісія з прав людини у справі «Bramelid and Malmstorm v. Sweden» від 12.10.1982 вказала, що при виплаті розумної (справедливої) компенсації, що відповідає реальній вартості майна, squeeze-out є правомірним” [92].

Питання щодо відповідності Конституції положень закону про здійснення права акціонерів-власників домінуючого контрольного пакета на примусовий викуп ними акцій було предметом розгляду Конституційного Суду України у справі № 1-195/2019 (4549/19) (Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України від 10 жовтня 2019 року № 45-у/2019 про відмову у відкритті конституційного провадження

щодо відповідності Конституції України положень статті 65-2 Закону України “Про акціонерні товариства”). І хоча Конституцій Суд України відмовив народним депутатам у відкритті конституційного провадження з формальних міркувань на підставі п. 3 ст. 62 Закону України “Про Конституційний Суд України” (невідповідність конституційного подання вимогам, передбаченим законом), все ж він опосередковано виклав свою позицію щодо цього питання. Зокрема, Велика Палата Конституційного Суду України зазначила: *“...твердження суб’єкта права на конституційне подання щодо неконституційності оспорюваних положень Закону № 514 та Закону № 1983 фактично базується на викладенні власного судження стосовно наявності чи відсутності суспільної необхідності у запровадженні інституту обов’язкового викупу акцій, тверджень про законодавчі недоліки при його запровадженні, аналізу законодавства України, припущень, а також наведенні практики Європейського Суду з прав людини, однак, це не можна вважати обґрунтуванням тверджень щодо їх неконституційності”* [379].

Не заперечуючи позиції Конституційного Суду України (справа № 1-195/2019 (4549/19)), варто не погодитися із висновком Північного апеляційного господарського суду (справа № 908/137/18) в частині того, що ст. 41 Конституції України не поширюється на приватні відносини. Згідно з ч. 5 цієї статті примусове відчуження об’єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Варто звернути увагу на те, що у наведеній конституційній нормі йдеться не про “примусове вилучення”, як спосіб адміністративної процедури, а про примусове відчуження, тобто про цивільно-правову форму передання майна. Окрім того, у ній немає згадки про задоволення “державних потреб або потреб територіальної громади”. Отже, відповідне положення Конституції України стосується усіх видів суспільних відносин, як публічних, так і приватних. У Конституції встановлено три умови для примусового відчуження об’єктів права власності:

- 1) суспільна необхідність;
- 2) наявність окремого закону;

3) попереднє і повне відшкодування вартості.

При запровадженні права акціонерів-власників домінуючого контрольного пакету акцій на примусовий викуп ними акцій в інших акціонерів були виконані усі три умови, встановлені Конституцією. Зокрема, друга і третя умови примусового відчуження акцій дотримані прийняттям Закону України “Про акціонерні товариства”, яким передбачено попереднє і повне відшкодування акцій через застосування механізму рахунку умовного зберігання (ескроу) (частинах 9, 15 ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства”). З приводу суспільної необхідності, то вона прямо вказана у назві закону про внесення змін до закону про акціонерні товариства – “підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах”. З урахуванням наведеного, можна констатувати відповідність Конституції України положень Закону України “Про акціонерні товариства” в частині здійснення права акціонерів, які набули домінуючий контрольний пакет, на примусовий викуп акцій (права на витіснення, *squeeze-out*).

У практиці судової перевірки дотримання порядку здійснення права на примусовий викуп акцій виникла ще одна правова проблема, що стосується реалізації права міноритарних акціонерів на отримання справедливої ціни акцій, які вони примусово відчужують. Північний апеляційний господарський суд постановою від 06 березня 2019 року у справі № 910/2483/18 відмовив позивачам у задоволенні апеляційної скарги на рішення Господарського суду міста Києва щодо стягнення різниці між фактично виплаченою їм вартістю акцій та ринковою вартістю. На думку позивачів, “...відповідач порушив... Закон України «Про акціонерні товариства» при визначенні ціни придбання акцій в публічній безвідкличній пропозиції (оферті), оскільки ринкова вартість цих акцій для визначення ціни оферти, мала розраховуватися як середній біржовий курс акцій ПАТ «ДТЕК “Дніпроенерго”», розрахованого ПАТ «Українська біржа» за останні три місяці їх обігу, що передують дню, станом на який визначається їх ринкова вартість, а не іншими методами (способами, підходами), передбаченими законодавством про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. За даними ПАТ «Українська біржа» середній біржовий курс акцій ПАТ «ДТЕК “Дніпроенерго”» за останні три місяці

становив 773,7013 грн. Натомість, наглядова рада відповідача затвердила ціну примусового викупу акцій в розмірі 488,14 грн на підставі звіту залученого відповідачем суб'єкта оціночної діяльності КФ ТОВ «Експерт-Аналітик» [287]. Залишаючи без змін рішення суду першої інстанції, апеляційний господарський суд керувався таким: “згідно із... Законом України «Про акціонерні товариства» ціна обов'язкового викупу акцій визначається, зокрема, як ринкова вартість акцій товариства, визначена суб'єктом оціночної діяльності відповідно до ... цього Закону станом на день, що передує дню набуття заявником вимоги домінуючого пакета акцій товариства. Таким чином, стаття... Закону України «Про акціонерні товариства» містить чітку відсилочну норму та вказує на те, що оцінка визначена суб'єктом оціночної діяльності здійснюється відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність. Середній біржовий курс цінних паперів визначається та публікується самою біржею відповідно до нормативно-правових актів НКЦПФР, для визначення біржового курсу суб'єкт оціночної діяльності не потрібен. Законодавець...чітко визначив, що ринкова вартість акцій товариства, визначається саме суб'єктом оціночної діяльності, а не біржовим курсом” [287].

“Проблема у здійсненні права акціонерів на викуп у них акцій за справедливою ціною власником домінуючого контрольного пакета викликана невдалими формулюваннями ст. 95 Закону України «Про акціонерні товариства», якими порушено загальне правило, встановлене законом про найбільшу ціну” [458, с. 146 147]. Критерії визначення ціни обов'язкового продажу (викупу) акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета передбачені у двох статтях Закону України “Про акціонерні товариства”: 9 та 95. Причому в основу обидвох статей закону покладено справедливе положення щодо досягнення “найвищої” ціни для акціонера. Так, у ст. 9 Закону встановлено критерії, за якими визначають ринкову вартість акцій. Ці критерії залежать від того, чи перебувають акції товариства в обігу на організованих ринках капіталу, чи ні. Зокрема, відповідно до ч. 2 цієї статті ринкова вартість акцій визначається як:

1) середній курс за результатами торгів на відповідному організованому ринку, розрахований оператором такого організованого ринку капіталу за останні три місяці їх обігу, що передують дню, станом на який визначається ринкова вартість таких акцій;

2) вартість акцій, визначена відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність, за умови відсутності середнього курсу за результатами торгів.

Наведені критерії застосовуються у разі визначення ринкової вартості акцій для цілей статей 93–96 цього Закону з урахуванням особливостей, передбачених цими статтями (ч. 4 ст. 9 Закону України “Про акціонерні товариства”). У ст. 95, яка регулює порядок формування ціни примусового викупу акцій при набутті домінуючого контрольного пакета, існує загальне правило: *“ціною обов’язкового продажу акцій є найбільша із тих, які вдалося встановити”*. Водночас в абз. 2 ч. 3 цієї статті передбачено особливість, яка руйнує правило про найбільшу ціну. Зокрема, там зазначається: товариство не пізніше як за 25 робочих днів з дня отримання повідомлення повинно затвердити ринкову вартість акцій, визначену *суб’єктом оціночної діяльності* відповідно до ст. 9 цього Закону. Отже, з урахуванням абз. 2 ч. 3 ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства” ринкова вартість акцій примусового викупу завжди має визначатися суб’єктом професійної оціночної діяльності незалежно від того, чи перебувають акції в обігу на організованих ринках капіталу, чи ні.

У проаналізованій практиці Північного апеляційного господарського суду № 910/2483/18 було встановлено, що середньобіржова вартість акцій, визначена відповідною фондовою біржею, була значно вищою, ніж вартість, встановлена суб’єктом оціночної діяльності, проте, суд у цій справі законодавчо був позбавлений можливості застосувати правило “найбільшої” ціни. Т. І. Швидка та С. С. Логвиненко вбачають можливий вихід із ситуації в розширенні повноважень Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку *“...у частині надання можливостей проводити рецензію звіту суб’єкта оціночної діяльності”* [473, с. 317] при визначенні справедливої ціни акцій.

В іншій справі, яку розглядав уже Верховний Суд, він дійшов висновку про можливість відступу від положень закону про ринкову ціну, яку визначає суб'єкт оціночної діяльності. У постанові Касаційного господарського суду від 18 лютого 2021 року в справі № 908/3492/19 зазначено: *“При проведенні сквіз-ауту ціна має бути не лише ринковою, а й справедливою. Це означає, що така ціна може бути вище ринкової, адже у особи без волі та бажання вилучалось майно, яким вона володіла на праві власності і не планувала його відчужувати”* [267].

Як видно із наведених прикладів, Закон України “Про акціонерні товариства” містить достатньо правових механізмів, необхідних для визначення справедливої ціни, однак є перешкоди у їх застосуванні. Вони, у тому числі, пов'язані із невдалим формулюванням змісту нового самостійного права решти акціонерів (власників більше 1 відсотка *простих* акцій) надати товариству власну оцінку ринкової вартості акцій, отриману ними відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність (ч. 6 ст. 9 Закону України “Про акціонерні товариства”). У здійсненні цього права привертає увагу два недоліки: його належність лише власникам простих акцій (власники привілейованих акцій теж повинні мати таке право) і необхідність обов'язкового залучення суб'єкта професійної оціночної діяльності. Щоб подолати ці перешкоди, потрібно внести зміни до абз. 2 ч. 3 ст. 95 Закону, якими виключити згадку про суб'єкта оціночної діяльності.

Право на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета тісно пов'язують із правом решти акціонерів на примусовий викуп у них акцій особою, яка набула домінуючий контрольний пакет (*sell-out*), зокрема, вважають, що ці права кореспондують одне одному: *“право витіснення (*squeeze-out*) розглядається у нерозривному зв'язку з кореспондуючим правом міноритарних акціонерів вимагати від контролюючого акціонера викупу в них акцій, що залишилися, за справедливою ціною (*sell-out*)”* [487, с. 14]. Як уважає практикуючий юрист: *“право міноритарних акціонерів вимагати від контролюючого акціонера викупу в них акцій, що залишилися, за справедливою ціною (*sell-out*) розглядається у міжнародному законодавстві у нерозривному зв'язку із кореспондуючим правом витіснення (*squeeze-out*)”* [367]. За інформацією Центру комерційного права *“у світі механізму *squeeze-out* кореспондує*

так званий *sell-out*, за яким міноритарні акціонери можуть вимагати в мажоритарного акціонера, що сконцентрував у своїх руках «критичну масу» акцій, викупити їхні акції за справедливою ціною» [310, с. 4].

Натомість, редакція Закону України “Про акціонерні товариства” не дає підстав розглядати права на *squeeze-out* та *sell-out*, як такі, що кореспондують одне одному. Позиція про нерозривний зв’язок цих прав має спірний характер.

“Права на примусовий продаж (*squeeze-out*) та примусовий викуп (*sell-out*) акцій, у разі придбання домінуючого контрольного пакета, не лише не кореспондують одне одному, а навпаки – здійснення одного із цих прав виключає можливість здійснення іншого. Якщо власник домінуючого контрольного пакета акцій розпочав здійснювати своє право на примусовий продаж, тобто подав товариству публічну безвідкличну вимогу про примусовий продаж акцій, в інших акціонерів не виникає право на примусовий викуп, а у тих, у кого воно вже виникло – припиняється” [405, с. 53]. Зокрема, відповідно до ч. 9 ст. 97 Закону України “Про акціонерні товариства” з дня надходження до товариства публічної безвідкличної вимоги від особи (осіб, що діють спільно), яка є власником домінуючого контрольного пакета акцій, відповідно до процедури, передбаченої ст. 95 цього Закону, та до її завершення право всіх власників простих акцій товариства вимагати обов’язкового придбання їхніх акцій відповідно до вимог цієї статті *не застосовується*. Право інших акціонерів на примусовий викуп у них акцій (*sell-out*) особою, яка стала власником домінуючого контрольного пакета, може бути реалізовано якщо ця особа (власник домінуючого пакета) не розпочала здійснювати своє право на примусовий викуп нею решти акцій товариства (*squeeze-out*). Разом з тим, у процесі здійснення власником більше 95 відсотків акцій товариства належного йому права на примусовий викуп акцій інших акціонерів, у них виникає самостійне корпоративне право, яке здійснюють із урахуванням засади пропорційності – право на подання конкуруючої вимоги. Так, відповідно до ч. 1 ст. 96 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонер (акціонери), який (які) отримав (отримали) публічну безвідкличну вимогу від власника домінуючого контрольного пакета акцій може (можуть) реалізувати своє право на подання конкуруючої вимоги щодо обов’язкового продажу йому (їм) акцій

товариства. При чому ціна обов'язкового продажу акцій, передбачена конкуруючою вимогою, має бути щонайменше на 5 відсотків більшою за ціну, зазначену у публічній безвідкличній вимозі, визначену відповідно до статті 95 цього Закону (абз. 2 ч. 4 ст. 96 Закону України “Про акціонерні товариства”). Подання такої конкуруючої вимоги, у свою чергу, припиняє здійснення права власника домінуючого контрольного пакета на примусовий викуп ним акцій в решти акціонерів (ст. 95 закону).

Право власника домінуючого контрольного пакета на примусовий викуп акцій (squeeze-out) може бути здійснено за наявності позитивних умов:

- подання особою, яка придбала домінуючий контрольний пакет акцій повідомлення товариству про придбання права власності на домінуючий контрольний пакет;
- укладення особою, яка стала власником домінуючого контрольного пакета акцій договору з банківською установою на відкриття рахунку умовного зберігання (ескроу);
- надіслання особою, яка стала власником домінуючого контрольного пакета акцій товариству публічної безвідкличної вимоги про придбання акцій в усіх власників акцій товариства;
- перерахування заявником вимоги усього обсягу грошових сум за акції, які він купує, на рахунок умовного зберігання (ескроу) та повідомлення про це товариства;
- забезпечення Центральним депозитарієм цінних паперів переведення депозитарними установами прав на відповідні акції з рахунків їхніх власників на рахунок заявника вимоги.

Аналіз наведених умов здійснення права акціонерів (акціонера), які стали власниками домінуючого контрольного пакета акцій на примусовий викуп ними акцій рештою акціонерів засвідчує, що власник домінуючого контрольного пакета здійснює його за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших акціонерів. Ця особливість характерна для такого виду корпоративних прав, як виняткові (ексклюзивні) права. Іншими словами, право акціонера-власника домінуючого

контрольного пакета на примусовий викуп акцій (squeeze-out) є самостійним винятковим корпоративним правом, яке підлягає здійсненню пропорційно із кількістю акцій, встановленою законом.

4.4. Право на дивіденди

Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” та ч. 1 ст. 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” виплата дивідендів відбувається пропорційно до кількості акцій (розміру частки), які належать акціонеру (учаснику) товариства. Ці правові приписи вказують на те, що пропорційність є засадою здійснення права учасників (акціонерів) на *дивіденди*, яке належить до звичайних (ординарних) корпоративних прав.

Виплату дивідендів учасникам господарських товариств, за загальним правилом, здійснюють з чистого прибутку звітного року та/або нерозподіленого прибутку минулих років (абз. 1 ч. 3 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”, ч. 1 ст. 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Водночас в акціонерних товариствах у разі відсутності або недостатності чистого прибутку звітного року та нерозподіленого прибутку минулих років, виплата дивідендів із привілейованих акцій відбувається за рахунок резервного капіталу товариства або спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями (абз. 5 ч. 3 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”). Зазначені законодавчі положення дають підстави поставити під сумнів поняття “дивіденду”, що містить частина перша ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”. Дивіденд тут визначають як частину чистого прибутку акціонерного товариства. Однак акціонерам-власникам привілейованих акцій дивіденди можуть виплачувати не лише із чистого прибутку акціонерного товариства за звітний рік чи нерозподіленого прибутку попередніх років, а також із джерел, що не належать до чистого прибутку, а саме: із резервного капіталу або спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями. Іншими словами, дивіденд в акціонерному товаристві, яке є емітентом привілейованих акцій, це не

завжди частина чистого прибутку. *“Дивіденд може включати у себе частину нерозподіленого прибутку, частину резервного капіталу або частину спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями”* [22]. Чистий прибуток звітнього року акціонерного товариства, його нерозподілений прибуток інших років, резервний капітал або спеціальний фонд для виплати дивідендів є джерелами виплати дивідендів за привілейованими акціями. Як наслідок, дивіденд із привілейованих акцій є частиною чистого прибутку звітнього року та/або нерозподіленого прибутку минулих років, або резервного капіталу товариства, або спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями. З урахуванням викладеного, поняття акціонерного дивіденду треба пов'язувати не з лише із чистим прибутком, але й з іншими джерелами, передбаченими законом. *Акціонерний дивіденд* – частина чистого прибутку, або резервного капіталу товариства, або спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями, яку виплачують акціонеру пропорційно до кількості належних йому акцій певного типу та/або класу.

У товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю немає учасників із привілейованим правовим статусом (привілейованих учасників), тому відсутня необхідність у створенні спеціального фонду для виплати дивідендів. Резервний капітал у цих товариствах має інше призначення, наприклад, він підлягає формуванню як умова придбання товариством часток у власному статутному капіталі (ч. 1 ст. 25 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Тому, на відміну від акціонерних товариств, у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю дивіденд визначають як частину чистого прибутку. Відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” виплата дивідендів відбувається за рахунок чистого прибутку товариства особам, які були учасниками товариства на день прийняття рішення про виплату дивідендів, пропорційно до розміру їхніх часток. Причому дивіденд може бути частиною як чистого прибутку звітнього року, так і нерозподіленого прибутку минулих років. Отож поняття дивіденду учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю має відмінність від поняття акціонерного дивіденду. Під *дивідендами учасників товариств з обмеженою та*

додатковою відповідальністю доцільно розуміти частину чистого прибутку товариства, яку виплачують учаснику пропорційно до розміру його частки.

До виключної компетенції вищого органу управління господарським товариством, серед інших питань, окремо належить прийняття рішення про виплату дивідендів (п. 22 ч. 2 ст. 39 Закону України “Про акціонерні товариства”, п. 12 ч. 2 ст. 30 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Це означає що, корпоративне право на дивіденди може бути реалізоване лише за попереднім рішенням загальних зборів товариства. Звідси, здійснення права на дивіденди має умовний характер – прийняття відповідного рішення вищим органом управління товариства. Рішення про встановлення дивідендів приймає винятково вищий орган управління товариством (загальні збори, єдиний учасник). Наявність рішення вищого органу управління господарським товариством про встановлення дивідендів у судовій практиці визнано об’єктивною умовою, за наявності якої може бути здійснено право на їх виплату, незалежно від того, чи було відомо учаснику (акціонеру) про прийняття такого рішення загальних зборів. Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у постанові від 18 листопада 2020 року в справі № 910/15324/19 залишив у силі рішення судів попередніх інстанцій про стягнення на користь акціонера сум дивідендів за попередні роки. Причому суди встановили, що акціонеру не було відомо про прийняття загальними зборами акціонерного товариства рішень про виплату дивідендів, а тому він “...не міг знати про наявність у нього права на їх (дивіденди) отримання” [240]. Водночас, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 01 березня 2023 року в справі № 522/22473/15-ц всупереч правовій природі права на дивіденди дійшла висновку про те, що “лише у разі прийняття товариством (в особі вищого органу) рішення про виплату учасникам дивідендів у певному розмірі...в учасників виникає суб’єктивне право – вимоги до товариства щодо сплати сум дивідендів у визначеному рішенням товариства розмірі” [218]. Зважаючи на такий правовий висновок Великої Палати Верховного Суду, необхідно, вкотре, звернути увагу на те, що рішення вищого органу управління господарського товариства про виплату дивідендів є однією із умов здійснення відповідного права, а не підставою

його виникнення. Суб'єктивне право на отримання дивідендів учасник (акціонер) набуває з моменту, коли він стає учасником (акціонером) певного товариства, однак для його реалізації мають скластися встановлені законом умови, у тому числі, прийняття вищим органом управління рішення про їх виплату. З моменту прийняття такого рішення, в учасника (акціонера) виникає не право на дивіденд, а правомочність на його виплату, яка є одним із елементів зазначеного корпоративного права.

Сума, яку спрямовують на виплату дивідендів, за загальним правилом, залежить від розміру прибутку товариства. Причому для виплати дивідендів акціонерам-власникам простих акцій та учасникам товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю цю суму визначають з чистого прибутку. Відповідно до абз. 1 ч. 3 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” виплата дивідендів за простими акціями відбувається з чистого прибутку звітного року та/або нерозподіленого прибутку попередніх років. Виплата дивідендів учасникам товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю здійснюється за рахунок чистого прибутку товариства (ч. 1 ст. 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). В Законі про товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю не уточнено: чистий прибуток яких років враховують під час прийняття рішення про встановлення дивідендів. Зважаючи на те, що нерозподілений прибуток є частиною чистого прибутку, нерозподілений прибуток попередніх років, у разі його наявності, повинен бути врахований також при виплаті дивідендів учасникам товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю. Своєю чергою розмір дивідендів акціонерів-власників привілейованих акцій не залежить від прибутку товариства, оскільки його встановлюють у статуті (абз. 2 ч. 3 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”). Розмір дивідендів за привілейованими акціями всіх класів визначається у статуті акціонерного товариства (абз. 2 ч. 3 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”). У разі необхідності збільшення або зменшення розміру дивідендів за привілейованими акціями, мають бути внесені зміни до статуту товариства.

У другому реченні абзацу першого ч. 1 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” передбачено, що за акціями одного типу та класу нараховують однаковий

розмір дивідендів. Водночас розмір дивідендів за акціями одного типу не може бути однаковим, оскільки він залежить не лише від типу, але й від кількості акцій (розміру частки), що має кожен акціонер. Розмір дивідендів кожного акціонера-власника одного типу акцій є пропорційним до кількості акцій належних цьому акціонеру. Наведене законодавче положення відповідає zasadі пропорційності у здійсненні корпоративних прав, і його треба розуміти так, що виплата дивідендів кожному власнику акцій одного типу та класу має відбуватися пропорційно до кількості акцій належних саме йому.

Отже, здійснення права акціонерів на дивіденди залежить від типу акцій, які належать акціонерам. Так, право на отримання дивідендів за простими акціями може бути реалізоване лише у разі прийняття рішення загальними зборами акціонерів про їх виплату (встановлення дивідендів). Здійснення права на отримання дивідендів за привілейованими акціями не залежить від прийняття такого рішення.

Моменти початку та завершення виплати дивідендів за своєю правовою природою є термінами у цивільному праві, які визначаються календарною датою. Їх встановлення треба узгоджувати зі строком виплати дивідендів, передбаченим законом. Зокрема, відповідно до абз. 1 ч. 3 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” виплата дивідендів за простими акціями відбувається у строк, що не перевищує шість місяців з дня прийняття загальними зборами рішення про виплату дивідендів. Аналогічну норму містить частина четверта статті 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Однак закон містить можливість встановлення строку для виплати дивідендів іншої (коротшої для акціонерних товариств, коротшої або довшої для товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю) тривалості ніж шість місяців у рішенні загальних зборів товариства, або в статуті (абз. 3 ч. 3 ст. 34 Закону “Про акціонерні товариства”, ч. 4 ст. 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). У такому випадку, терміни виплати дивідендів мають відповідати іншому порівняно із законом, строку, встановленому вищим органом управління товариства (статутом). Причому при визначенні дивідендів акціонерам, строк їх виплати за рішенням загальних зборів може бути лише скорочено порівняно із

строком, встановленим законом; він не може бути продовжений. Щодо учасників товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю, то рішення загальних зборів або статут товариства можуть передбачити інший строк, без зазначення меж: меншої або більшої тривалості. Строк виплати дивідендів за привілейованими акціями визначає виключно закон і не може бути змінений рішенням загальних зборів товариства. Зокрема, згідно із абз. 2 ч. 3 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” виплата дивідендів за привілейованими акціями відбувається у строк, що не перевищує шість місяців після закінчення звітного року.

За загальним правилом, встановленим в абз. 3 ч. 1 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”, а також у ч. 2 ст. 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” форма виплати дивідендів є грошовою. Водночас відповідно до ч. 2 ст. 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” одностайним рішенням загальних зборів учасників цих товариств може бути визначена інша (негрошова) форма виплати дивідендів.

Конкретний спосіб виплати дивідендів за простими акціями приватних акціонерних товариств визначається рішенням загальних зборів акціонерів про виплату дивідендів (абз. 2 ч. 5 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”). Спосіб виплати дивідендів власникам привілейованих акцій відображається у статуті товариства. Як у випадку із простими акціями, так і при виплаті дивідендів за привілейованими акціями, таких способів закон передбачає два: 1) через депозитарну систему України, або 2) безпосередньо акціонерам (у безготівковій або готівковій формі). Згідно із абз. 1 ч. 5 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” публічне акціонерне товариство, щодо акцій якого здійснено публічну пропозицію та/або акції якого допущені до торгів на організованому ринку капіталів, здійснює виплату дивідендів виключно через депозитарну систему України. У Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” спосіб виплати дивідендів не визначено; його, як і у випадку з акціонерами приватних акціонерних товариств, встановлюють у рішенні загальних зборів.

Спосіб здійснення права на виплату дивідендів має важливе практичне значення. Зокрема, у правовій позиції Верховного Суду про стягнення заборгованості

за дивідендами, викладеній у постанові від 17 січня 2018 року у справі № 910/11316/17, зазначено: *“з прийняттям товариством рішення про виплату дивідендів та встановленням у такому рішенні строків проведення розрахунків з учасником (акціонером) у товариства виникає обов’язок виплати дивідендів без будь-яких додаткових умов у встановлений у рішенні загальних зборів строк. Верховний Суд визнав необґрунтованими доводи товариства про те, що право на отримання дивідендів повинно бути реалізоване акціонером, а зобов’язання емітента із виплати частки прибутку (дивідендів) акціонеру виникає під час реалізації акціонером наданого права, з огляду на те, що акціонер не зобов’язаний звертатися до товариства із заявою про виплату дивідендів, оскільки положеннями чинного законодавства такого обов’язку не встановлено”* [248]. *“Цей висновок Верховного Суду не є загальним, а має межі застосування з огляду на спосіб здійснення права на дивіденди. Він стосується лише тих акціонерних товариств, для яких законом (публічні акціонерні товариства) або локальними правовими актами (приватні акціонерні товариства) встановлено обов’язок здійснити виплату дивідендів через депозитарну систему України. Якщо ж акціонерне товариство має право здійснити таку виплату безпосередньо акціонерам, про що прийнято відповідне рішення загальними зборами, згаданий висновок Верховного Суду не повинен бути застосований”* [415]. У таких випадках, здійснення права на виплату дивідендів забезпечують взаємними активними діями акціонер і товариство. Акціонер повинен ініціювати перед товариством проведення такої виплати – звернутися за отриманням дивідендів. Якщо акціонер не вчинить щодо товариства дій, спрямованих на виплату дивідендів безпосередньо йому, це призведе до настання правових наслідків прострочення кредитора, передбачених у ст. 613 Цивільного кодексу України.

Ще однією позитивною умовою здійснення акціонерами права на дивіденди є внесення їх до переліку осіб, які мають право на їх отримання. Дата складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів за простими акціями, визначається рішенням наглядової ради або ради директорів товариства не раніше ніж через 10 робочих днів після дня його прийняття. Перелік осіб, які мають право на отримання дивідендів за привілейованими акціями, складається протягом одного

місяця після закінчення звітного року станом на дату, визначену статутом акціонерного товариства.

При відчуженні акціонером належних йому акцій після дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, але до дати виплати дивідендів, право на отримання дивідендів залишається в особи, зазначеної у такому переліку (абз. 5 ч. 4 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства”). При чому, “...права посвідчені іменним цінним папером, передаються у порядку, встановленому для відступлення права вимоги (цесії)” [10, с. 16]. В юридичній літературі було зроблено пропозицію внести зміни до відповідного положення закону, зокрема викласти його в такій редакції: “У разі відчуження акціонером належних йому акцій після дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, це право належить набувачу акцій з моменту його внесення наглядовою радою до зазначеного переліку на підставі виписки з рахунку в цінних паперах” [315, с. 87]. Ця пропозиція суперечить абз. 3 ч. 4 ст. 34 акціонерного закону, де передбачено, що перелік осіб, які мають право на отримання дивідендів, складається в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України. Сама виписка з рахунку в акціях не є підтвердженням права власності на них; вона лише засвідчує наявність на рахунку у депонента певної кількості акцій. Право на отримання дивідендів підлягає здійсненню не за умови видачі виписки з рахунку в акціях, а за умови складання переліку акціонерів, який формують відповідно до законодавства про депозитарну систему. Наглядова рада або рада директорів акціонерного товариства лише встановлює дату складення переліку акціонерів, які мають право на отримання дивідендів, однак зміст самого переліку не визначає. Окрім того, подібний перелік складають і для участі у загальних зборах акціонерів. Однак внесення змін до переліку осіб, які мають право на участь у загальних зборах, після його складення законом прямо заборонено (ч. 2 ст. 41 Закону України “Про акціонерні товариства”). Таку заборону доцільно передбачити і для внесення змін до переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів. Проте встановлення такої заборони не повинно стосуватися ситуацій, коли акціонера, який мав право на отримання дивідендів, безпідставно не включили у відповідний перелік. “У разі продажу своїх акцій

акціонером іншій особі, зобов'язання акціонерного товариства не припиняється, у ньому лише відбувається заміна однієї із сторін – одного акціонера іншим (одного кредитора іншим)” [410, с. 79].

Відповідно до абз. 4 ч. 4 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” товариство в порядку, встановленому наглядовою радою або радою директорів, повідомляє осіб, які мають право на отримання дивідендів, про дату, розмір, порядок та строк їх виплати. Отримання такого повідомлення акціонером також є умовою здійснення права на дивіденди позитивного характеру. Водночас зміст повідомлення про виплату дивідендів не відповідає переліку відомостей, які має містити рішення загальних зборів акціонерів про їх встановлення. Зокрема, у рішенні про виплату дивідендів зазначають загальний розмір (суму), терміни та способи виплати дивідендів. Саме про таке має бути повідомлено акціонера. Це означає, що у повідомленні для акціонерів мають бути передбачені дата початку і дата завершення виплати дивідендів, тобто терміни (моменти в часі), а не строк (період часу), їх виплати.

За змістом ч. 1 ст. 81 (ч. 1 ст. 63) Закону України “Про акціонерні товариства” та ч. 3 ст. 39 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” виконання рішення загальних зборів товариства про виплату дивідендів організовує його виконавчий орган (рада директорів). Він забезпечує нарахування дивідендів, затверджених загальними зборами. Без нарахування дивідендів конкретному акціонерові (учасникові), здійснення його права на дивіденди буде ускладненим. Отже, нарахування виконавчим органом товариства дивідендів безпосередньо акціонерові (учасникові) є самостійною умовою здійснення цього корпоративного права.

Зважаючи на законодавчі положення щодо здійснення права на дивіденди, воно обумовлено певними позитивними умовами:

- 1) прийняття рішення загальними зборами товариства про виплату дивідендів;
- 2) внесення акціонера до переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів;

- 3) отримання акціонером повідомлення про виплату дивідендів;
- 4) нарахування виконавчим органом (радою директорів) товариства дивідендів конкретному учасникові (акціонерові).

Окрім позитивних умов здійснення права на дивіденди, для нього також характерні негативні умови. Так, у ст. 35 Закону України “Про акціонерні товариства” визначено підстави, з яких товариство відмовляє у виплаті дивідендів. На думку О. І. Виговського, *“підстави заборони для здійснення виплати дивідендів за простими акціями мають своєю метою охорону інтересів інших акціонерів, які мають перевагу перед тими, хто претендує на отримання дивідендів”* [34, с. 183].

Залежно від моменту прийняття загальними зборами рішення про виплату дивідендів, підстави для відмови у їх виплаті за законом бувають двох видів:

- підстави, які існують на момент прийняття рішення про виплату дивідендів (встановлені для загальних зборів акціонерів);
- підстави, які виникли після прийняття рішення про виплату дивідендів (встановлені для інших органів товариства: наглядової ради, ради директорів, виконавчого органу тощо).

До першого виду причин належать три:

- 1) звіт про результати емісії акцій не зареєстровано у встановленому законодавством порядку;
- 2) власний капітал товариства є меншим або у результаті такої виплати стане меншим за суму розмірів його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю;
- 3) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов'язаннями, строк виконання яких настав, або за результатами такого рішення стане недостатньо для задоволення таких вимог.

Другий вид підстав для відмови у виплаті дивідендів наявний у тих випадках, коли рішення про виплату дивідендів було прийнято загальними зборами акціонерів, однак після його прийняття виникли обставини, які виключають виплату дивідендів за простими акціями. Зокрема, акціонерне товариство в особі його наглядової ради

(ради директорів) та/або виконавчого органу не може визначати порядок та провадити виплату дивідендів за простими акціями у разі, якщо:

1) власний капітал товариства є меншим або у результаті такої виплати стане меншим за суму розмірів його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю;

2) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов'язаннями, строк виконання яких настав, або за результатами такого рішення стане недостатньо для задоволення таких вимог;

3) товариство має зобов'язання про викуп акцій на вимогу акціонерів (ст. 102 закону);

4) дивіденди за привілейованими акціями не виплачено повністю.

У ч. 3 ст. 35 Закону України “Про акціонерні товариства” передбачено причину для відмови у виплаті дивідендів за привілейованими акціями, а саме: “товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за привілейованими акціями певного класу до виплати поточних дивідендів за привілейованими акціями, власники яких мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів”.

Підстави, за яких загальні збори учасників не мають права приймати рішення про виплату дивідендів, а інші його органи управління (наглядова рада, виконавчий орган тощо) – здійснювати їх виплату, встановлені також Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Зокрема, відповідно до ст. 27 цього Закону товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів або виплачувати дивіденди, якщо:

1) товариство не здійснило розрахунків з учасниками товариства у зв'язку із припиненням їх участі у товаристві або з правонаступниками учасників товариства відповідно до цього закону;

2) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов'язаннями, строк виконання яких настав, або буде недостатньо внаслідок прийняття рішення про виплату дивідендів чи здійснення виплати.

Наявність першої причини, яка перешкоджає виплаті дивідендів учасникам товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, тобто відсутність розрахунків у зв'язку із припиненням їх участі у товаристві, пояснив І. Р. Калаур. Зокрема, на його думку, *“необхідність встановлення такого обмеження обумовлена обов'язком господарських товариств виплатити учаснику, вартість частини майна товариства, що пропорційна частці цього учасника у статутному (складеному капіталі), якщо інше не встановлено установчими документами”* [101, с. 74]. Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” передбачає чотири випадки, коли товариство несе обов'язок здійснити розрахунки зі своїми учасниками через припинення їх участі у товаристві. Ці чотири випадки також вказав згаданий автор: *“...якщо частку учасника у статутному капіталі викупило саме товариство, якщо учасник вийшов з товариства, вибув з товариства або його виключили з товариства”* [101, с. 74].

Загалом не заперечуючи необхідності існування такої підстави для відмови у виплаті дивідендів, треба звернути увагу на її недосконале формулювання. Так, серед випадків припинення участі у товаристві є *вихід* і *виключення* із товариства. З такими колишніми учасниками, після припинення їх участі у товаристві, проводять розрахунки. У зв'язку із виходом учасника, розрахунок має бути проведено протягом одного року з дня, коли товариство дізналося чи мало дізнатися про вихід (ч. 7 ст. 24 Закону). За змістом ч. 13 ст. 23 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” у разі виключення учасника із товариства з ним або його правонаступниками також проводять розрахунок – виплачують вартість його частки. Однак у законі не встановлено строк, протягом якого така виплата має бути здійснена. Якщо керуватися аналогією закону (ч. 1 ст. 8 Цивільного кодексу України), то є підстави припустити, що такий розрахунок теж має бути проведено протягом року. Отож, у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю можуть складатися ситуації, коли розрахунок із колишнім учасником можливий не раніше року від виникнення певних обставин: виходу чи виключення. Ці обставини потенційно виникнуть невдовзі після прийняття загальними зборами рішення про виплату дивідендів. Це означатиме, що принаймні один рік після виходу чи

виключення учасника із товариства інші його учасники, які продовжують брати у ньому участь, будуть позбавлені правомочності на виплату дивідендів. Причому ні у діях товариства, ні у діях його учасників немає протиправності, а майна товариства достатньо для здійснення відповідних виплат. Отже, право колишніх учасників товариства (на отримання вартості частки) отримує пріоритет над правом чинних учасників (право на отримання дивідендів). Така ситуація не є виправданою. Визначення підстав для відмови у виплаті дивідендів не повинно порушувати прав учасників товариства, і має бути пов'язане або з фінансовими ризиками (недостатність майна для задоволення вимог кредиторів), або з протиправною поведінкою товариства чи його учасників.

На відміну від акціонерних товариств, статутом товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю можуть бути передбачені інші причини, за яких загальні збори не мають права приймати рішення про виплату дивідендів, чи за яких дивіденди не можна виплачувати (ч. 2 ст. 27 Закону). Враховуючи те, що зміни до статуту приймають трьома чвертями голосів учасників, така більшість учасників товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю шляхом внесення відповідних змін до статуту може заблокувати здійснення права на дивіденди. Право на встановлення додаткових підстав для відмови у виплаті дивідендів необхідно надати спільно усім учасникам товариства, а не кваліфікованій більшості із них.

Підстави для відмови у здійсненні виплати дивідендів є негативними умовами реалізації права на дивіденди.

Із проаналізованих положень законів про господарські товариства треба зробити висновок про те, що станом на сьогоднішній день право на дивіденди підлягає здійсненню з урахуванням засади пропорційності до розміру частки (кількості акцій), належної кожному учаснику (акціонеру), за наявності або відсутності певних умов. Умови здійснення права на дивіденди можуть бути як позитивними, так і негативними. До позитивних умов здійснення цього права належать: прийняття рішення загальними зборами товариства про виплату дивідендів; включення акціонера до переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів; отримання акціонером повідомлення про виплату дивідендів;

нарахування виконавчим органом товариства дивідендів конкретному учасникові (акціонерів). Негативними умовами здійснення права на дивіденди є обмеження та заборони на виплату дивідендів, встановлені у ст. 35 Закону України “Про акціонерні товариства” і ст. 27 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”.

4.5. Здійснення корпоративного права на відшкодування збитків, завданих посадовими особами господарського товариства

Відповідно до ч. 1 ст. 54 Господарського процесуального кодексу України учасник (учасники), акціонер (акціонери) юридичної особи, якому (яким) сукупно належить 5 і більше відсотків статутного капіталу товариства (голосуючих акцій), може (можуть) подати в інтересах такої юридичної особи позов про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою. З урахуванням цих положень закону, слід зробити висновок про те, що право на відшкодування збитків, завданих посадовими особами товариства, належить до виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав, які учасники (акціонери) здійснюють пропорційно із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом.

Здійснення цього права не залежить від дій (рішень) товариства в особі його органів управління, у тому числі, вищого органу – загальних зборів. На цій обставині особливо наголосив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в п. п. 43, 44 постанови від 24 лютого 2021 року у справі № 904/982/19: *“позов поданий учасником ТОВ «Сільськогосподарська фірма «Агростар»..., в порядку, передбаченому статтею 54 ГПК України. ...Суд апеляційної інстанції не взяв до уваги, що відповідно до статті 54 ГПК України ТОВ «Агроцентр-Україна», як учасник ТОВ «Сільськогосподарська фірма «Агростар», має право на звернення до суду незалежно від того, чи ухвалювалося загальними зборами ТОВ «Сільськогосподарська фірма «Агростар» рішення про притягнення директора до відповідальності. ...Інше (зворотне) тлумачення суперечило б змісту статті 54 ГПК України і фактично позбавляло б учасника з часткою у статутному*

капіталі, яка не надає більшості голосів при голосуванні на зборах, права на звернення до суду з відповідною позовною вимогою” [243].

Позов про відшкодування збитків, заподіяних посадовими особами товариства, в юридичній літературі отримав назву “похідного” (непрямого), тобто, “позову, з яким учасник юридичної особи може звернутись від імені цієї юридичної особи («shareholder’s derivative action» або «derivative suit»)” [201; 214, с. 58; 365, с. 45; 497], або “квазіпрямого”, а саме: “позов учасника (акціонера) як представника ГТ, по суті є похідним (непрямим позовом), оскільки є віддзеркаленням позиції щодо предмета спору не товариства, а лише окремого його учасника (акціонера)” [39, с. 19].

Оскільки відшкодування збитків є формою цивільно-правової відповідальності, обов’язок їх відшкодувати може бути покладено на посадову особу товариства лише за умови наявності в її поведінці складу цивільного правопорушення. Цей висновок підтверджено у судовій практиці. Відповідно до п. 55 постанови Великої палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі № 910/20261/16 (провадження № 12-118гс19) “підставою для відшкодування збитків, завданих товариству його посадовою особою, є наявність таких елементів складу цивільного правопорушення, як: шкода; протиправна поведінка її заподіювача; причинний зв’язок між шкодою та протиправною поведінкою заподіювача; вина. За відсутності хоча б одного із цих елементів цивільно-правова відповідальність не настає” [230]. Причому на цивільно-правовий характер відповідного спору не впливає факт перебування посадової особи у трудових відносинах із товариством. Для прикладу, у своїй постанові Велика Палата Верховного Суду від 14 квітня 2020 року у справі № 910/122117/19 (провадження № 12-24гс20) констатувала: “таким чином, правовідносини, які виникли між ДП «Чорноморнафтогазінвест» та ОСОБА_1 щодо відшкодування збитків, завданих безпідставною виплатою заробітної плати, стосуються дій відповідача під час здійснення ним своїх повноважень саме як посадової особи-директора підприємства. Наявність у ОСОБА_1 трудових відносин з АТ «ДАТ “Чорноморнафтогаз”» (працює за основним місцем роботи), а також трудових відносин з ДП «Чорноморнафтогазінвест» (працює за сумісництвом) не впливає на характер спірних відносин” [226].

З урахуванням назви ст. 22 Цивільного кодексу України “Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди”, а також змісту частини четвертої цієї статті, необхідно зробити висновок, що відшкодування збитків – не єдиний спосіб відшкодування майнової шкоди. Зокрема, майнова шкода може бути також відшкодована іншими способами, наприклад, переданням речі того ж роду та тієї ж якості, полагодженням пошкодженої речі тощо. Однак, оскільки учасник, який подає позов про відшкодування збитків, має на меті, перш за все, захист своїх корпоративних прав грошового характеру, він зацікавлений саме у відшкодуванні втрат, витрат та неодержаних доходів коштами, а не в інших способах відшкодування майнової шкоди.

У процесі зіставлення положень ч. 3 ст. 92 Цивільного кодексу України та ч. 1 ст. 54 Господарського процесуального кодексу України привертає увагу відмінність у суб’єктному складі між “діями в інтересах юридичної особи” (ст. 92 Цивільного кодексу України) та “діями без завдання збитків товариству” (ст. 54 Господарського процесуального кодексу України). Так, дії в інтересах товариства можуть вчиняти не лише органи юридичної особи (її посадові особи), але й інші суб’єкти, які виступають від імені юридичної особи, у тому числі, її учасники або управителі. Натомість, дії без завдання збитків товариству стосуються діяльності лише органів юридичної особи (їх посадових осіб). Така обмежена конструкція норми, встановленої у ст. 54 ГПК України, видається не зовсім обґрунтованою, оскільки збитки можуть бути завдані юридичній особі діями не лише її органів (посадових осіб), але й інших суб’єктів, які виступають від імені юридичної особи відповідно до установчих документів, закону чи договору. На цю обставину в контексті реалізації доктрини зняття корпоративної вуалі звернув увагу В. М. Махінчук: “...в Україні законом встановлені такі випадки, коли засновник юридичної особи може нести відповідальність своїм майном за зобов’язаннями юридичної особи...” [184, с. 111–112; 185, с. 191].

Господарське товариство зазнає збитків також від дій осіб, які не належать до його посадових. Наприклад, збитки можуть бути завдані товариству безпідставним отриманням дивідендів його учасниками (акціонерами). Так, згідно з ч. 4 ст. 35

Закону України “Про акціонерні товариства” будь-які дивіденди, отримані акціонером з порушенням вимог цієї статті, підлягають поверненню в судовому порядку, якщо такий акціонер знав або повинен був знати, що дивіденди виплачуються з порушенням вимог цієї статті. У відповідному законодавчому положенні встановлені порядок (судовий) та умови (акціонер знав або повинен був знати про незаконність виплати дивідендів) повернення дивідендів, однак не зазначено його конкретної правової підстави (способу захисту порушеного права).

В юридичній літературі висловлена думка про те, що у разі виплати дивідендів учасникам (акціонерам) за наявності підстав, які унеможливають їх виплату, дивіденди мають бути повернені товариству як безпідставно набуті. *“Дивіденди, які були виплачені акціонерам всупереч законодавчих вимог, підлягають поверненню як безпідставно набуте майно (згідно з ч. 1 ст. 1212 ЦКУ, особа зобов’язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуте, згодом відпала)”* [34, с. 184–185]. *“У разі, якщо дивіденди виплачено без достатньої правової підстави, або якщо така підстава згодом відпала, виплачені дивіденди підлягають поверненню на підставі частини 1 статті 1212 ЦК (кондикційне зобов’язання)”* [215, с. 202].

У законодавстві європейських держав це питання вирішують з урахуванням добросовісності акціонера, який отримав незаконні виплати. Так, ст. 350 § 1 Торгового кодексу Польщі вказує: *“... акціонери, які всупереч приписам права, або положенням статуту отримали яку-небудь плату від товариства, зобов’язані її повернути. Однак, слід зазначити, що цей обов’язок не застосовується до добросовісних акціонерів, які всупереч приписам права або постановам статуту отримали дивідендні виплати. Натомість за повернення безпідставно виплаченого прибутку солідарно відповідають ті члени виконавчого органу або наглядової ради, «які несуть відповідальність за здійснення неналежних виплат»”* [55, с. 107].

Необхідне правове регулювання може бути запроваджено і в нашій державі, за умови внесення змін до законодавства. Позиція, відповідно до якої неправомірні дивіденди можуть бути повернуті учасником (акціонером) як безпідставно набуті, заслуговує на увагу, водночас вона безпосередньо із ст. 1212 Цивільного кодексу України не впливає. Так, у ч. 3 цієї статті визначено перелік вимог, до яких

застосовуються її положення. Серед них не зазначено вимог, які виникають із дій органу управління (наглядової ради, виконавчого органу) господарського товариства, спрямованих на виплату дивідендів. Правове урегулювання подібної ситуації може бути забезпечене шляхом законодавчого розширення кола вимог і осіб, з якими і до яких можуть пред'явити вимоги учасники (акціонери), котрі в сукупності мають у статутному капіталі частку, що становить не менше 5 відсотків. Оскільки незаконна виплата дивідендів є можливою лише внаслідок протиправної поведінки органів товариства, можна припустити, що вони не завжди будуть ініціювати звернення до суду із вимогою про повернення безпідставно виплачених дивідендів. За таких обставин, доцільним є надання такого права іншим учасникам (акціонерам) товариства. Разом з тим, за змістом ст. 54 Господарського процесуального кодексу України збитки, завдані товариству, відшкодовує посадова особа, яка завдала йому збитків, а не особа, яка безпідставно набула дивіденди (учасник, акціонер). Отже, вимагати повернення неправомірно виплачених дивідендів на підставі діючої редакції ст. 54 Господарського процесуального кодексу України (спори про відшкодування збитків, завданих юридичній особі її посадовою особою) безпосередньо в учасників (акціонерів) на сьогоднішній день немає юридичних підстав.

Відповідно до ч. 1 ст. 15 Другої директиви 77/91/ЄЕС Ради Європейського Співтовариства за винятком випадків зменшення розміру статутного капіталу, *не може здійснюватися розподіл прибутку на користь акціонерів, якщо на день завершення останнього фінансового року чисті активи, відображені у річній бухгалтерській звітності, є або можуть стати в результаті такого розподілу меншими за розмір статутного капіталу, збільшеного на суму резервів, які закон чи статут забороняють розподіляти* [78]. Причому із розміру статутного капіталу вираховується сума його несплаченої частини, якщо вона не врахована в активі балансу. Розподіл прибутку на користь акціонерів за своїм розміром не може перевищувати суми результатів останнього завершеного фінансового року, збільшеного на суму нерозподілених доходів, а також на суму відрахувань із доступних для цієї мети резервів, і зменшеної на суму відкладених (непокритих)

збитків, а також на суми, які вносяться в резерв відповідно до закону або статуту ((с) ч. 1 ст. 15). *“Поняття «розподілу прибутку» в розумінні Другої директиви включає виплату дивідендів та відсотків власникам акцій”* [111, с. 139]. Згідно зі ст. 16 Другої директиви 77/91/ЄЕС *будь-яка сума, розподілена з порушенням вимог ст. 15, повинна бути відшкодована акціонерами, які її отримали, якщо товариство доведе, що ці акціонери знали про неправомірний характер здійсненого на їх користь розподілу або з урахуванням обставин не могли не знати про це* [78].

Подібну правову норму містить національне законодавство держав-учасниць Європейського Союзу. Згідно із (1) § 62 Закону “Про акціонерні товариства” Німеччини *“акціонери зобов’язані повернути товариству грошові суми, отримані в якості дивідендів, якщо вони знали або не могли не знати, що не мали права на такі виплати всупереч вимогам закону”* [384, с. 290].

З урахуванням чинного законодавства України та правових актів ЄС, учасники (акціонери) повинні мати можливість вимагати у судовому порядку повернення безпідставно набутих дивідендів від недобросовісних учасників (акціонерів). Недобросовісними у таких ситуаціях треба вважати тих учасників (акціонерів), які знали, або, за наявних обставин, не могли не знати про виплату дивідендів всупереч закону або локальним правовим актам товариства.

Ймовірність завдання збитків товариству діями інших осіб, у тому числі, не пов’язаних із товариством відносинами участі (третіми особами), прямо встановлена в ч. 16 ст. 107 Закону України “Про акціонерні товариства”. Відповідно до цієї законодавчої норми солідарну відповідальність за шкоду, заподіяну товариству правочином із заінтересованістю, вчиненим з порушенням вимог цієї статті, несуть особа, яка порушила вимоги цього Закону щодо порядку надання згоди на вчинення такого правочину, та особа, заінтересована у вчиненні товариством такого правочину. Подібне правове регулювання містить законодавство Англії та Уельсу: *“Інша особа», проти якої може бути подано похідний позов, як зазначається у прецеденті Iesini v Westrip Holdings Ltd [2009] EWHC 2526 (Ch), є третя особа, яка сприяла директору у порушенні виконання його обов’язків”* [470, с. 96].

Зазначена правова можливість знайшла своє підтвердження у судовій практиці. Зокрема, постановою Верховного Суду у складі палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду від 11 грудня 2018 року у справі № 908/602/16 залишено без змін постанову апеляційного господарського суду, якою задоволено вимогу позивачів про визнання недійсним договору. На обґрунтування свого рішення палата Касаційного господарського суду зазначила: *“з огляду на встановлені судами першої та апеляційної інстанцій обставини суд погоджується з висновком про те, що Договір поруки є правочином, щодо вчинення якого були заінтересовані троє з п’яти членів наглядової ради Товариства. Отже, оскільки у вчиненні Договору була заінтересована більшість членів наглядової ради, але питання щодо його укладення не виносилось на розгляд загальних зборів акціонерів Товариства, Суд погоджується з висновком судів попередніх інстанцій про укладення Договору поруки без дотримання вимог, передбачених статтею ... Закону України «Про акціонерні товариства»»* [275]. Отже, *“стосовно предмету похідного позову, враховуючи іноземну практику, може бути вимога й до третіх осіб, винних юридичній особі, якщо вона не звертається з таким позовом в особі уповноважених посадових осіб”* [14, с. 233].

У законодавстві України не встановлено заборони на передання функцій з управління господарським товариством іншій юридичній особі, яка є професійним управителем підприємницькою діяльністю. Таке передання має відбутися шляхом укладення цивільно-правового договору про управління діяльністю господарського товариства. У процесі виконання своїх обов’язків за договором, управитель теж може завдати збитків товариству. Право звернутися із вимогою про відшкодування таких збитків, за загальним правилом, належить іншій стороні договору, тобто товариству в особі його органів управління. Водночас таку законодавчу можливість повинні також мати учасники (акціонери) із розміром частки (кількістю акцій) не менше 5 відсотків статутного капіталу.

Для учасника (акціонера) товариства можливість вимагати відшкодування збитків має значення, перш за все тому, що їх наявність негативно впливає на

здійснення ним, належних йому корпоративних прав. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 35 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонерне товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та здійснювати їх виплату, якщо власний капітал товариства є меншим або у результаті такої виплати стане меншим за суму його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю. Подібну за характером норму містить ст. 27 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Згідно із п. 2 ч. 1 цієї статті товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів або виплачувати дивіденди, якщо майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов’язаннями, строк виконання яких настав або буде недостатньо внаслідок прийняття рішення про виплату дивідендів чи здійснення виплати. Отже, завдання збитків товариству може мати своїм наслідком відмову у виплаті дивідендів його учасникам (акціонерам).

Наявність збитків у товариства створює перешкоди для здійснення корпоративних прав учасників (акціонерів), пов’язаних зі сплатою грошей, наприклад, права на виплату оголошених дивідендів, права на оплату акцій обов’язкового викупу, права на участь у розподілі ліквідаційної маси тощо. Навпаки, відшкодування збитків створює необхідні передумови для належного здійснення учасником (акціонером) його корпоративних прав у межах грошових зобов’язань, які вже виникли у товариства перед цим учасником (акціонером). Як слушно зауважує Ю. М. Жорнокуй: *“...після відшкодування збитків повинна зрости курсова вартість акцій, збільшаться активи товариства, з’являться передумови для виплати дивідендів”* [89, с. 228]. Перешкоди у здійсненні корпоративних прав є нічим іншим, як їх порушенням. Тому, звертаючись із вимогою про відшкодування збитків, завданих товариству, його учасник просить захисту своїх корпоративних прав. *“Подаючи позов про відшкодування збитків товариству, учасник (акціонер) повинен обґрунтувати, у чому полягало порушення належного йому корпоративного права: прострочення виплати оголошених дивідендів, виникнення заборгованості з обов’язкового викупу акцій, відмова у переданні частини активів товариства при його ліквідації тощо. Інтерес товариства в таких випадках полягатиме у тому, що*

рішення суду буде винесено також на його користь, тобто присудження відбудеться і самому учаснику (акціонеру), і товариству як юридичній особі” [459, с. 156]. Як стверджують С. О. Короед та В. М. Махінчук: “...похідний позов пред’являється до суду на захист прав іншої особи з метою захистити і свої права та інтереси” [122, с. 75]. Водночас наслідком такого присудження товариству, стане захист корпоративного права учасника (акціонера) шляхом усунення перешкод у здійсненні відповідного права. Іншими словами, позитивний ефект від прийняття судом рішення на користь товариства отримає його учасник (акціонер), який подав відповідний позов.

Зважаючи на те, що позов в інтересах товариства учасник (акціонер) подає для захисту своїх корпоративних прав, недоцільно відносити його до позовів, спрямованих виключно на захист прав іншої особи, зокрема, господарського товариства. Як вказує О. В. Бігняк: “слово «похідний» означає, що особа, яка подає позов, має лише корпоративні права щодо товариства” [14, с. 231]. Ознакою похідного позову, на думку цього вченого, є звернення за захистом порушених прав іншої особи (товариства), а не самого позивача (учасника товариства). Натомість, у корпоративних відносинах учасник товариства завжди звертає вимогу на захист своїх прав. У такому розумінні, позов учасника (акціонера) в інтересах господарського товариства є позовом не за захистом прав цього товариства, але – самого учасника (акціонера), тому що останній звернувся з вимогою про захист належних йому корпоративних прав. Оскільки присудження на підставі рішенням суду за зверненням учасника (акціонера) відбудеться як йому, так і господарському товариству, такий позов треба називати не “похідним”, а позовом “в інтересах товариства”.

У цивілістичній науковій літературі уже неодноразово порушували питання про те, що право учасника на подання позову в інтересах товариства, не повинно бути обмеженим лише відносинами щодо відшкодування збитків.

Аналізуючи практику Верховного Суду України про оспорювання учасниками (акціонерами) договорів, укладених товариством, О. О. Кот дійшов до висновку про “обґрунтованість визнання права учасника на подання непрямого позову в тих випадках, коли має місце порушення корпоративних прав учасника. Водночас

юридична оцінка факту порушення корпоративних прав вчиненим товариством правочином повинна надаватися зважаючи на особливості корпоративних відносин, зокрема, з урахуванням того, що відсутній безпосередній зв'язок між корпоративними правами учасника і майном (у тому числі продукцією та коштами) товариства” [147, с. 382]. Також В. В. Луць вбачає можливість подання учасниками (акціонерами) господарського товариства позовів про визнання недійсною угоди, укладеної товариством, умови якої позбавляють товариство можливості отримання додаткових прибутків. Учений робить наголос на тому, що “у цих випадках учасник таким способом захищає свої права” [174, с. 27–28], а не права товариства. Автор підтримав “...думку, що неодноразово висловлювалася в літературі, про наділення акціонерів правом подавати в суд позови в інтересах товариства та/або своїх інтересах, якщо вони ігноруються виконавчим органом при укладанні правочинів від імені товариства, зокрема, при укладанні значних правочинів” [176, с. 101]. “Доцільність закріплення у законі права акціонера звернутися до суду з позовом про визнання недійсним правочину із заінтересованістю” [479, с. 15] обґрунтувала Т. Б. Штим. До предмета таких позовів Ю. Ю. Попов рекомендує віднести вимоги про: “відшкодування господарському товариству шкоди, завданої його посадовою особою; визнання недійсним правочину, вчиненого господарським товариством з порушенням вимог, встановлених до вчинення правочину із заінтересованістю” [214, с. 64]. На думку В. М. Коссака, учасник господарського товариства, окрім визнання правочину недійсним і відшкодування збитків, повинен мати право вимагати відшкодування моральної шкоди: “...у разі порушення вимог, визначених у...Законі України «Про акціонерні товариства» слід застосовувати правові наслідки...– визнавати правочин недійсним з відшкодуванням збитків та/або моральної шкоди” [142, с. 61].

Пропозиція щодо звернення учасника (акціонера) із вимогою про визнання недійсним правочину, вчиненого товариством, частково була реалізована на рівні закону. Законом України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні” від 20.09.2019 року ст. 71 Закону України “Про акціонерні товариства” від 17 вересня 2008 року було доповнено

частиною дванадцятою. У ній передбачалося, що правочин із заінтересованістю, вчинений на умовах, які за висновком залученої відповідно до цієї статті особи (незалежного аудитора, суб'єкта оцінної діяльності або іншої особи, яка має відповідну кваліфікацію) є для товариства гіршими за звичайні ринкові умови, може бути визнаний судом недійсним за позовом акціонера товариства. Проте, закон про акціонерні товариства 2022 року не встановив такого положення.

Позицію, згідно з якою учасник, подаючи позов про визнання недійсним правочину, вчиненого товариством, захищає своє корпоративне право, підтримувала також Велика Палата Верховного Суду. Так, у п. 22 постанови від 11 червня 2019 року у справі № 922/2005/18 (провадження № 12-261гс18) встановлено: *“якщо учасник (акціонер) господарського товариства обґрунтовує позовні вимоги про визнання недійсним договору про відчуження майна цього товариства порушенням останнім в ході статутної діяльності корпоративних прав такого учасника (акціонера), то цей спір підвідомчий господарським судам незалежно від того, чи є іншим відповідачем у справі (разом з таким товариством) фізична особа – сторона оспорюваного договору”* [224]. Причому Верховний Суд не зводив справи про визнання недійсними правочинів, вчинених товариством, лише до правочинів із заінтересованістю.

Водночас учасники (акціонери) товариства на сьогоднішній день позбавлені можливості застосувати такий спосіб захисту своїх корпоративних прав, як визнання правочину, вчиненого товариством, недійсним. Відповідна правова позиція відображена у п. п. 8.3 та 8.4 постанови Великої Палати Верховного Суду від 08 жовтня 2019 року у справі № 916/2084/17, згідно із якими *“за договором, укладеним товариством, права та обов'язки набуває таке товариство як сторона договору. При цьому, правовий стан (сукупність прав та обов'язків) безпосередньо учасників цього товариства жодним чином не змінюється. Підписання генеральним директором оспорюваних договорів може свідчити про порушення прав та інтересів самого товариства, а не корпоративних прав його учасника, оскільки генеральний директор діяв саме від імені товариства, а не його учасників. ...Згода загальних зборів товариства на укладення договору є згодою органу управління товариства,*

який діє від імені товариства. Повноваження органу управління товариства (на надання зазначеної згоди), який діє від імені товариства, не можна ототожнювати з корпоративними правами його учасників, які діяти від імені товариства права не мають” [222].

Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду намагався ініціювати відступ від цього правового висновку Великої Палати Верховного Суду, обґрунтовуючи свою позицію тим, що “...його застосування призведе до втрати самої сутності права учасника на управління товариством, коли учасник не може його захистити шляхом звернення до суду. Проте, можливі наслідки неефективної діяльності директора, зокрема укладення збиткових договорів від імені товариства, можуть погіршити фінансовий стан товариства. При цьому слід враховувати, що набуваючи право власності на частку у статутному капіталі, учасник очевидно заінтересований у отриманні прибутку від діяльності такого товариства” [382] (Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 05 грудня 2019 року у справі № 916/1731/18). Водночас Велика Палата Верховного Суду своєю ухвалою від 17 грудня 2019 року у справі № 916/1731/18 повернула справу відповідній колегії Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду на тій підставі, що “...договори, укладені посадовою особою товариства, не порушують прав та інтересів учасників такого товариства” [378].

Зазначена правова позиція Великої Палати Верховного Суду, серед іншого, обумовлена положеннями ч. 1 ст. 54 Господарського процесуального кодексу України, згідно з якими учасник (акціонер) юридичної особи може подати в інтересах такої юридичної особи позов виключно про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою. На цьому наголосив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у п. 37 постанови від 28 лютого 2019 року в справі № 904/4669/18, виклавши такий правовий висновок: “Водночас правове регулювання статті 54 ГПК України поширюється саме на випадки подання позову про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою. Тобто на підставі наведеної процесуальної норми власник (учасник, акціонер) може звернутися з позовом в інтересах юридичної особи саме із зазначеним позовом. З

іншими позовами в інтересах юридичної особи власник (учасник, акціонер) може звернутися лише в разі наявності підстав, прямо передбачених відповідними законодавчими нормами” [250]. Іншими словами, позов про визнання правочину недійсним, який вчинений товариством, його учасник (акціонер) на цей час не має можливості подати. Ця усталена практика вкотре була відображена у постанові Великої Палати Верховного Суду від 01 березня 2023 року у справі № 522/22473/15-ц [218].

“Разом з тим, відповідно до ч. 3 ст. 215 Цивільного кодексу України правочин може бути визнаний судом недійсним не лише, якщо його дійсність заперечує одна із сторін правочину, але й інша заінтересована особа” [506, с. 1606] з підстав, передбачених законом. Такою заінтересованою особою в більшості випадків стає учасник (акціонер) господарського товариства, яке є стороною правочину. Вчиняючи правочин, товариство може порушити корпоративні права його учасників (акціонерів), наприклад, на виплату дивідендів, на обов’язковий викуп акцій, на участь у розподілі активів у разі ліквідації товариства тощо. Тому учасники (акціонери) повинні мати можливість захистити свої порушені права й у випадках вчинення правочинів товариством в особі його органів (посадових осіб).

Засада пропорційності із достатнім розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом, має безпосередній вплив на підстави звернення до суду за захистом прав учасників (акціонерів). Право учасника (акціонера) на подання позову в інтересах товариства за захистом свого порушеного права, повинно мати зв’язок із розміром його частки (кількістю акцій) у статутному капіталі. Його необхідно поширити також на інші позови учасників (акціонерів) в інтересах товариства, зокрема, на вимоги про визнання недійсними правочинів, учинених товариством.

Встановлений законом мінімальний розмір частки у статутному капіталі, а також необхідність обґрунтувати порушення корпоративного права учасника (акціонера), який звертається до суду, є критеріями, що визначають ефективність у здійсненні права на позов в інтересах товариства.

Також недоцільним видається закріплення такого права у процесуальному кодексі, який визначає порядок захисту корпоративних прав, а не його способи. Право

на відшкодування збитків, завданих господарському товариству, так само, як і право на визнання недійсним правочину, вчиненого від його імені, мають матеріальний характер, і повинні бути встановлені в акті матеріального права, зокрема, – Цивільному кодексі України.

4.6. Реалізація корпоративних прав на участь у розподілі активів у разі припинення товариства

За змістом положень ч. 1 ст. 104 Цивільного кодексу України, ч. 1 ст. 114 Закону України “Про акціонерні товариства”, а також ч. 1 ст. 48 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” господарське товариство припиняє своє існування як юридична особа в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. У процесі реорганізації та ліквідації господарського товариства відбувається задоволення вимог його кредиторів, яке відносять до “...елементів юридичного складу, що є підставою припинення АТ” [50, с. 56]. Після задоволення вимог кредиторів, учасники (акціонери) господарського товариства здійснюють належні їм звичайні (ординарні) корпоративні права. Зміст цих корпоративних прав залежить від виду припинення господарського товариства (реорганізація чи ліквідація).

Під час реорганізації господарського товариства наявні два види правонаступництва: загальне (універсальне), у межах якого права та обов’язки товариства, що припиняється, переходять до новоутвореного товариства (товариств), та окреме (сингулярне) правонаступництво, тобто перехід прав учасників (акціонерів) товариства, яке припинило свою діяльність, до учасників (акціонерів) новоутвореного товариства (товариств). “При реорганізації виникає правонаступництво як щодо майна, прав та обов’язків, які переходять від юридичної особи-правопередника до юридичної особи- правонаступника за розподільним балансом (передавальним актом), так і щодо корпоративних прав учасників, які їх набувають внаслідок конвертації акцій (обміну часток) у статутному капіталі товариства” [325, с. 148; 327, с. 133]. На відміну від реорганізації, у разі ліквідації

господарського товариства не відбувається правонаступництво у вигляді переходу прав учасників (корпоративних прав). У процесі ліквідації учасники (акціонери) здійснюють право на участь у розподілі активів товариства, яке належало їм з моменту набуття статусу учасника (акціонера) товариства, а не перейшло від інших осіб. Не вбачають правонаступництва при ліквідації і в науковій літературі. На думку Л. М. Дорошенко: “як історія розвитку законодавства, так і діюче законодавство України про ліквідацію безпосередньо не пов’язують ліквідацію з сингулярним правонаступництвом” [76, с. 50].

У Законі України “Про акціонерні товариства” встановлені особливості здійснення корпоративних прав акціонерів у процесі припинення товариства, порівняно із корпоративними правами учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю.

Відповідно до ст. ст. 117, 119, 125 та 133 Закону України “Про акціонерні товариства” у разі злиття, приєднання, поділу та перетворення акціонерного товариства його акції конвертують (обмінюють) в акції товариства (товариств) правонаступника (правонаступників). Акції товариства, яке припиняється внаслідок поділу, конвертуються в акції товариств-правонаступників та розміщуються серед їх акціонерів. Акції товариств, що припиняються внаслідок злиття, приєднання, конвертуються в акції товариства-правонаступника та розміщуються серед його акціонерів. Акції товариства, що перетворюється, конвертуються (обмінюються) в частки товариства-правонаступника, які розподіляють серед його учасників. Згідно зі ст. 127 Закону України “Про акціонерні товариства” конвертація акцій також відбувається у разі виділу, тобто, створення одного чи кількох акціонерних товариств з передачею йому (їм) згідно з розподільним балансом свого майна, прав та обов’язків з якого здійснюється виділ, без припинення такого товариства. Отже, Закон України “Про акціонерні товариства” передбачає окреме звичайне (ординарне) корпоративне право акціонерів у разі реорганізації товариства – *право на конвертацію (обмін) акцій*.

Право на конвертацію (обмін) акцій може бути здійснено лише після задоволення вимог усіх кредиторів, як зовнішніх (осіб, не пов’язаних із товариством відносинами участі), так і внутрішніх (акціонерів). Задоволення вимог кредиторів є

позитивною умовою здійснення права на конвертацію. Конвертація (обмін) акцій товариства, що реорганізовується шляхом приєднання, злиття чи поділу в акції товариства- правонаступника здійснюється за умови задоволення вимог кредиторів, заявлених до кожного акціонерного товариства, що бере участь у реорганізації.

Відповідно до ч. 10 ст. ст. 117, 119, ч. 9 ст. 125 та ч. 5 ст. 133 Закону України “Про акціонерні товариства” не беруть участі у конвертації (обміні) акції:

- 1) які викуплені самим товариством, що реорганізовують;
- 2) власником яких є інше товариство, що бере участь у реорганізації;
- 3) власником яких є юридична особа, що перебуває під контролем товариства, що бере участь у реорганізації.

Серед етапів злиття, приєднання, поділу та перетворення акціонерних товариств (ст. ст. 118, 120, 126 та 134 Закону України “Про акціонерні товариства”) передбачено реалізацію акціонерами права вимоги обов’язкового викупу товариством належних їм акцій відповідно до вимог статті 103 акціонерного закону.

На основі наведених вище правових норм, треба дійти висновку, що акціонери товариства, яке перебуває у процесі реорганізації, мають право на конвертацію (обмін) їх акцій в акції тих товариств, які будуть утворені внаслідок злиття, приєднання, поділу чи перетворення. Це право підлягає реалізації після задоволення вимог зовнішніх кредиторів, виключення з процедури конвертації акцій, що не беруть участі у ній, а також здійснення акціонерами кожного акціонерного товариства, що бере участь у реорганізації, права вимоги обов’язкового викупу належних їм акцій товариства.

В юридичній літературі звертають увагу на те, що *“при проведенні реорганізації товариства акціонери наділяються та здійснюють такий комплекс корпоративних прав, як право на участь у загальних зборах; право на отримання інформації; право вимоги обов’язкового викупу акцій акціонерним товариством; право на отримання акцій (часток) у статутному (складеному) капіталі юридичної особи- правонаступника”* [329, с. 371]. Право на ознайомлення із документами щодо загальних зборів, на яких затверджуватимуться проєкти умов реорганізації передбачено у ст. ст. 124 та 131 Закону України “Про акціонерні товариства”.

Аналізуючи відповідну наукову позицію та положення чинного законодавства, доцільно звернути увагу на те, що лише право на отримання (конвертацію, обмін) акцій товариства- правонаступника є правом, яке здійснюють у разі реорганізації. Інші перелічені права акціонери реалізують не у зв'язку із реорганізацією, а в її процесі.

У Розділі XVI “Виділ та припинення акціонерного товариства” Закону України “Про акціонерні товариства” від 17 вересня 2008 року в якості загального правила було встановлено засаду пропорційності у здійсненні права акціонерів на конвертацію (обмін) акцій у зв'язку із реорганізацією товариства. Іншими словами, попередній закон передбачав обов'язок дотримання засади пропорційності здійснення прав акціонерів при конвертації (обміні) акцій товариства, що перебуває у процесі реорганізації. *“Урахування розміру частки (кількості акцій) при здійсненні прав є однією із особливостей (характерних ознак) корпоративних прав акціонерів. Права учасника господарського товариства, які визначені у законі як корпоративні, здійснюються на пропорційних засадах, тобто з урахуванням розміру частки учасника у статутному капіталі товариства”* [399, с.51].

Разом з тим, Закон України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року вже не містить загального правила щодо пропорційності здійснення права на конвертацію акцій. Обов'язкове збереження співвідношення кількості акцій (пропорційності) встановлено лише для *перетворення* акціонерного товариства. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 133 нового Закону України “Про акціонерні товариства” розподіл часток (паїв) підприємницького товариства- правонаступника здійснюється із збереженням співвідношення кількості акцій, яке існувало в акціонерному товаристві, що перетворилося. Пропорційний розподіл акцій також може бути застосований при поділі акціонерного товариства, і має своїм наслідком застосування спрощеної процедури реорганізації. Так, згідно із ч. 1 ст. 132 Закону України “Про акціонерні товариства” поділ акціонерного товариства при пропорційному розподілі акцій здійснюється у спрощеному порядку, який передбачає незастосування вимог частин п'ятої і шостої статті 125, статті 130 та частини першої статті 131 цього Закону. Окрім поділу та перетворення, акціонерне товариство підлягає реорганізації також шляхом злиття і приєднання. Для злиття та приєднання

вимога про збереження співвідношення між акціонерами в частині їх часток (акцій) у статутному капіталі законом не встановлена. Водночас, у разі злиття і приєднання також відбувається конвертація (обмін) акцій товариств, що припиняють своє існування, в акції, які розміщують серед акціонерів товариств- правонаступників.

Щодо конвертації (обміну) акцій у разі злиття, приєднання та поділу товариств, то за загальним правилом, встановленим у ст. ст. 122 та 129 Закону України “Про акціонерні товариства”, умови злиття, приєднання та поділу мають містити коефіцієнти конвертації акцій, а також суми можливих грошових виплат акціонерам. Причому законом не встановлено правило про обов’язковість збереження співвідношення між акціонерами товариств при формулюванні таких коефіцієнтів. Відсутність відповідного застереження може призвести на практиці до відступу від засади пропорційності у процесі злиття, приєднання або поділу. Такий відступ від пропорційності здійснення прав акціонерів своєю чергою може мати наслідком виникнення різного правового становища акціонерів товариства залежно від способу його реорганізації. Так, у разі перетворення товариств, їхні акціонери зберезуть співвідношення, яке існувало між ними у статутному капіталі. Якщо ж будуть здійснювати злиття, приєднання або поділ, співвідношення між акціонерами може зазнати змін залежно від затверджених коефіцієнтів конвертації (обміну) акцій, що здатне призвести до недотримання засади пропорційності у здійсненні прав акціонерів. На цьому наголошують вітчизняні дослідники. *“Особливістю конвертації акцій при реорганізації є те, що при здійсненні конвертації може виникнути необхідність зміни обсягу прав, які посвідчуються акціями”* [327, с. 132]. *“У законі не передбачено спеціальних норм щодо порядку розрахунку коефіцієнта конвертації, що визначає кількість акцій новоствореного товариства (товариства, до якого відбувається приєднання), яку має отримати акціонер товариства, що припиняється”* [34, с. 421].

З метою недопущення порушення прав акціонерів товариств, які реорганізують шляхом злиття, приєднання або поділу, доцільно передбачити у Законі України “Про акціонерні товариства” положення про збереження засади пропорційності між акціонерами у статутному капіталі не лише у разі конвертації (обміну) акцій при

перетворенні товариств, але й при їх злитті, приєднанні або поділі. Подібну думку обґрунтовує Є. П. Коломієць-Людвіг: *“процедура злиття та приєднання передбачає, що сума розмірів статутних капіталів всіх товариств до реорганізації має дорівнювати сумі розмірів усіх статутних капіталів, створених шляхом реорганізації; співвідношення часток учасників у статутному капіталі юридичної особи- правонаступника має зберігатися, якщо інше не визначено самими учасниками”* [120, с. 82]. Правило про збереження співвідношення у разі злиття, приєднання, поділу та перетворення закріплено на законодавчому рівні для товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, які можуть мати своїми правонаступниками акціонерні товариства (ст. ст. 53 і 54 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Положення щодо пропорції обміну акцій у разі реорганізації акціонерних товариств містять статті 92 (приєднання), 122 (злиття), 160d (поділ) Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація) [73].

Аналізуючи здійснення права на конвертацію акцій, треба мати на увазі, що пропорційність у співвідношенні прав акціонерів не може бути однаковою для поділу та перетворення з однієї сторони, і злиття та приєднання – з іншої. Справа в тому, що у злитті та приєднанні можуть брати участь акціонерні товариства з різними розмірами статутного капіталу та різною кількістю акціонерів (ч. 1 ст. ст. 117 та 119 Закону України “Про акціонерні товариства”). *“Чинним вітчизняним законодавством передбачено здійснення лише однорідного злиття або злиття простого типу”* [119, с. 69], при якому акціонерне товариство може брати участь у злитті та приєднанні лише з іншими акціонерними товариствами. Такий вид злиття (приєднання) у випадку із акціонерними товариствами забезпечує можливість збереження пропорційності у здійсненні права акціонерів на конвертацію (обмін) акцій. На однорідності злиття, як способу реорганізації, наголошують також у судовій практиці. Згідно із постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27 лютого 2018 року у справі № 906/594/16 *“акціонерне товариство може брати участь у злитті лише з іншим акціонерним товариством. ...Судами попередніх інстанцій встановлено, що належні позивачам акції не конвертовані в частки*

підприємницького товариства- правонаступника (товариства з додатковою відповідальністю). Не встановлено судами попередніх інстанцій також реалізації позивачами свого права вимоги обов'язкового викупу належних їм акцій товариства. З врахуванням викладеного, колегія суддів погоджується з висновками судів попередніх інстанцій про те, що права позивачів у даній справі порушено під час проведення установчих зборів товариства з додатковою відповідальністю, тобто при прийнятті всіх рішень на цих зборах, оскільки в результаті недотримання процедури злиття акціонерного товариства лише з іншим акціонерним товариством, яка передбачена...Законом України «Про акціонерні товариства», позивачі як акціонери АТ не могли реалізувати своє право на те, щоб їхні акції могли бути конвертовані в акції товариства- правонаступника...” [257].

“Залежно від об'єкта співвідношення в акціонерному товаристві можливе встановлення двох видів пропорційності у здійсненні прав акціонерів при реорганізації:

- 1) пропорційність у співвідношенні кількості акцій;
- 2) пропорційність у співвідношенні вартості акцій” [417, с. 43].

У разі розміщення акцій товариства- правонаступника, яке утворено внаслідок поділу і перетворення, має діяти пропорційність у співвідношенні кількості акцій, що належали акціонерам товариств, які були припинені. Для злиття і приєднання пропорційність недоцільно встановлювати у вигляді співвідношення кількості акцій. Якщо утворюється товариство внаслідок злиття або приєднання, пропорційність може бути дотримана лише у співвідношенні вартості акцій, що належали акціонерам припинених товариств. Закон передбачив збереження співвідношення між розміром часток у разі злиття і приєднання для учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю. Таке співвідношення має бути збережене і для акціонерів товариств, які зливаються чи приєднуються, зокрема, у частині вартості акцій.

Відповідно до п. 2) ч. 2 ст. ст. 122 та 129 Закону України “Про акціонерні товариства” при конвертації акцій під час злиття, приєднання або поділу акціонерного товариства акціонери товариств, що беруть участь у злитті, приєднанні або поділі,

можуть також отримувати грошові виплати у розмірі, що не перевищує 10 відсотків загальної номінальної вартості випущених акцій новоствореного товариства (абз. 2 ч. 1 ст. 117, абз. 2 ч. 1 ст. 125 Закону України “Про акціонерні товариства”). Із цих законодавчих положень можна виділити дві правомочності, які входять до змісту права на конвертацію у разі злиття, приєднання або поділу акціонерних товариств:

- 1) конвертація (обмін) акцій із грошовою виплатою;
- 2) конвертація (обмін) акцій без грошової виплати.

Додаткова грошова виплата при конвертації (обміні) акцій може виконувати функцію компенсації їх вартості для тих випадків, коли не дотримана засада пропорційності (співвідношення). Водночас пропорційність здійснення прав акціонерів завжди повинна бути наявна у разі конвертації (обміну) акцій незалежно від способу реорганізації акціонерного товариства: злиття, приєднання, поділ чи перетворення. За умови збереження співвідношення за кількістю або вартістю акцій між акціонерами у статутному капіталі товариств, які беруть участь у реорганізації, необхідність здійснювати додаткову грошову виплату відпадає. У зв'язку з цим, доцільним є виключення із Закону України “Про акціонерні товариства” усіх приписів щодо визначення коефіцієнтів конвертації акцій та сум можливих грошових виплат акціонерам при реорганізації товариств.

У Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” право на конвертацію підлягає здійсненню виключно на засаді пропорційності. Зокрема, відповідно до ч. ч. 2, 3 і 5 ст. 54 цього Закону незалежно від способу реорганізації товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю, частка у статутному капіталі товариства, що реорганізується внаслідок поділу, злиття, приєднання чи перетворення, конвертується в частку (частки) учасника (учасників) у статутному капіталі товариства- правонаступника зі збереженням співвідношення між частками учасників, яке існувало до реорганізації. Отже, засада пропорційності у здійсненні корпоративних прав, зокрема, пропорційність до розміру частки, належної кожному учаснику товариства, покладена в основу здійснення *права учасників товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю на конвертацію їхніх*

часток у всіх випадках реорганізації, незалежно від її способу: поділ, злиття, приєднання чи перетворення.

У разі ліквідації господарського товариства, його учасники (акціонери) здійснюють звичайне корпоративне право на виплату ліквідаційної квоти з урахуванням засади пропорційності. Згідно із п. 3 ч. 1 ст. 27 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонери-власники простих акцій мають право на отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна товариства. Отже, при ліквідації акціонерного товариства його акціонери-власники простих акцій можуть здійснити дві правомочності:

- 1) отримати частину майна товариства у натуральній формі;
- 2) отримати вартість частини майна товариства.

Розподіл майна товариства у натуральній формі між акціонерами-власниками простих акцій здійснюють пропорційно до кількості належних їм акцій на засадах незалежної оцінки, проведеної відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність (ч. 1 ст. 9 Закону України “Про акціонерні товариства”). *“Якщо майно або окремі речі розподілити між учасниками пропорційно неможливо внаслідок їх неподільності, допустимим буде передача цього майна одному із учасників (акціонерів) з виплатою на користь інших грошової компенсації”* [159, с. 331]. Таке правило поведінки прямо не передбачено в актах законодавства, однак його доцільно закріпити в Законі України “Про акціонерні товариства”.

Грошові виплати при розподілі майна товариства також повинні відповідати його ринковій вартості. На практиці пропонують встановлювати таку вартість ще на момент прийняття рішення про ліквідацію. *“Вважається доречним встановити, що при прийнятті рішення про ліквідацію платоспроможного товариства, органом, що прийняв таке рішення визначається сума оціночної вартості майна товариства при перевищенні якої рішення про вартість та умови відчуження майна приймається учасниками чи загальними зборами”* [330, с. 94].

Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 28 Закону України “Про акціонерні товариства” акціонери-власники привілейованих акцій у разі ліквідації товариства здійснюють

право на участь у розподілі його майна шляхом отримання виплати ліквідаційної вартості належних їм привілейованих акцій, яку встановлюють у статуті товариства. Вони не можуть претендувати на отримання натуральної частини майна товариства.

Умови здійснення права акціонерів на участь у розподілі майна платоспроможного акціонерного товариства при його ліквідації встановлені у ст. ст. 135–137 Закону України “Про акціонерні товариства”. Ці умови залежать від типу акцій, які належать акціонерові. Акціонери-власники простих акцій здійснюють право на участь у розподілі майна товариства при ліквідації із дотриманням таких умов:

- 1) первинного (попереднього) задоволення вимог зовнішніх кредиторів;
- 2) черговості задоволення вимог акціонерів (внутрішніх кредиторів).

Право акціонерів на участь у розподілі майна товариства при його ліквідації може бути здійснено лише за умови попереднього задоволення вимог зовнішніх кредиторів, якщо після нього залишилося майно товариства (частини 2 і 3 ст. 135 Закону України “Про акціонерні товариства”). Ліквідаційний баланс передбачає активи, що залишилися після розрахунків із кредиторами. *“Саме ці активи згодом розподіляються між учасниками, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом”* [159, с. 324]. *“Після завершення розрахунків із кредиторами ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає ліквідаційний баланс, забезпечує його затвердження учасниками юридичної особи. І лише після цього майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передають учасникам юридичної особи”* [83, с. 2/7; 151, с. 35].

У разі ліквідації акціонерного товариства, власники простих акцій здійснюють право на ліквідаційну квоту в дев'яту чергу. Зокрема, згідно із ч. 1 ст. 137 Закону України “Про акціонерні товариства” у восьму чергу задовольняються вимоги щодо виплати за простими акціями, які підлягають викупу відповідно до ст. 102 цього Закону (“Обов’язковий викуп акціонерним товариством акцій на вимогу акціонерів”). Усі інші вимоги акціонерів-власників простих акцій задовольняють у дев'яту (останню) чергу пропорційно до кількості належних їм акцій. Акціонери-власники привілейованих акцій мають пріоритет у черговості задоволення їхніх вимог перед

власниками простих акцій. Так, у цьому чергу задовольняють вимоги щодо виплати ліквідаційної вартості привілейованих акцій.

Відповідно до абз. 10 ч. 1 ст. 137 Закону України “Про акціонерні товариства” розподіл майна між акціонерами-власниками простих акцій товариства відбувається пропорційно до кількості належних їм акцій. На переконання В. М. Кравчука, *“для господарських товариств характерним є принцип пропорційності розподілу активів між учасниками у разі ліквідації, тобто кожен учасник одержує частину активів, яка пропорційна розміру його частки в статутному капіталі на час ліквідації”* [159, с. 334].

Засада пропорційності діє також щодо задоволення вимог учасників (акціонерів) товариства у межах відповідної черги. Так, *“у разі недостатності майна товариства, що ліквідується, для розподілу між усіма кредиторами (акціонерами) відповідної черги майно розподіляється між ними пропорційно сумам вимог (кількості належних їм акцій) кожного кредитора (акціонера) цієї черги”* [320, с. 88].

Аналіз положень Закону України “Про акціонерні товариства” дає підстави виділити кілька особливостей здійснення права власників простих акцій на участь у розподілі активів товариства у разі його ліквідації порівняно із акціонерами-власниками привілейованих акцій. По-перше, власникам простих акцій належать дві правомочності: отримати частину майна у натуральній формі або її вартість. Власники привілейованих акцій здійснюють своє право лише шляхом отримання ліквідаційної вартості акцій. По-друге, для власників простих акцій передбачена більш віддалена черговість задоволення їхніх вимог, ніж для власників привілейованих акцій. Зокрема, вимоги власників простих акцій задовольняють у дев'яту чергу, а власників-привілейованих акцій – у цьому. Водночас між ними є спільна ознака: вимоги власників простих акцій та власників привілейованих акцій одного класу підлягають задоволенню пропорційно до кількості належних їм акцій. Так, власникам привілейованих акцій одного класу виплачують заздалегідь визначену їх ліквідаційну вартість, яка має бути пропорційною до кількості цих акцій. Відповідно до ч. 1 ст. 28 Закону України “Про акціонерні товариства” кожною

привілейованою акцією одного класу її власнику-акціонеру надається однакова сукупність прав.

Умови та способи здійснення права на ліквідаційну квоту, яке належить учасникам товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, визначають самі учасники цих товариств у рішенні загальних зборів (п. 13) ч. 2 ст. 30 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Засада здійснення цього права учасників товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю законом не встановлена. У п. 4) ч. 1 ст. 5 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” лише передбачено право учасника товариства отримати у разі ліквідації товариства частину майна, що залишилася після розрахунків з кредиторами, або його вартість. Зважаючи на те, що засада пропорційності є характерною для здійснення права учасника (акціонера) на розподіл активів у разі ліквідації товариства, необхідно доповнити п. 4) ч. 1 ст. 5 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” положенням щодо пропорційності при отриманні частини майна товариства або його вартості у разі ліквідації.

Розділ 5. Цивільно-правові способи захисту корпоративних прав

5.1. Загальна характеристика способів захисту суб'єктивних корпоративних прав

Найбільш поширеним розумінням способів захисту суб'єктивних прав у різних сферах цивільних відносин є їх ототожнення із заходами примусового характеру [48, с. 397; 82, с. 109; 117, с. 368; 144, с. 173–175; 160, с. 437; 496, с. 140–141], які можуть призвести до трьох видів наслідків: 1) відновлення порушених прав, 2) припинення їх порушення або 3) вплив на правопорушника, у тому числі, компенсаційними методами. У науковій літературі з цивільного права під способами захисту *“...зазвичай розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких здійснюється поновлення (визнання) порушених, оспорюваних чи невизнаних прав, відновлення майнового стану потерпілого та вплив на порушника”* [147, с. 257; 387, с. 57].

Подібні визначення дають способам захисту корпоративних прав [94, с. 242]. Ю. М. Жорнокуй використовує поняття способи захисту корпоративних прав як *“...визначений законом порядок забезпечення відновлення (визнання) порушених прав, і одночасно, правового впливу на порушника з метою відновлення порушеної майнової і немайнової сфери”* [89, с. 243]. Під способами захисту корпоративних прав О. В. Бігняк пропонує розуміти *“матеріально-правові заходи профілактичного та примусового характеру, за допомогою яких відбувається відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) корпоративних прав, які залежать від правової природи корпоративного права”* [14, с. 230]. На думку О. В. Зудіхіна, способом захисту корпоративних прав учасників господарських товариств є *“закріплений чи санкціонований законом правоохоронний засіб, за допомогою якого відбувається попередження та/або поновлення, визнання порушеного (не визнаного, оспорюваного) корпоративного права, а також компенсація втрат, які є результатом такого порушення”* [98, с. 11]. Поняття способу захисту корпоративних прав А. Г. Гулик пов'язує із матеріально-правовою вимогою, спрямованою до суду: *“...цивільно-правовими способами захисту акціонерів можна розуміти як матеріально-правові*

вимоги, передбачені законом, що забезпечують поновлення порушеного права акціонера, усунення перешкод у здійсненні ним своїх прав, а також створюють відповідні передумови для його поновлення” [65, с. 217]. Способи захисту корпоративних прав Н. А. Сліпенчук визначає як “систему встановлених законом, локальним актом або договором, дій учасника корпорації чи самої корпорації та/або юрисдикційних органів, за допомогою яких відбувається припинення порушень, а також відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного суб’єктивного корпоративного права та/або компенсація завданої шкоди” [331, с. 88].

У наукових та навчальних джерелах з цивільного права пропонують різні критерії класифікації способів захисту суб’єктивних прав.

Зокрема, Я. В. П’янова та І. В. Спасибо-Фатєєва поділяють способи захисту цивільних прав на присікальні, відновлювальні і штрафні. “Зміст перших полягає у тому, що вони припиняють незаконні чи неправомірні дії, в результаті чого відновлюється можливість для особи безперешкодної реалізації свого права. Відновлювальні способи захисту демонструють прояв компенсаційної функції цивільного права, спрямованої на відновлення становища, що існувало до порушення. А штрафні – мають несприятливі наслідки для правопорушника у підвищеному обов’язі, чому послуговує, наприклад, штрафна неустойка” [387, с. 72]. Автори підручника “Цивільне право” за редакцією В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького за критерієм результату і характеру наслідків застосування поділяють усі способи захисту цивільних прав на три групи: “1) способи захисту, застосування яких дозволяє підтвердити (засвідчити) право, що захищається, або припинити (змінити) обов’язок; 2) способи захисту, застосування яких дозволяє попередити або припинити порушення права; 3) способи захисту, застосування яких має за мету відновити порушене право і (або) компенсувати втрати, понесені у зв’язку з його порушенням” [393, с. 347–350]. Причому у межах третього виду способів захисту І. І. Плукар пропонує розмежовувати “...міри цивільно-правової відповідальності та інші способи захисту суб’єктивних цивільних прав” [210, с. 149]. Способами захисту прав інтелектуальної власності, як різновиду цивільних прав,

І. Є. Якубівський називає: “1) припинювальні; 2) відновлювальні та 3) компенсаційні” [494, с. 405].

Близькі за змістом критерії класифікації способів захисту цивільних прав застосовують і до корпоративних прав як різновиду перших. Співавтори монографії “Здійснення та захист корпоративних прав (цивільно-правові аспекти)” за редакцією В. В. Луця, з урахуванням критерію результату (мети), виділяють самостійну систему таких способів захисту корпоративних прав: “*способи захисту, застосування яких дає змогу підтвердити або задовольнити право, яке захищається, змінити (припинити) зобов’язання; способи захисту, застосування яких надає можливість попередити або припинити порушення корпоративних прав; способи захисту, застосування яких переслідує ціль поновлення порушеного права акціонера та надання йому компенсації за понесені з цим збитки*” [94, с. 248]. Такі ж види способів захисту корпоративних прав виділяє О. В. Зудіхін [98, с. 11]. На цьому критерії класифікації своє дослідження ґрунтує Н. А. Сліпенчук [331, с. 103].

Способи захисту корпоративних прав І. В. Лукач поділяє на загальні та власне корпоративні. На думку ученої, загальні способи захисту корпоративних прав визначено у ст. 16 ЦК України. “*Власне корпоративними способами захисту суб’єктивних прав та інтересів суб’єктів корпоративних прав (притаманних виключно або переважно корпоративному праву) є: 1) визнання недійсними рішень органів корпоративного управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства); 2) визнання статуту та змін до статуту недійсними; 3) виключення учасника із товариства з обмеженою відповідальністю; 4) визнання судом правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, недійсним; 5) відшкодування збитків, завданих посадовими особами товариству (у тому числі шляхом подання похідного позову)*” [173, с. 68–69].

За критерієм методу здійснення захисту прав акціонерів, А. Г. Гулик виокремлює позовні та непозовні способи захисту корпоративних прав. “*До позовних способів захисту належать способи, безпосереднє застосування яких пов’язане із процесуальною діяльністю суду в порядку, передбаченому процесуальним законом, та вказані в ч. 2 ст. 16 ЦК України, а до непозовних своєю чергою належать звернення*

акціонера до державних органів (НКЦПФР), а також застосування акціонером засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства (самозахист)” [65, с. 221].

Своєю чергою Ю. М. Жорнокуй пропонує позовні способи захисту з урахуванням критерію матеріально-правового результату впливу на спірні правовідносини поділяти на: виконавчі, установчі та перетворювальні. *“Результатом виконавчих є виконання обов’язку у примусовому порядку внаслідок вимоги про виплату оголошених дивідендів, обов’язковий викуп акцій АТ, надання інформації. Результатом установчих є визнання наявності або відсутності правовідношення (вимога про визнання правочину АТ недійсним і, зокрема, значного правочину та правочину АТ, у вчиненні якого є заінтересованість). Результат перетворювальних способів захисту – припинення або зміна правовідношення, що виникло з факту порушення або оспорювання права (вимога про визнання недійсними рішень органів АТ; вимога про переведення прав і обов’язків покупця акцій на акціонера, чие переважне право купівлі акцій було порушене)”* [89, с. 293].

Виділяючи способи захисту корпоративних прав, О. В. Регурецька використовує класифікацію, характерну для поділу способів захисту права власності. Зокрема, на її думку, способи захисту корпоративних прав можна поділити на: *“речово-правові, зобов’язально-правові і спеціальні”* [302, с. 75–76]. Подібний поділ способів захисту майнових прав власників акцій пропонує В. Л. Яроцький: *“інструментальна своєрідність цінних паперів обумовлює й особливості захисту посвідчених ними майнових прав. Вони полягають у органічному поєднанні можливих речово-правових, зобов’язальних і таких унікальних для приватноправової сфери способів захисту прав і законних інтересів суб’єктів емісійно-посвідчувальних правовідносин, як відновлення прав на них”* [499, с. 455].

Традиційне розуміння способів захисту корпоративних прав у сучасних умовах повинно зазнати наукової корекції.

По-перше, закон або договір, на сьогоднішній день, не містять вичерпного переліку способів захисту корпоративних прав. Справа у тому, що можливі такі способи захисту корпоративних прав, які не передбачені ні законом, ні договором. На

невичерпності способів захисту цивільних прав наголошено в літературі. Як вважають Я. В. П'янова та І. В. Спасибо-Фатєєва, перелік способів захисту не має вичерпного характеру. *“Встановлюючи перелік способів захисту цивільних прав та інтересів, законодавець прагнув сформулювати не чітку, завершену юридичну конструкцію, а радше, найбільш поширені модельні механізми захисту”* [387, с. 74]. Цю особливість визнають і щодо способів захисту корпоративних прав. Наприклад, І. Я. Бабецька обґрунтовує, що *“перелік способів захисту корпоративних прав, не вичерпується лише тими, які визначені у ч. 2 ст. 16 ЦК України”* [5, с. 11]. Дослідники корпоративних прав виділяють інші способи їх захисту, не передбачені у ст. 16 Цивільного кодексу України. Для прикладу, самостійним способом захисту корпоративних прав називають – відновлення корпоративного контролю: *“...відновлення корпоративного контролю є комплексним спеціальним способом захисту, що спрямований на повернення учаснику юридичної особи корпоративного типу можливості своїми рішеннями впливати на діяльність останньої шляхом відновлення права власності на протиправно відібрані від нього корпоративні права”* [91, с. 19].

Висновок про те, що ні закон, ні договір не містять вичерпного переліку способів захисту корпоративних прав безпосередньо виникає із положень ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України та ст. 5 Господарського процесуального кодексу України. Тож, відповідно до абз. 12 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом чи судом у передбачених законом випадках. Згідно із ч. 2 ст. 5 Господарського процесуального кодексу у випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону. Із аналізу цієї правової норми можна вивести такі умови застосування судом ефективного способу захисту корпоративних прав:

– закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного корпоративного права;

- обраний учасником (акціонером) спосіб захисту порушеного корпоративного права не суперечить закону;
- обраний учасником (акціонером) спосіб захисту порушеного корпоративного права може забезпечити усунення порушення права;
- учасник (акціонер), який звертається за захистом, самостійно (на свій розсуд) викладає у позові відповідну вимогу, спрямовану на захист порушеного корпоративного права;
- суд приймає (погоджує) обраний учасником (акціонером) спосіб захисту порушеного корпоративного права.

З урахуванням умов застосування судом непередбачених законом або договором ефективних способів захисту корпоративних прав, не можна погодитися з тими авторами, які окремо виділяють способи захисту суб'єктивних прав, *встановлені* судом. Суд у цих випадках не встановлює своїм рішенням способів захисту порушених прав; він лише *визначає* їх на підтримку позиції позивача, котрий сам обирає (встановлює), який спосіб захисту для нього буде ефективним. Тому такі способи захисту суб'єктивних корпоративних прав не встановлюють ні закон, ні договір, ні навіть суд. Їх обирає сам позивач, керуючись змістом порушеного корпоративного права. Важливо, щоб обраний позивачем спосіб захисту корпоративного права був ефективним і не суперечив закону.

По-друге, способи захисту корпоративних прав не завжди мають примусовий характер; вони можуть бути застосовані добровільно самим порушником корпоративного права в односторонньому порядку, або за домовленістю з управненою особою. Порушник корпоративного права може самостійно усунути вчинене ним порушення, наприклад, як реакція на претензію учасника (акціонера), або ж сторони корпоративного спору можуть укласти між собою мирову угоду (статті 189 та 192 ГПК України). На думку О. В. Бігняка, “...категорія «способи правового захисту є ширшою ніж державний примус, так як мова йде про захист корпоративних прав, які захищаються за допомогою соціальних норм та самозахисту, через внутрішньокорпоративні механізми»” [16, с. 160].

По-третє, способи захисту корпоративних прав треба відрізнати від цілей (мети) захисту, на які вони спрямовані. У науковій літературі з цивільного права уже звернули увагу на те, що “*«відновлення становища, яке існувало до порушення права», та «припинення дії, яка порушує право» в дійсності є не способами захисту порушених прав, а цілями цивільно-правового захисту, які знаходять своє втілення в таких функціях, як відновлювальна, компенсаційна»* [377, с. 48/88]. Застосування способів захисту корпоративних прав може мати своїм наслідком не лише відновлення порушеного права, припинення його порушення або вплив на правопорушника, але й досягнення інших результатів, зокрема, усунення порушення права в цілому, “*ліквідацію його порушення*”, як зауважує Н. С. Кузнєцова [164, с. 45]. Спосіб захисту порушеного корпоративного права має бути спрямований на усунення його порушення, яке може полягати не лише у відновленні порушеного права, припиненні правовідношення, впливі на правопорушника, але й в інших наслідках, як-от в: утриманні від вчинення дій у майбутньому, зокрема, забороні тотожного (рівнозначного) порушення одного і того ж корпоративного права. Усі із перелічених результатів застосування способів захисту порушеного корпоративного права мають спільну ознаку – вони усувають перешкоди у здійсненні права в його нормальному (непорушеному) стані. Саме усунення перешкод у здійсненні права в його нормальному (непорушеному) стані є метою захисту порушеного суб’єктивного корпоративного права.

Випадки, коли може виникати необхідність у застосуванні такого способу захисту, як заборона на вчинення дій, найбільш характерні для корпоративних прав, які підлягають здійсненню за власною волею учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства чи інших учасників), тобто виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав. Наприклад, цей спосіб захисту може бути ефективним у разі порушення таких виняткових корпоративних прав, як право на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів, право на обов’язкове включення пропозицій у проєкт порядку денного, право на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів, право на аудит, право на будь-яку інформацію про товариство, право на примусовий викуп акцій власником

домінуючого контрольного пакета тощо. Здійснення перелічених корпоративних прав забезпечує виконання пасивного (негативного) обов'язку товариством чи іншим учасником (акціонером) утриматися від вчинення певних дій – не чинити перешкод учаснику (акціонеру) із визначеним законом розміром частки (5, 10, більше 95 тощо відсотків) у здійсненні його прав. Прикладами такої заборони на вчинення дій є зобов'язання: не забороняти скликати і проводити позачергові загальні збори, не перешкоджати у внесенні пропозицій до проєкту порядку денного, не ускладнювати дій щодо нагляду за дотриманням порядку проведення загальних зборів, не приховувати від аудитора документів, необхідних для проведення перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, не чинити перешкод у доступі до інформації про товариство, не ухилятися від прийняття публічної безвідкличної вимоги власника домінуючого контрольного пакета про примусовий продаж йому акцій тощо. Оскільки порушення цих корпоративних прав, як правило, може полягати у вчиненні активних дій, які перешкоджають у їх реалізації, то відповідним способом захисту, у цих випадках, має бути заборона на вчинення таких дій.

Ситуації, пов'язані із запобіганням можливим порушенням суб'єктивних прав, у науковій літературі отримали назву “превентивного захисту”. Як відзначає О. О. Кот, *“у реальному житті трапляються непоодинокі випадки, коли важливим і своєчасним є не стільки реакція на вже вчинене правопорушення, скільки можливість йому запобігти. У таких ситуаціях і ведуть мову про превентивний захист права, або, точніше, про захист права за умови існування загрози його порушення”* [147, с. 182]. І. В. Жилінкова навіть *“пропонує виділяти дві групи цивільно-правових способів захисту права власності: а) превентивні способи, які застосовуються для попередження порушення права...; б) відновлювальні способи, які спрямовані на поновлення правового та майнового становища потерпілої сторони...”* [387, с. 95].

Відмінність між способами превентивного захисту та заборонаю на вчинення певних дій, характерною для захисту корпоративних прав, полягає у моменті, коли виникає необхідність застосувати відповідні способи захисту. Превентивні способи захисту застосовують тоді, коли порушення права ще не відбулося, але існує реальна загроза його порушення. Заборона на вчинення певних дій як спосіб захисту

корпоративних прав може бути застосоване лише після їх порушення. Правовим наслідком застосування відповідного способу захисту є заборона на наступне порушення того ж корпоративного права.

У випадку із заборонаю господарському товариству на вчинення у майбутньому певних дій: перешкоджання у самостійному скликанні та проведенні позачергових загальних зборів, заборона розгляду питань, внесених до порядку денного загальних зборів, встановлення перепон у нагляді за дотриманням порядку проведення загальних зборів, вчинення перешкод у доступі до документів, необхідних для проведення аудиту або до усїєї інформації про товариство, ухилення від прийняття публічної безвідкличної вимоги власника домінуючого контрольного пакета тощо, відсутні ознаки превентивного захисту. Заборона господарському товариству на вчинення у майбутньому певних дій як спосіб захисту корпоративних прав має бути застосована не для запобігання можливному (ймовірному) порушенню права у майбутньому, а як реакція на порушення права, яке вже мало місце у минулому (відбулося): судом попередньо вже були встановлені факти порушення прав на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів, на внесення пропозицій до проєкту порядку денного, на здійснення нагляду за дотриманням порядку проведення загальних зборів, на забезпечення аудитора необхідною документацією, на допуск до усїєї інформації про товариство, на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета тощо. Іншими словами, захист порушених корпоративних прав уже відбувся в минулому. Але оскільки такі порушення мають здатність бути повтореними (вчиненими неодноразово), суд зобов'язує товариство чи інших учасників (акціонерів) утриматися від вчинення у майбутньому тотожних дій, якими вже було порушено право учасника (акціонера) в минулому. У такому розумінні, заборона товариству чи іншим учасникам (акціонерам) на вчинення дій не є проявом превентивного захисту, а належить до способів захисту уже порушених корпоративних прав. Вона стане запорукою відсутності таких порушень відповідних корпоративних прав у майбутньому. За умов задоволення такого позову, повторне порушення

корпоративних прав уже матиме ознаки кримінального правопорушення – невиконання судового рішення.

Подібний спосіб захисту порушених корпоративних прав передбачено у законодавстві іноземних держав, зокрема, Великої Британії. Згідно зі “ст. 996 Закону «Про компанії» (*Companies Act*) 2006 року суд за вимогою акціонера чи групи акціонерів може зобов’язати компанію утриматися від дій, наприклад, не вносити змін в установчі документи без дозволу суду” [339, с. 61].

З урахуванням наведеного, необхідно зробити висновок про те, що способи захисту корпоративних прав можуть мати своїм результатом не лише відновлення порушеного права, припинення правовідношення або вплив на правопорушника, але й інші наслідки, які призводять до усунення порушення права. Варто розрізняти правові результати (наслідки) застосування способів захисту корпоративних прав і мету їх захисту. Відновлення порушеного корпоративного права, припинення правовідношення, вплив на порушника корпоративного права, заборона наступного порушення корпоративного права – це результати (наслідки) застосування різних способів захисту корпоративних прав. Однак їх усіх об’єднує спільна мета – усунення порушення права. Як підсумок, під *способом захисту корпоративного права* треба розуміти певний вид (прийом) поведінки управненої чи зобов’язаної особи, який спрямований на усунення порушення цього права.

Узагальнений (кодифікований) перелік способів захисту цивільних, у тому числі корпоративних, прав передбачено у ст. 16 Цивільного кодексу України. Ця стаття не містить класифікацію способів захисту цивільних (корпоративних) прав, а лише окреслює певні, встановлені законом, конкретні способи, а також наслідки правового захисту. Зазначений перелік не є вичерпним. Способи захисту корпоративних прав, окрім закону, можуть бути обумовлені у договорі. Для захисту корпоративних прав можуть бути застосовані також способи, не передбачені ні законом, ні договором, але такі, що закону не суперечать. Ці способи захисту корпоративних прав обирає на свій розсуд управнена особа (учасник товариства, акціонер) з урахуванням їх ефективності.

Незважаючи на назву ст. 16 Цивільного кодексу України “Захист цивільних прав та інтересів судом”, встановлені у ній способи захисту корпоративних прав можуть бути застосовані не лише за рішенням суду. Зобов’язана особа (товариство або інший учасник) може припинити порушення корпоративного права учасника (акціонера) і без суду, – добровільно (захист діями зобов’язаної особи). Сама управнена особа (суб’єкт корпоративного права) має право вчинити дії, спрямовані на зміну або припинення правовідношення, наприклад, відмовитися від договору про здійснення корпоративних прав. Отже, способи захисту цивільних прав, перелічені у ч. 1 ст. 16 Цивільного кодексу України, мають універсальний характер і не залежать виключно від судового порядку захисту.

Відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України суд може захистити цивільне право іншим способом, що встановлений договором або законом. На цій підставі, у літературі з корпоративного права зроблено висновок про існування двох окремих видів способів захисту корпоративних прав: загальних (встановлених Цивільним кодексом України) і спеціальних (встановлених іншим, спеціальним законом). Спеціальними способами захисту корпоративних прав, серед інших, вважають: *“визнання недійсним рішення органу управління товариством, переведення прав та обов’язків за договором купівлі-продажу частки (акцій), визначення розміру та стягнення вартості частки у статутному капіталі товариства учасника, який вийшов із його складу, стягнення заборгованості з виплати оголошених дивідендів тощо”* [123, с. 161–162]. Цей критерій класифікації застосовують і до поділу способів захисту прав акціонерів [74, с. 194].

Такий висновок має спірний характер, оскільки наведені приклади спеціальних способів захисту корпоративних прав є елементами (частковими проявами) способів захисту, встановлених Цивільним кодексом України. Переведення прав та обов’язків за договором купівлі-продажу частки (акцій) є за своєю суттю зміною правовідношення, яка передбачена у ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України. Визнання недійсним рішення органу управління товариства – спосіб захисту, який передбачено у ч. 2 ст. 258 Цивільного кодексу України (“Спеціальна позовна давність”). Стягнення заборгованості з виплати оголошених дивідендів варто

розглядати як примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку, що передбачене у п. 5 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України. Щодо стягнення вартості частки у статутному капіталі товариства учасника, який вийшов із його складу, то цей спосіб правового захисту не є способом захисту саме корпоративних прав, оскільки право колишнього учасника на виплату йому вартості частки, яка належала йому в минулому, не вважають корпоративним. Подібну позицію займають інші науковці: *“в системі способів захисту корпоративних прав виділяють також спеціальні (специфічні) способи, передбачені іншими законодавчими актами чи внутрішніми документами товариства; щоправда, їх самостійність та специфіка не є безспірною, оскільки всі вони так чи інакше впливають, базуються на загальних способах захисту цивільних прав”* [94, с. 243].

На універсальний характер способів захисту цивільних прав, встановлених у ст. 16 Цивільного кодексу України, звернула увагу М. В. Венецька: *“однак із всіх численних як передбачених законодавством, так і існуючих на практиці способів захисту цивільних прав навряд чи можна назвати настільки універсальні, які містяться у статті 16 ЦК України. Суть справи полягає у тому, що всі інші відомі способи захисту можуть вважатись призначеними для застосування лише відносно певних видів цивільних прав і непридатні для універсального застосування”* [200, с. 120]. Цю позицію підтримують і щодо захисту корпоративних прав: *“універсальні (загальні) способи захисту цивільних прав перераховані в ст. 16 ЦК України, і можуть застосовуватись при порушенні корпоративних прав”* [94, с. 242].

Окрім того, “спеціальний” характер способу захисту суб'єктивного корпоративного права може призвести до розуміння його пріоритетності порівняно зі загальними способами захисту. Водночас право визначення першості способу захисту корпоративного права належить не органу (особі), який (яка) у певному порядку розглядає звернення управненої особи, а самому суб'єкту корпоративного права, який вважає, що його право порушене. Тому розмежування способів захисту корпоративних прав на загальні і спеціальні має суто теоретичне значення і не повинно впливати на практику застосування законодавства про захист корпоративних прав.

Для класифікації способів захисту корпоративних прав можна використати різні критерії.

I. З урахуванням *розміру частки (кількості акцій)*, який належить учаснику (акціонеру), способи захисту корпоративних прав треба поділити на:

1) *способи захисту звичайних (ординарних) корпоративних прав, які належать кожному (будь-якому) учаснику (акціонеру);*

2) *способи захисту виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав, які належать лише окремим учасникам (акціонерам) із необхідним (достатнім) відсотком частки (акцій), встановленим законом, наприклад, 5, 10, 95 % тощо.*

Звичайні корпоративні права захищають такими способами, як примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку (зобов'язання до вчинення дій, наприклад, – сплати оголошених дивідендів), зміна правовідношення (переведення прав та обов'язків на набувача частки (акцій)), відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової і немайнової шкоди (ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України), визнання недійсним рішення загальних зборів товариства (п. 8) ч. 2 ст. 258 Цивільного кодексу України). Окремими положеннями спеціальних законів передбачені інші способи захисту ординарних корпоративних прав, наприклад, визнання договору купівлі-продажу частки (її частини) укладеним на запропонованих продавцем умовах (абз. 2 ч. 4 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”), визначення розмірів часток учасників у статутному капіталі товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю (ч. 9 ст. 18 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”) тощо.

Захист виняткових корпоративних прав на сьогодні переважно забезпечують за допомогою такого способу, як зобов'язання до вчинення дій ((п. 5) ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України). Прикладами його застосування є зобов'язання надати дані, необхідні для проведення аудиторської перевірки, або забезпечити доступ до інформації про діяльність товариства. Водночас особливістю ексклюзивних корпоративних прав є те, що вони підлягають здійсненню за своєю волею учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства чи інших учасників, акціонерів). Це означає, що товариство та інші учасники (акціонери) не повинні

вчиняти активних дій на користь суб'єктів корпоративних прав, яким належить необхідний (достатній) розмір частки (кількість акцій), встановлений законом, а навпаки, зобов'язані утриматися від вчинення певних дій: не чинити перешкод у здійсненні цих прав. Така особливість обумовлює необхідність у застосуванні окремого способу захисту виняткових корпоративних прав – заборона на вчинення дій (не чинити перешкод у здійсненні права).

Цивільні зобов'язання з утримання від вчинення певних дій у законодавстві (ч. 1 ст. 509 Цивільного кодексу України) та науковій літературі отримали назву “*негативних зобов'язань*” [63, с. 51]. Якщо ж зобов'язання з утримання від вчинення певних дій є негативними, то зобов'язання, які передбачають вчинення активних дій, на протиположність першим, можна умовно назвати “*позитивними*”. Для позначення цього виду зобов'язань І. С. Тімуш вживає подібний термін: “*зобов'язання з позитивним змістом*” [371, с. 95; 395, с. 95]. Отже, відповідно до ч. 1 ст. 509 Цивільного кодексу України зобов'язання у корпоративних відносинах за характером поведінки боржника можна поділити на два види:

- 1) зобов'язання вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (“*позитивне зобов'язання*”);
- 2) зобов'язання утриматися від вчинення певної дії (“*негативне зобов'язання*”).

Позитивному цивільному зобов'язанню відповідає передбачений у п. 5 ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України спосіб захисту порушених прав – примусове виконання обов'язку в натурі. Водночас цей спосіб захисту не поширюється на негативні зобов'язання, оскільки вони не можуть бути виконані в натурі. У сфері корпоративних зобов'язань підлягає застосуванню самостійний спосіб захисту ексклюзивних корпоративних прав – заборона на вчинення певної дії.

Примушуванням до виконання першого виду (позитивного) цивільного зобов'язання забезпечують захист звичайних (ординарних) корпоративних прав, які здійснюють пропорційно до розміру частки (кількості акцій), належної кожному (будь-якому) конкретному учаснику (акціонеру); тоді як захист виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав, що підлягають здійсненню пропорційно із

необхідним розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом, має бути забезпечено, як правило, через виконання негативного обов'язку – утримання від вчинення певних дій. Способом для захисту виняткових корпоративних прав варто визнати заборону перешкоджати у здійсненні права. Наприклад, не забороняти самостійного скликання і проведення позачергових загальних зборів учасником (акціонером), якому належить не менше 10 (5) відсотків частки (акцій); не знімати під час засідання загальних зборів із розгляду питань порядку денного, які були включені у нього на вимогу акціонера (учасника) з кількістю акцій (розміром частки) не менше 5 відсотків; не перешкоджати здійсненню нагляду за порядком проведення загальних зборів акціонерам, які мають 5 і більше відсотків акцій; не приховувати від аудитора необхідних документів для проведення аудиту діяльності товариства з ініціативи учасника (акціонера), якому належить більше 10 (5) відсотків частки (акцій); не блокувати доступ до усієї інформації про товариство акціонерам зі значним пакетом акцій; не ухилятися від прийняття публічної безвідкличної вимоги власника домінуючого контрольного пакета (більше 95 %) щодо примусового викупу акцій тощо.

Зобов'язання до вчинення дій або заборона їх вчинення на цей час, є найбільш поширеними способами захисту як звичайних, так і виняткових корпоративних прав. Такий висновок дає підстави зробити вивчення практики вирішення спорів про захист корпоративних прав Верховним Судом. Значна поширеність цих способів захисту може бути підтвердженням того, що товариство в особі його посадових осіб нерідко порушує свої зобов'язання перед учасниками (акціонерами). У зв'язку із наведеним виникає необхідність у встановленні додаткових засобів для забезпечення виконання товариством зобов'язань перед своїми учасниками (акціонерами). Одним зі способів захисту корпоративних прав, який належить до заходів цивільно-правової відповідальності, має стати відповідальність господарського товариства перед своїми учасниками (акціонерами) за невиконання зобов'язань перед ними.

Чинне законодавство України не передбачає цивільно-правової відповідальності товариства перед учасниками (акціонерами) за збитки, завдані його посадовими особами. Згідно із ч. 1 ст. 90 Закону України “Про акціонерні товариства”

посадові особи акціонерного товариства несуть відповідальність лише перед товариством за збитки, завдані йому своїми діями (бездіяльністю). Подібна норма є у ч. 2 ст. 40 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, де передбачено, що члени органу товариства несуть відповідальність перед ним за збитки, заподіяні товариству їхніми винними діями або бездіяльністю. Отже, на сьогоднішній день, цивільно-правова відповідальність посадових осіб обмежується відповідальністю лише перед товариством; за невиконання посадовими особами товариства обов’язків перед учасниками (акціонерами) товариство відповідальності не несе. Відсутність цивільно-правової відповідальності товариства за невиконання обов’язків перед своїми учасниками (акціонерами) є однією з причин порушення ним зобов’язань, а звідси – систематичного застосування на практиці такого способу захисту корпоративних прав, як примусове виконання товариством добровільно невиконаного ним обов’язку. Можливість порушення корпоративних прав учасників (акціонерів) діями посадових осіб товариства відзначають у науковій літературі. Зокрема, на думку І. І. Сядристої, *“якщо правовідносини, що виникають між товариством і його органами, стосуються не виконання останніми покладених на них трудовим договором обов’язків, а порушення корпоративних прав акціонерів і самого товариства, посадові особи юридичної особи повинні нести цивільно-правову відповідальність як учасники внутрішніх корпоративних правовідносин”* [368, с. 80].

З метою запровадження додаткового засобу забезпечення належного здійснення корпоративних прав та зменшення кількості їх порушень, необхідно передбачити цивільно-правову відповідальність товариства перед своїми учасниками (акціонерами) за дії (утримання від вчинення дій) його посадових осіб. Встановлюючи таку відповідальність, треба мати на увазі, що в господарському товаристві можуть бути посадові особи, які не входять до складу колегіальних органів управління, наприклад, у разі призначення одноосібного органу управління, коли колегіальні органи не створюються, або призначення окремих посадових осіб для виконання спеціальних функцій, які не входять до складу органів управління (корпоративний секретар, внутрішній аудитор в акціонерному товаристві). До

посадових осіб товариства з відповідними правовими наслідками В. С. Щербина і Т. В. Боднар також відносять *голови та членів ревізійної комісії (або ревізора)* [485, с. 124]. Такі посадові особи також повинні нести відповідальність перед учасниками (акціонерами). Зважаючи на це, доцільно доповнити відповідні статті спеціальних законів про господарські товариства положеннями про відповідальність за збитки, завдані посадовими особами учасникам (акціонерам). У зв'язку із такими змінами, треба зробити застереження, що з юридичного погляду, суб'єктом цивільно-правової відповідальності перед учасниками (акціонерами) буде саме господарське товариство як юридична особа. Як стверджує В. І. Борисова: “...цивільно-правова відповідальність юридичної особи не повинна ототожнюватися з відповідальністю керівника або іншого члена органу юридичної особи” [303, с. 468]. Це означає, що у справах про відшкодування збитків, завданих учаснику (акціонеру) посадовою особою, відповідачем (боржником) має виступати товариство, а не його посадова особа. Посадові особи повинні нести майнову відповідальність перед своїми товариствами у порядку регресу.

II. Способи захисту корпоративних прав за джерелом або суб'єктом їх визначення варто поділити на такі способи:

- 1) визначені законом (у тому числі, Цивільним кодексом України);
- 2) визначені договором (наприклад, корпоративним договором);
- 3) визначені судом відповідно до вимог, викладених у позові (не передбачені законом або договором, однак не суперечать закону).

III. Залежно від правової визначеності та змісту порушених корпоративних прав, способи їх захисту треба класифікувати на:

- 1) ефективні способи захисту корпоративних прав;
- 2) належні способи захисту корпоративних прав.

Із прийняттям Закону України “Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів” № 2147-VIII від 03.10.2017 року, яким ст. 5 Господарського процесуального кодексу України викладена в новій редакції, у сферу судового захисту корпоративних прав

запроваджено нове законодавче поняття – ефективний спосіб захисту. Подібний термін містить Конвенція Ради Європи “Про захист прав людини та основоположних свобод”, ратифікована Законом України від 17 липня 1997 року. Зокрема, відповідно до ст. 13 цієї Конвенції кожен, чиї права та свободи було порушено, має право на ефективний спосіб юридичного захисту в національному органі.

У практиці Європейського суду з прав людини ефективність способів захисту для особи встановлюють з урахуванням двох критеріїв:

- 1) доступність;
- 2) достатність.

“Засіб правового захисту є ефективним, лише якщо він доступний і достатній. Він має бути достатнім не лише в теорії, а й на практиці, повинен бути ефективним на практиці, й за законом з урахуванням індивідуальних обставин справи. Проте його ефективність не залежить від впевненості в успішному результаті для заявника” [103, с. 14].

Критерії доступності та достатності мають бути використані не лише для характеристики ефективності захисту конвенційних прав особи, але й також – для захисту корпоративних прав. Під доступністю у захисті корпоративних прав варто розуміти об’єктивну можливість застосування відповідних способів захисту, за умови, що вони не суперечать закону чи договору. Іншими словами, ефективні способи захисту корпоративних прав, хоч прямо і не встановлені законом або договором, але їм не суперечать. Достатність захисту корпоративних прав означає здатність досягнути того результату, на який розраховує учасник (акціонер). Достатність полягає у спроможності позбутися порушення права, тобто усунути перешкоди у його здійсненні. За висловом М. М. Хоменка, *“під «ефективним» слід розуміти такий засіб, що призводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект”* [389, с. 46]. Загалом, поняття “ефективний” прийнято визначати як *“діяльний, творчий, дійовий”* [336].

Для прикладу, недоступним треба вважати такий спосіб захисту права на справедливу ціну примусового викупу власником домінуючого контрольного пакета акцій у решти акціонерів, як визнання недійсною процедури примусового викупу

[230]. Відповідно до чинного Цивільного кодексу України об'єктами недійсності у корпоративних відносинах виступають лише правові явища, які належать до юридичних фактів: правочин (ст. 215 Цивільного кодексу України) або правовий акт (рішення) органу управління товариства (п. 8) ч. 2 ст. 258 Цивільного кодексу України). Процедура, тобто певна сукупність дій, не може бути в цілому визнана недійсною. Щодо недостатності, то таким способом захисту корпоративних прав можна вважати скасування протоколу загальних зборів товариства [279]. Протокол засідання органу управління господарським товариством не є юридичним фактом, – а лише зовнішньою формою виразу (оформленням) рішень, які були прийняті на такому засіданні. Саме собою скасування протоколу не вплине на правове значення рішень, які ним оформлені, а тому не усуне порушень корпоративного права.

Отже, *ефективність* захисту корпоративних прав має бути визначена з урахуванням двох критеріїв:

- 1) *доступності*, тобто об'єктивної можливості застосування такого способу захисту корпоративних прав, який не суперечить закону;
- 2) *достатності*, тобто спроможності способу захисту корпоративних прав досягти того результату, на який розраховує суб'єкт цих прав (усунути порушення права).

Ефективність у захисті корпоративних прав обирає сам їх суб'єкт (управлена особа), оскільки лише учаснику (акціонеру) товариства відомо, які способи захисту для нього будуть ефективними. Цей висновок виникає із положень частини другої статті 5 Господарського процесуального кодексу України, згідно з якою, суд може визначити у своєму рішенні ефективний спосіб захисту порушеного права відповідно до викладеної в позові вимоги особи, яка звернулася до суду. Отже, суд не встановлює ефективний спосіб захисту корпоративних прав на свій розсуд; він визначає його, керуючись змістом позовних вимог особи, якій корпоративні права належать.

Цю особливість не завжди враховують у судовій практиці. “*Навпаки, трапляються випадки, коли суди «ефективність» у захисті корпоративних прав підмінюють «неефективністю»*” [421, с. 194].

Так, у п. 60 постанови Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року (справа № 923/876/16) встановлено “неефективність” способів захисту, обраних суб’єктом корпоративних прав. *“Позовні вимоги про визнання рішення загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю недійсним, визнання недійсним статуту чи недійсними змін до нього, визнання права власності на частку у статутному капіталі товариства не відповідають ефективним способам захисту, оскільки їх задоволення не може бути підставою для внесення змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”* [228].

Свою позицію Велика Палата обґрунтувала тим, що *“вичерпний перелік способів захисту учасників товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю міститься у статті 17 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», норми якого є спеціальними для зазначених товариств. Належним способом захисту у цьому разі, на думку Великої Палати, є позов про визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства (підпункт «д» пункту 3 частини п’ятої статті 17 цього Закону)”* [228].

Вирішуючи цей спір, Верховний Суд керувався визначеними ним критеріями ефективності захисту корпоративних прав: *“Велика Палата Верховного Суду вкотре звертає увагу на те, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам”* [228].

Отже, судді Верховного Суду, і зокрема його Великої Палати, до критеріїв ефективності захисту корпоративних прав віднесли:

- 1) зміст порушеного корпоративного права;
- 2) характер порушення корпоративного права;
- 3) наслідки, спричинені порушенням корпоративного права [62].

Характер порушення корпоративного права також визнають необхідною умовою для вибору способу його захисту в юридичній літературі. На думку Д. І. Погрібного, *“вибір конкретного способу захисту безпосередньо залежить від характеру порушення права”* [211, с. 99].

Не заперечуючи прямої залежності способу захисту порушеного права від його змісту, необхідно звернути увагу на спірне встановлення судом суті корпоративного права, за захистом якого звернулася особа.

У наведеній справі, яка була предметом розгляду Великої Палати Верховного Суду, позивач уважав порушеним його немайнове корпоративне право на участь в управлінні товариством з обмеженою відповідальністю (недотримання порядку скликання та проведення загальних зборів, відсутність повноважень у представника на участь у голосуванні), що призвело до незаконного позбавлення його частки – її відчуження через представника, повноваження якого були припинені. На переконання Верховного Суду, єдиним ефективним способом захисту цього корпоративного права учасника товариства з обмеженою відповідальністю є визначення розміру статутного капіталу товариства та розмірів часток учасників товариства (ст. 17 Закону України *“Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”*). Встановивши *“неефективність”* обраного позивачем способу захисту порушеного права, Велика Палата Верховного Суду не врахувала, за захистом якого саме корпоративного права звернувся учасник товариства: права на участь в управлінні чи переважного права на придбання частки (її частини).

Суд не повинен відмовляти в захисті у зв'язку із *“неефективністю”* обраного способу захисту, якщо позивач звернувся за захистом того корпоративного права, яке не було порушене. Якщо суд констатує, що корпоративне право учасника (акціонера) не порушено, він відмовляє у задоволенні позову у зв'язку із тим, що відсутні умови для захисту того права, яке вважає порушеним позивач. Іншими словами, суд встановлює, що право особи, за захистом якого вона звернулася, не було порушене. Це своєю чергою означає, що учасник (акціонер) обрав неналежний, а не неефективний, спосіб захисту.

У судовій практиці треба чітко розмежовувати неефективні та неналежні способи захисту порушених корпоративних прав. *Неефективним* варто вважати такий спосіб захисту корпоративного права, який, хоч і не передбачений законом чи договором, однак, на переконання суду, не забезпечує захисту цього порушеного права, незважаючи на те, що йому віддав перевагу позивач. Іншими словами, обраний особою, яка подає позов, спосіб захисту, є недоступним або недостатнім. *Неналежним* є такий спосіб захисту, який встановлений законом або договором, але не відповідає змісту порушеного корпоративного права. Тобто учасник (акціонер) неправильно визначив характер корпоративного права, за захистом якого він звернувся. При встановленні ефективного способу захисту корпоративних прав необхідно враховувати, що виключно їх суб'єкт (позивач), здійснюючи свої права вільно, на власний розсуд, визначає для себе ефективні способи захисту цих прав.

Водночас треба погодитися із позицією тих судів, які в інтересах учасника товариства уточнюють (коректують) викладену ним позовну вимогу з метою ефективності захисту його прав; визнають той чи інший спосіб захисту ефективним, враховуючи мету, яку ставив позивач. Так, Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду постановою від 24 квітня 2019 року у справі № 914/921/18 [279] підтримано позицію Західного апеляційного господарського суду щодо обраного позивачем способу захисту порушеного права, який звернувся із вимогою скасувати протокол загальних зборів учасників ТОВ. *“У судовому порядку недійсним може бути визнано рішення позачергових загальних зборів учасників, а не протокол. Однак господарські суди, врахувавши мету звернення позивача до суду, встановивши доведеність позивачем відповідно до вимог ст. 74 ГПК України порушення його прав рішеннями позачергових загальних зборів, оформлених протоколом, з метою забезпечення поновлення порушеного права позивача, із дотриманням ст. 5 ГПК України, правильно здійснили захист порушених прав позивача шляхом визнання недійсним рішення позачергових загальних зборів учасників ТОВ, оформленого протоколом, який є ефективним способом захисту”* [44].

Зважаючи на те, що правова норма про застосування ефективних способів захисту корпоративних прав має матеріально-правовий характер, її треба перенести

із процесуальних кодексів (Цивільний процесуальний та Господарський процесуальний кодекси України) у Цивільний кодекс України. Окрім того, в оновленому формулюванні цієї норми мають бути враховані критерії ефективності обраного позивачем способу захисту.

З урахуванням практики вирішення судових спорів про захист суб'єктивних корпоративних прав, вибір *належних способів* їх захисту залежить від трьох критеріїв: 1) *змісту порушеного права*, 2) *виду порушення права* і 3) *наслідків його порушення*. Окрім встановлених Верховним Судом критеріїв належності способів захисту корпоративних прав, при застосуванні окремих способів захисту мають бути враховані критерії *ефективного* судового захисту: *доступність* та *достатність*. “Отож, належним треба вважати такий спосіб захисту корпоративних прав, який передбачений законом або договором і відповідає змісту порушеного корпоративного права, характеру та наслідкам його порушення. Натомість, ефективний спосіб захисту корпоративних прав – це спосіб захисту, який не передбачений законом чи договором для захисту корпоративного права, але має бути доступним і достатнім особі, право якої порушено” [460, с. 512].

5.2. Особливості окремих способів захисту корпоративних прав

У Цивільному кодексі України та спеціальних законах про господарські товариства окремо сформульовано *способи захисту немайнових корпоративних прав*.

Основним способом захисту звичайного (ординарного) *права на голосування* у судовій практиці є визнання недійсним рішення загальних зборів товариства. Водночас з метою захисту цього суб'єктивного права, яке учасники (акціонери) здійснюють пропорційно до розміру частки (кількості акцій), належних кожному (будь-якому) із них, застосовують також інші способи. У цьому відношенні доцільно зважати на те, що право на голосування, як немайнове корпоративне право, яке здійснюють на засаді пропорційності, охоплює декілька правомочностей: на скликання річних загальних зборів; на отримання повідомлення про скликання загальних зборів; на ознайомлення з матеріалами, пов'язаними з порядком денним;

на внесення власних пропозицій до проєкту порядку денного; на участь у засіданні загальних зборів; на виступи під час обговорення питань порядку денного; на вираження свого волевиявлення щодо питань порядку денного; на встановлення результатів голосування. У разі порушення однієї із цих правомочностей, кожна із них нарізно не підлягає самостійному судовому захисту, оскільки ці правомочності не є окремими корпоративними правами, а складають зміст єдиного суб'єктивного корпоративного права на голосування. Вони можуть отримати захист лише у складі цього самостійного корпоративного права. Якщо створенням перешкод у здійсненні кожної із цих правомочностей було порушено право учасника (акціонера) на голосування в цілому, саме воно підлягає захисту. У таких випадках учасник (акціонер) повинен довести, що прийнятим рішенням загальних зборів товариства порушено його корпоративне право на голосування.

У справі № 926/2301/17, яка була розглянута Верховним Судом, позивач звернувся до суду із вимогою про застосування такого способу захисту, як спонукання до вчинення дій у вигляді зобов'язання скликати річні загальні збори акціонерів товариства. Враховуючи те, що позов було подано у вересні відповідного року, суд першої інстанції відмовив у його задоволенні, вважаючи відповідний спосіб захисту неефективним. Суд звернув увагу на те, що згідно із діючим законодавством про акціонерні товариства річні загальні збори мають бути проведені до 30 квітня поточного року. Оскільки на момент звернення до суду цей термін уже настав, то право на проведення річних зборів варто вважати таким, що вичерпало свою дію. Не погодившись із позицією суду першої інстанції, Верховний Суд у своїй постанові від 03 липня 2018 року зазначив: *“Суд вважає слушними доводи позивача про те, що Законом України «Про акціонерні товариства» не встановлено заборони щодо проведення річних загальних зборів акціонерів після 30 квітня... Суди безпідставно відмовили у захисті прав позивача, порушених бездіяльністю товариства щодо непроведення ним чергових загальних зборів. На думку Суду, відповідно до положень статей 15, 16 Цивільного кодексу України порушені права позивача підлягають захисту шляхом спонукання товариства до виконання його обов'язку – проведення річних загальних зборів. Суд виходить з того, що...однією зі складових*

корпоративних прав є правомочність акціонера на участь в управлінні акціонерним товариством, яка реалізується ним, зокрема, шляхом участі в загальних зборах акціонерів” [264]. Як наслідок, Верховний Суд застосував спосіб захисту, про який просив позивач, тому що встановив порушення корпоративного права на голосування (на участь в управлінні господарським товариством) в цілому, а не окремої його правомочності на проведення річних загальних зборів. Водночас, визнання протиправною бездіяльності щодо нескликання загальних зборів товариства у судовій практиці визнають неналежним способом захисту. Зокрема, згідно з п. 63 Постанови Верховного Суду у складі палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду від 30 вересня 2021 року в справі № 910/16496/19: “Суд погоджується з висновком судів першої та апеляційної інстанцій про те, що вимога про визнання протиправною бездіяльності Відповідача (виконавчого органу товариства) щодо нескликання річних загальних зборів не є належним способом захисту, а отже не підлягає задоволенню” [274].

Іншу позицію зайняв Верховний Суд, коли встановив порушення правомочності на повідомлення про проведення загальних зборів. Постановою Великої Палати Верховного Суду від 03 грудня 2019 року у справі № 904/10956/16 (провадження № 12-90гс19) частково задоволено позов учасника товариства з обмеженою відповідальністю. У позовній заяві учасник одночасно просив суд визнати недійсним рішення загальних зборів товариства про продаж нерухомого майна та визнати недійсним договір купівлі-продажу, укладений на підставі цього рішення. Суд задовольнив вимогу про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю, однак відмовив у задоволенні позову в частині визнання недійсним договору купівлі-продажу нерухомого майна. Частково задовольняючи вимогу учасника ТзОВ, Велика Палата висловила такі мотиви: “недотримання порядку скликання загальних зборів учасників товариства в частині повідомлення позивача про проведення зборів, прийняття ними рішень за відсутності позивача, не повідомленого про їх проведення, є порушенням вимог закону та статуту товариства, порушує права позивача як учасника на участь в управлінні

справами товариства (п. 51 постанови). Разом з тим, позивач не довів, що укладення ТзОВ спірного договору порушує його корпоративні права на участь у товаристві та на управління справами, оскільки такі права позивача захищено й відновлено внаслідок задоволення його вимоги про визнання недійсним рішення загальних зборів. Велика Палата Верховного Суду вважає, що укладення спірного договору є не прямим порушенням прав позивача на участь у товаристві та управлінні ним, а наслідком господарської діяльності товариства та результатом розпорядження юридичною особою власним майном, натомість визнання в судовому порядку недійсним рішення загальних зборів товариства, на підставі якого уповноваженою особою укладено спірні договори, не може бути підставою для визнання їх недійсними, оскільки не порушує права та законні інтереси позивача (п. 80)” [233]. Отже, Велика Палата керувалася тим, що неповідомлення учасника про збори порушує права учасника на участь в управлінні товариством. Іншими словами, на думку Суду, правомочність на отримання повідомлення про загальні збори товариства є самостійним корпоративним правом учасника на управління товариством. Однак ця правомочність входить до змісту іншого корпоративного права – права на голосування, і не має осібного характеру. У зв’язку з цим, вона не підлягає самостійному захисту. Водночас на засіданні загальних зборів вирішували питання про уповноваження посадової особи товариства на вчинення правочину (укладення договору купівлі-продажу об’єкта нерухомості). Маючи право на голосування, учасник товариства з обмеженою відповідальністю може виразити свою волю щодо розгляду питань порядку денного, проголосувавши “за”, “проти”, або “утримався”. Цю правомочність учасник також не зміг реалізувати. Саме вона, на його переконання, могла вплинути на укладення в подальшому договору купівлі-продажу майна товариства. Для учасника товариства важливим є не те, що його не повідомили про конкретні загальні збори, а те, що він не зміг виразити свою волю щодо прийняття конкретного рішення, тобто не взяв участі у вирішенні питання про надання згоди на укладення договору купівлі-продажу. Ці правомочності в сукупності складають зміст права на голосування. Вирішуючи такі категорії спорів, необхідно встановити, чи вплинули перешкоди у реалізації відповідних правомочностей на здійснення суб’єктивного корпоративного

права у цілому. Суди не перевірили, як неповідомлення учасника могло вплинути на прийняття цього рішення. З іншого боку, відмовляючи у задоволенні вимоги про визнання недійсним договору купівлі-продажу, суди не врахували, що саме за захистом права на участь у формуванні волі товариства (права на голосування) в частині надання дозволу на вчинення правочину звернувся позивач. Сам лише факт визнання недійсним рішення загальних зборів, без визнання недійсним договору, укладеного на його підставі, не можна вважати достатнім способом захисту для позивача у цьому випадку.

При виборі способів захисту права на голосування необхідно враховувати, чи призвело неврахування тієї чи іншої правомочності саме відповідного учасника (акціонера) до порушення його права на голосування (права на участь у прийнятті рішень вищим органом товариства). Якщо судом буде встановлено, що учасник (акціонер), правомочності якого зачіпаються, безпосередньо не оспорує рішення загальних зборів, то вимога іншої (третьої) особи про визнання їх недійсними не підлягає задоволенню. Так, в Огляді судової практики Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (рішення, внесені до ЄДРСР за січень-березень 2023 року) звернено увагу на те, що *“питання щодо представництва учасника (довірителя) на загальних зборах повіреним, в разі неоспорення такого представництва довірителем, не свідчить про порушення процедури скликання та проведення загальних зборів...”* [194]. У цій справі з позовом про визнання недійсним рішення загальних зборів звернулася третя особа, яка не була довірителем, та обґрунтовувала свої вимоги відсутністю повноважень у представника голосувати з питань порядку денного. Проте, сам довіритель, як учасник товариства, не ставив під сумнів повноваження свого представника. Варто звернути увагу на те, що у таких ситуаціях треба відмовляти у позові не у зв'язку із тим, що не порушено процедуру скликання і проведення загальних зборів, а через те, що право позивача, який не видавав довіреності на право участі та голосування на загальних зборах, не було порушене.

Стаття 42 Закону України “Про акціонерні товариства” передбачає окремий спосіб захисту виняткового (ексклюзивного) корпоративного *права акціонерів на*

самостійне скликання позачергових загальних зборів товариства. Згідно із другим реченням ч. 7 ст. 42 цього Закону рішення наглядової ради або ради директорів про відмову у скликанні позачергових загальних зборів акціонерів може бути оскаржено акціонерами до суду. Через те, захист права на скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів за рішенням органу товариства підлягає здійсненню у судовому порядку. Закон встановлює для акціонерів можливість оскарження виключно рішення про відмову у скликанні позачергових загальних зборів акціонерного товариства. Водночас не передбачено оскарження утримання від прийняття такого рішення, зокрема, якщо воно взагалі не прийняте у десятиденний строк.

Необхідність у захисті корпоративного права акціонера в судовому порядку виникає за наявності такої умови, як його порушення. *“Однією із особливостей судового захисту ... права є те, що можливість його застосування залежать від того, чи може бути відповідне корпоративне право здійснено (Уточнення моє. – В. Ц.) акціонером без звернення до суду”* [423, с. 68], тобто, за своєю волею, незалежно від волевиявлення іншої особи – товариства. У випадку зі скликанням позачергових загальних зборів акціонерного товариства відповідна можливість існує. Зокрема, відповідно до першого речення ч. 7 ст. 42 Закону “Про акціонерні товариства” у разі неприйняття наглядовою радою або радою директорів рішення про скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства, протягом 10 днів з моменту отримання такої вимоги або прийняття рішення про відмову у такому скликанні позачергові загальні збори такого товариства можуть бути проведені акціонерами (акціонером), які подавали таку вимогу відповідно до Закону, протягом 90 днів з дати надсилання такими акціонерами (акціонером) товариству вимоги про їх скликання. Це право може бути здійснено за своєю волею акціонера, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства). Оскільки законом передбачено обов’язок акціонерного товариства прийняти рішення про відмову у скликанні позачергових загальних зборів, а також повідомити акціонера про ухвалення такого рішення, право акціонерів на самостійне скликання позачергових

загальних зборів підлягає здійсненню, не лише у випадку неприйняття рішення про відмову у скликанні позачергових загальних зборів, але й у разі несвоєчасного повідомлення про це рішення, а також за наявності документа про відмову у скликанні позачергових загальних зборів.

Встановлене у ч. 7 ст. 42 Закону України “Про акціонерні товариства” право акціонерів на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів товариства, за своєю правовою природою, належить до виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав. Причому умовами його здійснення, на сьогоднішній день, є:

- 1) прийняття наглядовою радою або радою директорів рішення про відмову у скликанні позачергових загальних зборів;
- 2) неприйняття такого рішення наглядовою радою або радою директорів;
- 3) відсутність повідомлення про ухвалення відповідного рішення наглядової ради або ради директорів.

У тих випадках, коли в учасника (акціонера) існує можливість самостійно (в сукупності з іншими учасниками (акціонерами)) здійснити належне йому корпоративне право, відповідне право не можна вважати порушеним через невиконання обов’язку товариством, а тому немає необхідності у його судовому захисті від такої бездіяльності.

Відсутність у законі прямої вказівки на можливість оскарження до суду ухилення від прийняття наглядовою радою або радою директорів рішення про скликання позачергових загальних зборів товариства на вимогу акціонерів не варто вважати законодавчою прогалиною. Така правова позиція обумовлена особливістю судового захисту виняткових корпоративних прав: якщо корпоративне право здатне бути самостійно здійснено учасником (акціонером) без звернення до товариства, воно не може бути порушено товариством шляхом утримання від вчинення певних дій. Іншими словами, у разі звернення акціонера до суду з вимогою про оскарження ухилення від прийняття рішення (утримання від його прийняття) наглядовою радою чи радою директорів про скликання позачергових зборів акціонерного товариства, позивачу має бути відмовлено у її задоволенні. У такого акціонера є можливість реалізувати належне йому корпоративне право шляхом особистого скликання і

проведення позачергових загальних зборів, тобто пропорційно із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом.

У Законі України “Про акціонерні товариства” немає окремої норми щодо можливості оскарження позитивного рішення наглядової ради або ради директорів про задоволення вимоги акціонера щодо скликання позачергових зборів товариства. За відношенням до здійснення корпоративного права на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів акціонерного товариства на вимогу акціонера, усіх акціонерів можна поділити на три групи:

- 1) акціонери, яким належить таке право, і вони його здійснили;
- 2) акціонери, яким належить таке право, однак вони його не здійснили;
- 3) акціонери, яким таке право не належить.

Позитивне рішення наглядової ради або ради директорів про задоволення вимоги акціонера (акціонерів), який (які) сукупно є власником (власниками) 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства, щодо скликання позачергових загальних зборів не може бути оскаржено акціонером до суду, незалежно від того, до якої із категорій акціонерів він належить. У випадку задоволення наглядовою радою або радою директорів вимоги акціонера про скликання позачергових загальних зборів товариства, цей акціонер не може оскаржити відповідне рішення наглядової ради або ради директорів, оскільки корпоративне право було здійснено, а не порушено. Право на звернення до суду виникає лише за умови порушення суб'єктивного корпоративного права. Акціонерам, які належать до двох інших груп, має бути відмовлено судом у задоволенні вимоги про оскарження рішення наглядової ради або ради директорів щодо скликання позачергових загальних зборів, тому що їх корпоративні права у таких випадках не можна вважати порушеними. У разі прийняття наглядовою радою або радою директорів рішення про скликання позачергових загальних зборів товариства за вимогою акціонерів, права інших акціонерів, які з такою вимогою не зверталися, не можуть бути порушені. Інші акціонери мають право вносити свої пропозиції щодо порядку денного таких зборів, однак не мають права заперечувати необхідність їх проведення.

Вимогу учасників товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю про скликання позачергових загальних зборів також розглядає відповідний орган товариства. У разі якщо протягом 10 днів з дня, коли товариство отримало чи мало отримати вимогу про скликання позачергових загальних зборів, учасники не отримали повідомлення від товариства про їх скликання, якщо інший строк не встановлено статутом, особи, які ініціювали їх проведення, можуть скликати загальні збори учасників самостійно (ч. 9 ст. 31 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Отже, в Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” встановлено правові наслідки неприйняття органом товариства рішення про скликання позачергових зборів на вимогу учасників. Ці правові наслідки полягають у здійсненні самостійного корпоративного права учасника з часткою не менше 10 відсотків, яке має у своїй основі пропорційність із розміром частки, встановленим законом, тобто є винятковим. Водночас закон не містить окремих правових наслідків ухвалення акта органом товариства про відмову у скликанні позачергових зборів товариства. У ч. 6 ст. 31 лише зазначено, що виконавчий орган повідомляє про відмову в скликанні загальних зборів учасникам, які вимагали скликання таких зборів, протягом п’яти днів з дати отримання вимоги від таких учасників товариства. Це означає, що при розгляді питання про скликання позачергових загальних зборів товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю на вимогу учасника (учасників), який володіє 10 і більше відсотками статутного капіталу, може бути прийнято рішення про відмову у їх скликанні. Ухвалення рішення виконавчого органу товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю про відмову у скликанні позачергових загальних зборів на вимогу учасника не є окремою підставою для звернення до суду, зокрема, його оскарження. Учасник товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю, якому належить частка у 10 відсотків статутного капіталу, повинен мати можливість за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства скликати позачергові загальні збори не лише у разі неприйняття рішення виконавчим органом про їх скликання (утримання від його прийняття), але й у разі прийняття рішення про відмову у їх скликанні. За наявності такої правомочності у складі корпоративного

права на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів, не буде необхідності в оскарженні відмови у їх скликанні. Іншими словами, умовою захисту корпоративного права, яке здійснюють пропорційно із достатнім розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом, є відсутність можливості його самостійного здійснення за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства.

Правомочність самостійного здійснення, як елемент права на скликання і проведення загальних зборів, у судовій практиці визнають умовою для відмови у застосуванні ще одного способу захисту: спонукання (зобов'язання) до скликання загальних зборів. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 910/8802/19 підтримав рішення судів попередніх інстанцій щодо відмови у задоволенні позову про зобов'язання скликати та провести річні загальні збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю на тій підставі, що учасник із часткою 51 % статутного капіталу мав право самостійно їх скликати. У постанові від 25 листопада 2020 року Верховний Суд встановив: *“За змістом... статті 31 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»...річні загальні збори учасників скликаються протягом шести місяців наступного за звітним року, якщо інше не встановлено законом. ...Учасник ТОВ «Тандем-Д» з розміром внеску 84 150, 00 грн, що становить 51 % статутного капіталу (51 голос), ...звернувся до відповідача з вимогою скликати річні загальні збори учасників не пізніше 20 днів з дня отримання цієї вимоги. Згідно з ч. 4 ст. 98 Цивільного кодексу України...учасники товариства, що володіють не менш як 10 % голосів, можуть вимагати скликання загальних зборів. Якщо вимога учасників про скликання загальних зборів не виконана, ці учасники мають право самі скликати загальні збори. Тобто Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та Цивільний кодекс України передбачають спосіб реалізації корпоративних прав учасника, який володіє 10 або більше відсотками статутного капіталу товариства, на управління товариством у разі невиконання його вимоги про скликання загальних зборів шляхом самостійного скликання таких загальних зборів. Враховуючи приписи статті 31 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» та ч. 4 ст. 98 Цивільного кодексу*

України, позивач мав право сам скликати загальні збори учасників ТОВ «Тандем-Д». Вчиняти додаткові заходи для спонукання товариства скликати загальні збори не було потреби. З огляду на вищенаведене вимоги позивача про... зобов'язання товариства провести річні загальні збори не відповідають встановленим законом способам захисту наявного у позивача корпоративного права на управління товариством, тож такі позовні вимоги не підлягають задоволенню з підстав неправильно обраного способу захисту права та недоведеності порушення права позивача” [242]. Аналізуючи цю судову справу, варто звернути увагу на те, що за чинним законодавством України (ст. 42 Закону України “Про акціонерні товариства” та ст. 31 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”) акціонер (учасник), якому належить не менше 5 (10) відсотків статутного капіталу товариства, має корпоративне право на самостійне скликання і проведення виключно *позачергових* загальних зборів. Самостійно скликати і провести *річні (чергові)* загальні збори не може жоден акціонер (учасник) незалежно від кількості акцій (розміру частки), яку він має; скликання річних загальних зборів є обов'язком товариства, який воно виконує відповідно до закону, а не на вимогу акціонерів (учасників). Правомочність на проведення річних загальних зборів не є самостійним корпоративним правом акціонера (учасника), а входить до змісту іншого корпоративного права – права на голосування (права на участь у прийнятті рішення вищим органом товариства), яке належить до звичайних (ординарних) корпоративних прав. Коли товариство з якихось причин не проводить річні загальні збори, акціонер (учасник) може звертатися за захистом права на голосування; він повинен обґрунтувати, у чому полягало порушення саме цього права. Як наслідок, коли товариство не проводить річні загальні збори, в акціонера (учасника) виникає право ініціювати перед ним (товариством) скликання позачергових загальних зборів, або вони можуть бути скликані акціонером (учасником) самостійно, якщо йому належить кількість акцій (частка) у розмірі не менше 5 (10) відсотків статутного капіталу. Однак у сучасних умовах, це право може бути реалізовано лише якщо такому акціонеру (учаснику) рішенням органу товариства (наглядової ради, ради директорів, виконавчого органу) буде відмовлено у скликанні позачергових загальних зборів,

рішення про скликання позачергових загальних зборів не буде прийнято, або ж про це не буде повідомлено акціонера (учасника). З урахуванням наведених обставин, акціонерам (учасникам) із розміром частки не менше 5 (10) відсотків статутного капіталу має бути забезпечено здійснення корпоративного права на самостійне скликання позачергових загальних зборів незалежно від звернення до органів товариства (наглядової ради, ради директорів, виконавчого органу). У таких випадках, порушення корпоративного права невиконанням на користь акціонера (учасника) обов'язку товариством в особі його органів стане неможливим; такого обов'язку в товариства не буде.

Ні Закон України “Про акціонерні товариства” (ст. 49), ні Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” (ст. 32) не передбачають можливості порушення *права на обов'язкове включення пропозицій до проекту порядку денного* у вигляді невиконання товариством обов'язку вчинити певну дію; товариство не має перед своїм учасником (акціонером) обов'язку вчинити дію на його користь. Відповідно до чинного законодавства пропозиції учасників (акціонерів) із визначеною законом (5 відсотків) часткою (кількістю акцій) вважаються включеними у порядок денний незалежно від рішення органів управління товариства. Це означає, що таке право не потребує захисту від пасивної поведінки товариства, оскільки може бути здійснено за своєю волею учасника (акціонера), незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства, іншого учасника). Зазначена ознака характерна для виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав. Поряд із цим, у ч. 10 ст. 49 Закону України “Про акціонерні товариства” встановлено дві підстави для відмови такому акціонеру у включенні його пропозицій до проекту порядку денного. Так, відповідно до згаданого законодавчого припису: рішення про відмову у включенні до проекту порядку денного загальних зборів пропозиції акціонерів (акціонера), які (який) сукупно є власниками (власником) 5 і більше відсотків голосуючих акцій може бути прийнято виключно у разі: 1) недотримання строку для подання таких пропозицій; 2) неповноти даних, що мають містити такі пропозиції. Подібної норми не містить стаття 32 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”.

Встановлення підстав для відмови органом товариства у включенні пропозицій до проекту порядку денного загальних зборів акціонерів, яким сукупно належить не менше 5 відсотків голосуючих акцій, суперечить правовій природі відповідного виняткового (ексклюзивного) корпоративного права. Здійснення права на обов'язкове включення пропозицій до проекту порядку денного не повинно залежати дій дій товариства, воно має бути реалізовано за власною волею акціонера (учасника), якому належить певна кількість акцій (розмір частки) у статутному капіталі. Закон не повинен містити підстав для відмови у включенні пропозицій такого акціонера (учасника) у проект порядку денного загальних зборів.

Можна уявити собі ситуацію, коли під час проведення загальних зборів товариства, питання, запропоновані учасниками із певним розміром частки (5 відсотків) у статутному капіталі, не будуть поставлені особою, яка веде збори, на голосування, і як наслідок, не отримають вирішення. Наведений випадок свідчитиме про необхідність застосування такого способу захисту, як заборона на вчинення відповідних дій, у разі скликання нових позачергових зборів із питання, яке було знято з голосування.

У судовій практиці захист ексклюзивного корпоративного права на обов'язкове включення пропозицій до проекту порядку денного поєднують із захистом ординарного корпоративного права – права на голосування. Для прикладу, в постанові від 12 квітня 2018 року в справі № 914/1968/16 Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду визнав обґрунтованим задоволення судом першої інстанції вимоги про визнання недійсним рішення позачергових загальних зборів акціонерів, зважаючи на те, що позивач не зміг реалізувати своє право на внесення пропозицій до проекту порядку денного. Верховний Суд, зокрема, встановив: *“Позивач не зміг ознайомитися з документами, необхідними для прийняття рішення з питань порядку денного позачергових загальних зборів акціонерів..., а відтак не міг...надати свої пропозиції... Згідно з...Законом України «Про акціонерні товариства» пропозиції акціонерів (акціонера), які сукупно є власниками 5 або більше відсотків простих акцій, підлягають обов'язковому включенню до проекту прядку денного загальних зборів. ...Не ознайомившись зі*

звітом правління..., звітом наглядової ради..., річним звітом та балансом товариства..., з проектами цивільно-правових договорів, що укладатимуться з членами наглядової ради та ревізійної комісії..., проектами змін та доповнень до внутрішніх документів..., позивач був позбавлений...можливості надати пропозиції до питання та/або проекту рішення до порядку денного зборів, які підлягають обов'язковому включенню до проекту порядку денного загальних зборів, оскільки позивач володіє 37,57793 % акцій товариства” [253]. За таких умов порушенням треба визнати не самостійне корпоративне право на обов'язкове включення пропозицій до проекту порядку денного загальних зборів, а правомочність на ознайомлення із документами, які надають акціонерам, та документами, з якими акціонери можуть ознайомитися під час підготовки до загальних зборів (ст. 48 Закону України “Про акціонерні товариства”), що призводить до порушення іншого корпоративного права: права на голосування. Саме це право захистив Верховний Суд, коли залишив у силі рішення судів попередніх інстанцій про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів.

Порушення корпоративного права на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів товариства може полягати лише у створенні перешкод при реалізації його окремих правомочностей. Наприклад, товариство не допускає представника учасника (акціонера) до участі в засіданні загальних зборів, або ж учаснику (акціонеру) чи його представнику заборонено вести фіксацію засідання за допомогою технічних пристроїв тощо. Оскільки кожні (чергові або позачергові) загальні збори товариства, як правило, мають разовий характер, тобто тривають протягом одного дня, зобов'язання товариства до вчинення певних дій в інтересах учасника (акціонера) не може бути належним. Створення перешкод учаснику (акціонеру) у здійсненні права на нагляд за дотриманням порядку проведення загальних зборів може мати своїм наслідком порушення іншого корпоративного права – права на голосування, яке має властиві йому способи захисту, зокрема, визнання недійсним рішення загальних зборів. З метою недопущення у майбутньому дій товариства, які могли б перешкоджати у здійсненні права на нагляд за дотриманням

порядку проведення загальних зборів, учасник (акціонер) може просити суд заборонити товариству вчиняти подібні дії, які були уже вчинені в минулому.

Сучасний стан правового регулювання виняткового (ексклюзивного) *права на проведення аудиту* практично демонструє, що його порушення, як правило, полягає у створенні перешкод учасникам (акціонерам) у здійсненні цього корпоративного права, оскільки товариства ухиляються від виконання покладених на них обов'язків.

У справі № 922/1859/19 про зобов'язання товариства надати аудитору можливість проведення аудиторської перевірки, яку розглядав Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду 29 квітня 2020 року, відповідач (акціонерне товариство) обґрунтовував свою пасивну поведінку відсутністю зустрічних дій з боку позивача (акціонера). На думку відповідача (скаржника за касаційною скаргою), *“...запит про проведення аудиторської перевірки, визначений...Законом України «Про акціонерні товариства», від позивача до відповідача не надходив, в результаті чого перевірка не проводилася. Стверджує, що у позовній заяві позивачка вказує, що товариство відмовлялось отримувати відповідні запити, однак нею не було надано суду жодних складених запитів, квитанцій та описів вкладення до листів про направлення запиту товариству. Також не надано доказів відмови товариства в проведенні аудиторської перевірки на вимогу акціонера та укладення акціонером із аудиторською фірмою договору. Вважає, що право Особа_1 ... ініціювати проведення за рахунок акціонера аудиторської перевірки відповідачем не порушувалося”* [260]. Відмовляючи у задоволенні касаційної скарги, Верховний Суд встановив: *“наявними в матеріалах справи доказами підтверджується те, що позивачка надсилала на адресу відповідача відповідні запити, однак вони були їй повернуті органом поштового зв'язку Укрпошта з відміткою: «за закінченням терміну зберігання». Отже, відповідачем відповідно до вимог ст. 74 ГПК України не доведено невиконання позивачкою вимог ...Закону України «Про акціонерні товариства» щодо надіслання відповідачу відповідного запиту”* [260].

Отже, акціонер-власник, встановленого законом відсотка акцій товариства, не зміг самостійно здійснити його корпоративне право на проведення аудиторської

перевірки лише тому, що товариство не приймало запитів акціонера про допуск аудитора. Описані обставини стали можливими через недосконале формулювання положень закону про акціонерні товариства, в яких не було враховано такої особливості здійснення корпоративних прав акціонерів із встановленою законом кількістю акцій, як їх здійснення за волею самого акціонера, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства). Акціонеру із визначеною законом часткою (кількістю акцій) має бути надана можливість здійснити право на проведення аудиту без додаткового звернення до товариства (подання йому окремого запиту), оскільки після укладення договору на проведення аудиту, обов'язок товариства створити умови для його проведення виникає уже не перед акціонером, а перед аудитором (аудиторською фірмою). На цю обставину звернув увагу Верховний Суд в іншій справі. Зокрема, згідно із п. 5.2.2. постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14 лютого 2018 року у справі № 910/783/17: *“Право акціонера вимагати проведення аудиту ... не залежить від бажання самого товариства чи його посадових осіб, чи від доцільності проведення такої перевірки, натомість обов'язок товариства забезпечити аудитору можливості проведення перевірки виникає в силу прямої вказівки закону”* [261].

На рівні Закону України “Про акціонерні товариства” не передбачено способів захисту іншого виняткового права акціонерів із достатньою (не менше 5 відсотків) кількістю акцій, встановленою законом, – *права на будь-яку, у тому числі з обмеженим доступом, інформацію про товариство*. Водночас вони були визначені судовою практикою у справах про ненадання інформації товариствами своїм учасникам. Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 червня 2018 року у справі № 904/3679/17 встановлено таке: *“на думку Суду, отримання учасником зазначеної інформації від товариства є необхідним для реалізації ним своїх корпоративних прав, зокрема, правомочностей на участь в управлінні господарською організацією. Відтак внаслідок невиконання товариством свого обов'язку з надання учаснику товариства на його вимогу для ознайомлення документів, передбачених положеннями закону та статуту, можуть бути визнані порушеними як право учасника на інформацію, так і його корпоративні*

права. Відповідно до положень ст. ст. 15, 16 ЦК України згадані права учасника підлягають захисту шляхом спонукання товариства до виконання його обов'язку – надання відповідної інформації” [262]. В іншій справі № 921/213/18, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, навпаки, визнав відсутність підстав для задоволення позову, оскільки позивачем не було доведено факту звернення до товариства про надання інформації. У своїй постанові від 04 вересня 2019 року Суд неодноразово вказував на спосіб захисту права на інформацію: “Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути, зокрема, примусове виконання обов'язку в натурі. ...Праву учасника на одержання інформації кореспондує обов'язок товариства надати акціонеру на його вимогу завірені підписом уповноваженої особи товариства копії відповідних документів. Відповідно до положень ст. ст. 15, 16 ЦК України згадані права учасника підлягають захисту шляхом спонукання товариства до виконання його обов'язку – надання відповідної інформації” [251].

У наведеній судовій практиці не враховано того, що право власника 5 і більше відсотків голосуючих акцій на будь-яку інформацію про діяльність товариства може бути порушено не лише утриманням товариства від вчинення певних дій (ненаданням інформації), але й активними діями – створенням перешкод у доступі до неї. Наприклад, товариство може не допустити учасника (акціонера) до місць зберігання інформації про товариство, певний обсяг інформації може бути безпідставно визнаний товариством інформацією з обмеженим доступом, учаснику (акціонеру) може бути заблоковано доступ до електронних ресурсів товариства, на яких розміщують відповідну інформацію і т. д. У таких випадках зобов'язання (спонукання) до надання інформації не буде мати ефективного характеру. Для учасника (акціонера) важливим буде усунути перешкоди у здійсненні його права на інформацію шляхом заборони товариству у вчиненні перелічених дій. Отже, для захисту права на інформацію про товариство може бути застосовано не лише такий спосіб, як спонукання до вчинення активних дій, але й – заборона на їх вчинення. Учаснику (акціонеру) має бути надано спроможність доступу до інформації про товариство без необхідності звернення до його органів чи посадових осіб; учасник

(акціонер) повинен мати змогу сам ознайомитися із тими даними про товариство, які його цікавлять.

На сьогоднішній день, реалізація виняткового *права учасників, яким належить менше 50 відсотків статутного капіталу, на вихід із товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю* не залежить від дій товариства чи його рішень. Здійснення цього права залежить від самого учасника, який виходить із товариства за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства. Відповідно до ч. 5 ст. 17 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань” для державної реєстрації змін до відомостей про склад учасників товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю заяву про вихід з товариства подає учасник, який виходить із товариства.

Відповідна новела закону унеможливила порушення права учасника на вихід із боку товариства в особі його органів. Здійснення корпоративного права на вихід за власною волею учасника своєю чергою означає, що це право не може бути порушене невиконанням товариством обов’язку перед учасником, як це було до набрання чинності законом. Для прикладу, Постановою Великої Палати Верховного Суду від 07 квітня 2020 року в справі № 910/7674/18 відмовлено у задоволенні вимоги про зобов’язання товариства з обмеженою відповідальністю внести зміни до відомостей про товариство у зв’язку зі зміною у складі його учасників. Велика Палата обґрунтувала свою позицію тим, що *“реєстрація внесених змін до статутних документів товариства здійснюється в межах правовідносин з державної реєстрації юридичних осіб, а не в межах зобов’язальних правовідносин між товариством та його колишнім учасником. У разі, якщо всупереч законодавству, яке діяло на час звернення позивача до суду, товариство не вчинило дії у зв’язку з виходом учасника з товариства, у тому числі не вирішувало питання про внесення змін до установчих документів товариства, то підстави для виникнення в товариства перед учасником обов’язку внести до ЄДР такі зміни відсутні. А учасник товариства мав право встановлювати фактичні обставини свого виходу з товариства у спорі з*

товариством про виконання обов'язків, пов'язаних з таким виходом, спростовуючи дані, внесені до ЄДР" [220].

Захист *майнових корпоративних прав* в цілому відповідає *способам*, встановленим у ст. 16 Цивільного кодексу України. Водночас законами про господарські товариства передбачені спеціальні способи їх захисту. Окремі ефективні способи захисту таких корпоративних прав застосовують у судовій практиці.

Закон України "Про акціонерні товариства" не встановлює спеціальних способів захисту *переважних прав на придбання акцій додаткової емісії*. У ч. 5 ст. 31 цього закону лише передбачено, що у разі порушення акціонерним товариством порядку реалізації переважного права Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може прийняти рішення про визнання емісії недобросовісною та зупинення розміщення акцій цього випуску. Водночас прийняття такого рішення не є цивільно-правовим способом захисту корпоративних прав (переважних прав на придбання акцій додаткової емісії) конкретних акціонерів.

У процесі здійснення цих прав можуть мати місце два види їх порушень:

- 1) ухилення акціонерного товариства від передання акцій додаткової емісії акціонерам;
- 2) порушення засади пропорційності при розподілі акцій між акціонерами.

У разі непередання товариством акцій додаткової емісії у строк, встановлений повідомленням про можливість реалізації переважного права, акціонери такого товариства повинні мати право звернутися до суду із вимогою про зарахування акцій на їх рахунки у депозитарних установах. Застосування відповідного способу захисту порушеного корпоративного права не потребуватиме додаткового звернення до товариства.

Якщо ж при здійсненні переважного права на придбання акцій додаткового розміщення буде встановлено відступ від засади пропорційності, суб'єкта цього права треба наділити можливістю вимагати переведення на нього прав та обов'язків покупця пропорційно до кількості належних йому акцій.

Захист *переважного права учасника товариства з обмеженою чи додатковою відповідальністю на придбання частки (частини частки) іншого учасника*

товариства, що продається третій особі, також здійснюють за допомогою такого способу, як переведення прав та обов'язків покупця. Відповідно до ч. 5 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” учасник товариства має право вимагати в судовому порядку переведення на себе прав і обов'язків покупця частки (частини частки), якщо переважне право такого учасника товариства є порушеним. У цьому законодавчому положенні в якості порушення переважного права мають на увазі неповідомлення інших учасників товариства про намір продати частку третій особі. За наявності саме такого порушення переважного права, інші способи захисту варто визнати неналежними. На цю обставину акцентує увагу Верховний Суд у своїй практиці. Так, у п. 73. Постанови від 01 червня 2021 року у справі № 910/2388/20 Велика Палата Верховного Суду визнала неналежним способом захисту переважного права на придбання частки визнання недійсним договору купівлі-продажу частки: *“продаж учасником товариства з обмеженою відповідальністю частки з порушенням переважного права іншого учасника (учасників) товариства не зумовлює недійсність відповідного правочину. Наслідком такого порушення є право учасника (учасників) вимагати в судовому порядку переведення на нього (на них) прав та обов'язків покупця частки”* [219]. В іншій справі № 909/863/19 (постанова від 15 липня 2021 року) Верховний Суд дійшов висновку про неналежність такого способу захисту, як визнання переважного права на купівлю частки: *“...Верховний Суд зазначає, що у разі, якщо позовні вимоги обґрунтовані посиланням на порушення переважного права позивача на придбання частки у праві спільної часткової власності, належним способом захисту порушених прав позивача, який фактично прагне придбати таку відчужену частку іншого учасника, є позов про переведення на позивача прав і обов'язків покупця частки (частини частки). ...Саме по собі визнання судом за позивачем переважного права на придбання частки іншого учасника не призведе до захисту цього порушеного права (у разі, якщо будуть встановлені обставини наявності такого права та його порушення), оскільки фактично таке визнання буде декларативним, що не тягне за собою значущих для позивача наслідків у вигляді набуття права на частки інших учасників товариства”* [269].

Водночас переважне право на придбання частки може бути порушене й іншими діями або утриманням від них.

У науковій літературі знайшла підтримку позиція, згідно з якою, повідомлення про намір продати частку у статутному капіталі товариства не вважають офертою. При цьому звертають увагу на те, що *“на відміну від пропозиції, вчинення повідомлення – це обов’язок учасника, котрий має намір відчужити свою частку шляхом укладення договору купівлі-продажу; адресування повідомлення, на противагу оферті, завжди обмежується заздалегідь визначеним колом осіб у правовому смислі (учасником (-ами)), а не в економічному – як це відбувається зазвичай при виборі майбутнього контрагента за договором”* [162, с. 31–32]. Така позиція має часткове підтвердження в абз. 1 ч. 4. ст. 20 Закону України *“Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”*. Відповідно до нього, якщо учасник товариства, який має намір продати свою частку (частину частки) третій особі, отримав від іншого учасника письмову заяву про намір скористатися своїм переважним правом, такі учасники зобов’язані протягом одного місяця укласти договір купівлі-продажу пропонуваної до продажу частки (частини частки). Звідси, за законом, письмова заява учасника про намір скористатися своїм переважним правом не вважається акцептом пропозиції, оскільки в момент отримання продавцем цієї заяви договір ще не визнають укладеним, натомість виникає обов’язок його укласти у місячний строк. Відповідний висновок зробили також у судовій практиці; він став підставою для відмови у захисті права переважної купівлі частки. Верховний Суд у справі № 911/178/20 підтримав рішення судів попередніх інстанцій, які відмовили у задоволенні позову про визнання договору купівлі-продажу частки укладеним на тій підставі, що сторони не надсилали одна одній проєкту договору купівлі-продажу. *“...Враховуючи приписи абзацу 1 частини 3 статті 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», частини 1 статті 641 Цивільного кодексу України та встановлені судами першої та апеляційної інстанцій обставини справи, Суд погоджується з висновками судів про те, що лист-повідомлення № 1 від 24.10.2019 (повідомлення про намір продати частку. Пояснення моє. – В. Ц.) слід розцінювати саме як інформаційний лист, а не*

як *оферту*. ...Ухилення продавця від укладення договору купівлі-продажу пропонуваної до продажу частки (частини частки), у розумінні пункту 2 частини 4 статті 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», може вважатись за наявності обставин надання (пропонування) будь-якою з сторін проекту відповідного договору. ...В матеріалах справи відсутні будь-які докази, які підтверджують надсилання відповідачем позивачу проекту договору купівлі-продажу пропонуваної до продажу частки (частини частки) та інших умов, які підлягають погодженню для укладення відповідного договору, і надсилання позивачем відповідачу складеного особисто договору купівлі-продажу, який подано до суду для визнання його укладеним на запропонованих продавцем умовах. ...Суд зазначає, що вказані обставини також унеможливають визнання судом укладеним спірного договору...» [244]. Верховний Суд зайняв таку позицію з тих причин, що повідомлення продавця про намір відчужити належну йому частку у статутному капіталі товариства не містило *інших*, окрім ціни та розміру частки, *умов*. На думку вищої судової інстанції, повідомлення про намір продати частку може отримати ознаки *оферти* лише якщо воно містить не лише ціну та розмір частки, але й *інші умови продажу* (абз. 1 ч. 3 ст. 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю») і має форму проекту майбутнього договору.

Правовий припис абзацу 1 частини 4 ст. 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» суперечить іншому (наступному) абзацу цієї частини, згідно з якою у разі ухилення продавця від укладення договору купівлі-продажу покупець має право звернутися до суду із позовом про визнання договору купівлі-продажу частки (її частини) укладеним на запропонованих продавцем умовах. Так, в абз. 2 ч. 4 ст. 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» привертають увагу одразу три положення: по-перше, за позовом покупця договір купівлі-продажу визнається укладеним; по-друге, він вважається укладеним на умовах, запропонованих саме продавцем, а не покупцем; по-третє, особи, які є сторонами судової справи про визнання договору укладеним, названі в законі «продавець» і «покупець». Усі перелічені приписи вказують на те, що у момент розгляду справи судом, договір

купівлі-продажу уже є укладеним. Учасник, який подає письмову заяву про намір скористатися своїм переважним правом, не пропонує умов договору, а погоджується з тими умовами, які вже запропоновані іншим учасником, тобто приймає пропозицію. І нарешті, осіб, які вчиняють дії на етапі укладання договору, називають “оферент” і “акцептант”; у нашому ж випадку, вони мають назви сторін діючого договору: “продавець” і “покупець”. Зазначені особливості повідомлення про намір укласти договір купівлі-продажу частки у статутному капіталі товариства не суперечать принципу свободи договору, закріпленому у ч. 1 ст. 627 Цивільного кодексу України. Обов’язок учасника, який має намір відступити свою частку, укласти договір купівлі-продажу є за своєю суттю межею свободи “...укладати договір чи ні” [414, с. 169]; обов’язок учасника запропонувати укладення договору заздалегідь визначеному колу осіб, які мають переважне право на придбання частки, є нічим іншим, як межею свободи “...вибору контрагента” [413, с. 33].

Отже, повідомлення учасника товариства про намір продати свою частку у статутному капіталі є, за своєю правовою природою, офертою, а її прийняття учасником, який має переважне право купівлі частки, – це акцепт зробленої пропозиції. Умови, які містить це повідомлення, визначає на власний розсуд продавець частки. Він не зобов’язаний встановлювати інші умови, окрім ціни та розміру частки. Інші умови можуть бути включені у пропозицію щодо продажу частки за волею її продавця. Відсутність інших умов, окрім ціни та розміру частки, не повинні впливати на правову природу повідомлення про намір її відчужити. Це повідомлення завжди має значення оферти – пропозиції до укладення договору. Своєю чергою дією, що підтверджує прийняття пропозиції про укладення договору купівлі-продажу частки (момент його укладення), має стати переказ коштів за придбану частку на рахунок умовного зберігання (ескроу), відкритий учасником, який здійснює своє переважне право, або безпосередньо на рахунок продавця.

У науковій літературі звернули увагу на відсутність у Цивільному кодексі України такого способу захисту, як визнання договору укладеним; натомість пропонують застосовувати за аналогією інший спосіб захисту. На переконання В. С. Щербини і Т. В. Боднар, “...вихід із цієї суперечливої ситуації полягає в

застосуванні (до внесення змін до ст. 20 Закону – за аналогією) способу захисту, визначеного ч. 2 ст. 20 ГК України з формулюванням предмета позову «про спонукання укласти договір купівлі-продажу» [484, с. 84].

Разом з тим, визнання договору купівлі-продажу частки (її частини) укладеним (абз. 2 ч. 4 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”), або ж спонукання до укладання такого договору (ч. 2 ст. 20 ГК України) немає підстав вважати ефективними способами захисту переважного права на придбання (купівлю) частки. Застосування відповідного способу захисту передбачено у разі такого порушення переважного права на придбання частки (її частини), яке полягає в ухиленні продавця від її передання покупцеві. Проте, відповідно до ч. 5 ст. 17 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань” серед документів, які подають для державної реєстрації відомостей про розміри часток у статутному капіталі товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю не передбачено рішення суду про визнання укладеним договором купівлі-продажу частки (її частини) чи спонукання до його укладання. Тобто, постановлення такого рішення суду не призведе до захисту порушеного права, оскільки саме собою не може бути підставою для зміни розмірів часток учасників товариства у статутному капіталі. Іншими словами, відповідний спосіб захисту, хоч і передбачений законом, є доступним для учасника, однак він недостатній для усунення такого порушення переважного права на придбання частки (її частини) як утримання від дій щодо її передання.

Момент укладення договору купівлі-продажу обумовлює спосіб захисту порушеного переважного права на придбання частки; він повинен бути пов’язаний із внесенням змін до відомостей Єдиного державного реєстру юридичних осіб за рішенням суду. Таким способом захисту є визначення розміру частки учасника у статутному капіталі товариства. Цей спосіб захисту права переважної купівлі частки у разі утримання продавцем від передання частки (її частини) покупцеві відповідатиме підпункту д) пункту 3 частини 5 ст. 17 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань”, яка містить одну із підстав для внесення змін до Реєстру.

Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” так само, як закон про акціонерні товариства, передбачає *переважне право учасників у разі збільшення розміру статутного капіталу* (переважне право на придбання частки з ініціативи товариства). Відповідно до ч. 2 ст. 18 Закону кожний учасник має переважне право зробити додатковий вклад у межах суми збільшення статутного капіталу пропорційно до його частки у статутному капіталі. Учасники товариства можуть вносити додаткові вклади протягом строку, встановленого рішенням загальних зборів учасників, але не більше ніж протягом одного року з дня прийняття рішення про залучення додаткових вкладів (ч. 5 ст. 20 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Переважне право на придбання частки з ініціативи товариства підлягає здійсненню також після викупу самим товариством частки у своєму статутному капіталі (ст. 25 Закону). У таких випадках товариство не діє як учасник, а відчужує викуплені ним частки на виконання вимог ч. 4 ст. 25 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. Способи захисту цього корпоративного права не встановлені законом про відповідні товариства.

У судовій практиці для захисту цього виду переважного права пред’являють вимоги про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства та про визнання недійсними правочинів, на підставі яких інші учасники внесли додатковий вклад. Проте суди відмовляють у задоволенні таких позовів через недоведеність позивачами порушення їх корпоративних прав на участь в управлінні товариством [265]. Також є випадки відмови у задоволенні позовів про визначення розміру частки у статутному капіталі. У цьому розумінні важко погодитися з позицією Північного апеляційного господарського суду, який постановою від 01 жовтня 2019 року в справі № 911/197/19 визнав вимогу про визначення розміру частки у статутному капіталі товариства “...вимогою про встановлення юридичних фактів, які не можуть бути самотійним предметом позову в господарському суді, оскільки до повноважень останнього не належить встановлення фактів, що мають юридичне значення” [286]. Натомість, такий спосіб захисту, як визначення розміру частки у статутному капіталі товариства

не є встановленням юридичного факту, а різновидом визнання права. Він матиме ефективний характер для захисту саме цього переважного корпоративного права.

Способи захисту переважного права учасників товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю на придбання частки у разі збільшення розміру статутного капіталу треба розглядати в аспекті захисту переважного права на придбання частки іншого учасника товариства, що продається третій особі. Вони мають залежати від виду порушення права: 1) ухилення товариства від передання частки учаснику або 2) порушення пропорційності під час розподілу часток між учасниками. У першому випадку спосіб захисту повинен бути пов'язаний із визначенням розміру частки учасника у статутному капіталі, у другому – із переведенням прав та обов'язків покупця частки на учасника товариства.

Пропорційне до розміру частки (кількості акцій) належних кожному учаснику (акціонеру) здійснення звичайних (ординарних) *прав на викуп господарським товариством частки (акцій) учасника (акціонера)* безпосередньо впливають на ймовірні способи їх захисту.

Законами “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” не встановлено способів захисту права акціонера (учасника) на обов'язковий викуп акцій (частки). У науковій юридичній літературі звертають увагу на те, що “...незгодний акціонер... вправі звернутися до суду за захистом свого права обов'язкового викупу належних йому акцій у разі відмови товариства оплатити такі акції, зволіканні з оплатою акцій, недотримання товариством ціни викупу акцій чи форми оплати акцій” [352, с. 90]. На переконання І. В. Спасибо-Фатєєвої, у разі порушення права акціонера на обов'язковий викуп у нього акцій товариством, в якості способу захисту треба застосовувати “*примушення АТ викупити акції*” [131, с. 414] або ж “*визнання договору укладеним за рішенням суду як найбільш прямий, короткий, економний та дієвий шлях*” [134, с. 185]. Цю позицію підтримує О. І. Виговський [34, с. 386]. Вона отримала своє втілення також у судовій практиці. У постанові від 18 липня 2018 року у справі № 902/790/16 Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду визнав, що “*позивачем правомірно було обрано такий спосіб захисту права на обов'язковий викуп акцій ... як визнання*

договору укладеним. Цей спосіб захисту, на думку суду, забезпечує поновлення порушеного права” [283].

За законодавством США судовий захист права на обов’язковий викуп акцій, яке належить акціонеру, відбувається не з його ініціативи, а на підставі заяви самого товариства. *“Акціонерне товариство звертається до суду із позовом про встановлення справедливої вартості акцій незгодного акціонера”* [38, с. 34; 352, с. 91].

Корпоративні права на обов’язковий викуп акцій з ініціативи учасника (акціонера), з ініціативи товариства, або у разі набуття у власність акціонером (акціонерами) контрольних (простого і значного) пакетів акцій, реалізують не шляхом укладення договору, як це, для прикладу, передбачено в абз. 3 ч. 1 ст. 103 Закону України *“Про акціонерні товариства”*, а на підставі дії особи, що передбачена актом цивільного законодавства (ч. 1 ст. 11 Цивільного кодексу України) – подання вимоги про обов’язковий викуп. З урахуванням того, що господарське товариство може відмовити в оплаті вартості частки (акцій) на вимогу учасника (акціонера) про її обов’язковий викуп, доцільним є застосування такого способу захисту, як стягнення заборгованості із викупу (частки) акцій. Закінчення строку приймання вимог учасників (акціонерів) треба вважати моментом викупу частки (акцій). Із цього моменту в товариства виникає обов’язок здійснити оплату акцій, який має бути виконано у встановлений законом строк. Якщо товариство не виконає обов’язок щодо сплати вартості частки (акцій) на вимогу учасників (акціонерів) протягом визначеного строку, право учасників (акціонерів) на обов’язковий викуп частки (акцій) треба вважати порушеним. У зв’язку із цим, належним способом захисту порушеного права на обов’язковий викуп частки (акцій): 1) з ініціативи товариства, 2) з ініціативи учасника (акціонера), 3) у разі придбання контрольних пакетів акцій треба вважати стягнення заборгованості з викупу частки (акцій). Цей спосіб захисту відповідає примусовому виконанню добровільно невиконаного обов’язку, передбаченому у ст. 16 Цивільного кодексу України.

Право на примусовий викуп акцій особою, яка стала власником домінуючого контрольного пакета, виникає із факту подання публічної безвідкличної вимоги про

примусовий продаж акцій. Це виняткове (ексклюзивне) право підлягає здійсненню пропорційно із необхідною кількістю акцій, встановленою законом, оскільки належить лише акціонерові (акціонерам) – власникам більше 95 відсотків простих акцій. Акціонер має можливість здійснити право на примусовий викуп ним акцій (squeeze-out) у позасудовому порядку (за власною волею, незалежно від волевиявлення інших акціонерів), встановленому у частинах 9, 15 та 16 ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства”, шляхом використання рахунка умовного зберігання (ескроу). Такий механізм його здійснення виключає можливість порушення цього права іншими акціонерами товариства, а звідси, – і необхідність у його захисті від них.

При здійсненні корпоративного права на примусовий викуп акцій може бути порушено суб’єктивне право акціонерів із кількістю акцій менше 5 відсотків *на справедливую ціну примусового продажу*. Таке порушення пов’язане із недотриманням порядку здійснення власником домінуючого контрольного пакета свого права на squeeze-out. У відповідних випадках право міноритарного акціонера на справедливую ціну до прийняття Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року підлягало захисту за допомогою способу, який визначав у своїй вимозі сам позивач, тобто – ефективного способу захисту. На цьому наголосила Велика Палата Верховного Суду у постанові від 24 листопада 2020 року в справі № 908/137/18: *“...процедура примусового викупу акцій відповідно до статті 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» є таким правочином, в якому особа, яка володіє домінуючим контрольним пакетом акцій, може впливати на спосіб визначення ціни акцій та набуває право власності на них унаслідок виконання вимог, визначених зазначеною нормою, тоді як міноритарний акціонер втрачає право власності на акції за відсутності свого волевиявлення, без будь-якого впливу на визначення ціни, та за відсутності законодавчого механізму здійснення спеціального контролю з боку суду або Комісії. При цьому Велика Палата Верховного Суду зазначає, що оскільки норма статті 65-2 Закону України «Про акціонерні товариства» не визначає спеціальних способів захисту прав міноритарних акціонерів права та інтереси яких були порушені примусовим викупом акцій за ціною меншою за їх ринкову вартість, то*

особи, які вважають, що їх права та інтереси на акції були порушені вчиненням такого правочину, можуть самостійно обирати між визначеними нормативними приписами способами їх захисту” [230]. Одним із таких способів, на думку Верховного Суду, могло бути стягнення коштів у вигляді доплати різниці між фактично сплаченою та справедливою ціною акцій. У постанові Касаційного господарського суду від 28 квітня 2021 року в справі № 910/12591/18 для захисту права міноритарного акціонера на справедливу ціну було застосовано положення ст. 5 Господарського процесуального кодексу про ефективний спосіб захисту. “...Верховний Суд дійшов висновку, що судові рішення в частині відмови в задоволенні позовної заяви щодо зобов’язання ТОВ «ДТЕК Пауер Трейд» перерахувати позивачу на його банківський рахунок ... як доплату за акції АТ «ДТЕК Дніпроенерго» в розмірі 313 541,73 грн слід скасувати і прийняти нове рішення, яким у цій частині позов задовольнити та відповідно до викладеної позивачем вимоги стягнути з відповідача на користь позивача 313 541,73 грн, як доплату за акції АТ «ДТЕК Дніпроенерго». Верховний Суд зауважує, що у даному випадку відповідно до статті 5 ГПК України саме стягнення коштів є належним та ефективним способом захисту порушеного права позивача” [268].

Вироблений судовою практикою спосіб захисту права на справедливу ціну акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета знайшов своє закріплення у ст. 95 Закону України “Про акціонерні товариства”. Так, згідно із ч. 21 цієї статті акціонери, які вважають, що ціна обов’язкового продажу не відповідає вимогам, встановленим частинами п’ятою-сьомою цієї статті, мають право звернутися до суду з позовом про стягнення із заявника вимоги компенсації належної вартості акцій, придбаних у них відповідно до такої вимоги.

У вітчизняній практиці вирішення спорів про захист права на дивіденди вже тривалий період часу склався підхід, згідно з яким об’єктом захисту є лише *право на виплату дивідендів* [450, с. 254]. Саме цьому звичайному (ординарному) корпоративному праву, яке здійснюють пропорційно до розміру частки (кількості акцій) кожного конкретного учасника (акціонера), надають захист і в новітній судовій практиці.

Господарські суди вправі приймати рішення щодо виплати учаснику частки прибутку (дивідендів) лише у разі невиконання господарським товариством дивідендів на підставі рішення загальних зборів або їх виплати в меншому розмірі, ніж передбачено відповідним рішенням [276, с. 67]. Відповідно до п. 35 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 року № 13 “Про практику розгляду судами корпоративних спорів”, якщо загальні збори прийняли рішення не розподіляти прибуток товариства, господарський суд не може підміняти вищий орган управління товариства і втручатися у господарську діяльність товариства. Іншими словами, у судовій практиці вже тривалий час розглядають виключно спори про стягнення заборгованості за дивідендами [67, с. 81–82; 277]. У разі пропуску акціонерним товариством строку для виплати дивідендів, акціонер має право звернутися до суду з вимогою про застосування такого способу захисту, як примусове виконання добровільно невиконаного обов’язку. Своєю чергою прострочення виплати дивідендів надає акціонеру право вимагати від товариства їх сплати з урахуванням індексу інфляції за весь час прострочення, а також трьох процентів річних від простроченої суми.

Типовим прикладом застосування такого способу захисту права на дивіденди, як стягнення заборгованості з їх виплати, є постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду. Відповідно до правової позиції Верховного Суду про стягнення заборгованості за дивідендами, викладеній у постанові від 05 березня 2020 року у справі № 910/5725/19, зазначено: *“відповідно до ст. 625 Цивільного кодексу України боржник, який прострочив виконання грошового зобов’язання, на вимогу кредитора зобов’язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом. ...Беручи до уваги, що право на отримання частки прибутку (дивідендів) акціонером передбачено статтею 116 Цивільного кодексу України... і з цього питання були прийняті рішення загальними зборами відповідача, однак, останній виплату дивідендів не здійснив, чим порушив свої зобов’язання і права позивачки, яка є акціонером ПАТ «Укрнафта» з кількістю акцій 1 953 штук, на мирне володіння*

майном, суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про те, що позовні вимоги щодо стягнення з відповідача невикладених дивідендів у загальному розмірі 197 434, 79 грн. з урахуванням сплати відповідачем податків і зборів (5 % податку з доходу фізичних осіб, 1,5 % військового збору), а також нарахованих на цю суму 3 % річних та втрат від інфляції, є обґрунтованими та підлягають...задоволенню” [281].

Позиція, сформована у судовій практиці, має підтримку і в правовій науці: *“дивіденд стає боргом товариства акціонеру лише після його оголошення” [188, с. 194]. “Акціонерне товариство має зобов’язання щодо виплати акціонеру оголошених дивідендів, а акціонер має право на їх отримання. Тому останньому слід мати на увазі, що відносини, які виникають між ним і товариством при невикладі оголошених дивідендів, мають характер «боржник-кредитор»” [322, с. 19].* Визнаючи наявність такої ситуації, в юридичній літературі пропонують розширити підстави для самозахисту права на дивіденди, зокрема, *“внести доповнення до Закону України «Про акціонерні товариства» у частині регулювання обов’язкового викупу акцій..., якими надати акціонеру-власнику простих акцій право вимагати їх викупу акціонерним товариством, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про невикладу дивідендів, за умови достатності прибутку товариства для здійснення такої виплати” [195, с. 31].*

Правовими актами деяких європейських країн передбачене положення про обов’язкову виплату дивідендів. Зокрема, у Швеції та Фінляндії право на обов’язкову виплату дивідендів здійснюють пропорційно із необхідним розміром частки, встановленим законом. Так, *“...акціонери, які володіють не менш як 10 % акцій, можуть вимагати від товариства примусової виплати дивідендів. Обов’язок товариства виплачувати дивіденди закріплений законами Греції та Португалії. Причому на виплату дивідендів має бути спрямовано не менше визначеної законом частини чистого прибутку товариства: від 35 до 50 відсотків” [108, с. 225].* У законодавстві Німеччини встановлено заборону здійснювати відраховування для інших потреб акціонерного товариства, не пов’язаних із виплатою дивідендів, більше

половини прибутку за рік. У рішенні про використання балансового прибутку акціонерного товариства серед інших вказується сума, яка підлягає виплаті акціонерам, або вартість майна (§ 174 (2) Закону “Про акціонерні товариства”). Згідно із ч. 1 § 60 Закону “Про акціонерні товариства” цієї держави від 06.09.1965 року *“частина прибутку розподіляється між акціонерами пропорційно до їх часток у статутному капіталі”* [384, с. 290]. Стаття 677 Цивільного кодексу Швейцарії встановлює *“право акціонерів на обов’язкову виплату дивідендів за ставкою 5 відсотків за умови здійснення розподілу прибутку на користь членів ради директорів товариства (тантема)”* [472, с. 320]. У тих європейських державах, де не закріплено обов’язкової виплати дивідендів, існують інші способи охорони прав учасників (акціонерів). Зокрема, у Великій Британії *в разі виплати неадекватних дивідендів, акціонери мають право в судовому порядку вимагати від директорів компанії відшкодування завданих їм збитків недобросовісною поведінкою, пов’язаною із дивідендною політикою, або примусової ліквідації такої компанії* [104, с. 170].

У законодавстві України про здійснення корпоративних прав акціонерів теж існувала норма щодо обов’язкової виплати дивідендів. Зокрема, прикінцевими положеннями Закону України про державний бюджет на один із років було внесено зміни до ст. 30 Закону України “Про акціонерні товариства”. Згідно із цими змінами абз. 2 ч. 2 цієї статті був викладений у такій редакції: *“Виплата дивідендів здійснюється господарським товариством з чистого прибутку у звітному році та/або нерозподіленого прибутку в розмірі не менше 30 відсотків”*. Водночас це положення закону визнали неконституційним на тій підставі, що *“законом про Державний бюджет України не можна вносити зміни до інших законів, зупиняти їх дію чи скасовувати їх, оскільки з об’єктивних причин це створює протиріччя у законодавстві; у разі необхідності зупинення дії законів, внесення до них змін і доповнень, визнання їх нечинними мають використовуватися окремі закони”* [309].

Подібну норму на сьогодні містить Закон України “Про управління об’єктами державної власності” від 21 вересня 2006 року. Зокрема, відповідно до абз. 4 ч. 5 ст. 11 Закону України “Про управління об’єктами державної власності” господарські товариства, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, до 1 травня

року, що настає за звітним, приймають рішення про відрахування не менше 30 відсотків чистого прибутку на виплату дивідендів. В абз.8 цієї ж частини були встановлені правові наслідки неухвалення документа про виплату дивідендів: господарські товариства, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, які не прийняли рішення про нарахування дивідендів до 1 травня року, що настає за звітним, сплачують до державного бюджету частину чистого прибутку у розмірі, визначеному за базовими нормативами відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів, встановлених на відповідний рік, але не менше 30 відсотків, до 1 липня року, що настає за звітним. Незважаючи на імперативний характер норми про виплату дивідендів, передбаченої в абз. 4 ч. 5 ст. 11 згаданого закону: “приймають рішення про виплату дивідендів”, на практиці вона не стала умовою реальної виплати дивідендів. Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04 вересня 2019 року у справі № 910/10585/18 залишені без змін рішення місцевого та апеляційного судів про відмову у визнанні права на виплату дивідендів та зобов’язанні у їх виплаті. Позивачі (приватне акціонерне товариство та товариство з обмеженою відповідальністю), як власники простих акцій, звернулися у Господарський суд м. Києва до публічного акціонерного товариства з позовом про визнання права позивачів на отримання дивідендів та зобов’язання вчинити дії щодо виплати дивідендів через депозитарну систему України. Вимоги були обґрунтовані тим, що відбулися загальні збори акціонерів ПАТ, на яких серед іншого було вирішено: *“Оскільки загальні збори Товариства не прийняли рішення про нарахування дивідендів за 2017 рік до 01.05.2018 року відповідно до частини 5 статті 11 Закону України «Про управління об’єктами державної власності», сплатити до Державного бюджету України до 01.07.2018 року частину чистого прибутку Товариства за 2017 рік, визначену відповідно до ч. 5 ст. 11 Закону України «Про управління об’єктами державної власності». Дивіденди не нараховувати у зв’язку із наявністю значної заборгованості Товариства з податків і зборів. Решту чистого прибутку спрямувати на погашення заборгованості Товариства з податків та зборів”* [256]. На думку позивачів, такий правовий акт загальних зборів публічного акціонерного товариства не відповідав

нормам частини п'ятої статті 11 Закону України “Про управління об'єктами державної власності”, оскільки не було прийнято рішення про виплату дивідендів безпосередньо до Державного бюджету України. Як уважали позивачі, цей документ загальних зборів порушував принцип рівності акціонерів-власників простих акцій на отримання дивідендів та їх право на отримання частини прибутку внаслідок прийняття рішення нарахувати та сплатити частину чистого прибутку виключно на частку простих акцій, належних державі. Оскаржуваний правовий акт треба визнати дискримінаційним у розумінні Закону України “Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні”, оскільки він передбачав переважне право держави, як власника контрольного пакета акцій публічного акціонерного товариства, щодо використання власності на свою користь, завдаючи при цьому шкоди іншим акціонерам, власникам простих акцій.

Оцінивши доводи позивачів (скаржників) Касаційний господарський суд у відповідній постанові, дійшов таких висновків: *“...обов'язок товариства сплатити на користь власника простих акцій дивіденди, в тому числі у випадках, якщо акціонером є держава, пов'язується лише з фактом прийняття загальними зборами рішення про визначення розміру, порядку та строків виплати дивідендів господарськими організаціями. Без прийняття такого рішення, що є виключною компетенцією загальних зборів акціонерного товариства, виплата дивідендів не здійснюється (п. 4.7.). ...Законодавство встановлює особливості регулювання розподілу чистого прибутку, порядку та строків виплати дивідендів господарськими товариствами, у статутному фонді яких є корпоративні права держави. Такі товариства в силу закону у разі неприйняття рішення про виплату дивідендів за підсумками календарного року повинні спрямувати частину чистого прибутку у розмірі базових нормативів, встановленому Кабінетом Міністрів України (п. 4.10.). Поняття «дивіденди», що вживається у абз. 6 частини 5 статті 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», та «частина прибутку», що вживається у абз. 8, очевидно схожі за своїм змістом. Відповідно до законодавчого терміна «дивіденди» і є частиною чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу*

та/або класу (стаття 30 Закону України «Про акціонерні товариства»). Водночас такі поняття не слід ототожнювати, оскільки обов'язкова сплата частини чистого прибутку до державного бюджету у розмірі базових нормативів, установленому Кабінетом Міністрів України, є прямим наслідком неприйняття рішення про виплату дивідендів (п. 4.11). За цих обставин Верховний Суд відхиляє доводи скаргників, що право на отримання дивідендів товариства, акціонером якого є держава і володіє в ньому контрольним пакетом акцій, виникає у всіх акціонерів безпосередньо із акту цивільного законодавства (абз. 6, 8, частини 5 статті 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності»), і рішення загальних зборів акціонерного товариства про нарахування дивідендів у такому разі не вимагається (п. 4.14.). Норма частини 5 статті 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності», на яку посилається скаргник, жодним чином не гарантує позивачам у справі отримання дивідендів за простими акціями, а лише визначає порядок та граничні строки та розміри дивідендів, що підлягають сплаті безпосередньо до Державного бюджету України у разі, якщо держава є акціонером (учасником) господарської організації, а також визначає наслідки неприйняття рішення про нарахування дивідендів у встановлений строк у вигляді сплати до Державного бюджету України частини чистого прибутку та нарахування пені. Жодна норма чинного законодавства не гарантує акціонеру-власнику простих акцій отримання дивідендів за відсутності відповідного рішення (п. 4.15.)» [256].

Отже, імперативної норми частини 5 статті 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» щодо ухвалення рішення про виплату дивідендів господарськими товариствами, у статутних капіталах яких є частка держави, виявилось недостатньо для здійснення права на отримання дивідендів іншими, недержавними, власниками простих акцій товариства. Водночас інтерес держави у таких випадках залишався непорушеним, оскільки, навіть у разі якщо загальні збори товариства не приймали рішення про виплату дивідендів, державі підлягали відрахуванню інші платежі – «частина чистого прибутку у розмірі, визначеному за базовими нормативами відрахування частки прибутку, що спрямовуються на виплату

дивідендів”. Тобто, якщо господарське товариство, у статутному капіталі якого є частка держави, не ухвалювало рішення про виплату дивідендів, держава отримувала свою частину прибутку іншим способом, встановленим законом. У цьому відношенні, не можна не погодитися із дискримінаційним характером відповідних законодавчих норм на користь держави порівняно із учасниками (акціонерами) інших видів права власності. Положення ч. 5 ст. 11 Закону України “Про управління об’єктами державної власності” суперечать частині першій ст. 1 Цивільного кодексу України, згідно із якою усі учасники цивільних відносин є юридично рівними. Це означає, що правило про обов’язкову виплату дивідендів не повинно залежати від того, чи є у статутному капіталі господарського товариства частка держави.

Право на безумовне отримання дивідендів повинні мати усі учасники господарських товариств, в яких є частка держави. Подібну аргументацію використав Конституційний Суд України в рішенні від 22 липня 2020 року № 8-р(І)2020 у справі № 3-313/2019 (7438/19) за конституційною скаргою Акціонерного товариства “Закритий недиверсифікований інвестиційний фонд «АВАНПОСТ»” щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого частини п’ятої статті 11 Закону України “Про управління об’єктами державної власності”. Цим рішенням положення про те, що господарські товариства із часткою держави у статутному капіталі, які не прийняли рішення про нарахування дивідендів до 1 травня року, що настає за звітним, сплачують до державного бюджету частину чистого прибутку у розмірі, визначеному за базовими нормативами відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів, визнані неконституційними. Рішення Конституційного Суду, серед іншого, мотивоване тим, що *“вказане нормативне регулювання ставить державу у привілейоване становище порівняно з іншими учасниками господарської організації державного сектора економіки, тобто є дискримінаційним, оскільки, визначаючи правові основи управління об’єктами державної власності, законодавець не передбачив можливості спрямування частини чистого прибутку на користь таких учасників у разі неприйняття рішення про нарахування дивідендів”* [308].

У практиці розгляду скарг на порушення корпоративних прав Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку 50,5 % із них стосуються діяльності акціонерних товариств. Типовим питанням цієї категорії звернень є відсутність дивідендів [93]. Така статистика вказує на незадовільний стан виплати дивідендів в Україні. Ця обставина свого часу стала однією із умов прийняття Закону України “Про внесення змін до статті 41 Закону України «Про акціонерні товариства» (щодо кворуму загальних зборів акціонерних товариств з мажоритарними правами держави)”, яким було зменшено відсоток акціонерів, необхідних для визначення кворуму на загальних зборах акціонерного товариства, до 50 відсотків голосуючих акцій. Як вказано у пояснювальній записці до проєкту цього закону, його прийняття дозволить встановити можливість невідворотного проведення загальних зборів акціонерних товариств, в яких держава володіє понад 50 відсотками голосуючих акцій, але менш як 60 відсотками, та ухвалення рішень щодо розподілу чистого прибутку таких товариств і виплати дивідендів [289].

Варто зазначити, що *“...в національних законодавствах окремих країн ЄС встановлено право акціонерів на обов’язкову виплату дивідендів незалежно від факту прийняття відповідного рішення вищим органом управління товариства”* [431, с. 190; 501, с. 39]. У праві України така можливість передбачена лише для власників привілейованих акцій. Власники простих акцій можуть здійснити право на дивіденди лише за умови прийняття загальними зборами акціонерів рішення про їх виплату. У вітчизняній науковій літературі підтримують необхідність запровадження інституту обов’язкової виплати дивідендів [17, с. 101].

З урахуванням позиції Конституційного Суду України, викладеної ним у рішеннях від 30.11.2010 року (справа № 1-47/2010) і від 22 липня 2020 року № 8-р(І)2020 (справа № 3-313/2019 (7438/19)), а також поширеної практики невиклати дивідендів в Україні, є доцільним віднесення права на виплату дивідендів до виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав, які підлягають здійсненню за своєю волею учасника (акціонера), незалежно від рішення вищого органу управління товариством; пропорційно із необхідним розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом. Причому право отримати дивіденди повинно бути надане не

лише учасникам (акціонерам) із розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом, але й усім іншим учасникам (акціонерам). Учасники (акціонери), які мають певний (визначений законом) розмір частки (кількість акцій), мають стати ініціаторами виплати дивідендів, однак право на їх отримання доцільно надати усім іншим учасниками. Зважаючи на це, видається необхідним прийняти окремий закон “Про внесення змін та доповнень до Законів України «Про акціонерні товариства» і «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» щодо обов’язкової виплати дивідендів” [403, с. 109] за вимогою учасників (акціонерів), яким належить не менше 10 (5) відсотків частки (кількості простих акцій) у статутному капіталі товариства.

Законом України “Про акціонерні товариства” встановлено правовий наслідок ухвалення рішення про виплату дивідендів та/або їх здійснення всупереч заборонам, що передбачені ним. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 35 будь-які дивіденди, отримані акціонером з порушенням вимог цієї статті, підлягають поверненню в судовому порядку, якщо такий акціонер знав або повинен був знати, що дивіденди виплачуються з порушенням вимог цієї статті. Запровадження відповідного законодавчого припису обумовлено тим, що подібні виплати можуть призвести до порушення інших корпоративних прав: права на обов’язковий викуп акцій за вимогою акціонера, права на виплату поточних дивідендів за привілейованими акціями, у тому числі іншого класу, права на викуп частки тощо. Окрім того, учасники (акціонери), які не прийняли платежі за незаконно нарахованими дивідендами, зацікавлені у тому, щоб їх повернули ті учасники (акціонери), які отримали ці виплати. У такому випадку, порушеними варто вважати права добросовісних учасників (акціонерів) на належну виплату дивідендів.

У разі прийняття загальними зборами рішення про розподіл прибутку всупереч встановленим заборонам, виникає спір не про виплату дивідендів, а про оскарження рішення вищого органу управління. Відповідний правовий акт може бути визнаний судом недійсним як такий, що порушує вимоги закону, за умови наявності підстав для задоволення позову. У таких випадках, суд здійснює захист права на участь у

розподілі прибутку товариства в частині встановлення дивідендів, а не права на їх одержання (виплату).

Якщо ж виплату дивідендів, незважаючи на існуючу заборону, здійснив інший орган (наглядова рада, рада директорів, виконавчий орган тощо), має наставати відповідальність посадових осіб такого органу. Це, для прикладу, прямо передбачено у ч. 5 ст. 26 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, згідно з якою посадові особи товариства, винні у введенні в оману учасників товариства щодо його фінансового стану, зокрема шляхом подання (включення) недостовірної інформації до документів товариства, що призвело до здійснення неправомірних виплат, несуть разом із учасниками солідарну відповідальність за зобов’язанням щодо повернення виплат товариству. Способом захисту порушених корпоративних прав у таких випадках має бути відшкодування збитків, завданих товариству його посадовими особами, за зверненням учасників (акціонерів), яким належить не менше 5 відсотків частки у статутному капіталі (ст. 54 Господарського процесуального кодексу України).

В абз. 4 ч. 3 ст. 34 Закону України “Про акціонерні товариства” встановлено додатковий спосіб захисту права акціонерів на виплату дивідендів із залученням нотаріуса – вчинення виконавчого напису на документах у разі невиплати дивідендів. Зазначена законодавча новела дала підстави практикуючим юристам зробити висновок про те, що *“...акціонер може скористатись процедурою примусового стягнення дивідендів у безспірному (позасудовому) порядку. Це право виникає, якщо товариство порушило строк виплати дивідендів”* [183].

Відповідно до ч. 1 ст. 87 Закону України “Про нотаріат” для стягнення грошових сум із боржника нотаріуси вчиняють виконавчі написи на документах, що встановлюють заборгованість. Умови вчинення виконавчих написів передбачені у ст. 88 цього Закону. Нотаріус вчиняє виконавчий напис, якщо подані документи підтверджують безспірність заборгованості боржника перед стягувачем і з дня виникнення права вимоги минуло не більше трьох років.

З урахуванням наведених положень законодавства про нотаріат, а також вимоги закону про те, що виплата акціонерним товариством дивідендів здійснюється

виключно грошовими коштами (абз. 3 ч. 1 ст. 34 акціонерного закону), можна виділити такі умови вчинення виконавчого напису для виплати дивідендів акціонерам:

- виникнення заборгованості акціонерного товариства (боржника) щодо виплати дивідендів перед акціонером (стягувачем) після прийняття загальними зборами товариства рішення про виплату дивідендів;
- безспірний характер такої заборгованості;
- наявність документа, що встановлює заборгованість щодо виплати дивідендів.

У юридичній літературі висловлена пропозиція визнати документом, що підтверджує заборгованість із виплати дивідендів, *“...засвідчену стягувачем копію письмової вимоги про усунення порушення, що спричинило невиплату дивідендів, яка була надіслана боржнику та оригінали розрахункового документа про надання послуг поштового зв'язку і опису вкладення, що підтверджують надіслання боржнику письмової вимоги про усунення порушення, що спричинило невиплату дивідендів (зазначені під пунктами «е» і «є» у вищевказаному переліку)”* [79, с. 17].

Аналіз п. 13 “Документи, що підтверджують заборгованість з виплати дивідендів” Переліку документів, за якими стягнення заборгованості проводиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 року № 1172, дає підстави зробити висновок про недостатність документів, які б встановлювали безспірну заборгованість із виплати дивідендів.

У фаховій літературі з питань нотаріату наголошують на необхідності встановлення безспірності заборгованості як підстави для вчинення виконавчого напису, у тому числі, на документах про стягнення дивідендів. Зокрема, М. М. Дякович звертає увагу на те, що перед вчиненням виконавчого напису доцільно перевіряти відсутність спору між сторонами. Однією із умов для вчинення виконавчого напису учена називає: *“...перевірка того, чи немає спору щодо наявності чи змісту зобов'язання (для цього нотаріус вправі повідомити боржника про вчинення виконавчого напису) або іншої відповідальності між стягувачем і*

боржником” [81, с. 12]. Автори навчального посібника “Нотаріат в Україні” Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін та П. Г. Хоменко вважають, що в основі вчинення виконавчого напису нотаріуса лежить поняття “*безспірності певної заборгованості*” [345, с. 314]. Ще більш категоричну позицію займають Л. К. Радзієвська та С. Г. Пасічник: “*вчинення виконавчого напису – це не вирішення спору між кредитором і боржником, а підтвердження безспірності зобов’язання*” [301, с. 283].

Вимога стягувача про усунення порушення, що спричинило невиконання дивідендів, не є документом, який підтверджує наявність безспірної заборгованості. Цю вимогу формує одна зі сторін зобов’язання, а саме: стягувач-акціонер. Інша сторона зобов’язання, – боржник-акціонерне товариство, має право відмовити у задоволенні такої вимоги, якщо вважає її необґрунтованою. Безспірність вимоги акціонера про невиконання йому дивідендів може бути встановлена лише отриманням зустрічного повідомлення акціонерного товариства, яким воно визнає свою заборгованість, або ж його ухиленням від направлення такого повідомлення у встановлений строк. Якщо серед документів, що подають нотаріусу для вчинення виконавчого напису у разі невиконання дивідендів, не буде відповіді товариства із визнанням своєї заборгованості, або документа, який підтверджує неотримання такої відповіді, умови вчинення виконавчого напису не можна вважати дотриманими.

У частинах 1–3 ст. 35 Закону України “Про акціонерні товариства” встановлені підстави для відмови акціонерним товариством у виплаті дивідендів своїм акціонерам. Такі підстави виникають уже після прийняття рішення вищим органом управління товариства (загальні збори, єдиний акціонер) про виплату дивідендів. Зокрема, акціонерне товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за простими акціями після прийняття відповідного рішення у разі, якщо:

- 1) товариство має зобов’язання про викуп акцій відповідно до статті 102 Закону України “Про акціонерні товариства”;
- 2) дивіденди за привілейованими акціями виплачено не у повному обсязі повністю;

3) власний капітал товариства менший, ніж сума його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю;

4) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов'язаннями, строк виконання яких настав, або за результатами прийняття такого рішення стане недостатньо для задоволення таких вимог.

Отже, “...у законі встановлено випадки заборони для акціонерного товариства здійснювати виплату дивідендів своїм акціонерам навіть, якщо уже було прийнято рішення про їх виплату. Про такі випадки нотаріусу не може бути відомо” [436, с. 180]. Нотаріус не має можливості встановити наявності заборгованості із виплати дивідендів у цих ситуаціях. За наявності таких підстав у товариства не може виникнути заборгованість із виплати дивідендів, оскільки існують обставини, які унеможливають здійснення виплати дивідендів; зобов'язання товариства виплатити дивіденди акціонерам або не виникає, або ж припиняє своє існування на підставі, встановленій у ст. 35 Закону України “Про акціонерні товариства” (ч. 1 ст. 598 Цивільного кодексу України).

Загалом треба погодитися з тими авторами, зокрема із М. М. Дякович, які вважають доцільним залучення нотаріуса до захисту права на виплату дивідендів. На її переконання, нотаріальна форма захисту має стати “...з боку держави гарантією забезпечення корпоративних прав та інтересів учасників бізнесу” [80, с. 106]. Цей порядок захисту прав акціонерів на отримання дивідендів, за певних умов, може бути більш ефективним, ніж судовий порядок. Враховуючи законодавчі підстави для відмови у виплаті встановлених рішенням загальних зборів дивідендів, необхідно доповнити п. 13 Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів. З метою створення належних умов для нотаріального захисту права на дивіденди, на акціонерне товариство має бути покладено обов'язок повідомити акціонера про наявності або відсутності заборгованості з виплати дивідендів. Товариство також повинно нести несприятливі наслідки ухилення від направлення такого повідомлення акціонерові. До пункту 13 Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у

безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, варто внести додатковий підпункт такого змісту: “письмове повідомлення господарського товариства, в якому воно не заперечує факту виникнення заборгованості, або документ, який підтверджує неотримання учасником (акціонером) такого повідомлення протягом 15 днів з дня отримання товариством письмової вимоги про усунення порушення, що спричинило невикплату дивідендів”. У цій пропозиції 15-денний строк пов’язано із тривалістю строку повідомлення товариства про виплату дивідендів (10 днів) та середнім строком поштового обігу в межах України (Д+4) (Нормативи і нормативні строки пересилання поштових відправлень, затверджені наказом Міністерства інфраструктури № 958 від 28.11.2013 року). Окрім того, потребує уточнення підпункт “є” пункту 13 цього Переліку: документ, який підтверджує надіслання боржнику письмової вимоги акціонера про виплату дивідендів, необхідно замінити на “документ, який підтверджує отримання боржником вимоги про усунення порушення, що спричинило невикплату дивідендів”. Останні два документи, в сукупності, дозволять підтвердити безспірність заборгованості щодо виплати дивідендів. Водночас документи, встановлені у підпунктах “а”, “б” і “в” треба вважати зайвими, оскільки для підтвердження наявності права на виплату дивідендів достатньо повідомлення товариства про їх виплату, передбаченого у підпункті “г” п. 13 Переліку. Згадані підпункти доцільно виключити.

Зважаючи на спільну правову природу права на отримання дивідендів акціонерами та учасниками товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, нотаріальний спосіб захисту необхідно поширити і на учасників цих товариств.

Законом не встановлено спеціальних способів захисту *права на конвертацію часток (акцій)*, яке є звичайним (ординарним) корпоративним правом, що здійснюють пропорційно до розміру частки (кількості акцій) належного кожному учаснику (акціонеру). На відсутність законодавчих способів захисту цього права звернула увагу Н. В. Щербакова: *“корпоративні способи захисту прав учасників господарських товариств, в тому числі в процесі проведення реорганізації, безпосередньо чинним законодавством не визначені..., а впливають із загальних*

способів захисту прав, що відображені в Конституції України та кодифікованих актах (ст. 16 ЦК України...)” [481, с. 113–114]. Авторка підтримує “*запровадження на законодавчому рівні такого корпоративного способу захисту прав учасників (акціонерів) під час проведення реорганізації, як визнання недійсним рішення про реорганізацію, тобто оспорювання реорганізації*” [482, с. 136]. Зазначений спосіб захисту використовують у судовій практиці в частині визнання недійсним рішення установчих зборів господарського товариства- правонаступника, яким створено нове товариство [249].

Пропозиція щодо застосування такого способу захисту права на конвертацію, як визнання недійсним рішення про реорганізацію, є більш обґрунтованою, ніж відповідні положення Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року. Так, у його статтях 117, 119 та 125 в якості способу захисту згадано можливість подання *позову про скасування процедур злиття, приєднання та поділу*. Отже, за змістом чинного закону про акціонерні товариства способом захисту права на конвертацію акцій може стати скасування процедур реорганізації (злиття, приєднання та поділу). У цьому відношенні доцільно зазначити, що процедура реорганізації не є юридичним фактом, а тому не підлягає скасуванню. Процедура реорганізації охоплює низку юридичних фактів, у тому числі прийняття відповідних рішень вищими органами управління товариств, які беруть участь у реорганізації. Власне скасування (оскарження) такого рішення (юридичного факту) може бути способом захисту права на конвертацію; процедура реорганізації, як процес, а не юридичний факт, не може бути скасована.

Зважаючи на пропорційну засаду здійснення права на конвертацію, допустимим способом його захисту треба визнати переведення прав та обов’язків щодо частки (акцій) на нового учасника (акціонера) зі збереженням співвідношення, яке існувало до моменту реорганізації. Іншими словами, учасник (акціонер) нового товариства, право якого на конвертацію частки (акцій) було порушено відступом від засади пропорційності, повинен мати можливість у судовому порядку перевести на себе відповідний обсяг корпоративних прав, які були безпідставно передані іншому учаснику (акціонеру) у процесі реорганізації. У цьому випадку переведення прав та

обов'язків не перебуватиме у взаємозв'язку із договором купівлі-продажу акцій. Переведення прав та обов'язків на частку (акції) у корпоративних відносинах можливе двох видів:

1) за договором, зокрема, договором купівлі-продажу (заміна сторони у зобов'язанні);

2) безпосередньо із актів цивільного законодавства, зокрема, Законів

України “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” (виникнення нового зобов'язання у складі інших сторін правовідношення – новоствореного товариства та його учасника (акціонера)).

Враховуючи наведене, доцільно доповнити відповідні законодавчі акти положеннями про переведення прав та обов'язків на учасників (акціонерів) у разі порушення їх права на конвертацію. Правовою підставою для пред'явлення вимоги акціонера (учасника) товариства- правонаступника про переведення на нього прав та обов'язків щодо акцій (частини частки) у таких випадках мають бути безпосередньо приписи закону про таке переведення.

Захист *права на ліквідаційну квоту* має відбутися примусовим виконанням добровільно невиконаного обов'язку у виді стягнення заборгованості товариства перед його учасником (акціонером). Цей спосіб захисту характерний для звичайних корпоративних прав, що підлягають здійсненню пропорційно до розміру частки (кількості акцій), належної кожному конкретному учаснику (акціонеру).

Аналіз, передбачених у законі та існуючих на практиці способів захисту корпоративних прав, дає підстави поділити їх на:

1) способи захисту звичайних (ординарних) корпоративних прав, які належать кожному (будь-якому) учаснику (акціонеру);

2) способи захисту виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав, які належать лише окремим учасникам (акціонерам) із необхідним, встановленим законом, розміром частки (кількістю акцій), наприклад, 5, 10, 95 відсотків тощо.

Звичайні корпоративні права захищають такими способами: примусове виконання обов'язку вчинити певну дію (стягнення заборгованості за дивідендами), зміна правовідношення (переведення прав та обов'язків на набувача частки (акцій)),

відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової і немайнової шкоди (ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України), визнання недійсним рішення загальних зборів товариства (п. 8) ч. 2 ст. 258 Цивільного кодексу України) тощо. Окремими положеннями спеціальних законів передбачені інші способи захисту таких корпоративних прав, наприклад, визначення розмірів часток учасників у товаристві з обмеженою або додатковою відповідальністю (ч. 9 ст. 18 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”) і т. д.

Щодо захисту виняткових корпоративних прав, то вони, як правило, не підлягають порушенню зі сторони товариства або інших учасників (акціонерів) у вигляді невиконання перед учасниками (акціонерами) обов’язку вчинити на їх користь певні дії. Натомість товариство чи інший учасник (акціонер) можуть порушити ексклюзивні корпоративні права активними діями, які не дозволяють здійснити ці права; чинять перешкоди у їх здійсненні. У наведених випадках, виникає необхідність у їх захисті за допомогою такого способу, як заборона товариству (іншому учаснику) на вчинення певних дій у майбутньому. Особливість корпоративних прав, які учасник (акціонер) може здійснити за своєю волею, незалежно від волевиявлення інших осіб (товариства чи інших учасників, акціонерів), виключає порушення цих прав у вигляді невиконання обов’язку вчинити активну дію в інтересах учасника (акціонера). Своєю чергою відсутність порушень суб’єктивного права не створює умов для звернення за захистом. Отже, корпоративні права, здійснення яких не залежить від волевиявлення товариства чи інших учасників (акціонерів), за загальним правилом, не потребують захисту за участі цих осіб.

5.3. Визнання нечинним та скасування рішення органу управління господарським товариством як спосіб захисту корпоративних прав

Належний спосіб захисту порушеного корпоративного права завжди повинен відповідати змісту (виду) права, яке порушено. Однак це не означає, що кожному окремому корпоративному праву властивий якийсь єдиний спосіб захисту. Навпаки, один і той же спосіб може бути застосовано для захисту різних корпоративних прав.

Наприклад, визнання недійсним рішення загальних зборів товариства, як спосіб захисту порушеного корпоративного права, може бути використаний для захисту як звичайних (ординарних), так і виняткових (ексклюзивних) корпоративних прав. Зокрема, кожен учасник (акціонер) товариства може оскаржити рішення загальних зборів, обґрунтовуючи своє звернення порушенням таких корпоративних прав, як право на виплату дивідендів, право на викуп частки (акцій), право на голосування тощо. Цей спосіб застосовують також для захисту прав учасників (акціонерів) із певним розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом (наприклад, не менше 5 відсотків): права на обов'язкове включення пропозицій до проекту порядку денного, права на доступ до будь-якої інформації про діяльність акціонерного товариства і т. д. Усі перелічені права є корпоративними, однак, одні із них, – право на виплату дивідендів, право на викуп частки (акцій), право на голосування здійснюють пропорційно до розміру частки, належної кожному учаснику, а інші, – право на обов'язкове включення пропозицій до проекту порядку денного, право на доступ до будь-якої інформації про діяльність акціонерного товариства, тощо підлягають здійсненню пропорційно із розміром частки, чітко встановленим законом. Звідси, визнання недійсним рішення загальних зборів товариства, як спосіб захисту, характерний для захисту різних корпоративних прав, яким властива засада пропорційності їх здійснення. У такому розумінні цей спосіб захисту треба віднести до універсальних способів, що поширюють свою дію як на звичайні (ординарні), так і на виняткові (ексклюзивні) корпоративні права.

Загальні положення про оскарження рішень органів управління господарського товариства містить ч. 5 ст. 98 Цивільного кодексу України. Згідно із нею, рішення загальних зборів може бути оскаржене учасником товариства до суду. Своєю чергою стаття 61 Закону України “Про акціонерні товариства” має співзвучну назву “Оскарження рішення загальних зборів акціонерів”. Ця стаття структурно розташована у Розділі VII Закону “Загальні збори акціонерів”, що свідчить про її стосунок, передусім до захисту права на голосування у вищому органі управління акціонерним товариством. Причому оскарження рішень органів товариства вважається одним із найбільш ефективних способів захисту корпоративних прав.

“Дана категорія справ, пов’язаних з корпоративними відносинами, найбільш розповсюджена, і частіше за все, предметом оскарження стають рішення вищого органу управління господарського товариства – загальних зборів” [136, с. 68].

Водночас ні стаття 98 Цивільного кодексу України, ні стаття 61 Закону України “Про акціонерні товариства” не містять вказівок на конкретні способи захисту права на голосування та інших корпоративних прав. У них не зазначено якими діями (утриманням від них) має бути забезпечено захист корпоративних прав у зв’язку із оскарженням рішень органів управління товариством.

Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” від 06 лютого 2018 року частину другу статті 258 Цивільного кодексу України, де передбачено вимоги щодо яких встановлено спеціальну позовну давність, було доповнено пунктом “8 про визнання недійсним рішення загальних зборів товариства”. Отже, назва способу захисту права на голосування та інших корпоративних прав, роками напрацьована судовою практикою, з 2018 року була закріплена у Цивільному кодексі України.

Захист права на голосування та інших корпоративних прав тісно пов’язаний із трьома особливостями рішення органу управління господарським товариством:

- 1) правовою природою цього рішення;
- 2) підставами його неправомірності;
- 3) правовими наслідками визнання його неправомірним.

Загальновизнаною є позиція, за якою, рішення органу управління господарським товариством вважають правовим актом, а не правочином. Так, відповідно до п. 2.12 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України № 4 від 25.02.2016 року *“Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин” рішення загальних зборів учасників (акціонерів) та інших органів юридичної особи не є правочинами. Зазначені рішення є актами..., тобто офіційними письмовими документами, що породжують певні правові наслідки, ... і мають обов’язковий характер для суб’єктів відносин.*

Між рішенням органу управління господарським товариством і правочином існують істотні відмінності:

1) рішення органу управління господарським товариством є не дією, як правочин, а правовим актом;

2) рішення органу управління господарським товариством, на відміну від правочину, створює правові наслідки не лише для особи, яка його прийняла (товариства), але й для невизначеного кола осіб (учасників товариства та інших осіб);

3) рішення органу управління господарським товариством приймають, як правило, більшістю голосів, а не взаємним волевиявленням (єдністю волі), як правочин;

4) рішення органу управління господарським товариством приймають у межах компетенції, встановленої законом або локальним правовим актом, а правочин вчиняють у межах відповідного обсягу цивільної дієздатності особи.

Такі відмінності дають підстави підтримати поширену позицію про неоднакову правову природу рішення органу управління товариством та правочину.

Водночас ототожнення рішення органу управління товариством саме з індивідуальним (ненормативним) правовим актом не можна вважати обґрунтованим. Так, *“сучасна судова практика зазначає, що рішення загальних зборів та інших органів господарського товариства є актами ненормативного характеру (індивідуальними актами)... Ці рішення де-факто є передумовою або результатом управлінських дій, для чого необхідно їх прийняти на відповідних зборах (засіданнях наглядової ради та колегіального виконавчого органу) з фіксацією в протоколі. На думку ВГСУ, рішення, прийняте загальними зборами акціонерів, не може розглядатися як локальний нормативний акт, що є джерелом права, оскільки нормативний або інший правовий акт є актом публічної влади, актом реалізації компетенції уповноваженого державного органу (органу місцевого самоврядування), тоді як рішення колегіального органу юридичної особи є результатом реалізації цивільної правосуб'єктності юридичної особи. Окрім того, ці рішення (загальних зборів учасників) мають обов'язковий характер лише для акціонерів (учасників) певного товариства”* [133, с. 116–117].

Настанова про те, що рішення загальних зборів є актом індивідуального характеру, дала підстави Верховному Суду дійти до ще одного суперечливого

висновку, згідно з яким, рішення вищого органу управління товариством має властивість вичерпувати свою дію. Цей висновок може мати негативний вплив на практику розгляду справ про визнання рішень органів управління юридичної особи недійсними. Зокрема, відповідно до п. 7.65 Постанови Великої Палати Верховного Суду від 08.09.2020 року у справі № 916/667/18 (провадження № 12-145Гс19) *“рішення загальних зборів про внесення змін до статуту товариства з моменту внесення відповідних змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань вичерпує свою дію”* [221]. Подібна правова позиція може призвести до ситуацій, коли суди будуть відмовляти у визнанні недійсними рішень загальних зборів господарських товариств на тій підставі, що вони вичерпали свою дію як акти індивідуального характеру.

Наведена судова аргументація має недоліки. Той висновок, що правовий акт може бути лише актом публічної влади, не витримує критики. Він впливає виключно із положень ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України. Пункти 18 та 19 частини першої цієї статті містять дефініції нормативно-правового акту та індивідуального акту, під якими розуміють акти суб'єкта владних повноважень. Водночас ці визначення, як зазначено у самій ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства, вжито лише для потреб самого кодексу: *“у цьому Кодексі вживаються в такому значенні...”*.

Реалізація цивільної правосуб'єктності юридичної особи не заперечує прийняття нею правових актів, обов'язкових для виконання учасниками товариства та іншими особами. Зокрема, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 117 Цивільного кодексу України учасники господарського товариства зобов'язані додержуватися установчого документа товариства та *виконувати рішення загальних зборів*. Цей обов'язок поширюється на усіх учасників товариства, незалежно від того, чи вони брали участь у голосуванні і як голосували.

Згідно із ч. 5 ст. 89 Цивільного кодексу України зміни до установчих документів юридичної особи, які стосуються відомостей, включених до єдиного державного реєстру, набирають чинності для третіх осіб з дня їх державної реєстрації. Отже, положення статуту (установчого документа) господарського товариства

стосуються невизначеного кола осіб. Це має відношення також до правових актів інших органів управління господарського товариства.

Звідси, правові акти можуть приймати не лише органи публічної влади, але й інші суб'єкти правовідносин, зокрема, господарські товариства через органи управління. Своєю чергою правові акти господарських товариств поширюють свою дію на невизначене коло осіб. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 116 Цивільного кодексу України учасники господарського товариства мають право здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, цінних паперів, що засвідчують участь у товаристві. Частка учасника товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю може бути передана на реалізацію на аукціоні у порядку звернення стягнення на неї (ч. 8 ст. 22 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”). Згідно із ч. 1 ст. 18 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” учасники товариства можуть збільшити статутний капітал товариства за рахунок додаткових вкладів третіх осіб за рішенням загальних зборів учасників. Ці правові норми означають, що склад учасників (акціонерів) господарського товариства не є сталим, і може постійно змінюватися; статус учасників (акціонерів) господарських товариств можуть набути треті особи. З моменту набуття статусу учасника (акціонера) господарського товариства, треті особи стають зобов'язаними додержувати установчого документа та виконувати рішення загальних зборів (п. 1 ч. 1 ст. 117 Цивільного кодексу України). Тому рішення органу управління господарським товариством поширює свою дію не лише на тих учасників, які входили до складу товариства на момент прийняття рішення, але й на тих осіб, які стали його учасниками після прийняття такого рішення. Окрім того, особливість рішення загальних зборів учасників, порівняно із правочином, також полягає у тому, що воно є обов'язковим не лише для осіб, які брали участь у його прийнятті (голосували “за”), але й для тих учасників (акціонерів), хто висловився “проти”, “утримався”, або взагалі був відсутнім на загальних зборах. Рішення господарського товариства поширює свою дію на усіх, без винятку, осіб, які вступають у відносини, що регулює цей акт. Зазначена ознака своєю

чергою вказує на нормативно-правове значення рішень органів управління господарського товариства локального характеру.

Саме невизначеність у колі осіб, на яких поширює свою дію правовий акт, є властивістю нормативності. Цю ознаку не завжди враховують у науковій літературі. На думку В. В. Кулакова, *“статут ТОВ є локальним актом, який визначає правовий статус такої юридичної особи, оскільки містить норми, обов’язкові для її учасників та посадових осіб. При цьому не допускається визнання за статутом ТОВ нормативності, оскільки вона виключає паралельне використання категорії «локальність» (нормативність передбачає загальнообов’язковість, локальність – навпаки, такої загальнообов’язковості не передбачає)”* [167, с. 17]. У своєму висновку автор не врахував того, що статут товариства також поширює свою дію на осіб, які не були пов’язані із товариством відносинами участі або управління на момент його затвердження.

Зважаючи на такі аргументів, варто дійти висновку про те, що рішення господарського товариства, прийняте його органом, є *локальним правовим актом* (корпоративним локальним нормативно-правовим актом).

Співзвучну правову позицію займає Велика Палата Верховного Суду щодо юридичної природи статуту господарського товариства. Відповідно до п. 7.2.6 її постанови від 08 червня 2021 року у справі 906/1336/19 статут товариства визнано *“...локальним нормативним актом юридичної особи”* [223]. Це, відповідно, означає, що нормативно-правові акти за сферою поширення можна поділити на два види:

- 1) нормативно-правові акти загального характеру (поширюють свою дію на невизначене коло осіб, незалежно від учасника цивільних відносин);
- 2) корпоративні локальні правові акти (діють щодо юридичної особи – господарського товариства).

У судовій практиці та юридичній літературі виділяють різні підстави для встановлення неправомірності локальних правових актів господарського товариства, зокрема, рішень загальних зборів.

Пленум Верховного Суду України ще у 2008 році в п. 17 своєї постанови № 13 *“Про практику розгляду судами корпоративних спорів”* зазначив: *“судам необхідно*

враховувати, що рішення загальних зборів учасників (акціонерів) та інших органів управління господарського товариства є актами, оскільки ці рішення зумовлюють настання правових наслідків, спрямованих на регулювання господарських відносин, і мають обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин. У зв'язку з цим підставами для визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів (учасників) господарського товариства можуть бути:

- порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів товариства;*
- позбавлення акціонера (учасника) товариства можливості взяти участь у загальних зборах;*
- порушення прав чи законних інтересів акціонера (учасника) товариства рішенням загальних зборів”.*

Позицію Верховного Суду України, в цілому, підтримав Пленум Вищого господарського суду України у постанові № 4 від 25.02.2016 року “Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з корпоративних правовідносин” (п. п. 2.12. та 2.13.) з тією відмінністю, що серед загальних підстав визнання недійсними рішень загальних зборів учасників (акціонерів) “порушення прав та інтересів учасника (акціонера) рішенням товариства” було замінено “невідповідністю рішень загальних зборів нормам законодавства”.

Такий підхід до підстав визнання недійсними рішень органів управління господарським товариством продовжує використовувати утворений у 2017 році Верховний Суд. Так, у п. 4.3 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 жовтня 2019 року у справі № 927/807/18 зазначено: “...підставами для визнання недійсними рішень загальних зборів учасників (акціонерів) юридичної особи можуть бути:

- невідповідність рішень загальних зборів нормам законодавства;*
- порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів;*
- позбавлення учасника (акціонера) юридичної особи можливості взяти участь у загальних зборах” [252].*

Підсумовуючи перелік підстав для визнання недійсними рішень загальних зборів господарського товариства, Верховний Суд у п. 4.4 цієї постанови вказав: *“отже підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів учасників (акціонерів) юридичної особи може бути невідповідність рішень загальних зборів нормам законодавства (постанови КГС від 20.02.2018 у справі № 925/706/17, від 27.02.2018 у справі № 918/92/17, від 18.04.2018 у справі № 912/2562/16)”* [252].

Порушення законодавства, допущені під час скликання та проведення загальних зборів господарського товариства, суди поділили на безумовні, які завжди мають своїм наслідком недійсність рішень, та інші (умовні), за наявності яких суд повинен оцінити, наскільки ці порушення могли вплинути на прийняття загальними зборами відповідного рішення. В літературі вони отримали назви *“істотні та незначні порушення”* [370, с. 8]. За правовими наслідками О. Р. Ковалишин пропонує поділяти підстави для визнання недійсними рішень загальних зборів товариства на такі, що мають своїм наслідком *“недійсність, або призводять до нікчемності рішень (тобто, такі, які не мають юридичної сили з моменту їх прийняття)”* [113, с. 184]. Подібну позицію займає І. М. Галіян, який виділяє дві групи недійсних рішень загальних зборів товариства: *“нікчемні, тобто такі, що не мають сили незалежно від оскарження їх у судовому порядку, та усі інші, які можуть бути визнані недійсними в судовому порядку”* [46, с. 66].

Аналіз правових підходів вищих судових інстанцій України до формулювання підстав визнання недійсними локальних правових актів господарського товариства дає можливість виокремити такі висновки:

- безумовні підстави для визнання локальних правових актів недійсними є складовими елементами однієї із загальних підстав – порушення вимог закону та/або локальних актів товариства під час скликання та проведення засідань органів управління, і не мають самостійного характеру;
- порушення вимог закону та/або локальних актів товариства під час скликання і проведення засідань органів управління, а також позбавлення учасника (акціонера) юридичної особи можливості взяти участь у таких засіданнях охоплює

одна загальна підстава – невідповідність локальних правових актів приписам законодавства.

Ці висновки частково узгоджені з ч. 1 ст. 61 Закону України “Про акціонерні товариства”, де передбачено, що акціонер може оскаржити рішення загальних зборів, якщо воно або порядок його прийняття порушують вимоги цього закону, інших актів законодавства, статуту чи положення про загальні збори акціонерного товариства.

Між усталеною судовою практикою та Законом України “Про акціонерні товариства” існує дві істотні відмінності: в законі чітко розмежовують зміст рішення загальних зборів та порядок його прийняття, який включає скликання, проведення і встановлення результатів загальних зборів; в законі передбачено невідповідність рішень загальних зборів не лише актам законодавства, але й локальним правовим актам самого товариства. Причому невідповідність змісту рішення органу управління господарським товариством вимогам актів законодавства та/або правовим актам товариства не пов’язана із порядком його прийняття, і може полягати, для прикладу, у прийнятті рішень, які не належать до компетенції загальних зборів або щодо питань, які не були внесені у порядок денний. Невідповідність порядку прийняття рішень актам законодавства та/або правовим актам самого товариства має прояв у порушенні процедури скликання, проведення і встановлення результатів загальних зборів: неповідомлення про скликання загальних зборів, відмова у включенні пропозицій учасника до порядку денного, відсутність кворуму, позбавлення учасника можливості взяти участь в обговоренні питань порядку денного, недостатність голосів для прийняття рішення, відсутність протоколу про підсумки голосування тощо.

Будучи локальним правовим актом, рішення органу управління господарським товариством, має відповідати не лише актам законодавства та правовим актам товариства, але й іншим регуляторам корпоративних відносин. До них, згідно із ч. 5 ст. 11 Цивільного кодексу України, може належати рішення суду. Варто мати на увазі одну із особливостей рішення органу управління товариством: аналогічне (тотожне) за змістом рішення може бути повторно (у майбутньому) прийняте відповідним органом управління, навіть після визнання судом попереднього рішення недійсним. Іншими словами, незважаючи на встановлену судом недійсність рішення органу

управління товариством, цей орган може в подальшому прийняти ідентичне за змістом рішення. Треба висловити згоду із тими авторами, які відзначають, що у Законі “Про акціонерні товариства” *“законодавець не вказав вичерпного переліку підстав визнання рішення загальних зборів акціонерів недійсними”* [30, с. 31]. Тому зміст наступних рішень органів управління господарським товариством, окрім актів законодавства та локальних актів товариства, має відповідати рішенню суду, яким була встановлена недійсність попередніх рішень цих органів.

Як підсумок, із урахуванням положень Закону України “Про акціонерні товариства” та практики вирішення відповідних спорів Верховним Судом, можна виділити дві підстави протиправності локальних правових актів, у тому числі рішень загальних зборів господарського товариства:

1) зміст локального правового акта товариства суперечить вимогам актів законодавства, інших правових актів товариства та/або рішенню суду;

2) порядок прийняття локального правового акта товариства порушує вимоги актів законодавства та/або інших локальних правових актів товариства.

Водночас, треба мати на увазі, що сам факт порушення порядку скликання та проведення засідання органу управління господарського товариства, не завжди повинен призводити до скасування прийнятого ним рішення. Під час розгляду справ такої категорії суди повинні встановлювати чи конкретним рішенням органу управління товариства було порушене звичайне або виняткове корпоративне право його учасника і чи може судове рішення відновити порушене право. На ці обставини звернув увагу Верховний Суд у складі суддів палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду, вирішуючи питання про передання на розгляд Великої Палати Верховного Суду справи у зв’язку із необхідністю відступу від попереднього висновку Великої палати. Так, в ухвалі від 13 лютого 2023 року у справі № 909/1154/21 зазначено: *“Верховний Суд у складі суддів палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду дійшов висновку за необхідне передати справу № 909/1154/21 на розгляд Великої Палати Верховного Суду, оскільки вважає за необхідне відступити*

від висновку Великої Палати Верховного Суду у постанові від 22.10.2019 у справі № 923/876/16, що порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів, позбавлення учасника (акціонера, члена) юридичної особи можливості взяти участь у загальних зборах є достатньою підставою для визнання недійсними рішень загальних зборів товариства. Такий висновок не завжди є ефективним у правозастосуванні норм ЦК України, ГК України, Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», Закону України «Про акціонерні товариства» при вирішенні спорів за позовами учасників (акціонерів) до господарського товариства про оскарження рішень загальних зборів, має загальний характер та потребує конкретизації. У певних випадках суду варто враховувати «розклад сил» в товаристві. Наприклад, якщо учасники/акціонери, присутні на загальних зборах, сукупно володіють такою кількістю голосів, що присутність чи відсутність дрібного учасника/акціонера, якого не було повідомлено про скликання загальних зборів, не вплинула б на прийняття ними рішень, то і впливу на це принципово не могло бути. Прийняття через деякий час загальними зборами аналогічного рішення (вже з дотриманням всіх вимог про повідомлення дрібного учасника/акціонера) приведе до додаткових витрат товариства, що не узгоджується з принципом розумності. Крім того, в цих випадках необхідно здійснити економічний аналіз права, оскільки постає питання наскільки доцільно скасовувати рішення загальних зборів, щоб через деякий час було прийняте аналогічне за змістом рішення. Порушення вимог закону та/або установчих документів під час скликання та проведення загальних зборів не є безумовною підставою для визнання оспорюваних рішень загальних зборів недійсними, для правильного вирішення спору необхідно дослідити дійсні підстави та мотиви звернення до суду учасника товариства» [383]. Подібну позицію обійняв Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в постанові від 17 травня 2023 року у справі № 908/3213/21: «Акціонер не може оскаржити будь-яке рішення будь-яких зборів чи наглядової ради тільки через наявність у нього статусу акціонера без обґрунтування, чим саме оспорюване ним рішення органу управління акціонерного товариства порушує його права та/або законні інтереси. При цьому посилання

позивача (акціонера) в обґрунтування позовних вимог про визнання недійсними рішень наглядової ради та/або загальних зборів акціонерів його корпоративних прав на участь в управлінні товариством свідчить про загальний, абстрактний характер таких порушень. Такі посилання позивача є недостатніми для висновку про доведеність факту порушення його прав та/або інтересів спірним рішенням” [273].

Від підстав протиправності локальних правових актів господарського товариства треба відрізнити підстави недійсності правочину, які встановлені у статтях 203, 215, 218–235 Цивільного кодексу України. Підстави для визнання недійсним правочину не можуть бути використані при визначенні протиправності локального правового акта господарського товариства. Підстави недійсності правочину пов’язані лише із його змістом (ч. 1 ст. 203 Цивільного кодексу України) і не мають відношення до порядку вчинення правочину. Іншими словами, правочин може бути визнаний недійсним, якщо його зміст суперечить закону. Порушення порядку вчинення правочину, за загальним правилом, не має своїм наслідком його недійсність, за винятком правових наслідків недотримання вимоги закону про його нотаріальне посвідчення (статті 219 та 220 Цивільного кодексу України). Окрім того, підстави недійсності правочину визначені законом (ч. 1 ст. 203 Цивільного кодексу України) і не можуть бути встановлені внутрішніми правовими актами господарського товариства. Зважаючи на положення Цивільного кодексу України, треба виділити такі особливості підстав недійсності правочину порівняно з підставами протиправності локального правового акта господарського товариства:

1) лише невідповідність змісту правочину вимогам закону має своїм наслідком його недійсність; порядок вчинення правочину, за загальним правилом, не впливає на його дійсність, на відміну від локальних правових актів товариства;

2) підстави недійсності правочину встановлені виключно законом; правочин не може бути визнаний недійсним внаслідок суперечності його змісту правовим актам господарського товариства чи рішенням суду, на відміну від локальних правових актів товариства.

У судовій практиці вирішення спорів про визнання недійсними локальних правових актів господарського товариства (наприклад, загальних зборів) на сьогодні

не вироблено узагальнених підходів до правових наслідків їх недійсності. У діяльності Верховного Суду можна зустріти окремі рішення, в яких неоднаково визначають момент, з якого рішення органу управління, зокрема загальних зборів, є недійсними, а також види правових наслідків недійсності цих рішень.

Щодо моменту, з якого настають правові наслідки недійсності локального правового акта господарського товариства та їх видів, у практиці Великої Палати Верховного Суду можна простежити різні підходи.

Постановою Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі № 910/20261/16 встановлено: *“...у 2015 році керівник ТОВ «Компанія “Газ ресурс”» передав майнові права за спеціальним дозволом на користування надрами шляхом заміни його власника іншому ТОВ «Надрагазресурс», бенефіціарним власником якого він одночасно був. У 2015 році під час передання майнових прав за спеціальним дозволом (заміни власника) керівник ТОВ «Компанія “Газ ресурс”» діяв на підставі статуту в редакції 2014 року, який не передбачав обмежень на вчинення дій в інтересах товариства. У 2016 році рішенням господарського суду, яке набрало законної сили, редакція статуту ТОВ «Компанія “Газ ресурс”» 2014 року була визнана недійсною. Тому повноваження директора товариства визначалися статутом у редакції 2012 року, в якій було встановлено правило про вчинення усіх юридично значущих дій на суму більше ніж 500 000 грн за попередньою згодою із загальними зборами. Натомість рішення загальних зборів щодо надання керівнику «Компанія “Газ ресурс”» згоди на внесення змін до дозволу шляхом заміни його власника у 2015 році було відсутнє. Проаналізувавши такі обставини, суди попередніх інстанцій правильно зазначили про перевищення керівником (директором) ТОВ «Компанія “Газ ресурс”» своїх повноважень, указавши, що він діяв не в інтересах цього товариства, а в інтересах ТОВ «Надрагазресурс», в якому він був бенефіціарним власником”* [231].

Отже, у цій справі Велика Палата Верховного Суду застосувала правові наслідки недійсності рішення загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю (про затвердження нової редакції статуту) із моменту прийняття цього рішення (2014 рік), а не з моменту набрання законної сили рішенням суду про

визнання його недійсним (2016 рік). Визнання недійсним рішення загальних зборів товариства мало своїм наслідком незаконність інших рішень, прийнятих на підставі цього рішення.

В іншій справі № 904/10956/16 Велика Палата Верховного Суду у постанові від 03 грудня 2019 року дійшла протилежного висновку: *“Рішенням загальних зборів ТОВ від 28 січня 2013 року його директора уповноважено на підписання попереднього договору та договору іпотеки від імені товариства. Зазначені рішення загальних зборів товариства, якими їх директора уповноважено на підписання договорів, визнані недійсними постановою апеляційного господарського суду від 28 лютого 2019 року. Однак ця обставина не є підставою для визнання недійсними спірних договорів, оскільки вказане судове рішення ухвалене і набрало законної сили після їх укладення, а питання дійсності чи недійсності спірного правочину згідно з положеннями статті 215 ЦК України має вирішуватися судом з огляду на обставини, які мали місце в момент його вчинення. Для визнання недійсними договорів, укладених виконавчим органом товариства (директором), не має самостійного юридичного значення сам по собі факт, що згодом у судовому порядку визнано недійсним рішення загальних зборів учасників товариства, на підставі якого виконавчий орган діяв на момент укладення цих договорів”* [233].

Як видно із цього прикладу, Велика Палата Верховного Суду керувалася тим, що правові наслідки недійсності рішення загальних зборів господарського товариства варто пов'язувати із моментом набрання законної сили рішенням суду про визнання його недійсним, а не з моментом прийняття відповідного рішення органом товариства. Окрім того, на думку Верховного Суду, сам факт недійсності рішення загальних зборів товариства не впливає на юридичні дії (правочини), які були вчинені після нього.

Є випадки, коли Верховний Суд взагалі безпосередньо не пов'язує недійсність рішення органу управління товариством (загальних зборів) із певними правовими наслідками. У постанові Касаційного господарського суду від 19 червня 2018 року у справі № 908/4550/15 встановлено: *“визнання судом недійсним рішення загальних зборів учасників товариства саме по собі не може слугувати єдиною підставою для*

висновку про недійсність договору, укладеного виконавчим органом товариства (директором) з третьою особою, з підстав порушення цим органом встановленого обмеження повноважень щодо представництва” [43].

Такі розбіжності у судовій практиці викликані відсутністю єдиного розуміння правових наслідків протиправності локальних правових актів господарського товариства та їх співвідношення із правовими наслідками недійсності правочину.

Момент недійсності правочину, встановлений у ст. 236 Цивільного кодексу України, а види правових наслідків його недійсності, – у статтях 216–235 цього кодексу. Відповідно до ч. 1 ст. 236 Цивільного кодексу України правочин є недійсним з моменту його вчинення. За загальним правилом, недійсний правочин не створює юридичних наслідків, окрім тих, що пов’язані з його недійсністю (ч. 1 ст. 216 Цивільного кодексу України). Усі правові наслідки недійсності правочину, за сферою поширення, можна поділити на загальні і спеціальні. Загальним є той правовий наслідок, який, як правило, настає у разі визнання правочину недійсним. Згідно із абз. 2 ч. 1 ст. 216 Цивільного кодексу України таким загальним правовим наслідком є двостороння реституція – повернення обидвох (усіх) сторін правочину у попереднє становище.

Ні момент, ні види правових наслідків недійсності правочину, як правило, не застосовують у судовій практиці до випадків визнання недійсними локальних правових актів товариства. Це означає, що такі правові наслідки не є характерними для цих актів, у тому числі, – рішень загальних зборів товариства. На підставі рішення загальних зборів про обрання (призначення) виконавчого органу, наглядової ради товариства чи її ради директорів, цей орган починає вчиняти дії юридичного характеру: приймає рішення, укладає договори, вчиняє інші правочини. У подальшому рішення загальних зборів про обрання (призначення) органу управління товариством може бути визнано недійсним судом. Важко собі уявити ситуацію, за якої усі дії, вчинені таким органом, стануть протиправними. До моменту визнання недійсним локального правового акта товариства діє презумпція його чинності (створені ним юридичні наслідки продовжують діяти). Відповідно, на момент вчинення дій органом (посадовою особою) товариства, попереднє рішення іншого

його органу управління продовжує діяти, є правомірним; ще не встановлено його неправомірності. Очевидно, що момент, з якого вважають недійсним правочин (момент його вчинення), а також види правових наслідків його недійсності: дво- чи одностороння реституція, не можуть у всіх випадках бути застосовані до протиправності локальних правових актів товариства. Для них мають бути запропоновані інші підходи.

Момент протиправності локального правового акта товариства має збігатися з терміном набрання законної сили рішенням суду, а не з моментом його прийняття. У зв'язку з цим немає необхідності поділяти підстави протиправності локальних правових актів на: умовні і безумовні, незначні та істотні, оспорювані та нікчемні. Незалежно від характеру підстави протиправності рішень органів управління товариством, їх, за загальним правилом, варто визнавати нечинними із моменту набрання законної сили рішенням суду. Водночас суд повинен мати право визначити у своєму рішенні інший момент, з якого рішення органу управління товариством скасовується, якщо від часу прийняття такого рішення залежить здійснення корпоративних прав учасників (акціонерів). Однак цей момент не повинен передувати дню прийняття самого рішення органу управління товариством. Наприклад, суд може скасувати рішення наглядової ради або ради директорів про затвердження ринкової вартості акцій обов'язкового (примусового) викупу (ч. 4 ст. 9 Закону України "Про акціонерні товариства") з моменту його прийняття, оскільки до дня набрання рішенням суду законної сили окремі акціонери могли уже реалізувати право на обов'язковий викуп акцій за затвердженою ціною. Натомість, у решти акціонерів, після скасування рішення наглядової ради або ради директорів, будуть викупувати акції вже за іншою ціною, що призведе до дискримінації у здійсненні цього права.

Загальним правовим наслідком протиправності локального правового акта товариства може бути лише його нечинність. Якщо ж ним завдано збитків або моральної шкоди учаснику, вони повинні бути відшкодовані.

Підсумовуючи правові особливості локального правового акта господарського товариства порівняно із правочином, необхідно відзначити, що їх треба відрізнити, щонайменше, за трьома критеріями:

- 1) правовою природою;
- 2) підставами незаконності;
- 3) правовими наслідками незаконності.

У зв'язку із цим треба погодитися з Касаційним господарським судом у складі Верховного Суду, який виходить із того, що *“рішення загальних зборів учасників (акціонерів) та інших органів юридичної особи не є правочинами у розумінні статті 202 ЦК України. До цих рішень не можуть застосовуватися положення статей 203 та 215 ЦК України, які визначають підстави недійсності правочину, і, відповідно, правові наслідки недійсності правочину за статтею 216 ЦК України (постанови КГС ВС від 10.05.2018 у справі № 909/597/17, від 19.06.2018 у справі № 905/1833/17, від 17.07.2018 у справі № 911/1518/17, від 17.07.2018 у справі № 916/2386/17)”* [193, с. 35]. Водночас, Велика Палата Верховного Суду в п. 104 постанови від 01 березня 2023 року у справі № 522/22473/15-ц допустила відступ від цього правового висновку, оскільки визнала рішення вищого органу управління товариством про виплату учасникам дивідендів *“...одностороннім правочином товариства...”* [218]. З такою правовою позицією, зважаючи на наукові аргументи, неможна погодитися.

З урахуванням юридичної природи локального правового акта, що не є правочином, необхідно визнати невдалою назву способу захисту корпоративних прав, яку широко застосовують у судовій практиці і згадано у ст. 258 Цивільного кодексу України *“Спеціальна позовна давність”*, – визнання недійсним рішення загальних зборів товариства. Також, *“...привертає увагу обмежений характер цього способу захисту: він поширює свою дію лише на рішення вищого органу управління господарським товариством (загальних зборів) і лексично не стосується рішень інших органів...”* [462, с. 129] (виконавчого органу, наглядової ради, ради директорів тощо). Водночас, на переконання Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду, висловленого ним у постанові від 25 лютого 2020 року в справі № 904/1237/17, *“учасники товариства (акціонери), а також інші особи,*

права та законні інтереси яких порушено рішенням наглядової ради чи виконавчого органу товариства, вправі оскаржити до суду відповідні рішення як акти, оскільки наглядова рада та виконавчий орган товариства є його органами управління, що приймають обов'язкові для виконання рішення. Це відповідає також нормі статті 55 Конституції України” [266]. Звідси Верховний Суд визнає право учасників (акціонерів) господарських товариств на оскарження рішень не лише загальних зборів, але й інших органів управління.

Різні терміни використовують для позначення цього способу захисту порушених корпоративних прав у науковій літературі. Зокрема, В. В. Васильєва оперує відразу трьома поняттями: “визнання рішень загальних зборів недійсними”, “визнання незаконними рішень органів управління (учасників) юридичної особи”, “скасування рішень загальних зборів” [29, с. 125].

Окреслені особливості та недоліки дають підстави запропонувати іншу назву відповідного способу захисту порушених корпоративних прав і доповнити статті 16 та 97 Цивільного кодексу України кількома новими положеннями, присвяченими локальному правовому акту товариства.

Замість визнання “недійсним” рішення господарського товариства, відповідний спосіб захисту повинен отримати назву: визнання “нечинним та скасування”. Ця назва впливає із правової природи рішення органу товариства (локальний правовий акт), а також із підстав та правових наслідків його протиправності. Зокрема, зміст локального правового акта господарського товариства має відповідати не лише актам цивільного законодавства, але й іншим правовим актам самого товариства і рішенням суду, що його стосується. Локальний правовий акт товариства може бути визнано нечинним також внаслідок порушення порядку його прийняття, а не лише через невідповідність його змісту вимогам закону. Момент втрати чинності локальним правовим актом товариства має бути пов'язаний із його скасуванням. У разі визнання нечинним локального правового акта товариства, повернення осіб у попереднє становище (реституція), як правило, неможливі.

Висновки

1. Корпоративні права мають цивільно-правову природу. Їх здійснення засноване на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності суб'єктів цих прав. Види корпоративних прав відповідають класифікації, характерній для цивільних (немайнових та майнових) прав. Корпоративні права є різновидом цивільних прав і потребують правової визначеності засади їх здійснення у Цивільному кодексі України.

2. Залежно від придатності до самостійного здійснення і захисту, різні правові можливості учасника (акціонера) господарського товариства можуть бути поділені на два види:

- 1) правомочності, які є елементами змісту суб'єктивного корпоративного права;
- 2) суб'єктивні корпоративні права.

3. Характер правового зв'язку (відносин) між унітарною і корпоративною юридичною особою та її засновником (учасником) не є тотожним і залежить від того, чи визначено частку засновника (учасника) у її статутному капіталі, та як впливає розмір цієї частки на здійснення суб'єктивних прав. Корпоративною є юридична особа зі статутним капіталом, поділеним на частки (частку) її учасників (учасника, акціонера), розмір яких (якої) пропорційно обумовлює здійснення суб'єктивних корпоративних прав.

4. Немайнові корпоративні права треба відрізнити від особистих немайнових прав особи. Поняття “немайнові корпоративні права” та “особисті немайнові права особи” не є тотожними. За зв'язком із особою, немайнові права треба поділяти на два види:

- 1) немайнові права, які тісно не пов'язані з особою (наприклад, корпоративні немайнові права);
- 2) немайнові права, які тісно пов'язані з особою, є невід'ємними від неї (особисті немайнові права).

5. Звичайні корпоративні права належать усім учасникам (акціонерам) товариства, незалежно від розміру частки (кількості акцій), що перебуває в їх

власності. Виняткові корпоративні права належать лише тим учасникам (акціонерам), які мають необхідний (не менший або більший: 5, 10, 95 тощо) відсоток частки (акцій), встановлений законом. Обсяг правомочностей ординарних корпоративних прав залежить виключно від наявності статусу учасника (акціонера); зміст ексклюзивних корпоративних прав визначає не лише статус учасника (акціонера), але й наявність у нього певного необхідного, визначеного законом, відсотка частки (акцій): не менше або більше 5, 10, 95 тощо.

6. Керуючись загальними приписами Законів України “Про акціонерні товариства” і “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”, необхідно окремо виділити засаду пропорційності здійснення корпоративних прав, яка полягає у співвідношенні із розміром частки (кількістю акцій) в статутному капіталі господарського товариства. Засада пропорційності визначає, встановлений законом, локальним правовим актом, або договором, порядок здійснення корпоративних прав залежно від розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі, яка належить кожному (будь-якому) учаснику товариства або окремому учаснику із достатнім розміром частки (кількістю акцій), встановленим законом (5, 10, 95 відсотків тощо).

7. В актах цивільного законодавства України встановлені такі засади здійснення корпоративних прав: 1) здійснення корпоративних прав вільно, на власний розсуд; 2) здійснення корпоративних прав добросовісно та розумно; 3) здійснення корпоративних прав пропорційно щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі товариства. Кожна із перелічених засад безпосередньо втілена у корпоративних відносинах, є характерною для здійснення корпоративних прав. Своєю чергою пропорційність завжди має прояв у здійсненні корпоративних прав, як при їх здійсненні вільно, на власний розсуд, так і за наявності добросовісності та розумності.

8. Здійснення звичайних (ординарних) корпоративних прав на засаді пропорційності до розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі господарського товариства, стосується кожного учасника (акціонера). Від розміру частки (кількості акцій) кожного учасника (акціонера) господарського товариства

залежить, якою кількістю голосів саме він володіє на загальних зборах товариства, який розмір дивідендів або активів у разі ліквідації будуть власне йому виплачувати, на який розмір частки (кількість акцій) конкретно він може претендувати у разі її (їх) продажу іншим учасником (акціонером) або самим товариством і таке інше.

9. Вплив засади пропорційності може також залежати від розміру частки (кількості акцій), встановленого законом, як от: 5, 10, 95 тощо відсотків. Відповідно до пропорційності із розміром частки (кількістю акцій), визначеним законом, здійснення тих чи інших виняткових корпоративних прав окремих учасників (акціонерів), наприклад, на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів, на обов'язкове включення пропозицій учасника (акціонера) у проект порядку денного загальних зборів, на проведення аудиторської перевірки діяльності товариства, на доступ до будь-якої інформації про акціонерне товариство, на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета, тощо обумовлено відсотком частки (акцій), яка встановлена законом. І лише за наявності такого відсотка частки в учасника (акціонера) виникає ексклюзивне корпоративне право.

10. Засновники товариства, а в подальшому його учасники (акціонери), добровільно приймають на себе виконання зобов'язань, які виникають зі статуту та інших локальних правових актів. На момент заснування товариства, або вступу до нього (придбання частки, акцій), не має місця "підпорядкування волі" однієї особи волі іншої. Тому при здійсненні корпоративних прав, яке обумовлене рішеннями загальних зборів, не відбувається панування волі одного суб'єкта правовідношення над волею іншого. На встановлення умов здійснення суб'єктивних корпоративних прав більшістю, меншість заздалегідь дала згоду, оскільки добровільно взяла на себе обов'язок виконувати положення статуту та рішення органів управління товариства.

11. Не заперечуючи можливості існування таких випадків, коли потрібно ідентифікувати волевиявлення конкретного акціонера під час голосування на загальних зборах, вони не можуть бути підставою для загального обмеження способів голосування, зокрема, таємного голосування. Обґрунтованим є встановлення вичерпного переліку випадків, а саме: якщо відбувається голосування з тих питань

порядку денного, які можуть стати підставою для обов'язкового викупу акцій (ч. 1 ст. 102 Закону України “Про акціонерні товариства”), коли необхідна вказівка на персональні дані акціонера при заповненні бюлетеня для голосування. В інших ситуаціях необхідно надати можливість акціонерам здійснити своє право на голосування таємно.

12. Серед основних новел Закону України “Про акціонерні товариства” від 27 липня 2022 року можна виділити легалізацію систем корпоративного управління (одно- та дворівневої), які передбачені Регламентом Ради ЄС № 2157/2001 від 08.10.2001 року “Про Статут Європейського товариства”. У законі (ч. 1 ст. 4) встановлено, що структура управління акціонерним товариством може бути лише однорівнева або дворівнева. Тобто ця норма не допускає поєднання кількох систем управління, наприклад, запровадження змішаної системи. Водночас вибір системи управління акціонерним товариством має належати самим акціонерам, а не визначатися законом.

13. Учасникам (акціонерам) господарських товариств, які мають частку в статутному капіталі (кількість акцій) у розмірі 10 (5) та більше відсотків, повинна бути забезпечена можливість здійснити виключне корпоративне право на самостійне скликання і проведення позачергових загальних зборів за власною волею. Наявність звернення учасника (учасників) до органів товариства із вимогою скликати позачергові загальні збори може впливати лише на фінансування витрат, пов'язаних із підготовкою та проведенням позачергових загальних зборів. Якщо учасник (учасники) товариства з визначеним розміром частки (кількістю акцій) звернеться до відповідного органу із вимогою про скликання позачергових загальних зборів, і йому буде відмовлено з підстав не передбачених законом, статутом чи іншими локальними правовими актами, товариство не розгляне звернення учасника (акціонера), не повідомить про результати його розгляду, або не проведе річні загальні збори, витрати на підготовку та проведення позачергових загальних зборів, ініційованих таким учасником (акціонером), покладаються на товариство.

14. За чинною редакцією закону зменшення розміру статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю відбувається у момент

державної реєстрації виходу учасника із нього. Оскільки учасник товариства з обмеженою (додатковою) відповідальністю не попереджає товариство про свій намір вийти з нього, дотримати вимогу закону щодо попереднього повідомлення кредиторів товариства про зменшення розміру статутного капіталу стає неможливим. Зважаючи на це, варто встановити на законодавчому рівні обов'язок учасника, частка якого у статутному капіталі становить менше 50 відсотків, попередити товариство про намір виходу із нього.

15. Вибірковий викуп акцій з ініціативи товариства є відступом від засади пропорційності при здійсненні корпоративних прав. Викуп не може відбуватися без застосування засади пропорційності у здійсненні відповідного права акціонера. Право акціонера на обов'язковий викуп у нього акцій з ініціативи товариства має бути здійснено виключно на засаді пропорційності.

16. Права на примусовий викуп акцій власником домінуючого контрольного пакета (squeeze-out) та примусовий викуп їх акцій у решти акціонерів (sell-out) не є такими, що діють одночасно (кореспондують одне одному), а навпаки – здійснення одного із цих прав виключає можливість здійснення іншого. Якщо власник домінуючого контрольного пакета акцій, здійснюючи своє право на примусовий викуп, подав товариству публічну безвідкличну вимогу про примусовий продаж йому акцій, в інших акціонерів не виникає право на примусовий викуп.

17. Висновок Верховного Суду про те, що акціонер не зобов'язаний звертатися до товариства із заявою про виплату дивідендів, оскільки положеннями чинного законодавства такого обов'язку не встановлено, не є загальним, а має межі застосування з огляду на спосіб здійснення права на дивіденди. Він стосується лише тих акціонерних товариств, для яких законом (публічні акціонерні товариства) або локальними правовими актами (приватні акціонерні товариства) встановлено обов'язок здійснити виплату дивідендів через депозитарну систему України. Якщо ж акціонерне товариство має право здійснити таку виплату безпосередньо акціонерам, про що прийнято відповідне рішення загальними зборами, згаданий правовий висновок не повинен бути застосований.

18. Звертаючись із вимогою про відшкодування збитків, завданих товариству, його учасник просить захисту своїх корпоративних прав. Подаючи позов про відшкодування збитків товариству, учасник (акціонер) повинен обґрунтувати, у чому полягало порушення належного йому корпоративного права: прострочення виплати оголошених дивідендів, виникнення заборгованості з обов'язкового викупу акцій, відмова у переданні частини активів товариства при його ліквідації тощо.

19. У Законі України “Про акціонерні товариства” встановлено засаду пропорційності у здійсненні права акціонерів на конвертацію (обмін) акцій у зв'язку із реорганізацією товариства. Залежно від об'єкта співвідношення в акціонерному товаристві можливе встановлення двох видів пропорційності здійснення прав акціонерів при реорганізації: пропорційність у співвідношенні кількості акцій і пропорційність у співвідношенні вартості акцій. У разі розміщення акцій товариства- правонаступника, яке утворено внаслідок поділу і перетворення, має діяти пропорційність у співвідношенні кількості акцій, що належали акціонерам товариств, які були припинені. Якщо утворюється товариство внаслідок злиття або приєднання, пропорційність може бути дотримана лише у співвідношенні вартості акцій, що належали акціонерам припинених товариств.

20. Відмінність між способами превентивного захисту та заборонаю на вчинення певних дій, характерною для захисту виняткових корпоративних прав, полягає у моменті, коли виникає необхідність застосувати відповідні способи захисту. Превентивні способи захисту застосовують тоді, коли порушення права ще не відбулося, але існує реальна загроза його порушення. Заборона на вчинення певних дій, як спосіб захисту корпоративних прав, може бути застосована лише після їх порушення. Правовим наслідком застосування цього способу захисту є недопущення наступного порушення того ж корпоративного права аналогічними діями.

21. Ефективність захисту корпоративних прав має бути визначена з урахуванням двох критеріїв:

1) доступності, тобто об'єктивної можливості застосування такого способу захисту корпоративних прав, який не суперечить закону;

2) достатності, тобто спроможності способу захисту корпоративних прав досягти того результату, на який розраховує суб'єкт цих прав (усунути порушення права).

22. З урахуванням практики вирішення судових спорів про захист суб'єктивних корпоративних прав, вибір належних способів їх захисту залежить від трьох критеріїв: 1) змісту порушеного права, 2) виду порушення права і 3) наслідків його порушення. Отож, належним треба вважати такий спосіб захисту корпоративних прав, який передбачений законом або договором і відповідає змісту порушеного корпоративного права, характеру та наслідкам його порушення. Натомість, ефективний спосіб захисту корпоративних прав – це спосіб захисту, який не передбачений законом чи договором для захисту корпоративного права, але має бути доступним і достатнім особі, право якої порушено.

23. Право на голосування, як звичайне корпоративне право, яке здійснюють на засаді пропорційності, охоплює декілька правомочностей: на проведення річних загальних зборів; на отримання повідомлення про скликання загальних зборів; на ознайомлення з матеріалами, пов'язаними з порядком денним; на внесення власних пропозицій до проекту порядку денного; на участь у засіданні загальних зборів; на виступи під час обговорення питань порядку денного; на вираження свого волевиявлення щодо питань порядку денного; на встановлення результатів голосування. У разі порушення однієї із цих правомочностей, кожна із них окремо не підлягає самостійному судовому захисту, оскільки ці правомочності не є окремими корпоративними правами, а становлять зміст єдиного суб'єктивного корпоративного права на голосування. Якщо створенням перешкод у здійсненні кожної із цих правомочностей було порушено право учасника (акціонера) на голосування в цілому, саме воно підлягає захисту.

24. У тих випадках, коли корпоративне право може бути самостійно здійснено учасником (акціонером) без звернення до товариства, воно не вимагає судового захисту від нього, за винятком ситуацій, коли товариство своїми активними діями чинить перешкоди у реалізації такого права. У разі звернення учасника (акціонера) із встановленим законом розміром частки (кількістю акцій) 10 (5) і більше відсотків до

суду з вимогою про оскарження відмови у прийнятті рішення (утримання від його прийняття) органом товариства щодо скликання позачергових загальних зборів, позивачу має бути відмовлено у її задоволенні.

25. Право на проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства та право на усю інформацію про нього є самостійними корпоративним правами, які здійснюються з урахуванням засади пропорційності. Однак це не означає, що вони не можуть бути реалізовані одним і тим же учасником (акціонером) одночасно, окремо одне від одного. Здійснення права на інформацію не виключає здійснення права на аудиторську перевірку і навпаки. Можливість одночасного здійснення цих самостійних корпоративних прав створює необхідність і для їх одночасного захисту у разі їх порушення із застосуванням різних способів.

26. На сьогодні реалізація виняткового права учасника товариств з обмеженою або додатковою відповідальністю із розміром частки менше 50 відсотків на вихід із них не обумовлена діями чи рішеннями цих товариств. Його здійснення залежить від самого учасника, який виходить із товариства за своєю волею, незалежно від волевиявлення товариства. Державну реєстрацію виходу із товариства проводять з ініціативи самого учасника (за його заявою), незалежно від рішень товариства.

27. Способи захисту переважних прав учасників товариств з обмеженою (додатковою) відповідальністю на придбання частки у разі збільшення розміру статутного капіталу, або на купівлю частки іншого учасника товариства, що продається третій особі, залежать від виду порушення права: 1) ухилення товариства від передання частки учаснику або 2) порушення пропорційності під час розподілу часток між учасниками. У першому випадку спосіб захисту повинен бути пов'язаний із визначенням розміру частки учасника у статутному капіталі, у другому – із переведенням прав та обов'язків покупця частки на учасника товариства.

28. З моменту закінчення строку отримання вимог учасників (акціонерів) про обов'язковий викуп частки (акцій), у товариства виникає обов'язок здійснити оплату частки (акцій). У зв'язку із цим, належним способом захисту порушеного права на викуп частки (акцій) з ініціативи товариства, з ініціативи учасника (акціонера), або у

разі придбання контрольних пакетів акцій, треба вважати стягнення заборгованості з викупу частки (акцій).

29. Право на примусовий викуп акцій особою, яка стала власником домінуючого пакета, виникає із факту набуття у власність домінуючого контрольного пакета акцій. Це право належить лише акціонерів (акціонерам) – власникові більше 95 відсотків простих акцій. Такий акціонер має можливість здійснити право на примусовий викуп акцій у решти акціонерів (squeeze-out) за власною волею, незалежно від волевиявлення інших акціонерів шляхом використання рахунка умовного зберігання (ескроу).

30. Враховуючи спільну правову природу права на отримання дивідендів акціонерами та учасниками товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, нотаріальний спосіб захисту у виді виконавчого напису необхідно поширити і на учасників цих товариств.

31. Між рішенням органу управління господарським товариством і правочином існують істотні відмінності:

1) рішення органу управління господарським товариством є не дією, як правочин, а правовим актом;

2) рішення органу управління господарським товариством, на відміну від правочину, створює правові наслідки не для сторін правочину, а для учасників товариства;

3) рішення органу управління господарським товариством приймають, як правило, більшістю голосів, а не взаємним волевиявленням (єдністю волі), як правочин;

4) рішення органу управління господарським товариством приймають у межах компетенції, встановленої законом або локальним правовим актом, а правочин вчиняють у межах відповідного обсягу цивільної дієздатності особи.

32. Позиція, згідно з якою рішення загальних зборів є актом індивідуального характеру, дала підстави Верховному Суду визначити суперечливу властивість рішення органу управління товариством – вичерпувати юридичну дію його виконанням. Такий правовий висновок має своїм наслідком відмову у визнанні

недійсними рішень загальних зборів та інших органів господарських товариств лише на тій підставі, що вони вичерпали свою дію як акти індивідуального характеру. При розгляді цієї категорії спорів треба керуватися тим, що рішення органу управління товариством належить до локальних правових актів, у тому числі, нормативного характеру, яке, за наявності підстав, завжди може бути визнане судом нечинним та скасоване.

Список використаних джерел

1. Артеменко С. В. Цивільно-правові проблеми управління акціонерним товариством : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ : НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2004. 195 с.
2. Бабаскін А., Венецька М. До питання про скасування Господарського кодексу України. URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarskeprav...annya-pro-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-ukraini.html>.
3. Бабецька І. Я. Захист переважних прав в корпоративних правовідносинах: окремі цивільно-процесуальні аспекти. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ)* [текст]: *Всеукраїнська науково-практична конференція* : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 126–130.
4. Бабецька І. Я. Здійснення переважного права учасниками господарських товариств на купівлю частки у статутному (складеному) капіталі товариства. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2 (38). С. 141–145.
5. Бабецька І. Я. Здійснення та захист переважних прав в корпоративних правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Київ : Національна академія наук України ; Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака, 2014. 16 с.
6. Бабецька І. Я. Правова природа переважних прав. *Форум права*. 2011. № 1. С. 37–41. URL : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bijppp.pdf>.
7. Бабецька І. Я., Вівчарук Д. П. Охорона інтересів учасників підприємницьких товариств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 121–124.
8. Батрин С. В. Корпоративні правовідносини: питання рівності, майнової самостійності та вільного волевиявлення. *Економіка та право*. 2009. № 3. С. 128–131.
9. Бек Ю. Б. Правовий статус приватного підприємства. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин* : зб. наук. праць / НАПрН України,

НДІ приват. права і підприємництва; редкол.: О. Д. Крупчан [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ : Ред. журн. “Право України”, 2013. С. 76–79.

10. Бек Ю.Б. Реєстрація корпоративних прав, посвідчених цінними паперами. *Проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні*. Львів : юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. С. 14–38.

11. Беляневич О. А. Про застосування судом засад добросовісності, розумності та справедливості при вирішенні корпоративних спорів. *Корпоративне право України та інших європейських країн: порівняльно-правова характеристика* [текст]: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 вересня 2014 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємства ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2014. С. 53–60.

12. Беляневич О. А., Подцерковний О. П. Ризики та правові проблеми для державного сектору економіки та державної власності у разі прийняття законопроекту № 2635 “Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства”. URL : <https://coordynata.com.ua/riziki-ta-pravovi-problemi-dla-derz...koniv-ukraini-z-metou-vdoskonalenna-civilnogo-zakonodavstva>.

13. Белоусов М. О. Вихід учасника з товариства: юридичний та бухгалтерський аспект. *Міжнародний збірник наукових праць*. 2010. Вип. 3(18). С. 27–35.

14. Бігняк О. Похідний позов та корпоративний договір як засоби захисту корпоративних прав: досвід України. *European political and law discourse*. 2018. Vol. 5. Issue 3. P. 227–236.

15. Бігняк О. В. Теоретико-прикладні аспекти охорони та захисту корпоративних прав держави. *Forum Prava*. 2018. № 3. С. 13–21.

16. Бігняк О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний

процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса : Національний університет “Одеська юридична академія”, 2018. 467 с.

17. Богуш М. Проблема правового механізму реалізації корпоративних прав на отримання дивідендів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. № 95. С. 100–103.

18. Боднар Т. Реалізація загальних принципів цивільного законодавства при виконанні договірних зобов'язань. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 (38). С. 66–67.

19. Бондарев Е. М. Акціонерний договір як форма саморегулювання корпоративних відносин в акціонерних товариствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 21 с.

20. Бондарев Е. М. Договір між акціонерами: сучасний стан та перспективи дослідження. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслової (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 206–209.

21. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. Москва : ЗАО Юстиц-информ, 2005. 208 с.

22. Брильов А. Дивіденди: правова природа та порядок виплати. *Газета “Інтерактивна бухгалтерія”*. 10 червня 2014 р. № 107. URL : [//interbuh.com.ua/ua/documents/oneanalytics/32947/100](http://interbuh.com.ua/ua/documents/oneanalytics/32947/100).

23. Бутрин Н. Корпоративные права как самостоятельный предмет правовой сделки. *Leges si Viata*. 2014. № 5. С. 35–39.

24. Бутрин Н. Межі та обмеження здійснення корпоративних прав. *Збірник тез доповідей XIV наукової конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя “Гуманітарні, соціальні та економічні науки”*, 27–28 жовтня 2010 року. Тернопіль : ТНТУ, 2010. Т. 3. С. 42.

25. Васильєва В. Проблеми розвитку корпоративного права. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 135–145.

26. Васильєва В. А. Корпоративне право як об'єкт спадкових прав. *Вісник господарського судочинства*. 2007. № 6. С. 127–130.

27. Васильєва В. А. Корпоративне право як об'єкт цивільних правовідносин. *Корпоративне право в Україні: становлення та розвиток* : зб. наук. праць (За матеріалами міжрегіональної наук.-прак. конф., м. Івано-Франківськ, 26–27 вересня 2003 р.) / редкол.: О. Д. Крупчан (голова), В. Д. Басай, В. В. Луць та ін. Київ : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2004. С. 40–46.

28. Васильєва В. А. Щодо питання про поняття корпоративного права. *Правове регулювання корпоративних відносин в Україні* : матеріали науково-практичного семінару (28 лютого 2003 р.). Львів, 2003. С. 8–10.

29. Васильєва В. В. Визнання незаконними рішень органів управління (учасників) юридичної особи як спеціальний спосіб захисту корпоративних прав. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ)* [текст]: Всеукраїнська науково-практична конференція : зб. наук. праць. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 122–126.

30. Васильєва В. В. Окремі особливості захисту права на участь в управлінні акціонерним товариством. *Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин* [текст]: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці створення Лабораторії з вивчення проблем корпоративного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України (проведеної Лабораторією з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 23–24 вересня 2011 року). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 28–32.

31. Васильєва В. В. Правова природа корпоративного договору: порівняльна характеристика. *Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації* [текст] : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (2–3 жовтня 2015 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і

підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2015. С. 37–41.

32. Ватраль М., Оверко Г. Управління товариством з обмеженою відповідальністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 31–35.

33. Великорода О. М. Поділ корпоративних прав між подружжям. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2010. № 2 (21). С. 34–36.

34. Виговський О. І. Новели акціонерного законодавства: науково-практичний коментар до Закону України “Про акціонерні товариства”. Київ : Юстініан, 2009. 880 с.

35. Вікіпедія. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Спосіб>.

36. Вінник О. Акціонерні угоди. *Юридична Україна*. 2010. № 5. С. 20–27.

37. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій. Київ : Атіка, 2004. 624 с.

38. Вінник О. М. Право на інформацію як умова реалізації корпоративних прав в українському та зарубіжному праві: порівняльний аспект. *Інформація і право*. 2016. № 1(16). С. 28–36.

39. Вінник О. М. Проблема ефективності правового регулювання корпоративних відносин в умовах ринкової економіки та громадянського суспільства. *Приватне право і підприємництво*. 2017. Вип. 17. С. 16–21.

40. Вінник О. М., Щербина В. С. Акціонерне право : навч. посібник / за ред. проф. Щербини В. С. Київ : Атіка, 2000. 544 с.

41. Вінтоняк Н. Д. Правовий режим корпоративних прав подружжя : монографія. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2021. 187 с.

42. Войчишин О. В. Щодо істотних умов корпоративного договору в товариствах з обмеженою відповідальністю. *Часопис цивілістики*. 2020. Вип. 38. С. 58–62.

43. Вронська Г. Все про корпоративні спори. Огляд практики розгляду КГС ВС справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів. URL : <https://www.facebook.com/gannavronska/photos/pcb.2535961599779967/2535959149780212/?type=3&theater>.

44. ВС КГС підтримано позицію Західного АГС щодо захисту обраного способу захисту порушеного права. Західний апеляційний господарський суд. 15 травня 2019 року. URL : <http://wag.court.gov.ua/sud4870/inshe/ppvs/708645>.

45. Галіахметов І. А., Науменко О. С. Корпоративні відносини в акціонерному товаристві: від проблем кваліфікації до меж правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Вип. 60. С. 57–62.

46. Галіян І. Визнання недійсними рішень органів управління господарським товариством як спосіб захисту корпоративних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 63–68.

47. Галянтич М. К. Визначення поняття та встановлення ознак корпоративних правочинів. *Корпоративні правочини* [текст]: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27–28 вересня 2013 року. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 20–28.

48. Галянтич М. К. Теоретико-правові засади реалізації житлових прав громадян в умовах ринкових перетворень. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2006. 512 с.

49. Гарагонич О. В. Припинення корпоративних відносин з ініціативи учасника ТОВ шляхом виходу із товариства. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2012. № 2 (5). С. 110–117.

50. Гарагонич О. В. Проблеми ліквідації акціонерних товариств та шляхи їх вирішення. *Електронне наукове видання “Аналітично-порівняльне правознавство”*. 2021. № 1. С. 54–58.

51. Глузь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2000. 23 с.

52. Гнатів О. М. Окремі аспекти здійснення права на участь в управлінні акціонерним товариством. *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: (до 150-річчя від дня його*

народження) : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20–21 травня 2016 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2016. С. 196–199.

53. Гнідченко Г. Г. Поняття та ознаки корпоративного договору. *Корпоративні правочини* [текст] : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27–28 вересня 2013 року. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 175–180.

54. Гончаренко О. Статут господарського товариства як засіб саморегулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 37–42.

55. Гордович І. І., Саракун І. Б. Особливості правового регулювання виплати дивідендів АТ в Україні та Польщі. *Корпоративне право України та інших європейських країн* : збірник. Івано-Франківськ, 2014. С. 104–109.

56. Господарське право : підручник / Д. В. Задихайло, В. М. Пашков, Р. П. Бойчук та ін.; за заг. ред. Д. В. Задихайла, В. М. Пашкова. Харків : Право, 2012. 696 с.

57. Господарське право України : навч. посібник / за заг. ред. проф. Н. О. Саніахметової. Харків : Одіссей, 2005. 608 с.

58. Господарське право України : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / В. М. Гайворонський, В. П. Жушман, Н. В. Погорецька та ін.; за ред. В. М. Гайворонського та В. П. Жушмана. Харків : Право, 2005. 384 с.

59. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. Коссака В. М. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 672 с.

60. Григор'єва Х. Законодавство про сільськогосподарську кооперацію: наслідки “корпоративної ін'єкції”. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 73–77.

61. Гриняк А. Б. Формування підходів до правового регулювання корпоративних відносин в Україні. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики* [текст] : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-

Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 75–78.

62. Гудима Д. [Не]ефективні способи захисту. URL : [//https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_for_uploads/supreme/Gudima_sposobi_zahistu.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_for_uploads/supreme/Gudima_sposobi_zahistu.pdf).

63. Гужва А. М. Негативні зобов'язання у цивільному праві: постановка проблеми. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія “ПРАВО”. 2019. Вип. 28. С. 50–59.

64. Гуйван П. Строк суб'єктивного матеріального права як характеристика його змісту. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 8. С. 19–23.

65. Гулик А. Г. Поняття та види цивільно-правових способів захисту прав акціонерів. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3–4 (19–20). С. 217–221.

66. Гуменчук А. Крок до реформування корпоративного управління. *Юридична газета online*. 18 квітня 2017. № 16 (566). URL : [//http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/krok-do-reformuvannya](http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/krok-do-reformuvannya).

67. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, що виникають із корпоративних відносин. 2018 рік – 15 липня 2019 року. URL : [//https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dajest_korporat_vidnosunu_1pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Dajest_korporat_vidnosunu_1pdf).

68. Даниленко Є. М. Напрямки адаптації законодавства України до законодавства ЄС в частині регулювання викупу акцій акціонерним товариством. *Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 вересня 2014 р., Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2014. С. 124–130.*

69. Даниленко Є. М. Поняття та ознаки добровільного викупу акцій. *Проблеми правового забезпечення підприємництва в Україні*. 2014. Вип. 13. С. 158–160.

70. Даниленко Є. М. Цивільно-правове регулювання викупу акцій акціонерним товариством в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 /

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Київ, 2015. 20 с.

71. Дементьев О. Специфіка розгляду ЄСПЛ корпоративних спорів. *Юридична газета online*. 17.04.2018. № 16 (618). URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/specifica-rozglyadu-espl-korporativnih-sporiv.html>.

72. Директива 2007/36/ЄС Європейського Парламенту і Ради ЄС від 11 липня 2007 року “Про здійснення деяких прав акціонерів товариств, що внесені в реєстр”. URL : https://aecsd.org/upload/regulation/d2007_36.pdf.

73. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_014-17#Text.

74. Длугош О. І. Цивільно-правові способи захисту прав акціонерів. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах* [текст] : матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (проведеного Лабораторією з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва АПрН України спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника 25–26 вересня 2009 року). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. С. 192–196.

75. Довгерт А. С. Акціонерні угоди в міжнародному приватному праві. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ)* [текст] : *Всеукраїнська науково-практична конференція* : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 11–16.

76. Дорошенко Л. К вопросу о правоприменении при ликвидации хозяйственных организаций. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 1. С. 47–51.

77. Дорошенко Л. Свобода договору в корпоративному праві та її обмеження. *Право України*. 2023. № 1. С. 99–121.

78. Друга Директива Ради Європейського Співтовариства “Про координацію гарантій, які вимагаються в державах-членах від господарських товариств у значенні другого абзацу статті 58 Договору для захисту інтересів їхніх учасників та третіх осіб, з метою зробити ці гарантії еквівалентними щодо створення акціонерних товариств, а також збереження та зміни їх капіталу” від 13 грудня 1978 року. URL : <https://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/vtoraya-direktiva-soveta-77-91-ees-13-dekabrya-1978-g-o-roordinatsii-garantij-kotorye-trebuyutsya-v-gosudarstvah-chlenah-ot-hozyajstvennyh-obshhestv-v-znachenii-vtorog0-abzatsa-stati-58-dogovora-d/>.

79. Дякович М. На допомогу нотаріусу. Виконавчий напис нотаріуса. *Довідник нотаріуса*. 2016. № 1. С. 3–29.

80. Дякович М. Нотаріальний захист та охорона корпоративних прав засновників (учасників) товариства з обмеженою відповідальністю: цивільно-правові аспекти. *Право України*. 2016. № 12. С. 106–111.

81. Дякович М. М. Виконавчий напис нотаріуса як форма захисту цивільних прав нотаріусом. *Адвокат*. 2015. № 2. С. 10–16.

82. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом : монографія. Київ : Істина, 2014. 520 с.

83. Єфімов О. Розрахунки із засновниками у разі ліквідації підприємства. *Головбух*. 2016. № 25. С. 1/7–7/7. URL : <https://egolovbuh.mcfra.ua/479661>.

84. Жорнокуй В. Корпоративні відносини як складова предмета цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 9. С. 19–22.

85. Жорнокуй В. Г. До питання про оборотоздатність немайнових прав учасників господарських товариств. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ)* [текст]: Всеукраїнська науково-практична конференція : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 113–117.

86. Жорнокуй Ю. М. Окремі питання застосування категорії “акціонерний договір”. *Корпоративні правочини [текст]* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27–28 вересня 2013 року. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 82–87.
87. Жорнокуй Ю. М. Способы предупреждения корпоративных конфликтов в акционерных обществах : монографія. Харьков : Право, 2017. 176 с.
88. Жорнокуй Ю. М. Цивилистическая основа реализации субъективного корпоративного права : монографія. Харьков : Золота миля, 2012. 186 с.
89. Жорнокуй Ю. М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016. 476 с.
90. Жорнокуй Ю. М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2016. 41 с.
91. Жук А. Відновлення становища, яке існувало до порушення, як спосіб захисту корпоративних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 16–21.
92. Заблоцький К. Squeeze-out: конституційний чи ні? *Юридична газета online*. 13 лютого 2020. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/squeezeout-konstituciyniy-chi-ne-zovsim.html>.
93. Захист прав інвесторів. Стан роботи зі зверненнями громадян в НКЦПФР URL : <http://www.nssmc.gov.ua/fund/investorsrights>.
94. Здійснення та захист корпоративних прав в Україні (цивільно-правові аспекти) : монографія / за заг. ред. В. В. Луця. Тернопіль : Підручники і посібники, 2007. 320 с.
95. Здоронюк Г. Судебная “защита” прав акционеров. *Юридическая практика*. 2003. № 25. С. 35–43.
96. Зеліско А. В. Підприємницькі юридичні особи приватного права як суб’єкти цивільних правовідносин : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 445 с.

97. Зозуляк О. Непідприємницькі юридичні особи як суб'єкти цивільного права: теоретичний та практичний аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2017. 432 с.

98. Зудіхін О. В. Цивільно-правовий захист корпоративних прав учасників господарських товариств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, Національний університет "Одеська юридична академія", 2011. 20 с.

99. Іванюта Н. В., Колосов Р. В. Корпоративні права: дуалізм правової природи. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 27–33.

100. Ільченко Г. Організаційно-правові форми юридичних осіб: англійське та українське право. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2021. № 1. С. 32–42.

101. Калаур І. Р. Межі та обмеження прав учасників господарських товариств на розподіл прибутку організації та отримання його частини : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 вересня 2011 року). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 70–74.

102. Калаур І. Р., Коруц У. З. Практика розгляду Європейським судом з прав людини корпоративних спорів. *Корпоративне право України та країн Європейського Союзу: новели законодавства [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XVI Міжнародної науково-практичної конференції (5–6 жовтня 2018 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2018. С. 68–72.

103. Керівництво з належної практики щодо національних засобів правового захисту (ухвалене Комітетом Міністрів 18 вересня 2013 року). *Рада Європи*. 2013. URL : // <https://rm.coe.int/k-/1680695aab>.

104. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Великобритании. Законодательство. Прецеденты. Комментарии. Киев : Юстиниан, 2003. 368 с.

105. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособие. Харьков : Эспада, 1999. 480 с.

106. Киричок А. В. Межі та обмеження здійснення захисту (самозахисту) прав учасників господарських товариств. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 91–94.

107. Кібенко О. Право викупу акцій міноритаріїв – захист від рейдерів. 8 липня 2010 року. URL : <https://economics.unian.ua/stockmarket/377560-pravo-vicupu-aktsiy>.

108. Кібенко О. Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України. Серія: “Юридичний радник”. Харків : Страйд, 2005. 432 с.

109. Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006. 40 с.

110. Кібенко О., Залеська А. Вихід учасника із товариства з обмеженою відповідальністю: проблемні питання та практичні рекомендації. *Українське комерційне право*. 2012. № 12. С. 20–29.

111. Кібенко О., Пендак Сарбах А. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis Європейського Союзу та законодавства України / упоряд. Г. Друзенко, за наук. ред. О. Кібенко. Київ : Видавнича організація “Юстініан”, 2006. 496 с.

112. Кобецька Н. Р. Корпоративний контроль в акціонерних товариствах: суть, особливості та законодавчі обмеження. *Актуальні питання цивільного та господарського права*. 2009. № 6 (19). С. 11–15.

113. Ковалишин О. Р. Підстави та правові наслідки визнання рішення загальних зборів акціонерів недійсними. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах* [текст]: матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (проведеного Лабораторією з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва АПрН України спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника 25–26 вересня 2009 року). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. С. 182–186.

114. Ковалишин О. Р. Судовий захист корпоративних прав : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.04. Київ : Національна академія правових наук України. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2013. 218 с.

115. Кодекс корпоративного управління: ключові вимоги і рекомендації. URL : https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/corporate-governance-code_final_ukr.pdf.

116. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. проф. А. Довгерта. Київ : Український центр правничих студій, 2000. 336 с.

117. Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 448 с.

118. Кологойда О., Стафійчук В. Процедура примусового продажу акцій (“squeeze-out”): законодавство та практика правозастосування. *Право України*. 2018. № 6. С. 111–131.

119. Коломієць-Людвіг Є. Класифікація злиття та поглинання за критеріями, що мають юридичне значення. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 11. С. 67–70.

120. Коломієць-Людвіг Є. Правові наслідки злиття та поглинання. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 7. С. 81–84.

121. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім “АртЕк”, 2020. 128 с.

122. Короєд С. О., Махінчук В. М. Похідні (непрямі) позови засновників юридичних осіб як форма реалізації доктрини зняття корпоративної вуалі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 44. С. 74–77.

123. Корпоративне право : підручник / Ю. О. Гладь, В. М. Мартин, Ю. Я. Самагальська та ін. ; за заг. ред. проф. О. Я. Яворської. Дрогобич : Коло, 2020. 650 с.

124. Корпоративне право Австрії та України: монографія / Васильєва В. А., Ковалишин О. Р., Вікторія Робертсон [та ін.]; за ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2015. 250 с.

125. Корпоративне право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 512 с.

126. Корпоративне право Польщі та України : монографія / Васильєва В. А., Герберт Анджей, Ковалишин О. Р. [та ін.] ; за ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 377 с.

127. Корпоративне право України : підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 384 с.

128. Корпоративне право України: проблеми теорії та практики : монографія / [В. А. Васильєва, А. В. Зеліско, В. В. Луць, І. Б. Саракун, Л. В. Сіщук та ін.] ; за заг. ред. проф. В. А. Васильєвої ; Нац. акад. Правових наук України, Науково-дослід. ін-т приват. права і підприємн-ва ім. акад. Ф. Г. Бурчака, Лабораторія проблем корпорат. права ; ДВНЗ “Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника”, Навчально-наук. юрид. ін-т. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2017. 612 с.

129. Корпоративне право : навч. посібник / О. В. Гарагонич, С. М. Грудницька, Л. М. Дорошенко [та ін.] ; за заг. ред. О. В. Гарагонича, С. М. Грудницької, Л. М. Дорошенко. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Видавничий дім “АртЕк”, 2018. 400 с.

130. Корпоративне управління в Україні. Огляд підготовлений Віце-президентом юридичної фірми “САЛКОМ” Н. С. Кузнєцовою, доктором юридичних наук, професором. URL : <https://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples>. С. 1–32.

131. Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2007. 500 с.

132. Корпоративні правовідносини : монографія / Ю. М. Жорнокуй, С. О. Сліпченко, В. Г. Жорнокуй. Харків : ЕКУС, 2021. 248 с.

133. Корпоративні спори : комент. суд. практики / [І. В. Спасибо-Фатєєва, В. І. Крат, Н. Ю. Філатова та ін.] ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Право, 2018. 288 с.

134. Корпоративні спори: правові позиції Верховного Суду та коментарі науковців / [І. В. Спасибо-Фатєєва, Г. О. Вронська та ін.] ; за заг. ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2019. 280 с.

135. Корпоративное право / Венедиктова И. В., Гнидченко Г. Г., Кагановская Т. Е. и др. ; под ред. У. Хелльманна, И. В. Венедиктовой. Хмельницкий : Хмельницкий университет управления и права, 2015. 252 с.

136. Коссак В. М. Визнання недійсними установчих документів та рішень органів управління акціонерних товариств. *Проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні*. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. С. 62–74.

137. Коссак В. М. До питання про статус повних та командитних товариств в умовах гармонізації законодавства України з правом ЄС. *Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2016. С. 122–126.

138. Коссак В. М. Захист прав акціонерів акціонерних товариств. *Проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні*. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. С. 89–103.

139. Коссак В. М. Права та обов'язки акціонерів. *Проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні*. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. С. 75–88.

140. Коссак В. М. Право на інформацію як елемент змісту корпоративних відносин. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (Харків, 22 травня 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. гром. орг. “Асоціація цивілістів України”. Харків : ХНУВС; Панов, 2020. С. 47–51.

141. Коссак В. М. Правова природа відносин у разі виходу учасника з господарського товариства. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ) [текст]: Всеукраїнська науково-практична конференція* : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Сарақун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 25–28.

142. Коссак В. М. Правові підстави визнання недійсним правочину щодо вчинення якого є заінтересованість. *Охорона корпоративних прав [текст]* : матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. С. 58–61.

143. Коссак В. М. Проблеми спадкування корпоративних прав у товариствах з обмеженою та додатковою відповідальністю. *Корпоративне право України та країн Європейського Союзу: новели законодавства [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XVI Міжнародної науково-практичної конференції (5–6 жовтня 2018 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2018. С. 75–78.

144. Коссак В. М., Якубівський І. Є. Право інтелектуальної власності : підручник. Київ : Істина, 2007. 208 с.

145. Коструба А. В. До природи корпоративних правовідносин в контексті сучасного праворозуміння. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики* : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 115–118.

146. Коструба А. В. Корпорація: досвід феноменологічного дослідження : монографія. Київ : Талком, 2021. 406 с.

147. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

148. Кохановська О. Розвиток доктрини немайнових відносин в Україні. *Право України*. 2019. № 1. С. 93–104.

149. Кохановська О. В. Поняття і зміст права на інформацію про діяльність господарського товариства. *Корпоративне право України та інших європейських країн: порівняльно-правова характеристика [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 вересня 2014 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2014. С. 48–52.

150. Кочин В. В. Корпоративний тип юридичних осіб: новітня парадигма чи синтетичний таксон цивілістики. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики* : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 131–135.

151. Кравченко А. В., Зеленкова І. І. Проблемні питання ліквідації підприємств за господарським законодавством України. *Адвокат*. 2012. № 1. С. 33–37.

152. Кравченко С. С. Право власності учасників товариства. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 209–213.

153. Кравченко С. С. Правова природа корпоративних прав. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 176–179.

154. Кравченко С. С. Сутність корпоративних прав. *Адвокат*. 2009. № 9 (108). С. 15–19.

155. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ : НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2007. 213 с.

156. Кравчук В. Справедливість без формальностей. Отсутствие кворума не нарушает права участника, которого исключают из общества. *Закон и бизнес*. 2013. № 14 (1104). С. 10.

157. Кравчук В. М. Договір відчуження акцій. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2010. № 2. С. 1–24.

158. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.

159. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах. Львів : Край, 2009. 464 с.

160. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2015. 628 с.

161. Крат В. І. Застосування позовної давності до вимог про визнання недійсними рішень загальних зборів: аналіз судової практики. *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2 (10). 2016. С. 1–7.

162. Крат В. Переважне право купівлі частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю. *Українське комерційне право*. 2012. № 12. С. 30–36.

163. Крупчан О. Публічні і приватні засади в корпоративному праві України: правові питання. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 2 (37). С. 71–79.

164. Кузнецова Н. С. Гражданско-правовая ответственность: понятие, условия и механизм применения. *Альманах цивилистики* : сб. статей / под ред. Р. А. Майданика. Кив : Алерта; КНТ; Центр учебной литературы, 2010. Вып. 3. С. 30–48.

165. Кузнецова Н. Основні методологічні засади сучасного цивільного права України. *Право України*. 2009. № 8. С. 12–14.

166. Кузнецова Н. С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів. *Правовий тиждень*. 2007. № 46 (47). С. 4–7.

167. Кулаков В. В. Товариство з обмеженою відповідальністю як суб'єкт цивільних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03 – цивільне право і процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків : Міністерство

внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, 2019. 23 с.

168. Кучмієнко О. В. Зловживання правом у корпоративних правовідносинах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. 20 с.

169. Лавріненко І. Момент виходу учасника з ТОВ: лабіринти правозастосування. *Юридична Газета online*. 2016. 13 червня. URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma>.

170. Леонов К. Ю. Поняття корпоративних прав та їх зміст: концептуальні основи. *Право.ua*. 2021. № 2. С. 166–173.

171. Лукач І. Законодавче закріплення нефінансового звіту в контексті угоди про асоціацію. *Право України*. 2018. № 6. С. 143–153.

172. Лукач І. Принцип пропорційності частки в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю праву на управління. *Право України*. 2019. № 8. С. 145–155.

173. Лукач І. В. Загальна характеристика способів захисту корпоративних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4. 2016. С. 68–70.

174. Луць В. В. Деякі питання здійснення та захисту корпоративних прав в Україні. *Наше право*. 2008. № 2. С. 26–28.

175. Луць В. В. Деякі питання щодо моментів виникнення суб'єктивних корпоративних прав учасників господарських товариств. *Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (2–3 жовтня 2015 р.). Івано-Франківськ, 2015. С. 147–149.

176. Луць В. В. Захист інвесторів при укладенні товариством значних правочинів (договорів). *Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин [текст]* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці створення Лабораторії з вивчення проблем корпоративного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва

Національної академії правових наук України. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 97–101.

177. Луць В. В., Луць А. В. Договори в регулюванні корпоративних відносин. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах [текст]* : матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (проведеного Лабораторією з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва АПрН України спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника 25–26 вересня 2009 року). Івано-Франківськ, 2010. С. 8–16.

178. Луць В. В., Сивий Р. Б., Яворська О. С. Акціонерне право : навч. посібник / за заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. Київ : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. 256 с.

179. Майданик Р. Гражданское право как сфера частного права Украины. *Ежегодник украинского права*. 2014. № 6. С. 336–353.

180. Майданик Р. А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ : Алерта, 2016. 226 с.

181. Майстренко Д. Нові механізми корпоративного управління. *Юридична газета online*. 18 квітня 2017. № 16 (566). URL : [//http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/novi-mehanizmi](http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/novi-mehanizmi).

182. Марущак Я. С. Корпоративні права та обов'язки за законодавством України та Європейського Союзу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса : Національний університет “Одеська юридична академія”, 2018. 20 с.

183. Марчук Р. Останній місяць приніс наступні законодавчі новели. URL : <http://www.prostobiz.ua/>. – Опубліковано 29.04.2015 року.

184. Махінчук В. М. Зарубіжний досвід застосування доктрини зняття корпоративної вуалі та перспективи останньої в Україні. *Судова апеляція*. 2019. № 1 (54). С. 106–117.

185. Махінчук В. М. Субсидіарна відповідальність кінцевих бенефіціарних власників (засновників, учасників, акціонерів) і посадових осіб за зобов'язаннями юридичної особи-боржника: проблеми теорії і практики реалізації доктрини зняття корпоративної вуалі : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 280 с.

186. Межі та обмеження. *Офіційний вебсайт Конституційного Суду України. Головна* : Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (1997–2018 роки). 4.1.2. URL : // www.ccu.gov.ua.

187. Мельник О. О. Корпоративне право України : навчально-практичний посібник із зразками документів. Київ : ФОП Мельник О.О., 2008. 368 с.

188. Мілаш В. С. Господарське право : курс лекцій : у 2 ч. Ч. 1. Харків : Право, 2008. 496 с.

189. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : [монографія]. Харків : Юрsvіт, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. 482 с.

190. Мічурін Є. О. Обмеження у здійсненні корпоративних прав. Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в сучасних умовах [текст] : матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. С. 118–121.

191. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Вид. 2, змінене і доп. / за ред. В. М. Коссака. Київ : Істина, 2008. 992 с.

192. Нецька Л. С. Про акціонерні угоди. *Корпоративні правочини [текст]* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27–28 вересня 2013 року. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 73–82.

193. Огляд Верховного Суду за результатами вивчення судової практики розгляду господарськими судами справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів за період з 01.01.2018 по 30.11.2018. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_korp_spori.pdf.

194. Огляд судової практики Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за січень-березень 2023 року. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/ogliad_KGS_sich_ber_2023.pdf?fbclid=IwAR3dK4CZwBxLNEKd47sUCf5pk521A0wq8Qybb

kA9ZMQe-OuboaIHNNHujwI_aem_AaOY52D1SULd8vjlrhct-kV-
4afTV7T5ShNXVUUgYlsQszg_5hlz9O1ltnx4oOiaxAs

195. Олефір В. Проблеми правового забезпечення права міноритарного акціонера на одержання дивідендів. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 4. С. 28–32.

196. Оприско М. В. Договори про відчуження корпоративних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.

197. Осадчук С. Міноритарний акціонер: міф чи реальність. *Актуальні проблеми правознавства* : зб. наук. праць Тернопіль : Видавничий центр “Вектор”. 2011. № 1. С. 377–387.

198. Основи права України / за ред. професора В. Л. Ортинського. Видання друге, доповнене і перероблене. Львів : Оріяна-Нова, 2005. 368 С.

199. Основи держави і права України : підручник / за ред. проф. В. Л. Ортинського, проф. В. К. Грищука, М. А. Мацька. Київ : Знання, 2008. 583 с.

200. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / за заг. ред. академіка НАПрН України Я. М. Шевченко. Харків : Харків юридичний, 2011. 528 с.

201. Павленко В., Волянський В. Акціонерам і керівникам підприємств варто підготуватися до запровадження інституту похідного позову. URL : https://zib.com.ua/ua/117269-akcioneram_i_kerivnikam_pidpriemstv_varto_pidgotuvatisya_do_.html.

202. Паплик О. Договір між акціонерами товариства як спосіб здійснення корпоративних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 19–24.

203. Пашутіна В. Ю. Зловживання корпоративними правами: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ : Національна академія прокуратури України, 2014. 18 с.

204. Перша директива 68/151/ЄЕС Ради Європейського Співтовариства “Про координацію гарантій (застережних заходів), які вимагаються країнами-членами від компаній в рамках контексту другого абзацу Статті 58 Договору для захисту інтересів членів та інших з перспективою зробити такі гарантії однаковими в усьому

Співтоваристві” від 09.03.1968 року. URL : www.Zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_453.

205. Пиголь О. Corporate governance: зміни для покращення інвестиційного клімату. *Юридична газета online*. 18 квітня 2017. № 16 (566). URL : [//http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/corporate-governance](http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/corporate-governance).

206. Пиниор П., Выржиковски В. Правовая природа компании в соответствии с польским законодательством. *Очерки права компаний : сборник статей / И. В. Спасибо-Фатеева, Н. Ю. Филатова, и др., отв. ред. И. В. Спасибо-Фатеева. – Харьков : ЧП “ЭКУС”, Сообщество “Цивилистическая платформа”, 2019. С. 249–265.*

207. Піньор П. Принципи реалізації права голосу в акціонерному товаристві. *Міжнародний журнал “Право і суспільство” [текст] : за ред. д-ра юрид. наук, проф. Васильєвої В. А. Івано-Франківськ : Фоліант, 2016. Вип. 3. С. 88–93.*

208. Пленюк М. Д. Партисипативні зобов’язання учасників товариства. *Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації [текст] / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Івано-Франківськ, 2015. С. 193–198.*

209. Пленюк М. Д. Строки у регулюванні корпоративних правовідносин. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ) [текст] : Всеукраїнська науково-практична конференція : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 91–95.*

210. Плукар І. І. Правові наслідки порушення управителем зобов’язання за договором про участь у фонді фінансування будівництва. *Вісник господарського судочинства*. 2015. № 5. С. 148–157.

211. Погрібний Д. І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації. Харків : Видавництво “ФІНН”, 2009. 168 с.

212. Погрібний Д. І. Співвідношення понять “вихід учасника із товариства” та “перехід частки учасника”. *Вісник Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”*. 2011. № 4 (7). С. 151–157.

213. Пожоджук Т. Б. Суб'єктний склад корпоративного договору. *Право і суспільство*. 2020. № 2 (частина 2). С. 11–18.

214. Попов Ю. Похідні (непрямі) позови: іноземний досвід та українські перспективи. *Українське комерційне право*. 2012. № 12. С. 56–65.

215. Попов Ю. Ю. Закон України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” : наук.-практ. комент. Київ : К.І.С., 2019. 392 с.

216. Попова С. Поняття та ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб: питання теорії. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 64–68.

217. Посикалюк О. О. Механізм примусового продажу акцій squeeze-out: досвід ЄС та перспективи впровадження в законодавство України. *Проблеми модернізації приватного права в умовах євроінтеграції* : зб. наук. праць /за заг. ред. Ю. В. Білоусова ; НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, Хмельницький університет управління та права. Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2015. С. 94–102.

218. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 березня 2023 року у справі № 522/22473/15-ц. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/109390175>.

219. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 червня 2021 року у справі № 910/2388/20. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/97967345>.

220. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 квітня 2020 року в справі № 910/7674/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/90111800>.

221. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 вересня 2020 року у справі № 916/667/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/92284198>.

222. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 жовтня 2019 року у справі № 916/2084/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84911545>.

223. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 червня 2021 року у справі 906/1336/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/98235822>.

224. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 червня 2019 року у справі № 922/2005/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82738618>.

225. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2020 року у справі № 381/4019/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87640690>.

226. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 квітня 2020 року у справі № 910/122117/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88815574>.

227. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19 лютого 2020 року у справі № 361/17/15-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88187850>.

228. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року у справі № 923/876/16. URL : www.reyestr.court.gov.ua/Review/85614604.

229. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі № 509/577/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81691869>.

230. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 листопада 2020 року в справі № 908/137/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/93336732>.

231. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року у справі № 910/20261/16. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/86333859>.

232. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 червня 2021 року у справі № 916/2813/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/98531899>.

233. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 грудня 2019 року у справі № 904/10956/16. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86333853>.

234. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 27 лютого 2018 року у справі № 918/92/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72550977>.

235. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 21 березня 2018 року у справі № 927/699/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72938985>.

236. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 17 квітня 2018 року у справі № 922/1671/16. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73730364>.

237. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 21 листопада 2018 року у справі № 916/220/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78082136>.

238. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 19 червня 2019 року у справі № 916/2005/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82672190>.

239. Постанова Верховного Суду у складі колегії Касаційного господарського суду від 30 липня 2020 року у справі № 924/1237/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/90670346>.

240. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 листопада 2020 року в справі № 910/15324/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93005975>.

241. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 січня 2018 року у справі № 910/11316/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71659611>.

242. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 листопада 2020 року у справі № 910/8802/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/93149485>.

243. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 лютого 2021 року у справі № 904/982/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/95240657>.

244. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 березня 2021 року в справі № 911/178/20. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/95642759>.

245. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 31 березня 2021 року в справі № 923/875/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/96145751>.

246. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 травня 2021 року у справі № 910/15494/20. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/96881023>.

247. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02 грудня 2020 року в справі № 910/13957/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/93329963>.

248. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 січня 2018 року у справі № 910/11316/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71659611>.

249. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27 лютого 2018 року у справі № 906/594/16. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/72550923>.

250. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28 лютого 2019 року в справі № 904/4669/18. URL : www.reyestr.court.gov.ua/Review/80181036.

251. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04 вересня 2019 року в справі № 921/213/18. URL : www.reyestr.court.gov.ua/Review/84063787.

252. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 жовтня 2019 року в справі № 927/807/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85211417>.

253. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 квітня 2018 року у справі № 914/1968/16. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73410612>.

254. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 лютого 2020 року в справі № 916/1253/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87656447>.

255. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 13 лютого 2020 року в справі № 910/3794/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/87711901>.

256. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04 вересня 2019 року у справі № 910/10585/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/84039578>.

257. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27 лютого 2018 року у справі № 906/594/16. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/72550923>.

258. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 12 квітня 2018 року в справі № 914/1968/16. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/73410612>.

259. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 травня 2018 року у справі № 921/505/17-г/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/74411292>.

260. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 квітня 2020 року у справі № 922/1859/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/58805057>.

261. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 14 лютого 2018 року у справі № 910/783/17. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/72253399>.

262. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 26 червня 2018 року у справі № 904/3679/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75024622>.

263. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 жовтня 2020 року у справі № 916/2303/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92252443>.

264. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 03 липня 2018 року справі № 926/2301/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75135333>.

265. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 22 жовтня 2020 року справі № 912/3551/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/92471480>.

266. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 25 лютого 2020 року в справі № 904/1237/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87929481>.

267. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 лютого 2021 року в справі № 908/3492/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/95240533>.

268. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28 квітня 2021 року в справі № 910/12591/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/96822309>.

269. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 15 липня 2021 року у справі № 909/863/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/98391269>.

270. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 04 серпня 2021 у справі № 921/383/20. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/98851459>.

271. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 28 липня 2021 року в справі № 904/1112/20. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/98812421>.

272. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 16 березня 2023 року в справі № 915/1172/20. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/109645652>.

273. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 травня 2023 року у справі № 908/3213/21. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/111035929>.

274. Постанова Верховного Суду у складі палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду від 30 вересня 2021 року в справі № 910/16496/19. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/100704124>.

275. Постанова Верховного Суду у складі палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду від 11 грудня 2018 року у справі № 908/602/16. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78626275>.

276. Постанова Вищого господарського суду України від 12 квітня 2011 року. *Судова практика Вищого господарського суду України. Справи зі спорів у сфері корпоративних правовідносин* : офіц. вид. / Вищ. госп. суд України ; за заг. ред. В. І. Татькова. Київ : Ін Юре, 2012. 324 с.

277. Постанова Вищого господарського суду України від 18 листопада 2014 р. у справі № 902/595/14). URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41578488>.

278. Постанова Касаційного господарського суду від 14 лютого 2018 року в справі № 910/783/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72253399>.

279. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24 квітня 2019 року у справі № 914/921/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81435030>.

280. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 16 січня 2020 року у справі № 905/859/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86961698>.

281. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 05 березня 2020 року у справі № 910/5725/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88149742>.

282. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19 червня 2018 року у справі № 910/13901/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74811680>.

283. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 18 липня 2018 року у справі № 902/790/16. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75560122>.

284. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 13 березня 2018 року у справі № 904/9495/1. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72730864>.

285. Постанова Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 733-ЦА-КП-Е від 27.09.2012 року. URL : <https://smida.gov.ua/docs/postanovi>.

286. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 01 жовтня 2019 року в справі № 911/197/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84913845>.

287. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 06 березня 2019 року у справі № 910/2483/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80855001>.

288. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 19 грудня 2018 року у справі № 908/137/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78980906>.

289. Пояснювальна записка 09.12.2014 до проекту Закону про внесення змін до статті 41 Закону України “Про акціонерні товариства” № 1310 від 09.12.2014 (щодо кворуму загальних зборів акціонерних товариств з мажоритарними корпоративними правами держави). URL : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1.

290. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів № 4470 від 19.04.2016 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58790.

291. Пояснювальна записка до проекту Закону про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю № 4666 від 13.05.2016 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59093.

292. Пояснювальна записка до проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів” від 7 квітня 2015 року. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=54219&pf35401=331783>.

293. Правничий клуб: у спорах народжується істина. *Вісник Центру комерційного права*. 2013. № 43. С. 21–23.

294. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 3 : *Цивільно-правові науки. Приватне право* / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Харків : Право, 2008. 640 с.

295. Правові засади створення, діяльності та припинення юридичних осіб в Україні : навч. посібник / Ю. М. Юркевич, У. Б. Андрусів, О. Б. Верба-Сидор та ін.; за ред. Ю. М. Юркевича. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 412 с.

296. Принципи корпоративного управління ОЕСР. URL : <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36989> & С. 11.

297. Про внесення змін і доповнень до деяких законів України з метою вдосконалення цивільного законодавства : Законопроект за реєстраційним № 2635 від 19.12.2019 року. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67704.

298. Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період : Законопроект за реєстраційним № 6013 від 09.09.2021 року URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webroc4_1?pf3511=72707.

299. Рабовська С. Правовий зміст корпоративних прав за ГК та їх складові частини. *Право України*. 2005. № 7. С. 68–71.

300. Радван А., Надзьон А., Здірук В. Оцінка рівня наближення чинного законодавства про компанії, корпоративне управління, бухгалтерський облік і аудит й існуючих практик в Україні до стандартів і практик ЄС. Підсумковий звіт. Київ, грудень 2014. 108 с.

301. Радзієвська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україн : навч. посібник. 2-ге вид., стер. / за відп. ред. Л. К. Радзієвської. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 528 с.

302. Регурецька О. В. Охорона прав акціонерів в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ : НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2005. 195 с.

303. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу: монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. 2-ге вид., доп. та перероб. Одеса : Видавничий Дім "Гельветика", 2022. 908 с.

304. Рішення Господарського суду міста Києва від 12.12.2018 року у справі № 910/10422/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78926132>.

305. Рішення Конституційного Суду України від 01 грудня 2004 року в справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). *Голос України*. 20.01.2005. № 10.

306. Рішення Конституційного Суду України від 05.02.2013 року в справі № 1-3/2013 за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю "Ліхтнер Бетон Львів" щодо офіційного тлумачення положень частини четвертої статті 58, частини першої статті 64 Закону України "Про господарські товариства". URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-13>.

307. Рішення Конституційного Суду України від 11.05.2005 р. у справі № 1-11/2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-05>.

308. Рішення Конституційного Суду України від 22 липня 2020 року № 8-р(І)2020 у справі № 3-313/2019 (7438/19) за конституційною скаргою Акціонерного товариства “Закритий недиверсифікований інвестиційний фонд «АВАНПОСТ»” щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого частини п’ятої статті 11 Закону України “Про управління об’єктами державної власності”. URL : http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/8_p1_2020.pdf.

309. Рішення Конституційного Суду України від 30.11.2010 року у справі № 1-47/2010 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 14, 24, 64, пунктів 7-13 розділу VII “Прикінцеві положення” Закону України “Про Державний бюджет України на 2010 рік”. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-10>.

310. Розвиток корпоративного права: на порозі суттєвих нововведень. *Вісник Центру комерційного права*. 2013. № 43. С. 2–5.

311. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Договірне право: Академічний курс. Львів : ПАІС, 2020. 464 с.

312. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.

313. Рябота В. В. Реалізація прав акціонерів при злитті, приєднанні та поглинанні акціонерних товариств в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 15 с.

314. Сабодаш Р. Б. Авторизована електронна система: чи потрібна нам монополія Центрального депозитарію? *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ–Івано-Франківськ, 2020. С. 88–91.

315. Саванець Л. М. Перехід прав за бездокументарними цінними паперами: цивільно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 230 с.

316. Сазонов В. В. Підстави виникнення корпоративних правовідносин: цивільно-правовий аспект : автореф. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ : Національна академія правових наук, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака, 2020. 16 с.

317. Саракун І. Б. Деякі аспекти права акціонерів-інвесторів на одержання інформації про діяльність акціонерного товариства. *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина в Україні* : матеріали V-ї Регіональної міжвузівської наукової конференції [Івано-Франківськ, 16 квітня 2004 року]. Івано-Франківськ, 2004. С. 68–72.

318. Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2008. 20 с.

319. Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ : НДІ приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2007. 156 с.

320. Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект) : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009.

321. Саракун І. Б. Перспективи правового забезпечення здійснення корпоративних прав. *Приватне право і підприємництво* : зб. наук. праць. Вип. 8, 2009 р. / Редкол.: Крупчан О. Д. (гол. ред.) та ін. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2009. С. 32–34.

322. Саракун І. Б. Реалізація права на одержання дивідендів акціонерного товариства. *Актуальні питання цивільного та господарського права* 2009. № 6 (19). С. 16–21.

323. Селіванова І. А. До питання про підстави виникнення у держави корпоративних прав та їх класифікацію. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ) [текст]: Всеукраїнська науково-практична конференція* : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 64–67.

324. Серьогін С. Ю. Зловживання правом у сфері корпоративних відносин (порівняльно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. 20 с.

325. Сищук Л. Особенности правоприменения в корпоративных отношениях при реорганизации хозяйственных обществ. *LEGEA SI VIATA*. 2014. Februarie. С. 145–148.

326. Сіщук Л. В. Відчуження частки та вихід з товариства: порівняльно-правова характеристика правових конструкцій. *Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (2–3 жовтня 2015 р.). Івано-Франківськ, 2015. С. 226–233.

327. Сіщук Л. В. Перехід корпоративних прав при реорганізації господарських товариств. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ) [текст]: Всеукраїнська науково-практична конференція* : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 130–134.

328. Сіщук Л. В. Правові наслідки виходу учасника з господарського товариства. *Право і суспільство*. 2016. № 3. С. 133–143.

329. Сіщук Л. В. Реалізація корпоративних прав при реорганізації акціонерних товариств. *Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції : у двох томах. Том 1. Київ, 2013. С. 367–372.

330. Скоропис О. М. Проблеми захисту корпоративних прав в процесі ліквідації господарських товариств. *Охорона корпоративних прав [текст]* : матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (проведеного Лабораторією з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України спільно з Юридичним інститутом Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 1–2 жовтня 2010 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2011. С. 92–95.

331. Сліпенчук Н. А. Цивільно-правові способи захисту корпоративних прав : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Юридичний інститут, 2014. 212 с.

332. Сліпенчук Н. С. Правові підстави визнання недійсними угод між акціонерами товариства. *Корпоративні правочини [текст]* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27–28 вересня 2013 року. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 169–175.

333. Сліпченко С. О. Деякі питання визначення предмета корпоративних правочинів. *Корпоративні правочини [текст]* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27–28 вересня 2013 року. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 41–45.

334. Сліпченко С. О. Щодо можливості передачі права участі у товаристві. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ) [текст]* : Всеукраїнська науково-практична конференція : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 60–64.

335. Сліпченко С. О., Жорнокуй Ю. М. Правомірні очікування як об'єкт корпоративних правовідносин. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3 (90). С. 50–62.

336. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. 2-е видання, випр. і доп. Київ : Головна редакція “Українська радянська енциклопедія” (УРЕ), 1985. 966 с.
URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D4%EE%FO%EC%EO>

337. Словник української мови / Національна академія наук. Інститут української мови. Всеукраїнське товариство “Просвіта” імені Тараса Шевченка ; за відп. ред. В. В. Жайворонюк. Київ : Видавничий центр “Просвіта”, 2012. 1320 с.

338. Смірнов Г. Особливості переведення прав та обов’язків покупця як спосіб захисту порушеного переважного права в корпоративних відносинах. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 7. С. 20–26.

339. Смірнов Г. Правове регулювання захисту корпоративних прав: порівняльно-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 60–65.

340. Смітюх А. Щодо співвідношення корпоративних прав, організаційно-господарських повноважень та організаційно-установчих повноважень власника. *Право України*. 2018. № 6. С. 132–142.

341. Смітюх А. В. Корпоративне право у схемах : навч. посібник. Київ : Істина, 2011. 244 с.

342. Смітюх А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові засади : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ : Національна академія наук України; Інститут економіко-правових досліджень, 2019. 37 с.

343. Смітюх А. В. Щодо визначення поняття корпоративних прав учасника господарського товариства. *Правова держава*. 2015. № 20. С. 85.

344. Смітюх А. В., Капеліст М. М. Право акціонерів вимагати обов’язкового викупу акцій у зв’язку із вчиненням акціонерним товариством значних правочинів. *Правова держава*. 2011. № 13. С. 35–40.

345. Сміян Л. С., Нікітін Ю. В., Хоменко П. Г. Нотаріат в Україні : навч. посібник (2-е вид., стереотип) / за ред. Ю. В. Нікітіна. Київ : КНТ, 2008. 680 с.

346. Соколовський М. Окремі аспекти перевищення учасниками господарських товариств меж здійснення корпоративних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 77–82.

347. Соколовський М. В. Межі здійснення корпоративних прав: окремі цивільно-правові аспекти. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ [текст]: Всеукраїнська науково-практична конференція* : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 156–159.

348. Соколовський М. В. Межі здійснення суб'єктивних корпоративних прав учасників підприємницьких товариств : автореф. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ : Державний вищий навчальний заклад “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”; Навчально-науковий юридичний інститут, 2017. 20 с.

349. Сокурєнко В. Г., Савицкая А. Н. Право, свобода, равенство. Львов : Вища школа, 1981. 228 с.

350. Сороченко А. Акционерные соглашения в корпоративном праве Украины. *Закон и жизнь*. 2013. № 8. С. 81–84.

351. Сороченко А. Галузева належність та юридична сутність корпоративних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2012. № 4. С. 54–57.

352. Сороченко А. Проблеми реалізації акціонерами “права на незгоду” за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 8. С. 89–93.

353. Сосула О. Правова природа корпоративних прав. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <http://ena.lp.edu.ua>.

354. Спасибо-Фатеева И. В. Критический взгляд на виды и организационно-правовые формы юридических лиц Украины. *Очерки права компаний* : сборник статей / И. В. Спасибо-Фатеева, Н. Ю. Филатова и др.; отв. ред. И. В. Спасибо-Фатеева : ЧП “ЭКУС”, Сообщество “Цивилистическая платформа”, 2019. С. 284–317.

355. Спасибо-Фатеева І. Акціонерні угоди. *Право України*. 2009. № 12. С. 182–190.
356. Спасибо-Фатеева І. В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). *Судово-юридична газета*. 23.12.2019. С. 48/54. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsivilnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi>.
357. Спасибо-Фатеева І. Вчення про корпоративні права і цивілістична доктрина. *Право України*. 2014. № 6. С. 84–92.
358. Спасибо-Фатеева І. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об'єктів права власності. *Українське комерційне право*. 2004. № 5. С. 9–18.
359. Спасибо-Фатеева І. Права учасників товариства з обмеженою відповідальністю. *Українське комерційне право*. 2012. № 12. С. 7–13.
360. Спасибо-Фатеева І. Шляхи розв'язання проблем охорони та захисту корпоративних прав. *Вісник академії правових наук України*. 2009. № 1 (56). С. 150–155.
361. Спасибо-Фатеева І. В. Про юридичних осіб та корпоративні відносини. *З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації): продовження*. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/157461-schodo-reformuvannya-okremikh-institutiv-tsivilnogo-prava>.
362. Спасибо-Фатеева І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2000. 31 с.
363. Спасибо-Фатеева І., Дуденко Т. Правова природа майнових і корпоративних прав, їх оборотоздатність та деякі аспекти застави. *Юридичний радник*. 2005. № 2. С. 26–30.
364. Справа “Совтрансавто-Холдинг” проти України (заява № 48553/99). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043.
365. Степанова Т. Місце похідного позову в системі захисту у господарському судочинстві. *Право України*. 2020. № 7. С. 44–56.
366. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : [монографія]. КНТ, 2008. 184 с.

367. Столярчук А. Право акціонера (акціонерів), який набув переважну кількість акцій, на примусовий викуп решти акцій, як елемент корпоративного управління та захисту прав акціонерів. 15 квітня 2016 року. URL : http://prajus.com/news/PRAVO_AKCIONERA_AKCIONERIV.

368. Сядриста І. Деякі проблеми визначення суб'єкта акціонерної відповідальності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 80–84.

369. Таш'ян Р. І. Односторонні правочини у цивільному праві : монографія. Харків : Право, 2010. 200 с.

370. Теньков С. Недійсність рішень загальних зборів товариств. *Юридичний вісник України*. 2007. № 2 (602). С. 1, 8–9.

371. Тімуш І. С. Поняття та види зобов'язань. Сторони у зобов'язанні. *Цивільне право України (у запитаннях та відповідях)* : навч. посібник : практикум / за ред. В. К. Матвійчука, І. С. Тімуш. Київ : ВНЗ “Національна академія управління”, 2013.

372. Тімуш І. С. Цивільно-правові аспекти управління акціонерним товариством. *Матеріали конференції кафедри цивільного права і процесу*. 2018. 23 лютого. С. 152. URL : <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/32928>.

373. Томчишен С. Призначення та принципи здійснення переважного права на викуп часток (акцій) у статутному капіталі господарських товариств. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 121–132.

374. Узагальнення судової практики вирішення Господарським судом Львівської області у період з 01.01.2019 по 30.09.2019 р. таких категорій спорів: про оскарження рішень загальних зборів акціонерів (учасників) та/або наглядової ради господарських товариств; про застосування положень Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”; спорів, пов'язаних з обігом цінних паперів від 30.09.2019 № 06-11/ /19. *Архів Господарського суду Львівської області*.

375. Уразова Г. О. Право на вихід з господарського товариства. *Міжнародний журнал “Право і суспільство”*. 2016. Вип. 3. С. 144–151.

376. Уразова Г. О. Право учасника на вихід із товариства з обмеженою відповідальністю. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 129–138.

377. Ус М. Загальні засади захисту цивільних прав та інтересів. *З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації): продовження*. URL : <https://sud.ua/ru/news/publication/157461-schodo-reformuvannya-okremikh-institutiv-tsivilnogo-prava>.

378. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 17 грудня 2019 року у справі № 916/1731/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/86468669>.

379. Ухвала Великої Палати Конституційного Суду України від 10 жовтня 2019 року № 45-у/2019 про відмову у відкритті конституційного провадження щодо відповідності Конституції України положень статті 65-2 Закону України “Про акціонерні товариства”. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v045u710-19>.

380. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 02 липня 2019 року у справі № 908/137/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/82829796>.

381. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 вересня 2021 року у справі № 924/641/20. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/100049552>.

382. Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 05 грудня 2019 року у справі № 916/1731/18. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/86245295>.

383. Ухвала Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду від 13 лютого 2023 року у справі № 909/1154/21. URL : <http://reyestr.court.govua/Review/109100487>.

384. Федеративная Республика Германия. Закон. Торговое уложение Германии. Закон об акционерных обществах. Закон об обществах с ограниченной ответственностью. Закон о производственных и хозяйственных кооперативах = Deutsches Handelsgesetzbuch, Aktiengesetz, GmbHGesetz, Genossenschaftsgesetz : пер. с

нем. / [сост. В. Бергманн; пер. с нем. : Е. А. Дубовицкая]. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 624 с.

385. Харитонов Є. О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти) : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 464 с.

386. Харитонova О.І. Категорія корпоративних правовідносин у контексті цивільних організаційних правовідносин. *Наукові праці Національного університету “Одеська юридична академія”*. 2011. Том X. С. 324–334.

387. Харьковская цивилистическая школа: защита субъективных гражданских прав и интересов : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, М. Н. Сибилев, В. Л. Яроцкий и др. ; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2014. 672 с.

388. Харьковская цивилистическая школа: о договоре : монография / И. В. Спасибо-Фатеева, О. П. Печеный, В. И. Крат и др.; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2017. 576 с.

389. Хоменко М. Ефективність способів захисту цивільних прав та інтересів у практиці Європейського суду. *Юридична Україна*. 2016. № 5–6. С. 45–53.

390. Хорт Ю. Проблеми правового регулювання викупу акціонерним товариством власних акцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 10. С. 161–164.

391. Хорт Ю. В. Механізм захисту інтересів учасників акціонерних правовідносин через конструкцію статутного капіталу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2009. 20 с.

392. Хорт Ю. В. Обов’язковий викуп акціонерним товариством акцій на вимогу акціонерів. *Вісник господарського судочинства*. 2010. № 4. С. 111–118.

393. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

394. Цивільне право України: підручник. 3-є вид., перероб. і доп. У 2 частинах / за ред. проф. Р.Б. Шишки (кер. авт. кол.), Ч. 1. Загальна. Київ : Видавництво Ліра, 2022. 796 с.

395. Цивільне право України (у запитаннях та відповідях) : навч. посібник : Практикум / за ред. В. К. Матвійчука, І. С. Тімуш. Київ : ВНЗ “Національна академія управління”, 2013. 348 с.

396. Цивільне право України : підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. Київ : Істина, 2003. 776 с.

397. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / Д. В. Боброва, О. В. Дзера, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ : Юрінком Інтер, 2000. Кн. 1. 864 с.

398. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 3: Юридична особа / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія “Коментарі та аналітика”. Харків : Страйд, 2009. 736 с.

399. Цікало В. Види прав учасників господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 50–54.

400. Цікало В. Вплив Угоди про асоціацію на здійснення права участі акціонерів. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (12–13 лютого 2015 р.) : у 2 ч. Ч. 1. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2015. С. 227–230.

401. Цікало В. Засади здійснення прав учасників за Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 79–84.

402. Цікало В. Засади здійснення та захисту корпоративних прав: поняття й види. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 61–65.

403. Цікало В. Здійснення і захист права акціонерів на отримання дивідендів: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*.

Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. Вип. 63. С. 97–112.

404. Цікало В. Здійснення права на вихід із товариства з обмеженою відповідальністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 39–43.

405. Цікало В. Здійснення та захист права акціонерів на обов'язковий викуп акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 51–55.

406. Цікало В. Корпоративне товариство: поняття, ознаки, організаційно-правові форми. *Право України*. 2006. № 6. С. 48–50.

407. Цікало В. Корпоративні права територіальної громади. *Сучасні проблеми юридичної науки: стан і перспективи розвитку* : тези доп. та наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів / за ред. М. І. Панова. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2005. С. 131–133.

408. Цікало В. Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація. *Право України*. 2010. № 11. С. 102–111.

409. Цікало В. Окремі питання набуття, зміни та припинення прав учасників господарського товариства. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С. 151–165.

410. Цікало В. Передання прав за акціями, випущеними в документарній формі. *Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів Європейського Союзу* : матеріали I Міжнародної науково-методичної конференції. Львів, 2006. Вип. 1. С. 77–83.

411. Цікало В. Порівняльна характеристика правового регулювання здійснення права участі за законодавством України та Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 337–347.

412. Цікало В. Предмет договору про здійснення прав учасників господарського товариства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 68–73.

413. Цікало В. Свобода договору та її межі за новим Цивільним кодексом України. *Нотар*. 2003. № 2 (12). С. 33–36.

414. Цікало В. Свобода укладення договору та її межі. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 1999. Вип. 34. С. 169–173.

415. Цікало В. Сторінка у соціальній мережі Facebook; Судові новини; Правові позиції Верховного Суду; 08.02.2018 року. URL : [https://www.facebook.com/Володимир Цікало/08 February 2018](https://www.facebook.com/Володимир-Цікало/08-February-2018).

416. Цікало В. Умови здійснення права акціонерів на викуп акцій з ініціативи товариства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 25–30.

417. Цікало В. Умови здійснення права акціонерів на конвертацію (обмін) акцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 41–45.

418. Цікало В. Умови здійснення та захисту права акціонера на обов'язковий викуп акцій товариством. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 52–56.

419. Цікало В. Як помирити ЦК з ГК. Про основні положення норм Цивільного та Господарського кодексів України та проблемні питання їх застосування, що можуть вплинути на ефективність договірних відносин між суб'єктами господарювання і корпоративного управління. *Нотар*. 2003. № 4 (14). С. 30–34.

420. Цікало В. І. Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах акціонерів. *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: (до 150-річчя від дня його народження)* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20–21 травня 2016 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2016. С. 204–208.

421. Цікало В. І. Ефективність у захисті корпоративних прав. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 193–196.

422. Цікало В. І. Загальні умови здійснення корпоративних прав. *Ольвійський форум – 2010: стратегії України в геополітичному просторі* : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Т. 10. С. 66–68.

423. Цікало В. І. Захист корпоративного права акціонерів на скликання позачергових загальних зборів. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин* : зб. наук. праць / НАПрН України, НДІ приват. права і підприємництва; редкол.: О. Д. Крупчан [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ : Ред. журн. “Право України”, 2013. С. 67–71.

424. Цікало В. І. Здійснення прав засновників акціонерного товариства та корпоративних прав акціонерів за допомогою вчинення нотаріальних дій. *Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 15–16 квітня 2011 р.; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2011. С. 409–411.

425. Цікало В. І. Корпоративні права: поняття, ознаки та види. *Тези Міжнародної науково-практичної конференції “Ольвійський форум 2007 : стратегії України в геополітичному просторі”*. 6–9 червня 2007 р. Ялта : Крим, Україна, 2007. С. 135–137.

426. Цікало В. І. Оновлення поняття “корпоративних прав”. *Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України: концепція, напрями, перспективи* : матеріали X Міжнародного цивілістичного форуму. Київ, 2020. С. 96–99.

427. Цікало В. І. Особливості захисту права акціонерів на обов'язковий викуп акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 249–251.

428. Цікало В. І. Особливості здійснення корпоративних прав держави і територіальної громади. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. Спеціальний випуск. № 929*. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2010. С. 243–246.

429. Цікало В. І. Особливості здійснення права на участь у діяльності загальних зборів акціонерів за законодавством Європейського Союзу. *Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie. PRAVNA VEDA A PRAX V TRETOM TISICROCI / 27. – 28. Februar 2015*. Kosice : Universita Pavla Josefa Savarika v Kosiciach, 2015. S. 111–113.

430. Цікало В. І. Особливості здійснення права участі у співвідношенні із корпоративним правочином. *Корпоративні правочини [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 вересня 2013 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2013. С. 46–51.

431. Цікало В. І. Особливості здійснення та захисту права акціонерів на участь у розподілі прибутку товариства за законодавством ЄС. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 27 лютого 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 189–191.

432. Цікало В. І. Переважне право на придбання акцій, що пропонуються до відчуження акціонером: здійснення та захист. *Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 26 травня 2017 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова; економ.-прав. ф-т. Одеса : Астропринт, 2017. С. 38–42.

433. Цікало В. І. Перспективи правового регулювання засад здійснення корпоративних прав. *Рекодифікація Цивільного кодексу України: перспективи правового регулювання корпоративних відносин* : зб. наук. праць за матеріалами ХІХ Міжнародної науково-практичної конференції (24 вересня 2021 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2021. С. 143–146.

434. Цікало В. І. Поняття договору про здійснення прав учасників господарського товариства. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин* : матеріали наук.-практ. конф., присвячені 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслової (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 205–207.

435. Цікало В. І. Порівняльна характеристика корпоративних прав і прав членів кооперативу. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім “Гельветика”, 2020. Т. 3. С. 518–521.

436. Цікало В. І. Право акціонера на звернення до нотаріуса у разі невиконання дивідендів. *Міжнародний журнал “Право і суспільство” [текст]* : за ред. д-ра юрид. наук, проф. Васильєвої В. А. Івано-Франківськ : Фоліант, 2017. Вип. 5. С. 175–182.

437. Цікало В. І. Право учасника на інформацію про господарське товариство за законодавством України та Європейського Союзу. *“Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії”* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 24–25 квітня 2015 р. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2015. С. 86–88.

438. Цікало В. І. Правова природа строку повідомлення про вихід із товариства. *Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам’яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 16 травня 2014 р.) / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2014. С. 93–95.

439. Цікало В. І. Правові проблеми переходу прав за корпоративними цінними паперами. *Проблеми правового регулювання корпоративних відносин в Україні*. Львів : юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. С. 39–61.

440. Цікало В. І. Проблеми та перспективи правового регулювання відносин, пов’язаних з приватизацією пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави. *Державне регулювання економічних відносин: розвиток законодавства та проблеми*

правозастосування у господарських спорах : матеріали науково-практичної конференції. 16–17 квітня 2008 року, м. Львів. Львів : Вищий господарський суд України. Львівський апеляційний господарський суд, 2008. С. 463–466.

441. Цікало В. І. Пропорційні та співмірні корпоративні права у проєкті Закону України “Про акціонерні товариства”. *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ–Івано-Франківськ, 2020. С. 121–124.

442. Цікало В. І. Система корпоративного управління. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти [текст]* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 березня 2015 року, м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ : Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 230–233.

443. Цікало В. І. Співвідношення між вартістю частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю та здійсненням права участі. *Наука та освіта XXI століття* : матеріали звітної викладацької та студентської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 30 квітня 2014 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. С. 194–197.

444. Цікало В. І. Співвідношення між прийняттям рішень загальними зборами товариства та їх повноважністю. *Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (2–3 жовтня 2015 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2015. С. 298–300.

445. Цікало В. І. Співвідношення понять “корпорація” та “корпоративне товариство”. *Римське право і сучасність* : тези доповідей міжнародної науково-

методичної конференції (19–20 травня 2006 р.) м. Одеса / Одеська національна юридична академія; Хмельницький університет управління та права. Одеса : Фенікс, 2005. С. 67–69.

446. Цікало В. І. Строки здійснення корпоративних прав та виконання корпоративних обов'язків, позовна давність у Законі України “Про акціонерні товариства”. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2010. № 2 (64). С. 7–11.

447. Цікало В. І. Строки у корпоративних відносинах (на прикладі Закону України “Про акціонерні товариства”). “Ольвійський форум – 2009 : стратегії України в геополітичному просторі” : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Т. 2. С. 103–106.

448. Цікало В. І. Суб'єкти корпоративних правовідносин. *Збірник праць науково-практичного семінару “Проблеми виникнення та припинення корпоративних відносин”*. 28 квітня 2006 р. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. С. 28–36.

449. Цікало В. І. Суб'єктивне корпоративне право: поняття, ознаки та види. *Проблеми здійснення охорони прав учасників цивільних правовідносин* : зб. доповідей та тез повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції м. Макіївка, 21–22 вересня 2007 р. / ред. кол. Р. Б. Шишка, Р. В. Мавліханова. Харків : Макіївський економіко-гуманітарний інститут, Харківський національний університет внутрішніх справ, НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. Макіївка–Харків, 2007. С. 36–38.

450. Цікало В. І. Судовий захист права акціонерів на виплату дивідендів. *П'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22 травня 2015 р.) / відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2015. С. 254–258.

451. Цікало В. І. Термін як часова категорія у Законі України “Про акціонерні товариства”. “Ольвійський форум – 2011: стратегії України в геополітичному просторі” : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Т. 9. С. 93–96.

452. Цікало В. І., Оприско М. В. Корпоративні права подружжя: складні питання у судовій практиці. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 10 (182). С. 43–47.

453. Цікало В., Цікало О. Участь нотаріуса у виникненні, здійсненні та припиненні корпоративних прав акціонерів. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2011. № 3 (57). С. 154–159.

454. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав : монографія. Вид. 2-ге, перероблене і доповнене. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 590 с.

455. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 588 с.

456. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення переважного права учасників товариства на придбання частки (її частини) іншого учасника. *Juris europensis scientia*. 2023. Вип. 1. С. 42–46.

457. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення прав учасників господарських товариств в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 84–89.

458. Цікало В. І. Здійснення і захист права на справедливу ціну примусового продажу акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*. 2023. № 02. С. 145–149.

459. Цікало В. Перспективи здійснення права на відшкодування збитків, завданих посадовими особами господарського товариства, в умовах оновлення корпоративного законодавства. *Veda a perspektivy*. 2023. № 4 (23). С. 152–164.

460. Цікало В. І. Класифікація способів захисту прав учасників господарських товариств в період оновлення корпоративного законодавства. *Наукові перспективи*. 2023. № 4 (34). С. 500–513.

461. Цікало В. І. Право на аудиторську перевірку діяльності господарського товариства в умовах модернізації корпоративного законодавства. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 5 (19). С. 365–373.

462. Цікало В. І. Строки (терміни) звернення за захистом корпоративних прав. *Строки. Позовна давність* : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС. 2021. 240 с.

463. Цікало В. І. Зміст договору про здійснення прав учасників господарського товариства в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Договір як універсальна форма правового регулювання* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої пам'яті академіка Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора юридичних наук, професора Володимира Васильовича Луця (1933–2021) (м. Івано-Франківськ, 7 квітня 2023 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. С. 132–134.

464. Цікало В. І. Сфера здійснення прав учасників товариств в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Одинадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : (до 25-річчя заснування економіко-правового факультету) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) / відповід. ред. В. І. Труба, упор. А. Л. Святошнюк ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, економ.-прав. ф-т. – Одеса : Фенікс, 2023. 154 с. URL : http://liber.onu.edu.ua/pdf/11jurid_disp.pdf. С. 105–108.

465. Цікало В. І. Здійснення акціонерами права на голосування в умовах воєнного стану. *Зміни у корпоративному законодавстві в період дії правового режиму воєнного стану в Україні [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XX Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2022 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук В.А. Ваильєвої. Івано-Франківськ, 2022. С. 135–138.

466. Цікало В. Форми здійснення корпоративних прав. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXVI звітної науково-практичної конференції (6–7 лютого 2020 р.): у 2-х ч. Ч. 1. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 181–182.

467. Цюра В. В. Деякі питання визначення представництва як форми реалізації права на захист. *Корпоративне прав України та європейських країн: питання теорії та практики [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 252–254.

468. Цюра В. В. Договір доручення як форма реалізації корпоративних прав. *Корпоративне право України та країн Європейського Союзу: новели законодавства [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XVI Міжнародної науково-практичної конференції (5–6 жовтня 2018 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2018. С. 182–185.

469. Цюра В. В. Здійснення представництва під час відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. *Правовий захист корпоративних прав за законодавством України та країн Європейського Союзу [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XVII Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 вересня 2019 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2019. С. 260–265.

470. Чабан О. А. Інститут похідного позову в Англії та Уельсі. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2020. Т. 27. С. 94–99.

471. Четверта Директива № 78/660/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств, що ґрунтується на статті 54 (3) “G” Договору про річну звітність деяких типів господарських товариств від 25 липня 1978 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_908.

472. Швейцарский обязательственный закон. Федеральный закон о дополнении Швейцарского гражданского кодекса (Часть пятая: Обязательственный закон) : от 30 марта 1911 г. (по состоянию на 1 марта 2012 г.) / пер. с нем., фр. [Гайденко Шер Н. И., Шер М.]. Москва : Инфотропик Медиа, 2012. 576 с.

473. Швидка Т. І., Логвиненко С. С. Дотримання гарантій непорушності права власності в механізмі реалізації процедури сквіз-ауту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 314–317.

474. Швидка Т., Халецька К. Комплаєнс-контроль у системі корпоративного управління господарськими товариствами. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 85–90.

475. Шевчук О., Бобер С. Корпоративні права учасника господарського товариства: проблеми правової регламентації. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (16). С. 186–190.

476. Шеремета С., Ніколайчук Ю. Сквіз-аут та сел-аут: перспективи впливу на корпоративне управління. *Юридична газета online*. 18 квітня 2017. № 16 (566). URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/skvizaut-ta-selaut>.

477. Шишка Р. Б. Корпоративні правочини. *Корпоративні правочини [текст]* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 27–28 вересня 2013 року. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 15–19.

478. Шишка Р. Б. Переважаючі права у корпоративному праві. *Корпоративне право України та інших європейських країн: порівняльного-правова характеристика [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 вересня 2014 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2014. С. 65–68.

479. Штим Т. Б. Акціонерні угоди, правочини із заінтересованістю та значні правочини в акціонерних товариствах : автореф. канд. дис. ... юрид. наук : 12.00.04. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. 20 с.

480. Штим Т. Б. Правова природа акціонерної угоди. *Європейські перспективи*. 2013. № 1. С. 146–150.

481. Щербакова Н. В. Корпоративні способи захисту прав учасників під час реорганізації господарських товариств. *Міжнародний журнал “Право і суспільство”*. 2019. Вип. 10. С. 114–123.

482. Щербакова Н. В. Щодо запровадження процедури визнання реорганізації акціонерного товариства недійсною. *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами XVIII науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ–Івано-Франківськ, 2020. С. 135–140.

483. Щербина В.С. Господарське право : підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 592с.

484. Щербина В., Боднар Т. Договори в товаристві з обмеженою відповідальністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 81–87.

485. Щербина В. С., Боднар Т. В. Відповідальність посадових осіб за збитки, завдані юридичній особі: матеріально-правовий та процесуально-правовий аспекти. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 120–128.

486. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 160 с.

487. Юргелевич С. Дотримання балансу інтересів при запровадженні механізму витіснення міноритарних акціонерів. *Вісник Центру комерційного права*. 2013. № 43. С. 13–17.

488. Юркевич Ю. Договір про реалізацію прав та виконання обов'язків між засновниками (учасниками) господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 88–91.

489. Юркевич Ю. М. Командитні товариства за законодавством України. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 94–99.

490. Юркевич Ю. М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом : монографія. Хмельницький : Цюпак, 2010. 224 с.

491. Яворська О. Імплементация, апроксимация, рекодификация чи впорядкування цивільного законодавства. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXVI звітної науково-практичної конференції (6–7 лютого 2020 р.) : у 2-х ч. Ч. 1. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 220–225.

492. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність: цивільно-правові аспекти : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. 384 с.

493. Яворська О. С. Корпоративний договір у механізмі корпоративного управління. *Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня – 1 жовтня 2016 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2016. С. 286–289.

494. Якубівський І. Є. Набуття, здійснення та захист майнових прав інтелектуальної власності в Україні : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 552 с.

495. Янкова О. С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Донецьк : Національна академія наук України. Інститут економіко-правових досліджень, 2000. 22 с.

496. Яновицька Г. Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні : монографія. Львів : Видавництво “Растр-7”, 2018. 400 с.

497. Янюк Ю., Недошовенко О. Похідні позови і чому вони не популярні в Україні? URL : <https://evris.law/uk/stattja-pohidni-pozovi-i-chomu-voni-ne-populjarni-v-ukraini>.

498. Яримович У. В. Придбання корпоративних прав як форма здійснення інвестицій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Київ : Національна академія наук України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2012. 20 с.

499. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) : монографія. Харків : Право, 2006. 544 с.

500. Ясечко С. В. Право акціонерів на інформацію як елемент корпоративного права. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин (21–22 вересня 2012 р., м. Івано-Франківськ [текст]* : Всеукраїнська науково-практична

конференція : зб. наук. праць / ред. кол.: О. Д. Крупчан, В. В. Луць, В. А. Васильєва, І. Б. Саракун. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. С. 108–110.

501. Яценко І. С. Корпоративне право Республіки Польща: (основні положення) : наук.-практ. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 226 с.

502. Charles R. Korsmo & Minor Myers. The Single-Owner Standard and the Public-Private Choice. *Journal of Corporation Law*. 2022. № 3. Vol. 47. P. 675–713.

503. Charles R. Korsmo & Minor Myers. What Do Stockholders Own? The Rise of the Trading Price Paradigm in Corporate Law. *Journal of Corporation Law*. 2022. № 2. Vol. 42. P. 389–433.

504. Hnativ O., Rym T., Tsikalo V., Rym O. Combination of private law and public law principles in the regulation of investment relations. *PA Persona e Amministrazione*. 2022. V. 11 № 2, II – Studi. Pubblicato 2023-04-12. P. 841–861.

505. Kibenko O. Законопроектом № 2635 передбачена справжня революція організаційно-правових форм юридичних осіб. URL : <https://www.facebook.com/olena.kibenko/26 December 2019>.

506. Kossak V., Yakubivskyi I., Oprysko M., Tsikalo V. and Bek Y. Legal Consequences of Mock Transactions. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. № 9. P. 1600–1607.

507. Peter Molk. Delaware Law for Non-Corporate Entities: A Commentary. *Journal of Corporation Law*. 2022. № 2. Vol. 48. P. 101–107.

508. Piniog P. Принципи реалізації права голосу в акціонерному товаристві. *Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації [текст]* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (2–3 жовтня 2015 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук. акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2015. С. 187–193.

509. Robert J. Rhee. The Irrelevance of Delaware Corporate Law. *Journal of Corporation Law*. 2023. № 2. Vol. 48. P. 295–352.

510. Tsikalo W. Spółki korporacyjne jednego udziałowca według prawodawstwa Ukrainy. *Warunki podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej w rejonach przygranicznych Polski i Ukrainy* / pod redakcją Rafała Biskupa, Małgorzaty Ganczar. Recenzja naukowa dr hab. Artur Kus. Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2007. S. 200–206.

511. Tsikalo V. Specific characteristics of corporate rights under Ukrainian legislation. *Cuestiones Politicas*. 2022. № 73. Vol. 40. P. 633–654.

512. Zaba M. Примусовий викуп акцій у Кодексі торговельних товариств Польщі. *Корпоративне право України та інших європейських країн: порівняльно-правова характеристика [текст]: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 вересня 2014 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2014. С. 80–86.*

513. Zikalo V. Problemy obrony praw korporacyjnych na Ukrainie. *Pravo Ukraїnskie. Wybrane zagadnienia* / red. M. Bartnik, M. Bielecki, J. Nikolajew. Lublin : Towarzystwo Wydawnictw Naukowych LIBROPOLIS, 2013. S. 143–150.

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача:

Монографії та інші праці:

1. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав: монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 588 с.
2. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення корпоративних прав: монографія. Вид. 2-ге, перероблене і доповнене. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 590 с.
3. Корпоративне право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 512 с. (§ 1 глави 4).
4. Корпоративное право / Венедиктова И. В., Гнидченко Г. Г., Кагановская Т. Е. и др. ; под ред. У. Хельманна, И. В. Венедиктовой. Хмельницкий : Хмельницкий университет управления и права, 2015. С. 144–146. (глави 2–4, 6).
5. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. В. М. Коссака. Київ : Правова єдність, 2010. 672 с. (коментар до глав 1, 3, 4, 11, 13, 14, 17, 18, 21).
6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. Вид. 2-ге, змін. і доп. / за ред. В. М. Коссака. Київ : Істина, 2008. 992 с. (коментар до глав 5, 18–19).

Статті, що опубліковані у наукових фахових виданнях:

7. Kossak V., Yakubivskiy I., Oprysko M., Tsikalo V. and Bek Y. Legal Consequences of Mock Transactions. *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. № 9. P. 1600–1607 (належить до 3 квартилю – прирівнюється до 2 публікацій).
8. Tsikalo V. Specific characteristics of corporate rights under Ukrainian legislation. *Cuestiones Politicas*. 2022. № 73. Vol. 40. P. 633–654.
9. Hnativ O., Rym T., Tsikalo V., Rym O. Combination of private law and public law principles in the regulation of investment relations. *PA Persona e Amministrazione*. 2022. V. 11 № 2, II – Studi. Pubblicato 2023-04-12. P. 841–861 (належить до 4 квартилю).

10. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення переважного права учасників товариства на придбання частки (її частини) іншого учасника. *Juris europensis scientia*. 2023. Вип. 1. С. 42–46.

11. Цікало В. І. Засада пропорційності здійснення прав учасників господарських товариств в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 84–89.

12. Цікало В. І. Здійснення і захист права на справедливу ціну примусового продажу акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання*. 2023. № 02. С. 145–149.

13. Цікало В. Перспективи здійснення права на відшкодування збитків, завданих посадовими особами господарського товариства, в умовах оновлення корпоративного законодавства. *Veda a perspektivu*. 2023. № 4 (23). С. 152–164.

14. Цікало В. І. Класифікація способів захисту прав учасників господарських товариств в період оновлення корпоративного законодавства. *Наукові перспективи*. 2023. № 4 (34). С. 500–513.

15. Цікало В. І. Право на аудиторську перевірку діяльності господарського товариства в умовах модернізації корпоративного законодавства. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 5 (19). С. 365–373.

16. Цікало В. Засади здійснення та захисту корпоративних прав: поняття й види. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 61–65.

17. Цікало В. Засади здійснення прав учасників за Законом України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю”. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 79–84.

18. Цікало В. Умови здійснення права акціонерів на викуп акцій з ініціативи товариства. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 3. С. 25–30.

19. Цікало В. Умови здійснення та захисту права акціонера на обов’язковий викуп акцій товариством. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 52–56.

20. Цікало В. Здійснення та захист права акціонерів на обов'язковий викуп акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 51–55.
21. Цікало В. Умови здійснення права акціонерів на конвертацію (обмін) акцій. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 41–45.
22. Цікало В. Здійснення права на вихід із товариства з обмеженою відповідальністю. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 39–43.
23. Цікало В. Предмет договору про здійснення прав учасників господарського товариства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 68–73.
24. Цікало В. Види прав учасників господарських товариств. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 50–54.
25. Цікало В. Окремі питання набуття, зміни та припинення прав учасників господарського товариства. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С. 151–165.
26. Цікало В. І. Право акціонера на звернення до нотаріуса у разі невиконання дивідендів. *Міжнародний журнал “Право і суспільство” [текст]* : за ред. д-ра юрид. наук, проф. Васильєвої В. А. Івано-Франківськ : Фоліант, 2017. Вип. 5. С. 175–182.
27. Цікало В. Здійснення і захист права акціонерів на отримання дивідендів: порівняльно-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. Вип. 63. С. 97–112.
28. Цікало В. Порівняльна характеристика правового регулювання здійснення права участі за законодавством України та Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Вип. 61. С. 337–347.
29. Цікало В. І., Оприско М. В. Корпоративні права подружжя: складні питання у судовій практиці. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 10 (182). С. 43–47.
30. Zikalo V. Problemy obrony praw korporacyjnych na Ukrainie. *Pravo Ukrainskie. Wybrane zagadnienia* / red. M. Bartnik, M. Bielecki, J. Nikolajew. Lublin : Towarzystwo Wydawnictw Naukowych LIBROPOLIS, 2013. S. 143–150.

31. Цікало В. І. Строки здійснення корпоративних прав та виконання корпоративних обов'язків, позовна давність у Законі України “Про акціонерні товариства”. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2010. № 2 (64). С. 7–11.

32. Цікало В. Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація. *Право України*. 2010. № 11. С. 102–111.

33. Цікало В. І. Особливості здійснення корпоративних прав держави і територіальної громади. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право. Спеціальний випуск. № 929*. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2010. С. 243–246.

34. Tsikalo W. Spółki korporacyjne jednego udziałowca według prawodawstwa Ukrainy. *Warunki podejmowania i prowadzenia działalności gospodarczej w rejonach przygranicznych Polski i Ukrainy / pod redakcją Rafała Biskupa, Małgorzaty Ganczar*. Recenzja naukowa dr hab. Artur Kus. Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2007. S. 200–206.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

35. Цікало В. І. Зміст договору про здійснення прав учасників господарського товариства в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Договір як універсальна форма правового регулювання* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції присвяченої пам'яті академіка Національної академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора юридичних наук, професора Володимира Васильовича Луця (1933–2021) (м. Івано-Франківськ, 7 квітня 2023 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2023. С. 132–134.

36. Цікало В. І. Сфера здійснення прав учасників товариств в умовах новелізації корпоративного законодавства. *Одинадцяті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : (до 25-річчя заснування економіко-правового факультету) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 травня 2023 р.) / відповід. ред. В. І. Труба, упор. А. Л. Святошнюк ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, економ.-прав. ф-т. Одеса : Фенікс, 2023. 154 с. URL : http://liber.onu.edu.ua/pdf/11jurid_disp.pdf. С. 105–108.

37. Цікало В. І. Здійснення акціонерами права на голосування в умовах воєнного стану. *Зміни у корпоративному законодавстві в період дії правового режиму воєнного стану в Україні* : зб. наук. праць за матеріалами XX Міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2022 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук В.А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2022. С. 135–138.

38. Цікало В. І. Перспективи правового регулювання засад здійснення корпоративних прав. *Рекодифікація Цивільного кодексу України: перспективи правового регулювання корпоративних відносин* : зб. наук. праць за матеріалами XIX Міжнародної науково-практичної конференції (24 вересня 2021 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2021. С. 143–146.

39. Цікало В. Строки (терміни) звернення за захистом корпоративних прав. *Строки. Позовна давність* : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, ЕКУС, 2021. С. 121–142.

40. Цікало В. Форми здійснення корпоративних прав. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXVI звітної науково-практичної конференції (6–7 лютого 2020 р.) : у 2-х ч. Ч. 1 Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. С. 181–182.

41. Цікало В. І. Ефективність у захисті корпоративних прав. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку* : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 193–196.

42. Цікало В. І. Порівняльна характеристика корпоративних прав і прав членів кооперативу. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім “Гельветика”, 2020. Т. 3. С. 518–521.

43. Цікало В. І. Пропорційні та співмірні корпоративні права у проєкті Закону України “Про акціонерні товариства”. *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи* : зб. наук. праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ–Івано-Франківськ, 2020. С. 121–124.

44. Цікало В. І. Оновлення поняття “корпоративних прав”. *Рекодифікація (оновлення) цивільного законодавства України: концепція, напрями, перспективи* : матеріали X Міжнародного цивілістичного форуму. Київ, 2020. С. 96–99.

45. Цікало В. І. Поняття договору про здійснення прав учасників господарського товариства. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин* : матеріали наук.-практ. конф., присвячені 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 17 лют. 2017 р.). Харків : Право, 2017. С. 205–207.

46. Цікало В. І. Переважне право на придбання акцій, що пропонуються до відчуження акціонером: здійснення та захист. *Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 26 травня 2017 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова; економ.-прав. ф-т. Одеса : Астропринт, 2017. С. 38–42.

47. Цікало В. І. Особливості захисту права акціонерів на обов'язковий викуп акцій у разі придбання домінуючого контрольного пакета. *Корпоративне право України та європейських країн: питання теорії та практики* : зб. наук. праць за матеріалами XV Міжнародної науково-практичної конференції (6–7 жовтня 2017 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2017. С. 249–251.

48. Цікало В. І. Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах акціонерів. *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: (до 150-річчя від дня його народження)* :

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20–21 травня 2016 р.) / упоряд. і відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2016. С. 204–208.

49. Цікало В. І. Особливості здійснення права на участь у діяльності загальних зборів акціонерів за законодавством Європейського Союзу. *Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie. PRAVNA VEDA A PRAX V TRETOM TISICROCI / 27. – 28. Februar 2015*. Kosice : Universita Pavla Josefa Savarika v Kosiciach, 2015. S. 111–113.

50. Цікало В. Вплив Угоди про асоціацію на здійснення права участі акціонерів. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали XXI звітної науково-практичної конференції (12–13 лютого 2015 р.) : у 2 ч. Ч. 1. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2015. С. 227–230.

51. Цікало В. І. Особливості здійснення та захисту права акціонерів на участь у розподілі прибутку товариства за законодавством ЄС. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 93-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 27 лютого 2015 р.). Харків : Право, 2015. С. 189–191.

52. Цікало В. І. Система корпоративного управління. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 березня 2015 року, м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ : Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. С. 230–233.

53. Цікало В. І. Право учасника на інформацію про господарське товариство за законодавством України та Європейського Союзу. *“Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії”* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 24–25 квітня 2015 р. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2015. С. 86–88.

54. Цікало В. І. Судовий захист права акціонерів на виплату дивідендів. *П'ять юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті*

Є. В. Васьковського : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22 травня 2015 р.) / відповід. ред. І. С. Канзафарова; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2015. С. 254–258.

55. Цікало В. І. Співвідношення між прийняттям рішень загальними зборами товариства та їх повноважністю. *Корпоративне право України та інших європейських країн: шляхи гармонізації* : зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (2–3 жовтня 2015 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2015. С. 298–300.

56. Цікало В. І. Співвідношення між вартістю частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю та здійсненням права участі. *Наука та освіта XXI століття* : матеріали звітної викладацької та студентської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 30 квітня 2014 року). Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. С. 194–197.

57. Цікало В. І. Правова природа строку повідомлення про вихід із товариства. *Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 16 травня 2014 р.) / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2014. С. 93–95.

58. Цікало В. І. Особливості здійснення права участі у співвідношенні із корпоративним правочином. *Корпоративні правочини* : зб. наук. праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 вересня 2013 р., м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України ; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2013. С. 46–51.

59. Цікало В. І. Захист корпоративного права акціонерів на скликання позачергових загальних зборів. *Вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин* : зб. наук. праць / НАПрН України, НДІ приват. права і

підприємництва; редкол.: О. Д. Крупчан [та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Київ : Ред. журн. “Право України”, 2013. С. 67–71.

60. Цікало В., Цікало О. Участь нотаріуса у виникненні, здійсненні та припиненні корпоративних прав акціонерів. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2011. № 3 (57). С. 154–159.

61. Цікало В. І. Здійснення прав засновників акціонерного товариства та корпоративних прав акціонерів за допомогою вчинення нотаріальних дій. *Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 15–16 квітня 2011 р.; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса : Астропринт, 2011. С. 409–411.

62. Цікало В. І. Термін як часова категорія у Законі України “Про акціонерні товариства”. *“Ольвійський форум – 2011 : стратегії України в геополітичному просторі”* : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. Т. 9. С. 93–96.

63. Цікало В. І. Загальні умови здійснення корпоративних прав. *Ольвійський форум – 2010: стратегії України в геополітичному просторі* : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Т. 10. С. 66–68.

64. Цікало В. І. Строки у корпоративних відносинах (на прикладі Закону України “Про акціонерні товариства”). *“Ольвійський форум – 2009 : стратегії України в геополітичному просторі”* : тези. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. Т. 2. С. 103–106.

65. Цікало В. І. Проблеми та перспективи правового регулювання відносин, пов'язаних з приватизацією пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави. *Державне регулювання економічних відносин: розвиток законодавства та проблеми правозастосування у господарських спорах* : матеріали науково-практичної конференції. 16–17 квітня 2008 року, м. Львів. Львів : Вищий господарський суд України. Львівський апеляційний господарський суд, 2008. С. 463–466.

ЗАКОН УКРАЇНИ**“Про внесення змін і доповнень до Цивільного кодексу України та інших законів України щодо удосконалення здійснення та захисту корпоративних прав”**

1. Внести зміни до таких законодавчих актів:

1) у Цивільному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., № 40–44, ст. 356):

викласти частину п'яту статті 12 у такій редакції: “Якщо законом встановлені правові наслідки несправедливого, недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є справедливою, добросовісною та розумною”.

доповнити абзац перший частини другої статті 16 пунктом 11 такого змісту: “визнання нечинними і скасування локальних правових актів господарського товариства”.

доповнити частину другу статті 16 новим абзацом такого змісту: “У випадку, якщо закон або договір не встановлюють ефективного (доступного та достатнього) способу захисту, суд відповідно до викладеної в позові вимоги особи, яка звернулася до нього, може захистити її цивільне право або інтерес іншим ефективним способом, який не суперечить закону”.

доповнити частину четверту статті 92 абзацом такого змісту: “Учасники (учасник, акціонер) господарського товариства, яким (якому) сукупно належить не менш як 10 відсотків статутного капіталу, можуть (може) на захист своїх корпоративних прав вимагати відшкодування завданих збитків, а також визнання недійсним правочину, вчиненого товариством, якщо він суперечить актам цивільного законодавства”.

викласти статтю 96-1 Цивільного кодексу України у такій редакції:

Стаття 96¹. Корпоративні права.

1. Корпоративні права - це права, що належать особі як учаснику (акціонеру) товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю, акціонерного товариства відповідно до закону та статуту товариства.

2. Корпоративні права виникають в учасника (акціонера) з моменту набуття частки (акції) і підлягають здійсненню на засаді пропорційності щодо розміру частки (кількості акцій) у статутному капіталі.

3. Учасники (акціонери) господарського товариства мають право у порядку, встановленому установчим документом та законом:

1) брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному установчим документом, крім випадків, встановлених законом;

2) брати участь у розподілі прибутку товариства і одержувати його частину (дивіденди);

3) у випадках, передбачених законом та установчим документом, вийти з товариства;

4) здійснити відчуження часток у статутному (складеному) капіталі товариства, акцій, у порядку, встановленому законом;

5) одержувати інформацію про діяльність товариства у порядку, встановленому установчим документом;

6) одержати частину майна товариства у разі його ліквідації в порядку та у випадках, передбачених законом, установчим документом (право на ліквідаційну квоту).

4. Учасники господарського товариства можуть також мати інші корпоративні права, встановлені статутом та законом, з урахуванням засади пропорційності їх здійснення.

5. Законом можуть бути встановлені для певних осіб обмеження щодо володіння корпоративними правами. Законом можуть бути встановлені умови та/або обмеження щодо реалізації окремих корпоративних прав певними особами.

6. Корпоративними відносинами є відносини між учасниками (засновниками, акціонерами) господарського товариства, а також відносини між господарським

товариством та його учасниками (акціонерами) щодо виникнення, здійснення, зміни і припинення корпоративних прав.

доповнити статтю 97 новими частинами третьою–п'ятою такого змісту:

3. “Органи господарського товариства приймають локальні правові акти.

Локальний правовий акт, у випадках передбачених законом, встановлює, змінює або припиняє права та обов'язки його учасників (акціонерів) та/або товариства”.

4. Зміст локального правового акта не може суперечити цьому Кодексу, іншим актам цивільного законодавства, рішенням товариства вищої юридичної сили, а також рішенням суду, яке його стосується.

Порядок прийняття локального правового акта має відповідати вимогам актів цивільного законодавства, а також іншим рішенням цього товариства, які регламентують порядок його прийняття”.

5. Локальний правовий акт може бути визнано судом нечинним і скасовано.

Локальний правовий акт, визнаний судом нечинним, є таким з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання його нечинним.

Якщо від часу нечинності локального правового акта залежить здійснення прав учасників (акціонерів), суд може у своєму рішенні його скасувати з моменту, з якого він був прийнятий, але не раніше дня його прийняття.

Локальний правовий акт господарського товариства є чинним, якщо його нечинність не встановлена судом”.

2) у Законі України «Про акціонерні товариства» (Офіційний вісник України, 2022 р., № 68, ст. 4066):

викласти частину шостої статті 9 в такій редакції: “Ринкова вартість акцій має бути визначена на вимогу акціонера (акціонерів), який (які) є власником (власниками) 5 і більше відсотків акцій товариства (у випадку, передбаченому статтею 95 цього Закону, – більше 1 відсотка акцій товариства). У такому разі акціонер (акціонери) може (можуть) самостійно укласти договір про визначення ринкової вартості акцій з оператором організованого ринку акцій, або із суб'єктом оціночної діяльності.

Витрати, пов'язані із визначенням ринкової вартості акцій, покладаються на акціонера (акціонерів), на вимогу якого (яких) проводилася така оцінка їх придбання. Загальні збори можуть ухвалити рішення про відшкодування акціонеру (акціонерам) витрат на визначення ринкової вартості акцій”.

доповнити частину третю статті 31 після першого речення новим положенням такого змісту: “З моменту зарахування коштів на рахунок товариства або передання йому майна в рахунок оплати вартості акцій договір купівлі-продажу (міни) акцій вважається укладеним”.

виключити останнє речення частини третьої статті 31 про видання товариством письмового зобов'язання передати відповідну кількість акцій.

доповнити статтю 31 новою частиною сьомою такого змісту: “У разі непередання акціонерним товариством своїм акціонерам акцій додаткової емісії у строк, встановлений повідомленням про можливість реалізації переважного права, акціонери можуть звернутися до суду із вимогою про зарахування акцій на їх рахунки у депозитарних установах.

У разі порушення пропорційності при здійсненні зазначених у цій статті прав, акціонери можуть протягом року вимагати в судовому порядку переведення на них прав та обов'язків покупця акцій пропорційно до кількості належних їм акцій”.

доповнити частину третю статті 34 після першого абзацу новим абзацом другим такого змісту: “На вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 5 і більше відсотків простих акцій виплата дивідендів за простими акціями товариства здійснюється із чистого прибутку звітного року у розмірі не меншому 30 відсотків та у строк, що не перевищує шість місяців після подання відповідної вимоги”.

доповнити абзац третій частини четвертої статті 34 другим реченням такого змісту: “Вносити зміни до переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, після його складення заборонено, за винятком випадків, коли акціонера не включили у відповідний перелік безпідставно”.

виключити пункт 22 частини другої статті 39 Закону України “Про акціонерні товариства”.

викласти абзац четвертий частини четвертої статті 34 в такій редакції: “Акціонерне товариство в порядку, встановленому наглядовою радою або радою директорів, повідомляє осіб, які мають право на отримання дивідендів, про суму прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів, розмір дивідендів, що припадає на одну акцію, дати початку та завершення виплати дивідендів, спосіб виплати дивідендів”

викласти абзац другий частини другої статті 38 в такій редакції: “Електронне голосування на загальних зборах акціонерного товариства може бути проведено за допомогою трансляції засідання або двостороннього зв’язку у режимі реального часу, який дозволяє акціонерам виступати на загальних зборах, перебуваючи при цьому поза межами місця проведення зборів, чи із застосуванням інших засобів електронної ідентифікації”.

виключити статтю 40 “Кворум загальних зборів”;

виключити абзац перший частини десятої статті 49 в частині встановлення підстав для прийняття рішення про відмову у включенні до проекту порядку денного загальних зборів пропозиції акціонерів (акціонера), які (який) сукупно є власниками (власником) 5 і більше відсотків голосуючих акцій.

викласти частину сьому статті 42 у такій редакції: “У разі якщо акціонерам (акціонеру), які сукупно є власниками (власником) 5 і більше відсотків голосуючих акцій, за їх вимогою буде відмовлено у скликанні позачергових загальних зборів рішенням органу товариства, орган товариства не прийме рішення про їх скликання, не повідомить про прийняття такого рішення акціонерів (акціонера), або не проведе у встановлений законом строк річні загальні збори, позачергові загальні збори проводять акціонери (акціонер) з відшкодуванням необхідних витрат товариством”.

доповнити частину першу статті 44 абзацом першим такого змісту: “Акціонери (акціонер), які сукупно є власниками (власником) 5 і більше відсотків голосуючих акцій товариства, мають (має) право самостійно скликати позачергові загальні збори товариства без обов’язкового звернення до органу товариства. У таких випадках витрати на підготовку та проведення загальних зборів несуть самі акціонери (акціонер)”.

виключити частину 9 статті 52, а перший та другий абзаци частини четвертої цієї статті викласти у такій редакції: “Акціонери (акціонер), які (який) сукупно є власниками (власником) 5 і більше відсотків голосуючих акцій можуть особисто або через призначених ними (ним) представників здійснювати нагляд за дотриманням порядку проведення та встановлення підсумків голосування загальних зборів, для чого використовувати технічні засоби фіксації. Свого представника (представників) може також призначити Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Про призначення таких представників повідомляють товариство.

Посадові особи акціонерного товариства зобов’язані не чинити перешкод таким акціонерам (акціонерів) та/або їх представникам чи представникам Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку у здійсненні нагляду за проведенням і встановленням підсумків загальних зборів”.

виключити з частин четвертої і шостої статті 53 слова “...які зареєструвалися для участі у загальних зборах та є власниками голосуючих з відповідного питання акцій”, виклавши відповідні положення у такій редакції: “рішення загальних зборів акціонерного товариства з питання, винесеного на голосування, приймається простою більшістю (більш як трьома чвертями, більше 95 відсотками) голосів акціонерів, які є власниками голосуючих з цього питання акцій, окрім випадків, встановлених цим Законом”.

виключити із абзацив першого та другого частини 3 статті 54 пункти 6 та 7 щодо ідентифікації акціонерів, доповнивши цю частину новим абзацом другим такого змісту: “У випадках, передбачених ст. 102 цього закону, а також в інших випадках, встановлених статутом товариства, бюлетень для голосування (крім кумулятивного голосування) повинен містити також: застереження про те, що бюлетень має бути підписаний акціонером (представником акціонера) із зазначенням прізвища, імені та по батькові акціонера (представника акціонера) та найменування юридичної особи у разі, якщо вона є акціонером”.

доповнити пункт другий частини 6 статті 54 словами: “за винятком випадків, передбачених цим законом або статутом товариства”.

викласти пункт двадцятий частини другої статті 71 в такій редакції: “визначення дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, порядку, а також дат початку і завершення виплати дивідендів у межах граничного строку, визначеного частинами третьою та четвертою статті 34 цього закону”.

змінити назву статті 90 на таку: “Відповідальність акціонерного товариства та його посадових осіб”, а її частину першу викласти у новій редакції: “Акціонерне товариство несе відповідальність перед своїми акціонерами за збитки, завдані діями (бездіяльністю) його посадових осіб. Посадові особи акціонерного товариства несуть відповідальність перед товариством”.

викласти абзац другий частини третьої статті 95 у такій редакції: “Товариство не пізніше як за 25 робочих днів з дня отримання повідомлення повинно затвердити ринкову вартість акцій товариства, визначену відповідно до ст. 9 цього закону, та повідомити її особі, зазначеній у частині першій цієї статті”.

викласти друге речення абзацу четвертого частини першої статті 100 у такій редакції: “Строк сплати вартості акцій не може перевищувати 30 днів від дня отримання товариством вимоги акціонера про продаж акцій. Письмова вимога акціонера про продаж акцій товариству є безвідкличною”.

вилести перше речення частини другої статті 100 так: “У разі якщо загальними зборами прийнято рішення про викуп акцій, товариство не пізніше 5 робочих днів від дати прийняття цього рішення, надсилає кожному акціонеру письмове повідомлення про кількість акцій, що викупуваються, їх ціну та строк приймання вимог про продаж акцій. Строк приймання вимог акціонерів про продаж товариству акцій не повинен перевищувати 30 днів від дати отримання акціонером відповідного повідомлення”.

виключити із абзацу третього частини першої статті 100 пункт другий в частині встановлення рішенням загальних зборів строку викупу акцій.

викласти початкову частину першого речення частини першої статті 102 у такій редакції: “Кожний акціонер – власник простих акцій товариства має право вимагати здійснення обов’язкового викупу акціонерним товариством належних йому голосуючих акцій, якщо загальними зборами було прийняте одне із передбачених

нижче рішень (окрім випадків, якщо акціонер голосував «за» прийняття цих рішень)...”.

викласти початкову частину першого речення частини другої статті 102 у такій редакції: “Кожний акціонер – власник привілейованих акцій товариства має право вимагати здійснення обов’язкового викупу акціонерним товариством належних йому привілейованих акцій, якщо загальними зборами було прийняте одне із передбачених нижче рішень (окрім випадків, якщо акціонер голосував «за» прийняття цих рішень)...”.

викласти абзац перший частини четвертої статті 110 у такій редакції: “Аудиторська перевірка діяльності акціонерного товариства також проводиться з ініціативи акціонера (акціонерів), який (які) є власником (власниками) більше 5 відсотків простих акцій товариства. У такому разі акціонер (акціонери) самостійно укладає (укладають) з аудитором (аудиторською фірмою), не пов’язаним майновими інтересами з товариством, посадовими особами товариства чи з його акціонерами, договір про проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, в якому зазначається обсяг перевірки. Акціонер (акціонери) повинен (повинні) мати доступ до приміщення або до відповідної сторінки веб-сайту товариства, в якому (на якій) зберігаються документи, необхідні для проведення аудиту, незалежно від наявності окремого рішення органу управління товариства чи його посадової особи. Товариство зобов’язане не чинити перешкод акціонеру (акціонерам) у доступі до цих документів, а також до працівників, від яких аудитору необхідно отримати аудиторські докази”.

викласти частину п’яту статті 110 у такій редакції: “Товариство зобов’язане протягом 10 днів з дати коли йому стало відомо про укладення договору на проведення аудиторської перевірки фінансового-господарської діяльності товариства з акціонером (акціонерами), який (які) є власником (власниками) 5 і більше відсотків голосуючих акцій, забезпечити аудитору (аудиторській фірмі) можливість проведення перевірки. У разі проведення аудиту на вимогу такого акціонера (акціонерів), відповідниць орган товариства протягом 5 робочих днів з дати отримання запиту аудитора (аудиторської фірми) надає йому (їй) завірені підписом

уповноваженої особи товариства копії всіх документів. Такі копії за згодою аудитора (аудиторської фірми) можуть бути надані в електронній формі”.

замінити в частині шостій статті 110 словосполучення “голосуючих акцій” на словосполучення “простих акцій”.

виключити частину другу статті 111.

викласти початок першого речення частини першої статті 113 у такій редакції: “Акціонерне товариство забезпечує кожному акціонеру доступ до документів, визначених у частині першій статті 112 цього Закону, за винятком документів, що підтверджують права товариства на майно, документів бухгалтерського обліку та документів з обмеженим доступом, а акціонерам, які сукупно є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій, – також доступ до цих та будь-яких інших документів товариства”.

доповнити абзац другий частини другої статті 113 першим реченням такого змісту: “Акціонер (акціонери) повинен мати доступ до приміщення, або до відповідної сторінки веб-сайту товариства, в якому (на якій) зберігаються документи про товариство, призначені для ознайомлення цим акціонером (акціонерами). Такий доступ надається акціонеру незалежно від наявності окремого рішення органу управління товариства чи його посадової особи. Товариство зобов’язане не чинити перешкод акціонеру у доступі до документів, на ознайомлення із якими він має право”.

викласти частину третю статті 113 так: “Акціонерне товариство зобов’язане мати власний веб-сайт, на якому розміщується інформація, визначена пунктами 1–21 частини першої статті 112 та частинами другою і третьою статті 47 цього Закону. Доступ до інформації, передбаченої у пунктах 4 та 11 ст. 112 цього закону, мають лише акціонери, які є власниками 5 і більше відсотків голосуючих акцій”.

виключити з першого речення частини другої статті 115 застереження “(крім акцій)”.

доповнити частину другу ст. 115 двома новими абзацами третім і четвертим такого змісту: “Розміщення акцій товариства- правонаступника повинно здійснюватися із збереженням співвідношення вартості акцій, що було між

акціонерами у статутному капіталі кожного акціонерного товариства, які беруть участь у злитті та приєднанні”, “Розміщення акцій товариства- правонаступника повинно здійснюватися із збереженням співвідношення кількості акцій, що було між акціонерами у статутному капіталі кожного акціонерного товариства, які беруть участь у поділі та перетворенні”.

додати у статті 115 нову частину четверту такого змісту: “У разі недотримання співвідношення, яке було між акціонерами у статутному капіталі акціонерного товариства, що припинилося, акціонери (учасники) товариства- правонаступника мають право вимагати переведення на них прав та обов’язків щодо акцій (частини частки) пропорційно до кількості (вартості) належних їм акцій у товаристві, що припинилося”.

доповнити статтю 137 новою частиною третьою такого змісту: “Якщо майно розподілити між акціонерами пропорційно неможливо внаслідок його неподільності, це майно може бути передано одному або кільком акціонерам з виплатою на користь інших грошової компенсації”.

3) у Законі України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” (Офіційний вісник України, 2018 р., № 24, ст. 850):

викласти частину першу статті 14 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” у такій редакції: “Кожен засновник товариства повинен повністю внести свій вклад у статутний (складений) капітал до дати державної реєстрації товариства”.

виключити статтю 15.

викласти абзац перший частини першої статті 20 так: “учасники (учасник) товариства мають (має) переважне право на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства”.

доповнити статтю 18 новою частиною одинадцятою: “У разі ухилення товариства від передання своїм учасникам частки при збільшенні статутного капіталу у строк, встановлений рішенням загальних зборів, учасники можуть звернутися до суду із вимогою про визначення розмірів їх часток у статутному капіталі товариства.

виключити слова “третій особі” з першого речення частини 3 статті 20.

доповнити частину першу статті 20 абзацом другим у такій редакції: “Статутом товариства може бути встановлено порядок здійснення переважного права учасника на придбання частки (частини частки) у разі її відчуження на підставі інших (окрім купівлі-продажу) договорів”.

змінити абзац другий частини четвертої статті 20, виклавши його в новій редакції: “У разі ухилення продавця від передання частки (частини частки), покупець має право звернутися до суду із позовом про визначення частки у статутному капіталі товариства в розмірі, набутому покупцем”.

викласти ч. 1 ст. 24 у такій редакції: “Учасник товариства, у випадках встановлених законом або статутом товариства, може вийти з нього без згоди інших учасників, попередивши товариство про цей свій намір не пізніше, ніж за місяць до виходу, якщо більш тривалий строк не встановлений статутом”.

доповнити частину третю статті 24 положенням щодо одностайності у прийнятті відповідного рішення, виклавши його так: “Згода на вихід із товариства учасника, частка якого у статутному капіталі становить 50 або більше відсотків, може бути надана рішенням загальних зборів, що приймається одностайністю голосів усіх учасників товариства. Загальні збори для розгляду такого питання мають бути скликані протягом одного місяця з дня подання учасником заяви, якщо інший строк не передбачений статутом”.

доповнити частину першу статті 26 новим абзацом другим у такій редакції: “На вимогу учасника або учасників товариства, які на день подання вимоги в сукупності володіють 10 або більше відсотками статутного капіталу, виплата дивідендів здійснюється за рахунок чистого прибутку товариства в розмірі не меншому 30 відсотків та у строк, що не перевищує шість місяців після подання відповідної вимоги”.

доповнити статтю 26 новою частиною шостою такого змісту: “У разі невиконання дивідендів у встановлений законом або статутом товариства строк, в учасника виникає право звернення до нотаріуса щодо вчинення виконавчого напису нотаріуса

на документах, за якими стягнення заборгованості здійснюється у безспірному порядку згідно з переліком, встановленим Кабінетом Міністрів України”.

виключити пункт дванадцятий частини другої статті 30 щодо компетенції загальних зборів учасників приймати рішення про виплату дивідендів.

викласти частину першу статті 27 у такій редакції: “Товариство не має права виплачувати дивіденди, якщо:

1) товариство порушило грошове зобов’язання щодо розрахунків з його учасниками у зв’язку із припиненням їх участі у товаристві або з правонаступниками учасників товариства відповідно до цього Закону;

2) майна товариства недостатньо для задоволення вимог кредиторів за зобов’язаннями, строк виконання яких настав, або буде недостатньо внаслідок здійснення виплати”.

викласти частину другу статті 27 у такій редакції: “Одноставним рішенням загальних зборів учасників, у яких взяли участь всі учасники товариства, можуть бути додатково встановлені інші підстави, за яких загальні збори учасників не можуть приймати рішення про виплату дивідендів чи за яких дивіденди не можуть бути виплачені”.

викласти частину дев’яту статті 31 в такій редакції: “Учасники (учасник), яким сукупно належить 10 і більше відсотків часток у статутному капіталі товариства, мають (має) право самостійно скликати і провести позачергові загальні збори без обов’язкового звернення до органів товариства. У разі, якщо таким учасникам (учаснику) за їх вимогою буде відмовлено у скликанні позачергових загальних зборів рішенням органу товариства, орган товариства не розгляне відповідне звернення учасника, не повідомить про результати його розгляду, або не проведе у встановлений законом строк річні збори, позачергові загальні збори проводять учасники (учасник) з відшкодування необхідних витрат товариством”.

доповнити статтю 33 новою частиною восьмою: “Учасники (учасник), яким сукупно належить 10 і більше відсотків часток у статутному капіталі можуть особисто або через призначених ними (ним) представників здійснювати нагляд за дотриманням

порядку проведення та встановлення підсумків загальних зборів, для чого використовувати технічні засоби фіксації.

Посадові особи товариства зобов'язані не чинити перешкод таким учасникам (учасникові) та/або їх представникам у здійсненні нагляду за проведенням і встановленням підсумків загальних зборів”.

змінити назву статті 40 на “Обов’язки і відповідальність товариства та його посадових осіб”, а частину другу цієї статті викласти так: “Товариство несе відповідальність перед своїми учасниками за збитки, завдані їм винними діями або бездіяльністю його посадових осіб. Посадові особи товариства несуть відповідальність перед товариством”.

викласти частину першу статті 41 так: “З ініціативи учасника чи учасників, яким сукупно належить більше 10 відсотків статутного капіталу товариства, проводиться аудит діяльності товариства із залученням аудитора, не пов’язаного майновими інтересами з товариством, посадовими особами товариства чи з його учасниками. Учасник (учасники) повинен мати доступ до приміщення, або до відповідної сторінки веб-сайту товариства, в якому (на якій) зберігаються документи, необхідні для проведення аудиту, незалежно від наявності окремого рішення органу управління товариства чи його посадової особи. Товариство зобов’язане не чинити перешкод учаснику (учасникам) у доступі до цих документів, а також до працівників, від яких аудитору необхідно отримати аудиторські докази”.

викласти частину четверту статті 41 так: “Відповідний орган товариства протягом 10 днів з дати, коли йому стало відомим про укладення договору на проведення аудиту фінансово-господарської діяльності товариства, зобов’язаний забезпечити аудитору (аудиторській фірмі) можливість проведення аудиту та надати завірені підписом уповноваженої особи товариства копії всіх документів відповідно до визначеного у договорі обсягу аудиторських послуг. Такі копії за згодою аудитора (аудиторської фірми) можуть бути надані в електронній формі”.

доповнити частину першу статті 43 Закону України “Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю” новим абзацом другим такого змісту:

“Ці документи у семиденний строк від дати їх оформлення, повинні бути розміщені на власному веб-сайті товариства”.

викласти частину четверту статті 43 у такій редакції: “Товариство забезпечує кожному учаснику (його представнику) доступ до документів, визначених частиною першою цієї статті, за винятком документів, що підтверджують права товариства на майно, документів бухгалтерського обліку та документів з обмеженим доступом, а учаснику, якому належить частка у статутному капіталі товариства у розмірі не менше 10 відсотків, – також доступ до цих та будь-яких інших документів товариства”.

доповнити частину четверту статті 43 новими другим і третім реченнями: “Учасник (учасники) повинен мати доступ до приміщення, або до відповідної сторінки веб-сайту товариства, в якому (на якій) зберігаються документи про товариство, призначені для ознайомлення цим учасником (учасниками). Такий доступ надається учаснику незалежно від наявності окремого рішення органу управління товариства чи його посадової особи. Товариство зобов’язане не чинити перешкод учаснику (учасникам) у доступі до документів, на ознайомлення із якими він має право”.

доповнити статтю 54 частиною сьомою такого змісту: “У разі недотримання співвідношення, яке було між учасниками у статутному капіталі товариства, що припинилося, учасники товариства- правонаступника мають право вимагати переведення на них прав та обов’язків щодо частини частки пропорційно до розміру належних їм часток у товаристві, що припинилося”.

4) у Законі України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 1, ст. 9):

доповнити частину першу статті 17 новим пунктом “5-1”: “документ, який підтверджує внесення вкладу в статутний капітал”.

доповнити абзац перший частини п’ятої статті 17 Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських

формувань” додатковим підпунктом такого змісту: “рішення загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю про надання одностайної згоди учаснику на вихід із товариства”.

Голова

Верховної Ради України

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-26/18-2022/150108 (1000979)

" 7 " вересня 2022 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Цікала Володимира Ігоровича у законотворчу діяльність

Головою Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Масловим Д.В., головою підкомітету з цивільного та адміністративного законодавства Комітету Калауром І.Р. та керівником секретаріату Комітету Колісником І.В. складено цей акт з приводу розгляду результатів дисертаційного дослідження Цікала Володимира Ігоровича – доцента кафедри цивільного права та процесу Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидата юридичних наук на тему: «Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Вважаємо, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правових актів України як основної форми права в нашій державі.

Цей акт наданий для подання у відповідну спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Голова Комітету

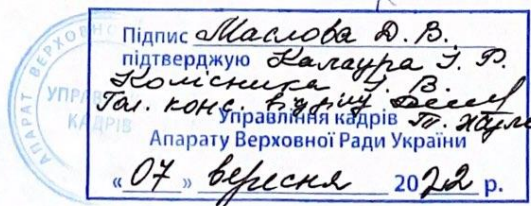
Д.В. МАСЛОВ

Голова підкомітету з цивільного та адміністративного законодавства

І.Р. КАЛАУР

Керівник секретаріату Комітету

І.В. КОЛІСНИК

Апарат Верховної Ради України
 04-26/18-2022/150108 від 07.09.2022

1000979

ВЕРХОВНИЙ СУД

КАСАЦІЙНИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД

вул. О. Копиленка, 6, м. Київ, 01016, тел. (044) 207 58 24, тел./факс (044) 253 86 20

e-mail: kgs@supreme.court.gov.ua

Код ЄДРПОУ 41721784

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Комісія у складі: секретаря судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Баранця Олександра Миколайовича, судді судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Студенця Володимира Івановича та начальника управління забезпечення роботи судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Умрихіна Дмитра Леонідовича, склали цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження, у тому числі викладені у публікаціях та виступах на науково-практичних заходах, у монографії «Засада пропорційності здійснення корпоративних прав» доцента кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Цікала Володимира Ігоровича на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право на тему: “Проблеми здійснення та захисту корпоративних прав”.

Комісія вважає, що зазначені у дисертаційному дослідженні пропозиції та висновки щодо удосконалення механізмів здійснення і захисту корпоративних прав є доцільними та обґрунтованими, а тому можуть бути враховані у практиці Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, і зокрема його судової палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів. На особливу увагу заслуговує обґрунтування автором засади пропорційності здійснення корпоративних прав, яка отримала своє відображення у постановках Верховного Суду, серед яких: постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 27 лютого 2018 року у справі № 918/92/17 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72550977>; постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 21 березня 2018 року у справі № 927/699/17 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72938985>; постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 17 квітня 2018 року у справі № 922/1671/16 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73730364>; постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 21 листопада 2018 року у справі № 916/220/18 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78082136>;

ВЕРХОВНИЙ СУД

№ 430/0/108-22 від 16.09.2022

постанова Верховного Суду у складі Касаційного господарського суду від 19 червня 2019 року у справі № 916/2005/18 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82672190> та інші.

Секретар судової палати
для розгляду справ щодо корпоративних
спорів корпоративних прав
та цінних паперів

Олександр БАРАНЕЦЬ

Суддя судової палати
для розгляду справ щодо корпоративних
спорів корпоративних прав
та цінних паперів

Володимир Студенець

Володимир СТУДЕНЕЦЬ

Начальник управління забезпечення роботи
судової палати для розгляду справ
щодо корпоративних
спорів, корпоративних прав
та цінних паперів

Дмитро Умрихін

Дмитро УМРИХІН

Підписи засвідчено
Математик Віктор
кадрового забезпечення

Р. Замчук